

EKONOMICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

*Strieborná ekonomika – potenciál
na Slovensku*

Viliam Páleník a kolektív

Bratislava 2014

Autorský kolektív:

Ing. Tomáš DOMONKOS, PhD., EÚ SAV (kap. 5)
Ing. Gabriela DOVÁĽOVÁ, PhD., EÚ SAV (kap. 1.1, 1.2.1, 1.5.1 a 2)
Ing. Boris HOŠOFF, PhD., EÚ SAV (kap. 1.2.1)
Ing. Veronika HVOZDÍKOVÁ, PhD., EÚ SAV (kap. 1.3, 1.5 a 1.5.1)
Ing. Miroslava JÁNOŠOVÁ, EÚ SAV (kap. 5)
Ing. Ivan LICHNER, PhD., EÚ SAV (kap. 3 a 4)
Ing. Filip OSTRIHOŇ, EÚ SAV (kap. 5)
Mgr. Ing. Michal PÁLENÍK, PhD., EÚ SAV (kap. 2)
RNDr. Viliam PÁLENÍK, PhD., h. doc., EÚ SAV (kap. 1.2)
doc. Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc., h. prof., EÚ SAV (kap. 2)
Mgr. Kristína PETRÍKOVÁ, EÚ SAV (kap. 1.2 a 4)
Mgr. Michaela POTANČOKOVÁ, PhD., EÚ SAV (kap. 1.4)
Ing. Marek RADVANSKÝ, PhD., EÚ SAV (kap. 3 a 4)
RNDr. Branislav ŠPROCHA, PhD., EÚ SAV (kap. 1.4)

Oponenti:

Ing. Karol FRANK, PhD.
Doc. PhDr. Ing. Stanislav KONEČNÝ, PhD., MPA
Doc. Ing. Anna PILKOVÁ, PhD., MBA

Práca je súčasťou riešenia projektu APVV-0135-10 *SILVER – Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe.*

Jazyková úprava: Mgr. Judita PÁLENÍKOVÁ

Technické spracovanie: Iveta BALÁŽOVÁ

Tlač: ŠEVT Bratislava

© Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2014

ISBN 978-80-7144-234-9 (printová verzia)

ISBN 978-80-7144-235-6 (online verzia)

OBSAH

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV	7
ÚVOD	15
POJMOVÝ APARÁT	17
1. STRIEBORNÁ EKONOMIKA V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY A EURÓPSKEJ ÚNIE	25
1.1. Prístupy k štúdiu vzťahu starnutia populácie a ekonomického vývoja	25
1.1.1. Kúpna sila	27
1.1.2. Úspory	31
1.1.3. Spotreba domácností	33
1.1.4. Nové príležitosti pre inovatívne firmy ako reakcia na potreby strieborných	35
1.1.5. Export	37
1.2. Strieborná ekonomika – iný pohľad na predlžovanie života	40
1.2.1. Kúpeľníctvo a kúpeľný cestovný ruch na Slovensku (prípadová štúdia strieborného odvetvia)	52
1.3. Zmena demografického profilu Európy	71
1.3.1. Aktuálne zmeny v demografických procesoch	72
1.3.2. Starnutie európskej populácie	75
1.3.3. Regionálne podobnosti vo vývoji populačného starnutia	78
1.4. Demografický vývoj a migrácia na Slovensku a vo vybraných krajinách EÚ vzhľadom na potreby striebornej ekonomiky	81
1.4.1. Zdroje údajov a metodika	83
1.4.2. Prognóza EUROPOP 2010 a starnutie sledovaných populácií	86
1.4.3. Zdravotný stav	89
1.4.4. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie	91
1.5. Súčasný stav a očakávaný vývoj starnutia v relevantných častiach sveta	94

1.5.1. Strieborná ekonomika v Číne – nová príležitosť pre Európu?	102
Príloha 1.1	
Scenár individuálnych rozhovorov	129
2. SPOTREBITEĽSKÉ SPRÁVANIE SA STRIEBORNÝCH – NOVÉ VÝZVY A PRÍLEŽITOSTI	132
2.1. Metodológia	135
2.2. Vplyv starnutia populácie na zmenu štruktúry spotreby.....	140
2.2.1. Miera podobnosti spotrebných košov domácností vo vybraných krajinách EÚ z pohľadu starnutia populácie	143
2.3. Spotrebiteľské správanie sa domácností striebor- ných vo väzbe na potenciálny dopyt v starých a nových členských krajinách EÚ	153
2.3.1. Potenciálny dopyt	154
2.3.2. Spotrebiteľské správanie sa domácností strieborných	156
2.4. Spotrebiteľské správanie sa domácností striebor- ných v regiónoch s najväčším potenciálnym dopytom	161
2.4.1. Región Stredozemia	163
2.4.2. Región Francúzska	165
2.4.3. Región Nemecka a Rakúska	169
2.4.4. Región severských krajín	173
2.4.5. Región Beneluxu	176
2.5. Potenciálny dopyt a spotrebiteľské správanie strieborných na Slovensku	178
2.5.1. Potenciálny dopyt strieborných	180
2.5.2. Komparácia zmeny spotrebiteľského správania podľa veku	181
2.5.3. Komparácia spotrebiteľského správania domácností strieborných	185
2.6. Potenciálny dopyt a výdavková štruktúra domácností strieborných – prorastové faktory v ekonomikách EÚ	188

3. VPLYV STRIEBORNEJ EKONOMIKY	
NA ZAMESTNANOSŤ V EURÓPSKEJ ÚNII	199
3.1. Rast významu strieborného dopytu	200
3.2. Očakávané zmeny v štruktúre spotreby domácností	204
3.3. Odhad vplyvov na zamestnanosť	209
3.4. Vplyv striebornej ekonomiky na veľkosť	
a štruktúru trhu práce	211
3.5. Budúce výzvy adaptácie striebornej ekonomiky	214
4. MODELOVANIE STREDNODOBÝCH EFEKTOV	
STRIEBORNEJ EKONOMIKY	217
4.1. Údajová základňa	218
4.2. Odhad spotrebných elasticít domácností	228
4.2.1. Metóda odhadu	228
4.2.2. Dátový vstup do modelu	230
4.2.3. Výsledky odhadu	232
4.3. Aplikovaný model	233
4.3.1. Blok medzinárodných vzťahov	234
4.3.2. Cenový blok	238
4.3.3. Blok produkcie	239
4.3.4. Blok domácností	243
4.3.5. Blok vlády	245
4.3.6. Blok podnikov	247
4.3.7. Blok kapitálu	247
4.3.8. Blok uzáverov modelu	249
4.3.9. Aplikovaný modelový uzáver	250
4.4. Modelové scenáre	252
4.4.1. Demografický scenár	253
4.4.2. Scenár zvyšovania výdavkov štátu na zdravotníctvo	259
4.4.3. Scenár konvergenzie výdavkov domácností starších	267

4.4.4. Dôchodkový scenár	272
4.4.5. Stimulujúci scenár	280
4.4.6. Investičný scenár	283
4.4.7. Scenár verejných financií	288
4.4.8. Kombinovaný scenár	292
 5. MODELOVANIE DLHODOBÝCH EFEKTOV	
STARNUTIA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE	301
5.1. Popis scenárov	302
5.2. Charakteristika modelu a kalibrácia	305
5.3. Výsledky modelových scenárov a diskusia	311
 ZHRNUTIE	328
 LITERATÚRA	337

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV

TABULKY:

T a b u l k a 1.1	
Návštevnosť kúpeľov v SR podľa krajín, r. 2013	57
T a b u l k a 1.2	
Štruktúra spotrebiteľských výdavkov domácností v mestských oblastiach podľa veku (%)	113
T a b u l k a 1.3	
Hlavný zdroj finančných príjmov starších osôb (65+) v roku 2002 (v % respondentov)	118
T a b u l k a 1.4	
Medián výdavkov, príjmov a bohatstva per capita podľa vekovej skupiny a sídla domácnosti starších osôb (45+, 2011 – 2012, v juanoch)	122
T a b u l k a 2.1	
Počet analyzovaných slovenských domácností podľa jednotlivých vekových kategórií	136
T a b u l k a 2.2	
Potenciálny dopyt strieborných v starých a nových členských krajinách EÚ, % z celkového potenciálneho dopytu európskych krajín v jednotlivých vekových skupinách	155
T a b u l k a 2.3	
Podiel starších ľudí v starých a nových členských krajinách EÚ podľa jednotlivých vekových skupín, % z celkového počtu strieborných v rámci európskych krajín	156
T a b u l k a 2.4	
Vývoj priemerných čistých príjmov obyvateľstva na Slovensku podľa vekových kategórií (euro, s. c. r. 2013, za roky 2005 až 2013)	181
T a b u l k a 2.5	
Zmena spotrebiteľského správania v závislosti od veku (% z celkových výdavkov, COICOP), r. 2004 – 2011	188

T a b u l k a 2.6	
Príležitosti pre firmy z pohľadu štruktúry výdavkov domácností strieborných v krajinách s najväčším potenciálom z hľadiska príjmov (% z celkových výdavkov, COICOP)	192
T a b u l k a 3.1	
Štruktúra spotreby domácností v krajinách Európy, % z celkovej spotreby domácností (optimistický scenár)	207
T a b u l k a 4.1	
Matica spoločenského účtovníctva SR za rok 2010, v mil. eur	227
T a b u l k a 4.2	
Odhadnuté výdavkové elasticity pre jednotlivé skupiny tovarov pre dva druhy domácností	233
T a b u l k a 4.3	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – demografický scenár	255
T a b u l k a 4.4	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce	263
T a b u l k a 4.5	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom nepriamych daní	266
T a b u l k a 4.6	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – konvergenčný scenár	268
T a b u l k a 4.7	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – dôchodkový scenár, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce	275
T a b u l k a 4.8	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – dôchodkový scenár, financovanie rastom daní na spotrebu	279
T a b u l k a 4.9	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – stimulujúci scenár	282
T a b u l k a 4.10	
Percentuálne zmeny v objeme kapitálovej základne v jednotlivých sektoroch na základe zmien	

v domácom dopyte v konvergenčnom scenári	284
T a b u ľ k a 4.11	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – investičný scenár	287
T a b u ľ k a 4.12	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – scenár verejných financií	291
T a b u ľ k a 4.13	
Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – kombinovaný scenár	295
T a b u ľ k a 4.14	
Porovnanie vybraných ukazovateľov jednotlivých scenárov	297

GRAFY:

G r a f 1.1	
Podiel zahraničnej a domácej klientely na celkovom počte návštevníkov kúpeľov v SR, 2005 – 2013	56
G r a f 1.2	
Štruktúra populácie EÚ podľa hlavných vekových skupín v rokoch 2000, 2030 a 2060 (v %)	77
G r a f 1.3	
Početnosť populácie vo veku 65 rokov a viac vo vybraných krajinách, 1950 – 2050 (v tis. osôb)	97
G r a f 1.4	
Dopyt po zdravotných službách podľa veku (2008)	108
G r a f 1.5	
Výdavky domácností (per capita) podľa veku (2008, v juanoch)	109
G r a f 1.6	
Vývoj ročného príjmu podľa vekových skupín (v juanoch)	121
G r a f 2.1	
Hlavné odlišnosti štruktúry spotreby domácností starnúcich (50 – 64 r.) v rámci jednotlivých zhlukov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)	146

G r a f 2.2	
Hlavné odlišnosti štruktúry spotreby domácností starých (65 – 79 r.) v rámci jednotlivých zhlukov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)	147
G r a f 2.3	
Hlavné odlišnosti štruktúry spotreby domácností najstarších (vyše 80 r.) v rámci jednotlivých zhlukov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)	148
G r a f 2.4	
Miera podobnosti spotrebných košov domácností na čele s prednostom do 59 rokov v krajinách EÚ 15 v rokoch 1994, 1999 a 2005	149
G r a f 2.5	
Miera podobnosti spotrebných košov domácností na čele s prednostom nad 60 rokov v krajinách EÚ 15 v rokoch 1994, 1999 a 2005	150
G r a f 2.6	
Miera podobnosti spotrebných košov ľudí vo vekových skupinách 50 – 64 r., 65 – 79 r. a vyše 80 r., v EÚ 22 v roku 2005	153
G r a f 2.7	
Štruktúra výdavkov domácností starnúcich ľudí (50 – 64 r.) v starých a nových členských krajinách (2005)	159
G r a f 2.8	
Štruktúra výdavkov domácností starých (65 – 79 r.) a najstarších ľudí (nad 80 r.) v starých a nových členských krajinách EÚ 22 (2005)	160
G r a f 2.9	
Regióny s najväčším potenciálnym dopytom ľudí nad 50 r. (% , r. 2009)	162
G r a f 2.10	
Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Stredozemie (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)	163
G r a f 2.11	
Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Stredomorie	164

G r a f 2.12	
Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Francúzsko (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)	166
G r a f 2.13	
Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Francúzska	168
G r a f 2.14	
Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Nemecko a Rakúsko (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)	169
G r a f 2.15	
Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Nemecka a Rakúska	172
G r a f 2.16	
Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne severských krajín (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)	174
G r a f 2.17	
Štruktúra výdavkov strieborných v regióne severských krajín	175
G r a f 2.18	
Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Benelux (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)	177
G r a f 2.19	
Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Beneluxu	178
G r a f 2.20	
Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v Slovenskej republike (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)	181
G r a f 2.21	
Zmena štruktúry dopytu mladších (25 – 49 r.) a starších (nad 50 r.) v rozmedzí rokov 2004 – 2011 (%)	185
G r a f 2.22	
Spotrebiteľské správanie sa v jedno a dvojčlenných domácnostiach strieborných (nad 50 r.), r. 2004, 2011 (%)	187
G r a f 3.1	
Odhad počtu domácností podľa veku prednostu domácnosti v EÚ, mil.	202

G r a f 3.2	
Zhluková analýza krajín podľa štruktúry spotreby domácností s vekom prednostu nad 60 rokov	205
G r a f 3.3	
Dodatočný dopyt podľa typu domácnosti a COICOP skupiny, zmena 2010 – 2025, optimistický scenár (O) a pesimistický scenár (P)	212
G r a f 3.4	
Dodatočný dopyt po práci, tisíce osôb, EÚ 27, optimistický (O) a pesimistický (P) scenár	213
G r a f 4.1	
Podiely výdavkov na jednotlivé skupiny tovarov u dvoch typov domácností	231
G r a f 4.2	
Štruktúra aplikovanej produkčnej funkcie	240
G r a f 4.3	
Priemerný počet členov domácností podľa veku prednostu, vybrané krajiny EÚ	254
G r a f 4.4	
Príspevky k rastu HDP – demografický scenár	256
G r a f 4.5	
Vplyv na zamestnanosť – demografický scenár	258
G r a f 4.6	
Príspevky k rastu HDP – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom odvodového zariadenia práce	262
G r a f 4.7	
Vplyv na sektorovú zamestnanosť – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom odvodového zariadenia práce	263
G r a f 4.8	
Príspevky k rastu HDP – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom nepriamych daní	265
G r a f 4.9	
Vplyv na sektorovú zamestnanosť – scenár zvyšovania výdavkov na zdravotníctvo, financovaný rastom nepriamych daní	265

G r a f 4.10	
Príspevky k rastu HDP – konvergenčný scenár	269
G r a f 4.11	
Vplyv na zamestnanosť – konvergenčný scenár	270
G r a f 4.12	
Príspevky k rastu HDP – dôchodkový scenár, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce	274
G r a f 4.13	
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – dôchodkový scenár, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce	274
G r a f 4.14	
Príspevky k rastu HDP – dôchodkový scenár, financovanie rastom nepriamych daní	277
G r a f 4.15	
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – dôchodkový scenár, financovanie rastom daní na spotrebu	278
G r a f 4.16	
Príspevky k rastu HDP – stimulujúci scenár	281
G r a f 4.17	
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – stimulujúci scenár	281
G r a f 4.18	
Príspevky k rastu HDP – investičný scenár	285
G r a f 4.19	
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – investičný scenár	286
G r a f 4.20	
Príspevky k rastu HDP – scenár verejných financií	289
G r a f 4.21	
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – scenár verejných financií	290
G r a f 4.22	
Príspevky k rastu HDP – kombinovaný scenár	293
G r a f 4.23	
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – kombinovaný scenár	294

G r a f 5.1

Odhadovaný počet dôchodcov podľa jednotlivých podsценárov
scenára 2 (NS – nízky scenár, SC – stredný scenár,
VS – vysoký scenár, KS – kritický scenár)

304

G r a f 5.2

Hrubý domáci produkt v eurách, stále ceny roku 2005 a medziročné zmeny,
percentuálne vyjadrenie (označené _g)

312

G r a f 5.3

Konečná spotreba domácností v eurách v stálych cenách roku 2005
a medziročné zmeny, percentuálne vyjadrenie (označené _g)

314

G r a f 5.4

Pracujúci v osobách a medziročné zmeny, percentuálne vyjadrenie
(označené _g)

316

G r a f 5.5

Hraničný produkt práce (MPL) a investície (I) v eurách,
stále ceny roku 2005

318

G r a f 5.6

Nezamestnaní v osobách a medziročné zmeny, percentuálne
vyjadrenie (označené _g)

320

G r a f 5.7

Verejný dlh ako percento hrubého domáceho produktu, eur,
stále ceny roku 2005 a ročný deficit vlády ako percento hrubého
domáceho produktu, eur, stále ceny roku 2005

322

G r a f 5.8

Celkové výdavky spojené so zdravotníctvom ako podiel
odvodov (seh_scw) a celkové výdavky spojené
so zdravotníctvom ako podiel príjmov sociálneho systému
(seh_sc), eur, stále ceny roku 2005

323

ÚVOD

Európska únia zažíva prudké starnutie populácie, ktoré je spôsobené hlavne zvyšujúcou sa očakávanou dĺžkou dožitia v kombinácii s nízkou mierou pôrodnosti. Toto je považované za jednu z hlavných európskych výziev, ovplyvní to konkurencieschopnosť Európskej únie v rámci svetových regiónov, ekonomický rast ako aj zamestnanosť. Transformujú sa sociálne systémy, ktoré v mnohých prípadoch nie sú nastavené na zafaženie predlžujúcim sa poberaním starobných dôchodkov, zvyšujúcimi sa nárokmi na zdravotnú starostlivosť či rastúcim dopytom po dlhodobej starostlivosti najstarších.

Väčšinou sa analyzujú negatívne dopady starnutia obyvateľstva na verejné financie vyspelých štátov. Menšia pozornosť sa venuje vplyvu starnutia na národné hospodárstvo z pohľadu zmien v objeme a štruktúre ponuky a dopytu po výrobkoch, službách, pracovnej sile a kapitále. Úzko to súvisí s pojmom strieborná ekonomika, ktorej názov vychádza zo šedivenia vlasov starnúcej populácie a voľne by sa dala definovať ako potenciál, ktorý predstavujú inovátné produkty a služby vyvinuté pre zvyšovanie kvality života v narastajúcom veku. Stále viac ľudí si uvedomuje tento rastúci priestor, ktorý sa na trhu naskytol práve vďaka starnúcim spoluobčanom. Strieborná ekonomika je teda adaptácia ekonomiky na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí. Tento fenomén vytvára nové trhové príležitosti (Deutsche Welle, 2005).

V jednotlivých kapitolách je popis postavenia striebornej ekonomiky v podmienkach Slovenskej republiky a v Európskej únii, ale aj v relevantných častiach sveta. Pozornosť je venovaná aj štruktúre spotreby strieborných, striebornej zamestnanosti ako aj potenciálu exportu striebornej produkcie. Dôležitou súčasťou predkladanej práce sú aj výsledky modelovania strednodobých a dlhodobých efektov striebornej ekonomiky na Slovensku, vrátane kvantifikácie alternatívnych simulačných scenárov.

Táto publikácia vznikla v rámci projektu v rámci projektu APVV č. 0135-10 Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe ako výstup jeho kvalitatívnej aj kvantitatívnej časti. Jej cieľom je poskytnúť slovenskému čitateľovi relatívne široký pohľad na problematiku striebornej ekonomiky. Snažili sme sa pritom pozrieť na niektoré otázky z rôznych pohľadov, napríklad kvantifikáciou potenciálnych efektov striebornej ekonomiky CGE modelom ako aj rastovým modelom. Veríme, že prvá publikácia tohto obsahu na jednej strane poskytne slovenskému čitateľovi nové poznatky a pohľady, na druhej strane vyvolá podnetné úvahy, otázky a kritické komentáre, ktoré si autorský kolektív rád vypočuje.

POJMOVÝ APARÁT

aktívne starnutie (*active ageing*) – Svetová zdravotnícka organizácia (WHO, 2002) definuje kvalitu života pri aktívnom starnutí ako proces vytvárania príležitostí a podmienok pre aktívne zachovanie zdravia, účasť na živote a dianí spoločnosti – zachovanie sociálnych vzťahov a dosiahnutie čo najvyššej úrovne nezávislosti a sebestačnosti jedinca

baby boomer – generácia narodená v rokoch 1946 – 1964

demografická dividenda (*demographic dividend*) – demograficko-ekonomické vyjadrenie konkrétnej fázy demografického prechodu, v ktorej je veková štruktúra populácie priaznivá pre hospodársky rozvoj; dochádza k nej v prípade výrazného nárastu produktívnej (aktívnej) časti populácie za súčasného poklesu detskej zložky (ako následku poklesu pôrodnosti) predtým, než dôjde k výraznejšiemu nárastu poproduktívnej zložky (v dôsledku prechodu silných produktívnych ročníkov do poproduktívneho veku); využitie demografickej dividendy pre ekonomický rast nie je automatické, závisí od mnohých ďalších faktorov

demografický prechod (*demographic transition; 2nd demographic transition*) – tiež druhá demografická revolúcia, zmena reprodukčného správania charakteristická poklesom pôrodnosti, zmenou rodinného správania a zmenou spoločenských hodnôt; prebieha v moderných spoločnostiach po prvej demografickej revolúcii, ktorú sprevádzal súčasný pokles úmrtnosti a pôrodnosti

demografické procesy (*population processes*) – demografické udalosti určitého typu sledované ako hromadný jav, napríklad pôrodnosť, úmrtnosť, migrácia

druhý domov (*second home*) – pojem označujúci sťahovanie starších zväčša do južných štátov Európy alebo Spojených štátov amerických

EUn – nové členské štáty Európskej únie, s ohľadom na dostupnosť dát sem zaraďujeme: Bulharsko (BG), Cyprus (CY), Estónsko (EE), Maďarsko (HU), Litva (LT), Lotyšsko (LV), Rumunsko (RO), Slovinsko (SI) a Slovensko (SK)

EUs - staré členské štáty Európskej únie, s ohľadom na dostupnosť dát sem zaraďujeme krajiny: Rakúsko (AT), Belgicko (BE), Nemecko (DE), Dánsko (DK), Španielsko (ES), Fínsko (FI), Francúzsko (FR), Grécko (GR), Írsko (IE), Luxembursko (LU), Švédsko (SE) a Veľká Británia (UK)

funkčné potraviny (*functional food*) – produkty obohatené o pridané zložky, ktoré majú dodatočný pozitívny vplyv na zdravie

gerontotechnológia (*gerontotechnology*) – zlepšovanie každodenného bežného života starších ľudí pomocou technológií; po prvýkrát toto spojenie slov gerontológia a technológia použil v roku 1989 Jan Grafmans (Fukuda, R., 2011)

hlavné vekové skupiny (*main age groups*) – vekové kategórie obyvateľstva vymedzené podľa ich vzťahu k ekonomickej aktivite, predproduktívny vek obvykle ohraničený intervalom 0 – 19 rokov (resp. 0 – 14); produktívny vek 20 – 64 rokov (resp. 15 – 64) a poproduktívny vek 65 rokov a viac (vzhľadom na dostupnosť dát a štandardnú kategorizáciu budeme v konkrétnych častiach projektu venovaných trhu práce používať ako dolnú hranicu ekonomickej aktivity 25 rokov /členenie 0 – 24, 25 – 49, 50 – 64, 65 a viac/; ak sa nepovie inak, týka sa to všetkých ukazovateľov, ktoré pracujú s hlavnými vekovými skupinami)

hrubá miera úmrtnosti (*mortality rate*) – počet zomretých k strednému stavu obyvateľstva (obyčajne na 1 000 obyvateľov za rok)

imputované nájomné (*imputed rent*) – dôchodok, ktorý plynie vlastníčkovi kapitálových statkov (domácnostiam) z užívania napríklad vlastného pozemku, bytu, domu; predstavuje hodnotu služieb týchto kapitálových statkov, ktorú by ich užívatelia získali v prípade, že by ich nevlastnili

index celkového zaťaženia (*economic dependency ratio, total dependency*) – počet osôb v predproduktívnom veku a poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku; nazývaný tiež ako index ekonomického zaťaženia

index starnutia (*ageing index*) – index publikovaný OSN, počet osôb poproduktívneho veku, v tomto prípade 60 rokov a viac, na 100 osôb vo veku menej ako 14 rokov (čiže na 100 osôb predproduktívneho veku)

index závislosti starších (*old-age dependency ratio*) – počet osôb v poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku, nazývaný tiež index závislosti starých ľudí

index závislosti mladých ľudí (*young-age dependency ratio*) – počet osôb v predproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku

inteligentný dom (*intelligent house*) – v najširšom možnom zmysle slova je budova vybavená počítačovou a komunikačnou technikou, ktorá predvída a reaguje na potreby užívateľov s cieľom zvýšiť ich komfort, pohodlie, znížiť spotrebu energií, poskytnúť im bezpečie a zábavu pomocou riadenia všetkých technológií v dome a ich interakciou s vonkajším svetom (Puškár, B., 2008); inteligentný dom kontroluje a monitoruje základné služby, ktoré denne používame, najmä

bezpečnosť, zdravie, ale aj používanie plynu, vody a elektriny; poskytuje informácie pre rodinných príslušníkov, ale aj pre zodpovedné orgány ako polícia, zdravotná služba atď.

migračný prírastok (*net migration*) – pozitívne migračné saldo, pozitívny rozdiel medzi počtom prisťahovaných a počtom vysťahovaných osôb (označované tiež ako čistá migrácia, resp. jednoducho ako migračné saldo)

(očakávaná) dĺžka života prežitého v zdraví (*healthy life years*) – kombinuje vývoj mortality (úmrtnosti) s vývojom morbidity (chorobnosti), získava sa z vekovo špecifických zdravotných stavov a vekovo špecifických úmrtností; označované tiež ako stredná dĺžka života v zdraví

označenia a skratky krajín – vo všetkých textoch ako aj v riadkoch tabuliek sú vždy uvedené plné názvy krajín, pričom v grafoch ako aj v stĺpcoch tabuliek sa pre krajiny odporúča používať dvojhláskový kód ISO okrem Grécka a Spojeného kráľovstva, pre ktoré sa odporúčajú skratky EL a UK

Skrátený názov v slovenčine (geografický názov)	Úradný názov v slovenčine (protokolárny názov)	Kód krajiny
Belgicko	Belgické kráľovstvo	BE
Bulharsko	Bulharská republika	BG
Česká republika	Česká republika	CZ
Dánsko	Dánske kráľovstvo	DK
Nemecko	Spolková republika Nemecko	DE
Estónsko	Estónska republika	EE
Írsko	Írsko	IE
Grécko	Helénska republika	EL
Španielsko	Španielske kráľovstvo	ES

Francúzsko	Francúzska republika	FR
Taliansko	Talianska republika	IT
Cyprus	Cyperská republika	CY
Lotyšsko	Lotyšská republika	LV
Litva	Litovská republika	LT
Luxembursko	Luxemburské veľkovejvodstvo	LU
Maďarsko	Maďarsko	HU
Malta	Maltská republika	MT
Holandsko	Holandské kráľovstvo	NL
Rakúsko	Rakúska republika	AT
Poľsko	Poľská republika	PL
Portugalsko	Portugalská republika	PT
Rumunsko	Rumunsko	RO
Slovinsko	Slovinská republika	SI
Slovensko	Slovenská republika	SK
Fínsko	Fínska republika	FI
Švédsko	Švédske kráľovstvo	SE
Island	Islandská republika	IS
Nórsko	Nórske kráľovstvo	NO
Švajčiarsko	Švajčiarska konfederácia	CH

prírodný pohyb obyvateľstva (*natural population change*) – zmeny v stave obyvateľstva ovplyvnené procesom reprodukcie; nazývané tiež populačná zmena

prírodný prírastok (*natural increase*) – pozitívny rozdiel medzi počtom živonarodených a zomretých; záporný rozdiel sa označuje ako prírodný úbytok obyvateľstva; prírodný prírastok spolu s migračným saldom tvoria celkový prírastok obyvateľstva

produktívny vek (*productive age*) – vek, v ktorom je väčšina obyvateľstva ekonomicky aktívna

regióny analyzované v rámci spotrebiteľského správania sa strieborných: región Pobaltie + NMS2 (Litva, Lotyšsko, Estónsko, Bulharsko a Rumunsko), región vyšehradskej päťky (Slovensko, Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovinsko), región Benelux (Belgicko, Holandsko, Luxembursko), región severské krajiny (Švédsko, Dánsko, Nórsko, Island, Fínsko), región Stredozemie (Grécko, Taliansko, Portugalsko, Malta, Španielsko, Cyprus), región Nemecka a Rakúska (Nemecko a Rakúsko), región Britské ostrovy (Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska a Írska), región Francúzsko (Francúzsko)

technológie aktívnej bezpečnosti (*active safety technologies*) – systémy vyvinuté tak, aby pomáhali predchádzať nehodám

telecare (*starostlivosť na diaľku*) – vzdialený monitoring a starostlivosť o pacientov v mimonemocničnom ošetrovaní, pričom je možná automatická reakcia v prípade rizikového stavu pacienta

telehealth (*monitorovanie pacienta na diaľku*) – pojem na označenie nových spôsobov, ktoré umožňujú pracovníkom v zdravotníctve zdieľať informácie, spolupracovať a poskytovať zdravotnícke služby pomocou škály informačných a komunikačných technológií

starnutie populácie (*population ageing*) – zmeny vo vekovej štruktúre, spôsobené zvyšovaním podielu starých ľudí v populácii (Jurčová, D., 2005)

starnutie zdola (*ageing at the base, fertility dominated ageing*) – starnutie populácie v dôsledku znižovania pôrodnosti

starnutie zhora (*ageing at the summit, mortality dominated ageing*) – starnutie populácie v dôsledku predlžovania života

stredná dĺžka života (pri narodení) (*life expectancy at birth*) – počet rokov, ktoré v priemere prežije narodená osoba pri nezmenených úmrtnostných pomeroch; označované tiež ako očakávaná dĺžka života

strieborná ekonomika (*silver economy*) – adaptácia ekonomiky na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí; tento fenomén vytvára nové trhové príležitosti (Deutsche Welle, 2005):

- nová ekonomická príležitosť pre zvýšenie hospodárskeho rastu a tvorbu pracovných miest spočívajúca v reagovaní na potreby starších ľudí umožnením prístupu k špecifickým tovarom a službám, ktoré zlepšia kvalitu ich života (European Council, 2007),
- vývoj a marketing inovatívnych produktov(tovarov a služieb) určených pre staršie osoby (Eurostat, 2011)

Strieborná ekonomika je tvorená spotrebiteľmi v poreprodukčnom veku, teda vo veku nad 50 rokov; aj keď sa bežne používa pojem starší vek (*old age*), nie je presne ustanovená veková hranica; OSN napríklad tiež neprijalo štandardne platné kritérium veku, ale vo všeobecnosti ľudia vo veku 60/65+ predstavujú staršiu populáciu (*older population*); klasifikácia vekových skupín sa obyčajne líši v rámci krajín, pričom mnohokrát odráža aj rozdiely v spoločenských triedach alebo prítomnosť; pokiaľ to bude možné, pre účely našich analýz budeme staršiu populáciu rozdeľovať do týchto troch skupín:

50 – 64 rokov – **starnúci** (*angl. young-old; fr. jeunes seniors; nem. Ältere Erwerbstätigen*),

65 – 79 rokov – **starí** (*angl. old-old alebo middle old; seniors; nem. Personen im Rentenalter*),

nad 80 rokov – **najstarší** (*angl. oldest-old alebo very old; vieux seniors; nem. Hochaltrige Personen*)

strieborná generácia (*silver generation*) – v kontexte striebornej ekonomiky považujeme za striebornú generáciu skupinu potenciálnych spotrebiteľov (populácia staršia ako 50 rokov), seniormi budeme v rámci výskumu označovať ľudí nad 65 rokov

strieborný trh (*silver market*) – trh s výrobkami a službami zameranými na striebornú ekonomiku

pôrodnosť (*natality*) – rodenie detí ako hromadný demografický jav

úhrnná plodnosť (*total fertility rate*) – priemerný počet živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia za predpokladu zachovania rozloženia mier plodnosti daného kalendárneho roka

univerzálny dizajn (*universal design*) – výrobky navrhnuté tak, aby boli vhodné pre všetky generácie spotrebiteľov

vekový medián (*median age*) – tiež medián veku, teda vek, ktorý rozdeľuje populáciu na dve rovnako početné polovice

záchovná hodnota (*replacement level*) – úroveň úhrnnej plodnosti alebo čistej miery reprodukcie, pri dosiahnutí ktorej je zabezpečená jednoduchá reprodukcia v populácii; je daná takou úrovňou v plodnosti a úmrtnosti podľa veku, aby generácia v reprodukčnom veku zabezpečila svoju náhradu, t. j. hodnotu úhrnnej plodnosti 2,1 alebo hodnotu čistej miery reprodukcie 1,0 (Jurčová, D., 2005).

1. STRIEBORNÁ EKONOMIKA V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY A EURÓPSKEJ ÚNIE

1.1. Prístupy k štúdiu vzťahu starnutia populácie a ekonomického vývoja

Starnutie populácie je v Európe dlhodobým trendom, ktorý začal pred niekoľkými desaťročiami. Tomu, že populácia v EÚ 28 starne relatívne rýchlo, nasvedčuje aj to, že medián veku sa za posledných 12 rokov zvyšoval podľa údajov Eurostatu v priemere o 0,3 roka (kým v roku 2001 bol na úrovni 38,3 r., tak do roku 2013 sa zvýšil na 41,9 r.). K súčasnemu demografickému vývoju prispela najmä nízka miera pôrodnosti, ale aj zvyšovanie veku dožitia. Podľa údajov Eurostatu dochádza v tejto oblasti k určitým zlepšeniam, kedy sa miera pôrodnosti v EÚ 28 zvýšila z 1,45 v roku 2002 na 1,58 v roku 2012, stále je však pod zápornou hranicou, ktorá je potrebná pre stabilizáciu veľkosti populácie (bez vplyvu migrácie). Očakávaná dĺžka života sa v rozmedzí týchto rokov zvýšila v priemere o 2,6 roka, a to zo 77,7 r. na 80,3 r. (u mužov o 3 r. a u žien o 2,2 r.). K relatívnemu nárastu vyšších vekových skupín obyvateľstva výrazným spôsobom prispeli aj dosiahnuté výsledky pokroku v ekonomickej, sociálnej, ale aj v medicínskej oblasti. V súvislosti s vplyvom demografických zmien neexistuje vo vedeckej (odbornej) literatúre konsenzus a postupom času sa vyprofilovali dva smery. Prvý smer upozorňuje na to, že starnutie populácie bude predstavovať veľkú záťaž pre spoločnosť z pohľadu verejných financií (napr. Sharpe, A., 2011; Bloom, D. E. a Canning, D., 2008; Walder, A. B. a Döring, T., 2012). Túto obavu potvrdzuje aj vývoj indexu závislosti starých ľudí (old-age dependency ratio)¹, ktorý sa zvýšil v rozmedzí rokov 1992 – 2012

¹ Index závislosti starých ľudí vyjadruje vzťah počtu osôb v poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku.

podľa údajov z Eurostatu z 21,1 % na 26,8 %. V roku 2012 tak pripadali v krajinách EÚ 27 na jedného seniora (vyše 65-roční) len približne 4 osoby v produktívnom veku, pričom tento pomer by sa mal do budúcnosti znižovať. Druhý smer vidí v starnutí populácie nové výzvy a príležitosti, ktoré majú potenciál pozitívne ovplyvniť ekonomický rast (napr. Accenture, (2011), Prettner, K. (2012)). V súvislosti s druhým smerom sa do popredia čoraz viac dostáva pojem strieborná ekonomika. Pod striebornou ekonomikou chápeme adaptáciu ekonomiky na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí, s čím súvisí vytváranie nových trhových príležitostí pre podnikateľský sektor (Deutsche Welle, 2005). Tomu, že ide stále o aktuálnu tému, nasvedčuje aj tá skutočnosť, že od roku 2005 sa na tému strieborná ekonomika v Európe konalo päť konferencií. Poslednú konferenciu zorganizovala Európska komisia na tému *Growing the Silver Economy in Europe*² 23. 9. 2014 v Bruseli, na ktorú prizvala odborníkov nielen z oblasti vedy a výskumu, ale aj podnikateľov z praxe. Diskutovali o tom, čo je možné urobiť na regionálnej, národnej a nadnárodnej úrovni tak, aby sa z Európy stal svetový líder v oblasti striebornej ekonomiky.

Treba však upozorniť aj na to, že približne dva roky pred poslednou konferenciou sa v Hangzhou (Čína) stretli čínski a európski predstavitelia za okrúhlym stolom,³ za ktorým diskutovali o udržateľnom rozvoji, starnutí populácie, ale aj o nových ekonomických príležitostiach spočívajúcich v reagovaní na potreby starších ľudí. Hlavným odporúčením vyplývajúcim z tohto medzinárodného podujatia bola potreba zvýšiť výmenu skúseností a odborných znalostí v tejto oblasti, nakoľko obe krajiny budú musieť čeliť podobným výzvam súvisiacim s demografickým vývojom. Je teda zjavné, že nielen v Európe, ale aj v Číne, ktorá je pre západnú Európu najväčším

² <<https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/growing-silver-economy-europe>>.

³ <<http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.press-releases.22935>>.

ázijským obchodným partnerom, téma striebornej ekonomiky rezonuje. Podrobnejšie sa problematike starnutia populácie v Číne autori venujú v podkapitole 1.5.1.

V súčasnosti stále chýbajú komplexné štúdie zaoberajúce sa striebornou ekonomikou ako takou, v praxi sa skôr vyskytujú parciálne štúdie zachytávajúce ekonomický rozmer starnutia populácie, v ktorých sa autori zaoberajú najmä aspektmi ako:

- kúpna sila,
- úspory,
- spotreba domácností,
- nové príležitosti pre inovatívne firmy ako reakcia na potreby seniorov,
- exportný potenciál tovarov a služieb pre strieborných.

1.1.1. Kúpna sila

Zmenšovanie populácie v Európe je spojené so zmenšovaním základne potenciálnych zákazníkov, čo môže následne vplývať na veľkosť agregátneho dopytu a tvorbu ziskov v jednotlivých odvetviach (zároveň ale dôjde k rastu tej časti populácie, ktorá má síce nižšie, ale relatívne stabilné príjmy). Absolútna hodnota čistého počtu potenciálnych zákazníkov nie je samozrejme jediným indikátorom podnikateľských príležitostí. Dôležitú funkciu pri možnej kompenzácii nižšieho počtu spotrebiteľov⁴ zohráva veľkosť ich kúpnej sily (na ňu vplýva napr. veľkosť naakumulovaného bohatstva, veľkosť čistých príjmov domácností, ktoré sa odvíjajú od produktivity práce atď.), ako aj sklon k spotrebe.⁵

⁴ Podľa prognózy Eurostatu (Europop, 2013) by celkový počet obyvateľov EÚ 28 mal byť do roku 2050 na úrovni približne 525,5 mil., pričom do roku 2080 by sa mal znížiť približne o 5,5 mil. Podiel seniorov nad 65 rokov by sa mal zvýšiť v rozmedzí rokov 2013 – 2080 z 18,2 % na 28,7 %.

⁵ V prípade, že celý úbytok obyvateľstva nebol kompenzovaný migrantmi.

Podľa štúdie UN (2013) pracovné príjmy, súkromné transfery od iných členov rodiny⁶ ako aj príjmy z aktív sú dôležitými zdrojmi podpory starších ľudí najmä v rozvíjajúcich sa ekonomikách, v ktorých nie sú dostatočne alebo vôbec vyvinuté systémy verejného sociálneho zabezpečenia. Podľa tejto štúdie sú aktíva dôležitým zdrojom príjmov starších ľudí opäť najmä v krajinách s menej rozvinutým systémom verejných transferov. Výsledky tejto štúdie naznačujú, že dôležitosť aktív sa medzi regiónmi líši. V Ázii a Latinskej Amerike sa podiel príjmov z aktív na spotrebe starších ľudí podieľa približne jednou až dvomi tretinami, pričom je tento podiel s určitými výnimkami (Nemecko a Španielsko)⁷ výrazne nižší v Európe (medzi 10 % - 20 %).⁸ V európskom kontexte sa starším ľuďom z pohľadu príjmov, bohatstva a iných finančných indikátorov venujú napr. talianski ekonómovia D. Christelis, T. Jappelli, O. Pac-cagnella, a G. Weber (2009), ktorí pri výskume využívali najmä databázu The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE). Dospeli k záveru, že príjmy z imputovaného nájomného sú relatívne nízke v škandinávskych krajinách, Nemecku, Grécku a Holandsku, avšak sú významné vo Francúzsku, Taliansku a Španielsku. Tento výsledok je konzistentný s tým, že v mnohých krajinách sú ceny domov vysoké a mnohí seniori, ktorí splatili hypotéky, sú bohatí z pohľadu vlastníctva nehnuteľnosti, ale chudobní z pohľadu príjmov. Imputovaný príjem je vysoko nestabilný, pretože závisí od trhovej hodnoty nehnuteľnosti a môže byť ovplyvnený

⁶ V rozvinutých krajinách ako USA, Rakúsko a Nemecko sú starší ľudia čistými súkromnými darcami podporujúcimi svoje deti relatívne do ich neskorého veku. V krajinách ako Japonsko sa zo starších ľudí po dosiahnutí približne 70 r. stávajú čistými prijímateľmi súkromných transferov (UN, 2013).

⁷ V Nemecku je tento podiel na úrovni jednej tretiny a v Španielsku približne na úrovni 50 %.

⁸ Napríklad A. Mason et al. (2011) empiricky potvrdili, že medzi odkázanosťou na príjmy z aktív v starobe a úrovňou transferov z verejných financií prostredníctvom schém sociálneho zabezpečenia existuje inverzný vzťah.

ekonomickým cyklom. Ich výskum potvrdil, že vo všetkých sledovaných európskych krajinách tvorili najväčšiu zložku príjmov starobné dôchodky. Tie boli nasledované (okrem Holandska a Švajčiarska) imputovanými príjmami a v takmer polovici zo sledovaných krajín tvorili ostatné zložky (kapitálové príjmy a príjmy od ostatných členov domácnosti) len relatívne malú časť príjmov. Pracovné príjmy boli najmenšou zložkou príjmov domácností seniorov v sledovaných krajinách (určitú výnimku predstavovalo Grécko, kde boli pracovné príjmy vyššie ako kapitálové príjmy a Španielsko, kde pracovné príjmy tvorili zhruba rovnaký podiel na celkových príjmoch domácností seniorov ako kapitálové príjmy). V medzinárodnom porovnaní bol podiel pracovných príjmov na celkových príjmoch domácností seniorov najvyšší v krajinách ako Švajčiarsko, Holandsko, Nemecko a Dánsko a naopak, nižší v krajinách ako Francúzsko, Belgicko a Rakúsko.⁹

D. Christelis, T. Jappelli, a M. Padula (2005) sa vo svojej štúdii bližšie venujú dekompozícii bohatstva. Autori dokazujú, že existujú značné rozdiely medzi krajinami v zložení čistého bohatstva a ukazujú, že čisté finančné bohatstvo je vo všeobecnosti vyššie v severnej Európe ako v južnej. Bohatstvo a jeho vývoj v čase je jedným z kľúčových indikátorov dosahovania blahobytu v starobe. Mnoho ľudí si na dôchodok tvorí úspory a dosiahne tak svoj dôchodkový vek so značnou výškou aktív. Tieto aktíva poskytujú seniorom príjem vo forme nájomného z nehnuteľností, úrokov z dlhopisov či dividend z akcií. Tieto isté aktíva môžu byť počas dôchodkového veku odpredané a hotovosť môže byť použitá na spotrebu. Teda kým príjem a spotreba predstavujú dôležitý determinant súčasného blahobytu jednotlivcov, aktíva teoreticky predstavujú kľúčový indikátor budúcej, udržateľnej spotreby. Okrem iného, nadobudnuté bohatstvo môže seniorom slúžiť ako „ochranný vankúš“,

⁹ Regionálnymi diferenciáciami potenciálneho dopytu z pohľadu príjmov sa vo svojej štúdii podrobnejšie zaoberali napríklad I. Pauhofová a M. Páleník (2013).

ktorý ich chráni pred zdravotnými a inými rizikami, čo je veľmi dôležité najmä v čase, keď sa zvyšuje dĺžka života spolu s nákladmi na zdravotnú starostlivosť.

Problematike príjmovej nerovnosti, ktorá následne môže vplývať aj na nerovnosti bohatstva v rámci krajín EÚ, sa venujú napríklad D. Christelis, T. Jappelli a M. Padula (2008). Autori dokazujú, že príjmová nerovnosť je relatívne nízka v severských krajinách (Švédsko, Dánsko) a je relatívne vysoká v Španielsku a Grécku, pričom krajiny centrálnej kontinentálnej Európy sa nachádzajú niekde medzi tým.¹⁰ V porovnaní so starými členskými krajinami EÚ (ale aj Švajčiarskom) môžeme u krajín strednej a východnej Európy (Poľsko a Česká republika) pozorovať relatívne rozdiely v rozdelení príjmov vyše 50-ročných. Táto nerovnosť je v Českej republike len o niečo vyššia ako v severských krajinách a je nižšia ako vo väčšine krajín strednej Európy.

Nerovnosť v oblasti spotreby je vo všetkých sledovaných krajinách menej rozšírená ako príjmová nerovnosť. Existuje tu odlišný trend v rámci jednotlivých krajín, kde opäť najmenšie nerovnosti existujú v severských krajinách, ale rovnako aj v Grécku a Španielsku. Naopak, značné nerovnosti v spotrebe existujú v Belgicku a vo Francúzsku.

V nerovnosti v bohatstve domácností existujú oveľa väčšie diskrepancie ako v oblasti príjmov či spotreby. Medzi krajiny so značnou rozdielnosťou v bohatstve patrí Poľsko, Rakúsko, Nemecko, Holandsko a Švédsko. Naopak, medzi krajiny s nízkou nerovnosťou bohatstva patria Česká republika, Švajčiarsko, Belgicko a Dánsko. Je tiež vhodné spomenúť, že Grécko a Španielsko, ktoré patria medzi

¹⁰ Avšak aj medzi týmito seversko-južnými rozdielmi existujú určité výnimky, napríklad Taliansko patrí, čo sa týka príjmovej nerovnosti, do skupiny krajín strednej Európy a Rakúsko patrí do skupiny so severskými krajinami.

krajiny s vysokým stupňom príjmovej nerovnosti, nepatria medzi krajiny s najvyššou mierou nerovnosti bohatstva.¹¹

Jednotlivé krajiny sa podľa Európskej centrálnej banky (2013) líšia navzájom aj zadlženosťou domácností, ktorá sa v krajinách eurozóny pohybuje v rozmedzí od 25 % do 60 %, pričom vo všeobecnosti platí, že viac ako polovica domácností v eurozóne nemá dlh (približne 43,7 % domácností uvádzalo existenciu určitého typu dlhu). Podiel zadlžených domácností rástol s rastúcim vekom referenčnej osoby na čele domácnosti, pričom najväčší podiel zadlžených domácností sa nachádzal vo vekovej skupine 35 – 44 r. (61,8 %). Podiel zadlžených domácností sa výrazným spôsobom znížil vo vekovej skupine 65 – 74 r. (23,7 %) ako aj nad 75 r. (7,7 %). Podľa záverov štúdie ECB je zadlženosť domácností strieborných v súlade s teóriou životného cyklu.

1.1.2. Úspory

Pri určovaní príjmov zohrávajú kľúčovú úlohu úspory, tak z krátkodobého (prostredníctvom agregátneho dopytu), ako aj z dlhodobého hľadiska (prostredníctvom vytvárania kapitálu a akumulácie bohatstva). Pre vytváranie individuálnych úspor existujú viaceré motívy, vrátane potreby vytvorenia aktív, prostredníctvom ktorých bude v dôchodkovom veku možné financovať spotrebu. Ľudia tiež vytvárajú preventívne úspory súvisiace s neistotou v budúcnosti, túžbou zanechať dedičstvo budúcim generáciám, so zaobstaraním si hmotných aktív v budúcnosti alebo s vytvorením možnosti vyšších bežných výdavkov v budúcnosti. Sporenie na dôchodok

¹¹ Pretože domy predstavujú častokrát pre mnohých strieborných hlavnú zložku ich bohatstva, rozdiely vo vlastníctve nehnuteľností, ktoré obývajú, môžu byť jedným z faktorov ovplyvňujúcich výsledky výskumu. K obdobným výsledkom, ktoré hovoria o tom, že v krajinách severnej, strednej a južnej Európy je spotreba vyše 50-ročných rovnomernejšie rozložená ako príjem a príjem je nerovnomernejšie rozložený ako bohatstvo, dospeli aj E. Bonsang, S. Perelman a K. Van den Bosch (2005).

vo vyššom veku je vo všeobecnosti považované za najdôležitejší motív sporenia. Väčšina analýz týkajúcich sa spotreby a úspor domácností sa opiera o teóriu životného cyklu, ktorá za hlavný motív sporenia považuje snahu o zabezpečenie si spotreby v dôchodkovom veku. V súvislosti so starnutím populácie sa tradične v súlade s teóriou životného cyklu očakáva, že úroveň domácich úspor bude klesať, pretože starší ľudia sporia menej a to bude viesť k nízkej akumulácii kapitálu, zníženiu investícií a ekonomického rastu (napr. Martins, O. a kol., 2005).¹²

Rovnako tak existujú aj štúdie, ktoré dokazujú, že miera úspor domácností jednotlivcov v poproduktívnom veku nie je signifikantne nižšia ako u domácností jednotlivcov v produktívnom veku, že seniori nedeakumulujú aktíva, alebo ak tak robia, tak veľmi pomaly, rovnako ani tieto domácnosti jednotlivcov v poproduktívnom veku neprešúvajú značnú časť bohatstva na svoje potomstvo (napr. Carroll, C. D. a Summers, L. H., 1991). D. N. Weil (1994)¹³ upozornil na skutočnosť, že je dôležité sledovať aj vzájomnú interakciu medzi generáciami, pretože získanie alebo očakávanie získania dedičstva predstavuje významný faktor, ktorý determinuje úspory mladých (tieto očakávania sú diferencované západ – východ). K. Prettner (2012) dospel k záveru, že starnutie populácie samo o sebe nebude mať negatívny vplyv na technologický pokrok (prostredníctvom znižovania úspor), a preto neohrozí ani ekonomickú prosperitu krajiny.

¹² Autori vo svojej štúdii *The Impact of Aging on Demand, Factor Markets and Growth* naznačili, že zvyšujúci sa podiel populácie vyše 60-ročných má silne negatívny vplyv na mieru úspor. Zároveň naznačili, že štedrejšie dôchodkové systémy môžu prispieť k zvýšeniu tejto miery.

¹³ D. N. Weil (1994) vo svojej štúdii *The Saving of the Elderly in Micro and Macro Data* upozornil, že pri skúmaní závislosti medzi vekom a sklonom k úsporám sú výsledky výrazne závislé od toho, s akými údajmi autori daných štúdií pracovali. Ak využívali mikrodáta, našli veľmi malú alebo žiadnu tendenciu starších znižovať svoje aktíva, ak využívali makrodáta, obyčajne títo autori dospeli k záveru, že zvyšovaním podielu staršej populácie na celkovej populácii v krajine sa znižuje aj miera úspor krajiny.

Viacere faktory tak môžu signifikantne ovplyvniť sklon k úsporám z dlhodobého hľadiska, napríklad G. Bérubé, a D. Côté (2000) uvádzajú vo svojej štúdii nasledovné faktory: demografia, reálna úroková miera, úverové možnosti, neistota rastu budúcich príjmov, inflácia, výdavky vlády, schémy verejného dôchodkového poistenia a súkromné bohatstvo. Podľa T. Japelliho a M. Pedulu (2011) jedným z dôležitých faktorov ovplyvňujúcich sklon k úsporám starších ľudí je aj stupeň ich finančnej gramotnosti. Dospeli k záveru, že nízka finančná gramotnosť ľudí tiež vedie mnohokrát k zlyhaniu pri vytváraní plánov na dôchodok.

1.1.3. Spotreba domácností

Podľa neokeynesovskej teórie životného cyklu si ľudia v záujme predísť veľkým výkyvom rozvrhnú vlastnú spotrebu podľa svojich očakávaných dôchodkov v blízkej a vzdialenej budúcnosti počas celého životného cyklu, t. j. že mladí ľudia spotrebovávajú viac, ako zarobia, čím sa zadlžujú, pretože očakávajú, že tieto dlhy splatia z budúcich vyšších príjmov. Ľudia strednej generácie spotrebovávajú menej, ako zarobia, pretože splácajú dlhy z mladosti a zároveň si vytvárajú rezervy na poproduktívny vek. A nakoniec, starší ľudia znovu spotrebúvajú viac, ako zarobia, pretože na zabezpečenie vyššej spotreby využívajú úspory naakumulované v minulosti (Brumberg, R. a Modigliani, F., 1963). Otázkou však ostáva, ako sa mení ekonomické postavenie jednotlivca v produktívnom a poproduktívnom veku. Sú jednotlivci schopní udržať si predchádzajúcu úroveň spotreby vďaka vopred zabezpečeným úsporám aj v poproduktívnom veku?

Niektorí autori hovoria o tom, že rast podielu starších ľudí na celkovej populácii bude viesť k zníženiu agregátnej spotreby, čo môže negatívne ovplyvniť ekonomický rast (napr. Hock, H. a Weil D. N., 2012). Taktiež sa môže zmeniť štruktúra spotreby, ktorá potom

môže viesť k sektorovým zmenám v ekonomike. Tie predstavujú zmeny v preferenciách, závisia od najviac dopytovaných tovarov a služieb, čo môže mať vplyv na celkovú produktivitu ekonomiky. Napríklad niektoré druhy služieb, po ktorých je zo strany seniorov dopyt, ako napríklad dlhodobá starostlivosť, predstavujú nižšie prírastky produktivity v porovnaní so spracovateľským priemyslom. Preto by zmena štruktúry spotreby mohla poskytnúť cenné informácie o zmene budúcich trendov ekonomického rastu dotknutých krajín. V tejto súvislosti môžeme uviesť napríklad štúdie autorov (Lúhrmann, M., 2005; Lúhrmann, M., 2008; Lefebvre, M., 2006; Desvaux, G. et al., 2010), v ktorých sa na príklade Nemecka, Veľkej Británie, Belgicka a Francúzska venovali vplyvu starnutia populácie na agregátny dopyt a na zmenu štruktúry spotreby.

Existujú však viaceré teórie, ktoré dokazujú konzistentnosť spotreby počas životného cyklu človeka (napr. Slesnick, D. T. a Ulker, A., 2005), čo im umožňuje naakumulovanie úspor v produktívnom veku a ich následné čerpanie v poproduktívnom veku. V Európe podľa prepočtov U. Reifnera a kol. (2009) vlastní skupina vyše 50-ročných až 75 % všetkých majetkových podielov (shares), 65 % úspor, 60 % nehnuteľností a 50 % automobilov, pričom iba 8 % z nich chce zanechať svoje peniaze pre svojich potomkov a 55 % by chcelo svoje úspory minúť na vlastné voľnočasové aktivity. Podľa materiálu Európskej komisie (2007)¹⁴ predstavujú majetok a príjmy Európanov vo veku nad 65 rokov viac ako 3 000 miliárd eur.

Jednotliví zahraniční autori sa od seba odlišujú aj tým, aké determinanty štruktúry spotreby starších ľudí vo svojich štúdiách zdôrazňujú. Tieto determinanty môžeme vo všeobecnosti rozdeliť na ekonomické (napr. úroveň a vývoj príjmov, objem úspor, cenový vývoj a i.) a neekonomické (napr. hodnotové preferencie jednotlivca na základe rodinného a kultúrneho zázemia, spotrebné zvyklosti,

¹⁴ KOM (2007) 332 v konečnom znení.

vzdelanie, zdravotný stav a i.). Vzťahu zdravia a spotreby, resp. úspor sa venujú napr. E. Koragiannaki (2009), P. Cabrini a K. Ajit (2006). Zhoršenie zdravotného stavu môže viesť aj k znižovaniu bohatstva, avšak v literatúre neexistuje konsenzus ohľadom toho, v akom rozsahu sa zmena zdravotného stavu podpisuje na zmene bohatstva v neskoršom veku.¹⁵ Podľa výsledkov anglického výskumného tímu (Leach, R., Biggs, S., Phillipson, Ch. a Money, A., 2007) zasa baby boom generácia nie je homogénnou skupinou najmä z dôvodu rozdielov v bohatstve, príslušnosti k spoločenskej triede a vo vzdelaní, čo sa následne odrazí aj v štruktúre ich spotreby.

1.1.4. Nové príležitosti pre inovatívne firmy ako reakcia na potreby strieborných

Starnúca povojnová baby boom generácia v Európe, Austrálii, ale aj v Severnej Amerike signalizuje príchod novej generácie strieborných, zdravších, vzdelanejších a finančne nezávislejších. Ľudia tejto generácie majú rôznorodejšie záujmy a viacej peňazí mínajú na komunikačné technológie, elektroniku ako aj voľnočasové aktivity a tovary (Coughlin, J.F. a Lau, J., 2006b). Niektorí autori, ako napríklad J. F. Coughlin a J. Lau (2006a) upozorňujú na to, že príležitosti pre inovácie súvisiace so starnutím populácie, ktoré by pomohli zlepšiť kvalitu života starších ľudí, možno nájsť vo všetkých oblastiach Maslowovej pyramídy potrieb.

Mnohé krajiny tak zakomponovávajú iniciatívy týkajúce sa technológií a starnutia do národných R&D politík alebo inovačných stratégií.¹⁶ Úspešné stratégie sa môžu veľmi rýchlo presunúť z národných „medzier“ na trhu na svetový trh. Aj keď existuje všeobecný konsenzus,

¹⁵ Čiastočný vplyv na túto skutočnosť môže mať rozdielnosť parametrov zdravia, bohatstva, ale aj rôzne časové rozpätie.

¹⁶ Podľa Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru by malé a stredné podniky mali byť srdcom budúceho Európskeho inovačného plánu.

že technológia môže zo starnutia populácie spraviť výhodu, v súčasnosti máme k dispozícii len málo informácií o tom, ako to docieľiť. V mnohých krajinách sa však v súčasnosti snažia aj vlády podporiť svojimi iniciatívami rozvoj strieborného trhu. Vo Francúzsku sa napríklad v roku 2013 podporil v parížskom regióne vznik tzv. strieborného údolia (la Silver Valley), v ktorom sa v súčasnosti združuje viac ako 150 účastníkov vrátane 80 firiem, ktoré spolu vytvárajú približne 1 000 pracovných miest. Očakáva sa, že v budúcnosti narastie počet zapojených firiem na približne 300 s počtom 5 000 vytvorených pracovných miest pre ľudí s vyššou kvalifikáciou.¹⁷ Zdržovať sa a vymieňať si informácie by si mali jednak zástupcovia podnikov, spotrebiteľia (asociácie poskytovateľov sociálnych služieb, nemocníc a i.), zástupcovia finančného sektora (napr. banky, poisťovne), ale aj predstavitelia z oblasti vedy a výskumu (univerzitné výskumné centrá¹⁸, súkromné výskumné laboratória a i.). Cieľom tohto projektu je najmä podporiť vznik inovatívnych riešení v oblasti poskytovania služieb pre seniorov, umožniť reprezentovať a podporiť spoločné záujmy aktérov pôsobiacich na striebornom trhu, poskytovať prístup k marketingovým prieskumom a iným informáciám a štúdiám dôležitým pre to, aby mohla firma uspieť na striebornom trhu, uľahčiť prístup k potenciálnym investorom, zabezpečovať lobingové aktivity na úrovni Francúzska, ale aj na úrovni Európskej únie a i.¹⁹

Na úrovni Európskej únie sa doteraz prijalo niekoľko opatrení, ktoré by mali stimulovať tento trh a ktoré by mali pomôcť malým

¹⁷ <<http://www.b2match.eu/salons-sante2014/participants/10>>.

¹⁸ Perspektívu v novom segmente trhu vidia aj mnohé zahraničné univerzity, ktoré sa snažia prispieť k tejto oblasti nielen teoreticky, ale aj prakticky. Takýmto príkladom je napríklad Massachusetts Institute of Technology, ktorý vytvoril už v roku 1999 MIT AgeLab, kde sa snaží nové myšlienky a nápady tvorivo pretransformovať do praktických riešení, ktoré by pomohli zlepšiť zdravie ľudí a umožnili by im viesť čo najdlhší aktívny život. AgeLab vytvorili partnerstvo so súkromným sektorom, aby ľahšie pretransformovali teoretické myšlienky na praktické riešenia pre starších ľudí.

¹⁹ <http://www.social-sante.gouv.fr/IMG/pdf/_doc19_DP_Silver_Valley-3.pdf>.

a stredným podnikom, ktoré na ňom pôsobia. Môžeme sem zaradiť napríklad spoločný program aktívneho a asistovaného bývania (the Active and Assisted Living Joint Programme), akčný plán informatizácie a elektronizácie zdravotníctva (the eHealth Action Plan), európske inovačné partnerstvo v oblasti aktívneho a zdravého starnutia (the European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing) či Horizont 2020, teda najväčší výskumný a inovačný program EÚ, v rámci ktorého možno nájsť výzvu týkajúcu sa zdravia, demografických zmien a blahobytu.²⁰

V rámci ázijsko-pacifického regiónu vznikla v roku 2012 prvá aliancia (the Ageing Asia Alliance), ktorá spája podniky pôsobiace na striebornom trhu (v súčasnosti má približne 1 000 členov). Členovia sú pravidelne informovaní o nových trendoch a príležitostiach, ktoré starnutie populácie so sebou prináša.²¹ Tieto spoločnosti na to, aby uspeli na striebornom trhu, využívajú rôzne inovačné stratégie, ktorých cieľom je vytvoriť jedinečný, nový produkt alebo sa snažia rozšíriť už existujúci výrobný rad, či priniesť univerzálne riešenie zohľadňujúce špecifické potreby starších ľudí (Kohlbacher, F. et al., 2011).

1.1.5. Export

V odbornej literatúre sa v súvislosti s nadchádzajúcimi demografickými trendmi častokrát nehovorí len o exporte tovarov a služieb pre starších ľudí, ale aj o exporte mladých migrantov. V podmienkach Slovenska sa mobility a migrácii venujú napríklad autori M. Hlinčíková a M. Sekulová (2012), P. Stachová (2012), M. Bahna (2012), B. Divinský (2009). Existuje totiž hypotéza, že krajiny by si

²⁰< <https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/growing-silver-economy-europe>>.

²¹ Pozri napríklad AgeingAsia Pte Ltd. (2013): Asia Pacific Silver Economy Business Opportunities report 2013.

mohli imigráciou čiastočne kompenzovať vplyv nízkej miery pôrodnosti a zvyšujúcej sa očakávanej dĺžky života na vekové rozloženie populácie. Autori niektorých štúdií však pripomínajú, že imigrácia nemôže vyriešiť problémy súvisiace so starnutím populácie, ako ani nemôže nahradiť potrebné hospodárske reformy (napr. zelená kniha Komisie²²). Čo sa týka exportu tovarov a služieb pre strieborný trh, v súčasnosti neexistuje veľa štúdií, či už domácich alebo zahraničných, ktoré by sa venovali otázke vzťahu starnutia populácie a exportu danej krajiny, regiónu alebo zoskupenia určitých krajín. Ako jednu zo svetlých výnimiek možno uviesť napríklad čiastkové výsledky výskumu C. Vistesena (2009), ktorý tvrdí, že krajiny, ktoré budú v budúcnosti čeliť problémom súvisiacim so starnutím populácie, v prípade, že si budú chcieť udržať vyššie tempo rastu HDP, sa budú musieť vo väčšej miere spoliehať na zahraničný dopyt a export. Ďalej čínski výskumníci z Pekinskej univerzity Y. Yao a M. Yu (2009) vo svojej štúdii tvrdia, že exportne orientovaný rastový model v Číne je pre ňu nevyhnutnou voľbou vzhľadom na demografický vývoj²³ a nízky stupeň urbanizácie. J. Banister, D. E. Bloom a L. Rosenberg (2010) vo svojej štúdii *Starnutie populácie a ekonomický rast* upozornili, že jedným z faktorov, ktoré môžu ovplyvniť rast Číny, môže byť okrem iného aj narazenie na limity globálnych exportných trhov. D. E. Bloom, D. Canning a L. Rosenberg (2011) zasa zdôraznili význam vhodnej obchodnej politiky pre krajiny, ktoré majú záujem využiť svoju demografickú dividendu.²⁴ Podporovaním exportu by mohli tieto krajiny zvyšovať zamestnanosť. Zároveň zdôraznili, že nie všetky krajiny môžu dosahovať čistý export v tom istom čase. M. Torsekar

²² KOM (2005) 94 v konečnom znení, 16. 3. 2005.

²³ Podľa predikcií by malo byť v roku 2050 nad 60 rokov viac ako 30 % populácie Číny.

²⁴ Podstatou konceptu demografickej dividendy je to, že vo fáze rastúceho podielu dospelých zložky populácie majú tieto krajiny klesajúce hodnoty indexov závislosti, pričom rastie podiel populácie v produktívnom veku, teda zvyšuje sa aj potenciál rastu týchto krajín.

(2010) upozornil na veľký exportný potenciál USA do Indie, najmä čo sa týka medicínskych pomôcok (v rozmedzí rokov 2005 – 2009 tento export vzrástol o 73 %).²⁵ India je jednou z vedúcich svetových destinácií zdravotníckej turistiky, kde sa poskytujú komplexné služby v oblastiach ako kardiológia, ortopédia, plastika, pričom náklady tvoria len približne jednu desatinu nákladov v USA. Ďalej je potrebné spomenúť autorov, ktorí upozorňujú na možnosti, ktoré sa otvárajú zahraničným spoločnostiam v súvislosti so starnutím populácie v Číne; napríklad autori Transparency Market Research (2014) upozornili v štúdii *Global Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends and Forecast, 2013 – 2019* na veľký exportný potenciál, ktorý sa otvára pre Európu a USA v súvislosti s tzv. anti-ageing trhom v ázijsko-pacifickom regióne, ale aj s trhom technologicky vyspelých medicínskych zariadení. V podmienkach Slovenska je problematika exportu v súvislosti so starnutím populácie relatívne nová téma, venoval sa jej najmä V. Páleník (2009, s. 24), podľa ktorého by bolo vhodné „zamerať nadprahové množstvo nášho exportu na dopyt starších v EÚ 15, pričom ako optimálna sa ukazovala 50 % špecializácia nášho exportu, čo by viedlo k dodatočnému rastu HDP o 1,5 p. b.“. Špecializovanie sa na potreby striebornej ekonomiky by nielenže malo pozitívny vplyv na ekonomický rast Slovenskej republiky, ale zmiernila by sa aj senzitivnosť Slovenska na konjunktúrny cyklus, z dôvodu nižšej citlivosti dopytu striebornej ekonomiky na jeho priebeh.

* * * *

V súčasnej dobe je starnutie populácie stále viac diskutovaná téma nielen na Slovensku, ale aj v celosvetovom meradle. K demografickým zmenám v Európe prispela najmä nízka miera pôrodnosti, ale

²⁵ Približne tri štvrtiny indického dopytu po medicínskych pomôckach sa uspokojuje importom, z čoho približne 30 % tvorí import z USA.

aj zvyšovanie veku dožitia. Starnutie populácie je tiež výsledkom pokroku v ekonomickej, sociálnej a medicínskej oblasti. V rámci ekonomického rozmeru starnutia populácie sa vo svetovej literatúre rozvinuli dva smery: zástupcovia prvého smeru vnímajú starnutie populácie najmä ako záťaž pre spoločnosť. Zástupcovia druhého smeru vidia v starnúcej populácii práve naopak, nový potenciál ekonomického rastu. V súčasnosti však stále chýbajú komplexné štúdie zaoberajúce sa striebornou ekonomikou ako takou, v praxi sa skôr vyskytujú parciálne štúdie zachytávajúce ekonomický rozmer starnutia populácie, v ktorých sa autori zaoberajú najmä aspektmi ako: kúpna sila, úspory, spotreba domácností, nové príležitosti pre inovatívne firmy ako reakcia na potreby seniorov či exportný potenciál tovarov a služieb pre strieborných. Z makroekonomického pohľadu mnohí autori vychádzajú z toho, že pri starnutí populácie môže dochádzať nielen k zmene preferencií spotrebiteľov, ale aj k zmene kúpyschopnosti v závislosti od jednotlivých vekových skupín, čo môže v budúcnosti ovplyvniť nielen výšku agregátneho dopytu, štruktúru spotrebiteľského koša, ale môže to následne viesť k zmenám v odvetviach výroby, ale aj zamestnanosti.

1.2. Strieborná ekonomika – iný pohľad na predlžovanie života²⁶

Podpora striebornej ekonomiky v európskom kontexte

Hlavným cieľom stratégie EÚ 2020 je dosiahnuť počas tohto desaťročia rast, charakterizovaný ako inteligentný, udržateľný a inkluzívny. Súčasťou toho je podpora znalostnej ekonomiky a inovácií (inteligentný rast), zabezpečenie udržateľného rastu a vysokej

²⁶ Táto časť vychádza z Páleník, V. et al., 2012, s. 159 – 191.

zamestnanosti.²⁷ Pre splnenie daných kritérií je nevyhnutné prihliadať na demografický vývoj a ním spôsobené zmeny v pracovnej sile. Pomocou inteligentného rastu je potrebné pomáhať ľuďom pracovať dlhšie a podporovať prostredie pre vývoj prispôbovaných tovarov a služieb. V rámci udržateľného rastu je potrebné upevňovať zdravšie a aktívnejšie starnutie, aby sa tak predišlo preťaženiu verejných služieb. Pod inkluzívnym rastom, teda trhom pracovných príležitostí, rozumieme v tomto kontexte záruku kvality života pre stále narastajúci počet zástupcov starších ročníkov. Rok 2012 bol vyhlásený za Rok aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami, ktorý má upriamiť pozornosť na ideu aktívneho starnutia na všetkých úrovniach. Hlavnými oblasťami tejto iniciatívy sú:

- zamestnanosť,
- participácia v spoločnosti,
- zdravie a nezávislé bývanie,
- intergeneračná solidarita (How to Promote Active Ageing in Europe, EU Support to Local and Regional Actors, 2011, s. 8).

Tému starnutia si uvedomuje aj Výbor regiónov, ktorého členovia (Committee of the Regions, 2009) diskutovali o možnostiach, akými sa Európska únia môže vyrovnávať s dôsledkami starnutia obyvateľstva. Vo všetkých krajinách dôjde k rýchlemu starnutiu, pričom v niektorých regiónoch sa tento jav bude kompenzovať vysokou mierou imigrácie. Toto ale nebude platiť všade, čo bude mať za dôsledok, že niektoré menej obľúbené imigrantské regióny budú musieť čeliť progresívnejšiemu úbytku populácie. Výbor regiónov považuje preto za potrebné, aby sa na problematiku hľadalo zo širšej demografickej perspektívy, berúc do úvahy intergeneračnú solidaritu, porozumenie medzi rôznymi kohortami a medzi vidieckym

²⁷ Podľa <http://ec.europa.eu/europe2020/priorities/inclusive-growth/index_sk.htm>.

a mestským obyvateľstvom. Diskusia by sa mala zamerať na tri hlavné aspekty:

- zdravé starnutie,
- participáciu na pracovnom trhu a produktivitu,
- prístup k službám a prostriedkom.

Dopady starnutia v Európe na zdravie a sociálne systémy sledoval aj Európsky hospodársky a sociálny výbor (Official Journal of the European Union, 2011). V oblasti zdravotníctva by sa mali členské štáty zamerať na skvalitnenie preventívnej a sociálnej starostlivosti, podporu starobných domov a vytváranie decentralizovanej infraštruktúry v sídlach, kde majú starší ľudia možnosť priameho kontaktu s medikmi alebo opatrovníkmi. Na európskej úrovni je potrebné uznesenie o Európskej charte práv a povinností starších osôb vyžadujúcich dlhodobú starostlivosť a pomoc. Výbor sa špeciálne vyjadroval o týchto oblastiach:

- Prevencia: starým ľuďom treba poskytnúť prostredie, ktoré bude stimulovať ich aktívne pôsobenie. O toto sa treba postarať najmä po odchode z pracovného života.
- Zdravotné služby: tieto musia byť integrované a personalizované. Pacient má byť v centre pozornosti, má byť aktívne zapojený do liečby. Vyvíjanie pomôcok primeraných veku.
- Opatrovateľské služby: zabezpečenie rehabilitácie tak, aby sa pacient mohol vrátiť do plnohodnotného života. Tvorba vhodného prostredia pre starších.
- Výskum vo vyššie uvedených oblastiach.
- Vývoj nových technológií: starnutie predstavuje okrem iného aj ekonomický potenciál, ktorý sa dá využiť v prospech inovácií a zlepšení.
- Finančná udržateľnosť: starostlivosť je platená z prostriedkov sociálnych systémov. Sú tendencie prenášania časti výdavkov na

súkromné spoločnosti. Toto si vyžaduje dômyselný systém a kontrolu.

Európsky hospodársky a sociálny výbor rovnako verí, že ďalším užitočným prvkom je vytváranie lokálnych sietí pre starých. Je to preto, že starší ľudia majú čo ponúknuť spoločnosti. Takto môžu vznikať multigeneračné centrá, dobrovoľnícke akcie, rovnako ako poskytovanie 24-hodinovej starostlivosti v prípade potreby. V striebornej ekonomike výbor vyzdvihol, že mnohí baby boomeri disponujú nezanedbateľnou kúpnu silou, a to napriek ich zvyšujúcemu sa veku. V role spotrebiteľov môžu generovať dopyt po adekvátnych produktoch a službách, čoho dôsledkom môže byť naštartovanie rastu a zamestnanosti. Ako príklad uvádza farmaceutické výrobky, domácu starostlivosť a cestovanie (European Economic and Social Committee, 2012).

Na druhej strane spotrebiteľská sila dôchodcov môže podporiť rast regionálnych ekonomík, zvlášť tých, ktoré sú po prírodnej stránke atraktívne pre staršie ročníky a zároveň poskytujú adekvátne prispôsobené služby. Takto adaptované regióny sa zvyčajne špecializujú na služby, zdravotné zabezpečenie (farmaceutika, biotechnológie a medicínska starostlivosť), voľnočasové aktivity, kultúru a vzdelávanie, turizmus, finančné služby a starostlivosť o domácnosť. Medzi najvýznamnejšie takto špecializované lokality patria predovšetkým pobrežné oblasti južnej a západnej Európy, Alpy, Pyreneje, Centrálny masív a Korzika, ktoré sa vyznačujú vysokým zastúpením staršej populácie.²⁸

Rozvoj striebornej ekonomiky našiel podporu aj v priamom financovaní z fondov Európskej únie, ako príklad môžeme uviesť oblasť Andalúzie. V tomto regióne sú z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja cez schému verejného obstarávania financované projekty firiem, ktoré vyvíjajú rôzne tovary pre uspokojenie

²⁸ Dealing with demographic change regional policy responses.

dopytu starších, pričom sú primárne zamerané na zdravotnícky sektor (Martinez-Arca, S., 2014).

Oblasti potenciálneho rozvoja pre slovenskú ekonomiku

Pôdohospodárstvo a potravinársky priemysel

Cieľový segment strieborného trhu sú ľudia, ktorí už prežili svoje najmladšie a najzdravšie roky, a preto kladú väčší dôraz na životosprávu. S tým sú spojené vyššie nároky na stravovanie. Nielen u mladých narastá v posledných rokoch spotreba rôznych bio výrobkov, zdravotných doplnkov a iných dietálnych potravín, ktoré majú pridanú hodnotu oproti bežne dostupným a lacnejším produktom. K tomu sa u mnohých pridáva zlá fyzická kondícia spôsobená nadmernou váhou, začínajúcimi chorobami ako napríklad osteoporóza, cukrovka alebo iné „starobné“ zdravotné problémy. Každý zo spomenutých faktorov prispieva k vyššej potrebe zdravého stravovania a životného štýlu. Nie je preto prekvapením, že sa v posledných desaťročiach exponenciálne zvyšuje dopyt po zdravých, chemicky neupravovaných a prípadne omladzujúcich výrobkoch. Mnohé z týchto problémov sa takto dajú oddialiť. Výzvou pre slovenské poľnohospodárstvo je veľkovýrobná produkcia. Vodné hospodárstvo a lesníctvo sú v našich podmienkach dôležité hlavne v nadväznosti na turizmus.

Úspešnými sú alternatívne obchody, ktoré ponúkajú produkty s pozitívnym účinkom na zdravie, organické potraviny a nápoje, spolu s nutričnými poradcami a dietológmi. V západných štátoch je bežné, že sa tento spôsob predaja zastrešuje pod jednu spoločnosť alebo miesto, ktoré potom poskytuje kompletnú starostlivosť v oblasti výživy. (Furlong, M., 2007, s. 25.)

Stavebníctvo

V závislosti od veku a pracovného vyťaženia máme najprv ľudí, ktorí ešte pracujú, teda pokiaľ idú na dovolenku, ide o niekoľkodňovú záležitosť, neskôr sú to už dôchodcovia s neobmedzenými časovými možnosťami a veľakrát so slušným zabezpečením. Vďaka týmto vznikli podľa P. Wallacea (1999, s. 72) a M. A. Casado-Díaz (2006, s. 1322 ff) po svete mestá, kde sa sústreďujú ľudia vyššieho veku, napríklad Sun City v USA, Seniorpolis vo Fínsku, takisto sa zvyšuje počet nepracujúcich ľudí z bohatších štátov EÚ, ktorí sa natrvalo presťahovali najmä do južnejších oblastí Európy (Dordogne, Toskánsko, Costa del Sol, Baleárske ostrovy), občania Spojených štátov menia trvalý pobyt na štáty strednej Ameriky (Panama, Costa Rica) a Japonci objavujú svoje dôchodkové možnosti v južnejších štátoch východnej Ázie (Thajsko, Malajzia, Filipíny). Na druhej strane, pojem druhých domovov (z anglického second homes) sa spomína v mnohých štúdiách, vo väčšine prípadov ide o rezidencie domácich občanov, ktorí s nastupujúcim vekom majú možnosť tráviť viac času mimo práce, u prestarnutých môže ísť o trvalý prechod. Podľa švédskej vládnej komisie má budovanie druhých domovov tri pozitívne účinky na regionálnu ekonomiku: ich budovanie, údržbu a touto cestou nepriamo podporu zamestnania v lokálnom zmysle. (Casado-Díaz, M.A., Kaiser, C. a Warnes, A. M., 2004).

Doprava

Mobilita je spätá s kvalitou života, preto sa žiada, aby aj seniori mali možnosť presúvať sa z miesta na miesto nezávisle od svojich blízkych, prípadne opatrovateľov. V takýchto prípadoch môže byť využitá technológia aktívnej bezpečnosti, ktorá je v dnešnej dobe už aplikovaná v niektorých modeloch áut, navyše, vďaka tomu, že zjednodušuje jazdu, je užitočná pre všetky generácie. Iný príklad

vidíme priamo v Japonsku, kde sa firma ThyssenKrupp úspešne zaradila na trh ponukou bezbariérového výťahu na schody, ktorý sa hodí najmä do malých obydlií starých ľudí (Kohlbacher, F., Gudorf, P. a Herstatt, C., 2010, s. 20 – 21).

V súvislosti so Slovenskom a jeho rozrasteným automobilovým priemyslom by bolo užitočné sústrediť sa aj na vývoj takýchto zariadení. Ukážkou, ako sa dá do výroby implementovať seniorský dizajn, sú firmy Nissan a Yamaha (Kohlbacher, F., Gudorf, P. a Herstatt, C. (2010), s. 23), kde sa vývojári nových modelov obliekajú do špeciálnych oblekov tak, aby sa fyzickou zdatnosťou priblížili tejto vekovej skupine. Takto vzniká priestor pre modifikované, a možno v budúcnosti celkom nové modely áut, ktoré budú pre svoju jednoduchosť môcť využívať aj tí najstarší. Podľa K. Gretschmanna z Rady EÚ by sa predaj áut mohol zvýšiť o 5 až 8 %, ak by sa ich výrobcovia špecializovali na strieborný trh a vyrábali kompatibilné zariadenia (Gotzke, M., 2005).

Ubytovacie a stravovacie služby, zábava a rekreácia

Podľa predikcie do roku 2020²⁹ bude jedným zo základných trendov v cestovaní práve starnutie vyspelých západných krajín. Potenciálni zákazníci sa segmentujú, nadväzujúc na tematiku aktívneho starnutia sa čoraz viac na svojich dovolenkách venujú športom, zážitkovým aktivitám, takisto prejavujú záujem o lokálne kultúry a zvyklosti. Tento názor je podporený M. Lohmannom a J. Danielssonom (2004, s. 6 – 9), ktorí vo svojej štúdii poukazujú na celkové zvýšenie cestovateľských aktivít Nemcov za posledné tri dekády, s ktorými sa kontinuálne zvyšovala frekvencia cestovania u starnúcich ľudí. Môžeme si to vysvetliť tým, že dnešní starší pracujúci za posledných 15 rokov nezmenili veľmi svoje správanie, a počas

²⁹ Travel Gold Rush 2020, Pioneering Growth and Profitability Trends in the Travel Sector, s. 27.

nasledujúcich rokov budú naďalej cestovať v podobnom štýle ako doteraz. Čoraz viac sa zvyšuje dopyt po cestovaní v kombinácii so zdravotnými pobytmi. Do tejto skupiny sa radia všetky oblasti zahŕňajúce prevenciu a podporu zdravého životného štýlu, wellness, rehabilitácie, ozdravné kúry. Na uspokojenie potrieb strieborných zákazníkov je však potrebné zabezpečiť vhodný prístup, komunikáciu, zdravé podmienky a prístupnosť (Eitner, C., 2010, s. 316).

Možnosťou pre Slovenskú republiku by bolo aj spojenie služieb cestovného ruchu s rekreačnými a zážitkovými aktivitami. Niektoré sa už teraz zameriavajú na zahraničných turistov a pre takéto spoločnosti slúžia aj rôzne portály, vďaka ktorým sa služby ponúkajú centralizovane pre zahraničný trh. Ako jeden z najbohatších regiónov minerálnych prameňov, turistických chodníkov, vyhliadok a kúpeľov by si Slovensko malo budovať podmienky tak, aby sa tieto miesta dali využiť v striebornej ekonomike. Na to je potrebné vytvoriť podmienky pre prístup seniorov na odľahlé miesta, teda zlepšiť štruktúru dopravnej siete, dopravné prostriedky prispôbiť potrebám staršej fyziológie, rovnako ako ponúkať služby vyhovujúce starším (rôzne zábaly, masáže, cvičenia, vychádzky).

ICT³⁰ pre zdravie

V súvislosti s technickým pokrokom sa v zdravotníctve spomína telemedicína, ktorá podľa Európskej komisie (Beolchi, L., 2002) využíva zdravotnícke znalosti na diaľku. Pozostáva z dvoch hlavných oblastí: z domácej starostlivosti, využíwanej v domácnostiach koncovými užívateľmi pomocou rôznych prípojných zariadení, a kooperatívnej práce ako siete zdravotných zariadení prepojených medzi sebou. Domáca zdravotná starostlivosť v Nemecku zahŕňa z technického pohľadu prístroje od merania tlaku, cez rehabilitačné

³⁰ Informačné a komunikačné technológie, z angl. Information and Communication Technology.

postele až po výživové terapie. Tento trh je v rámci Európy najväčší a vo svete je tretím najväčším. Navyše sa očakáva medziročný nárast o 10 %, čo bude spôsobené najmä prechodom od nemocničnej lôžkovej k domácej starostlivosti. Veľký trhový potenciál je predpovedaný tým produktom, ktoré by pacienti mohli používať samostatne bez pomoci iných osôb (Narasimbachari, L. M., 2004). Telemedicína má predpoklad trhového úspechu najmä u vekovej skupiny 60 – 70 rokov, ktorí v budúcnosti budú vedieť zaobchádzať s ICT.

V Európe sú lídrami v oblasti rozvoja ICT škandinávské štáty, vo Švédsku v roku 2000 využívalo tieto technológie 50 z 80 nemocníc, vo Fínsku sa pripravovalo niekoľko projektov telemedicíny za účelom zefektívnenia primárneho zdravotného sektora (Gassman, O. a Keupp, M., 2009, s. 81 – 82).

Za zmienku stojí aj španielska iniciatíva, kde sa v regióne Andalusia vedci pokúšajú pomôcť seniorom trpiacim dezorientáciou v dôsledku Alzheimerovej choroby a demencie. Systém funguje na princípe zaužívaných trás, ktoré senior bežne využíva doma alebo v inom často navštevovanom prostredí.

Zdravotníctvo a sociálna pomoc

Ako príklad firiem, ktoré sa prispôbili novému trendu starnutia a udržiavania vitality, môžeme uviesť Intel a Philips, ktoré sa z pôvodného zamerania výlučne na technológiu v ostatných rokoch začali sústreďovať na technológiu spolu so zdravotnou starostlivosťou (Furlong, M., 2007, s. 22).

Nahliadnuc do Japonska, zdravotná starostlivosť je považovaná za jeden z troch najdôležitejších segmentov využitia potenciálu stieborného trhu (spolu s nehnuteľnosťami a cestovným ruchom). V prvom rade bude tento trh profitovať z preventívnej starostlivosti, spolu s doplnkovými tovarmi, ako sú vitamíny, ekologické a zdravotne neškodné potraviny, pričom tržby v tejto oblasti narastli

medzi rokmi 1996 – 2006 o 50 %. Inou, porovnateľne dôležitou oblasťou v zdravotníctve je sociálna starostlivosť, s ktorou súvisí domáca starostlivosť v personálnom zmysle.

Na Slovensku sú časté opatrovateľky, ktoré odchádzajú najmä do Rakúska, Nemecka a Talianska starať sa o ľudí v staršom veku. Podobný trend je badateľný aj v Poľsku. V týchto prípadoch ide o dlhodobú starostlivosť, v rozpätí rokov, pričom trend starnutia v iných vyspelých štátoch Európskej únie je týmto krajinám podobný. Vo väčšine prípadov ide o vývoz pracovnej sily formou sprostredkovania alebo agentúrnych pracovníkov. Signalizuje jasný potenciál vývozu opatrovateľských služieb, ktorý sa neuskutočňuje hlavne kvôli legislatívnym obmedzeniam. Dlhodobá starostlivosť je nevyhnutnou súčasťou života mnohých seniorov, zahŕňa pomoc s nákupmi, umývaním, upratovaním, pri veľmi starých osobách ide o komplexnú výpomoc s každodennými úkonmi. Väčšina takýchto prác je zabezpečovaná neoficiálnymi opatrovníkmi, s výnimkami domovov dôchodcov, denných centier alebo komunitných služieb. Z vekových dôvodov v mnohých krajinách vzniká problém udržateľnosti tohto systému do budúcnosti.

Ako príklad dobre vyvinutej siete domácej starostlivosti môžeme uviesť spoločnosť Home Instead Senior Care, ktorá sa so svojim zázemím v Spojených štátoch stala medzinárodným poskytovateľom. Ponúka pomoc so všetkými základnými domácimi činnosťami, vyzdvihuje potrebu socializácie, ktorá by v domove dôchodcov bola na nižšej úrovni, ako keď sa seniorovi venuje konkrétny opatrovateľ (Global Population Ageing, Peril or Promise, 2012, s. 40).

Ako všeobecný trend v zdravotníctve pocítime zvýšený dopyt po vzdelanej lekárskej a opatrovateľskej pracovnej sile. Rovnako sa budú zvyšovať nároky na lekárov, sestry a ďalší zdravotný personál tým, že budú nútení vzdelávať sa v širšom spektre medicíny, ako aj byť oboznámení s novovyvinutými technológiami. Mnoho z nich sa

bude venovať geriatrici ako silnejúcej vetve zdravotníctva (Global Population Ageing, Peril or Promise, 2012, s. 76 – 77).

Finančné a poisťovacie služby

Podľa štúdie PricewaterhouseCoopers (Oosenbrug, A. a Zoon, A. s. 28 – 30) môžeme očakávať nárast dopytu po službách špecifických pre starších ľudí, z toho veľkú časť bude zastupovať poistenie a s ním spojené produkty. Najväčšia trhovú príležitosť sa ponúka v oblasti privátneho zdravotného a penzijného prosperovania, z čoho vychádza potreba ľudí investovať do rôznych finančných produktov tak, aby si v budúcnosti zabezpečili väčší blahobyť.

Rozdielom medzi životnými fázami je sklon k spotrebe a naopak k šetreniu, ktoré sa prejavujú v odlišnom čase. Zatiaľ čo mladí ľudia vo veku do 35 rokov sú náchylnejší požičiavať si, vo vyššom veku si ľudia skôr akumulujú majetok. Podobne to platí aj v poisťovacom sektore.

Čo sa týka spotrebiteľského správania vo finančnej oblasti, seniori sú rizikovo averznejší, vyžadujú vysokú spoľahlivosť v danú inštitúciu a rovnako špecifický prístup. Preto ak chce inštitúcia upútať túto vekovú skupinu, mala by sa sústreďovať na osobné poradenské služby (v Nemecku len 16 % seniorov vykonáva transakcie cez internet). Strieborný trh poskytol priestor pre uvedenie reverznej hypotéky. Je definovaná ako možnosť transformácie fixných aktív, akými sú nehnuteľnosti, na likvidné aktíva pre prilepenie súkromných dôchodkov. Dnes poznáme dva základné typy tohto produktu, dlhový model a predajný model (Reifner, U., Clerc-Renaud, S., Perez-Carnillo, E. F., Tiffe, A. a Knobloch, M., 2009, s. I).

Pri tomto produkte ide doslova o „spätnú hypotéku“, keďže banka sa zaviazá vyplatiť seniorovi jednorazovú sumu peňazí alebo pravidelné anuity pod podmienkou, že po smrti daného zákazníka pôjde nehnuteľnosť buď do rúk banke, alebo pozostalí dostanú možnosť

vyplatiť späť dlh seniora banke aj s úrokom a nehnuteľnosť im ostane.

Vzdelávanie

Občania v strednom a vyššom veku budú mať potrebu pokračovať vo svojom vzdelávaní. S narastajúcim vekom dožitia bude potrebné zvýšiť dôchodkový vek, tým pádom budú ľudia dlhšie zotrvávať v zamestnaní, a rovnako po odchode do dôchodku budú dlhšie poberať rentu. Pokiaľ sa budeme držať rozdelenia strieborného trhu na tri základné skupiny spotrebiteľov, mladších starších, starších a prestarnutých (Dováľová, G., 2012), v oblasti vzdelávania sa potom treba zamerať na tri oblasti rozvoja:

- rekvalifikačné kurzy a ďalšie štúdium pre mladších starších,
- univerzitu tretieho veku pre starších,
- socializačné aktivity so vzdelávacím kontextom pre prestarnutých.

Pri prvej skupine platí, že spotrebiteľia sú v aktívnom veku, kedy spravidla ešte zotrvávajú v zamestnaní, a ich potreba vzdelávania je skôr forma prispôsobovania sa trhu práce, kde si ich pred rokmi nadobudnuté vzdelanie vyžaduje doplnenie, prípadne preorientovanie sa na iný segment. Univerzity tretieho veku slúžia zväčša čerstvým dôchodcom, ktorí vo svojom voľnom čase majú záujem o ďalšie informácie, no už nie za profesijným účelom, ale skôr pre svoju vlastnú potrebu a udržiavanie sa v aktívnej forme. V poslednej skupine nájdeme programy pre prestarnutých, ktorí sú vo väčšej miere závislí od pomoci iných a touto cestou sa udržiavajú aktívnymi v každodennej komunikácii a základných činnostiach.

Ako príklad organizácie, ktorá poskytuje seniorom možnosť kombinovaného vzdelávania a cestovania, môžeme uviesť Elderhostel. Táto organizácia poskytuje služby v oblasti cestovania, vzdelávania a rôznych iných programov. Hlavným cieľom je stimulovať

akademickú atmosféru, príjemné sociálne prostredie a jednoduchosť programov (Furlong, M., 2007, s. 74 – 76).

V rámci celoživotného vzdelávania je potrebné zamerať sa na tri hlavné problémy. Prvým z nich je súčasné zanedbávanie vzdelávacích potrieb starších, pretože sú často považovaní za časť obyvateľstva s malou schopnosťou učiť sa, čo neplatí. Ďalej by sa mohol lepšie využiť akumulovaný sociálny kapitál pomocou kontinuálneho vzdelávacieho procesu. Ako posledné sa uvádza potreba intergeneračného prostredia, kde by boli potreby vzdelávania šité na mieru jednotlivým životným etapám (Global Population Ageing, Peril or Promise, 2012, s. 40).

1.2.1. Kúpeľníctvo a kúpeľný cestovný ruch na Slovensku (prípadová štúdia strieborného odvetvia)³¹

Slovenské kúpeľníctvo je svojou činnosťou na pomedzí zdravotníctva a cestovného ruchu. Kúpeľníctvo patrí medzi typické strieborné odvetvia, čomu nasvedčuje aj vysoký priemerný vek návštevníkov kúpeľov, ktorý sa v súčasnosti pohybuje na úrovni približne 45 – 55 rokov. Priemerný vek návštevníkov sa však za posledných desať rokov podstatne znížil (v roku 2004 bol na úrovni okolo 70 rokov) najmä z toho dôvodu, že čoraz viac mladších klientov navštevuje kúpele v rámci pobytov orientovaných na prevenciu.³² Vzhľadom na svoje špecifiká a atraktivnosť z pohľadu domácej, ale aj zahraničnej klientely je stále akousi „vlajkovou loďou“ cestovného ruchu, ktorý sa v roku 2013 podieľal na tvorbe HDP približne 2,7 %.³³ Cestovný ruch (CR) je dôležitý aj z pohľadu vytvárania pracovných

³¹ Tento príspevok bol spracovaný s podporou VEGA č. 2/0104/12 *Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam*.

³² <<http://hnporadna.hnonline.sk/poradca-156/klientela-kupelov-je-coraz-mladsia-303249>>.

³³ SACR (2013): Štatistické údaje CR na Slovensku 2013 – 2012.

príležitostí, pričom sa môže významným spôsobom podieľať na zmierňovaní regionálnych rozdielov. Pre porovnanie uvádzame, že odvetvie európskeho cestovného ruchu tvorí v súčasnosti približne 1,8 milióna najmä malých a stredných podnikov vytvárajúcich zhruba 9,7 mil. pracovných miest,³⁴ pričom sa podieľa na tvorbe HDP približne 5 – 6 %.³⁵ Slovenská republika má teda z tohto pohľadu v porovnaní s priemerom EÚ významný priestor pre rast tohto odvetvia.

Táto skutočnosť je dôležitá aj z toho pohľadu, že Slovensko stojí aktuálne pred veľkou výzvou súvisiacou s demografickými zmenami prebiehajúcimi v krajinách Európskej únie. Podľa prognózy Eurostatu by sa mal podiel seniorov nad 65 rokov zvýšiť v rozmedzí rokov 2013 – 2080 z 18,2 % na 28,7 %. Už teraz je však možné povedať, že rozdiely medzi súčasnými a budúcimi dôchodcami budú značné. Možno predpokladať, že budúci dôchodcovia, najmä z regiónov EÚ s vyšším potenciálnym dopytom z hľadiska príjmov, budú mať vyššie očakávania, vyšší dopyt po voľnočasových aktivitách ako aj po zdravotnej starostlivosti. Aj v súvislosti s tým, že starší ľudia sa budú snažiť viesť aktívnejší život a budú chcieť eliminovať nepriaznivé vplyvy súčasného životného štýlu (nedostatok pohybu, stres, nevhodná strava), možno očakávať, že budú zvyšovať dopyt po kúpeľných službách aj v rámci preventívnych pobytov.

Z tohto dôvodu je zaujímavé, že podľa výsledkov Eurobarometra realizovanom v januári 2014 na vzorke 31 122 respondentov v EÚ 28 a 7 ďalších krajinách (Turecko, Macedónsko, Island, Nórsko, Srbsko, Čierna Hora a Izrael) približne 13 % respondentov z EÚ 28 uviedlo ako hlavný motív pre cestovanie wellness pobyty alebo kúpeľnú liečbu (najviac Lotyšsko (36 %), Luxembursko (24 %), Rakúsko

³⁴ Podľa údajov Štatistického úradu SR (2012) podiel pracovných miest v charakteristických odvetviach cestovného ruchu na celkovom počte pracovných miest za ekonomiku tvoril v roku 2009 zhruba 5,5 %.

³⁵ <<http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=104564>>.

(24 %), Švédsko (23 %) a Francúzsko (21 %)).³⁶ Z pohľadu veku približne 15 % starších ľudí nad 55 rokov uvádzalo práve tento dôvod ako hlavný.

Medzi faktory, ktoré sú pre starších ľudí dôležité pri rozhodovaní, či opakovane strávia dovolenku na rovnakom mieste, môžeme zaradiť najmä tieto: prírodné scenérie a počasie (42 %), kvalita ubytovacích služieb (28 %), kultúrne a historické pamätihodnosti (28 %). Pre starších ľudí bol v porovnaní s mladšou vekovou skupinou rozhodujúci aj faktor dostupnosti pre ľudí so špeciálnymi potrebami (bezbariérovosť a pod.). V tejto súvislosti je možné pozitívne hodnotiť zakomponovanie cieľa podporiť projekty kúpeľných miest vrátane zvýšenia počtu kúpeľných zariadení s bezbariérovým prístupom v Stratégii rozvoja cestovného ruchu do roku 2020 Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR (2013).

Prieskum tiež ukázal, že iba približne 19 % starších respondentov považovalo za rozhodujúci faktor všeobecnú cenovú hladinu, oproti 28 % respondentov vo vekovej skupine 40 – 54 rokov a 32 % vo vekovej skupine 25 – 39 rokov. Ako najčastejší zdroj informácií rozhodujúcich pre výber destinácií starší ľudia uvádzali odporúčania priateľov a známych (44 %), vlastné skúsenosti (31 %), ale aj internetové stránky (28 %) a cestovné kancelárie (22 %). Približne 51 % respondentov sa vyjadrilo, že minuloročnú dovolenku strávil v zahraničí, avšak v rámci členskej krajiny EÚ 28. Približne 48 % respondentov nad 55 rokov uviedlo, že si v minulom roku dovolenku nemohlo dovoliť z finančných dôvodov. V roku 2014 plánuje dovolenku stráviť vo svojej krajine približne 54 % starších ľudí EÚ 28. Zaujímavá je tiež skutočnosť, že Svetová organizácia cestovného ruchu (UNWTO) očakáva, že cestovný ruch bude do roku 2020 v rámci Európy najrýchlejšie rásť v regiónoch strednej, východnej a južnej Európy, pričom

³⁶ Nemci uvádzali medzi najčastejšie uvádzané motívy dovolenku pri mori (44 %), návštevu rodiny, priateľov a známych (32 %) a cestu za prírodnými krásami (38 %). Tieto tri dôvody uvádzali najčastejšie ako hlavný motív aj starší ľudia (55+ r.) z EÚ 28.

stredná a východná Európa má do roku 2020 pritiahnúť o 40 miliónov návštevníkov viac než západná Európa.

Otázne preto je, akú stratégiu Slovensko v tejto súvislosti zvolí tak, aby jeho potenciál bol čo najviac využitý. Možno povedať, že slovenské kúpeľníctvo disponuje vďaka svojej geografickej polohe a veľkému počtu minerálnych a termálnych prameňov relatívne veľkým potenciálom pre budúci rast. Sektor kúpeľníctva sa na globálnej úrovni zvyšoval v rokoch 2007 – 2013 rýchlejším tempom ako HDP. Do budúca podporujú pokračovanie tohto trendu viaceré faktory, ako je napríklad rast strednej vrstvy obyvateľstva v globálnom meradle, posun v správaní smerom k väčšej osobnej zodpovednosti za svoje zdravie, rast cestovného ruchu spojeného s wellness a liečebnými kúpeľmi. Pri raste tržieb môžeme aj v prípade slovenského trhu očakávať podobné pozitívne multiplikačné efekty smerom k tvorbe nových pracovných miest ako v Európe, kde sa predpokladá, že v sektore kúpeľníctva bude potrebné do roku 2018 vytvoriť okolo 230 tisíc nových pracovných miest. (GWI, 2014).

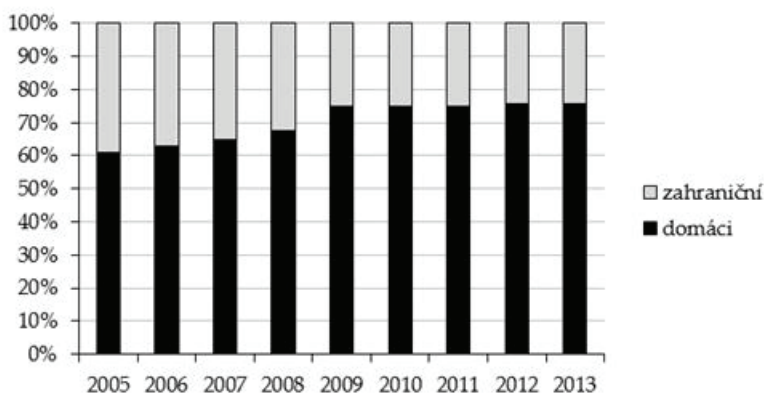
Podľa Štatistického úradu SR navštívilo kúpele na Slovensku v roku 2013 spolu 278 429 ľudí, z toho podiel domácej klientely tvoril približne 75,5 % (graf 1.1). Počet návštevníkov kúpeľov v rozmedzí rokov 2005 až 2008 stúpал, avšak v dôsledku finančnej krízy ich počet klesol medzi rokmi 2008 – 2009 približne o 15 % (v absolútnom vyjadrení sa znížil približne o 43,5 tis.,³⁷ čo znamenalo pokles z 284 806 na 241 309 ľudí). V súčasnosti celkový počet kúpeľných návštevníkov nedosahuje predkrízovú úroveň predovšetkým z toho dôvodu, že sa výrazným spôsobom znížil objem zahraničnej klientely, ktorá bola v absolútnom vyjadrení v roku 2008 na úrovni 92 755,

³⁷ Tento výrazný pokles súvisel najmä so znížením počtu zahraničnej klientely, nakoľko v rozmedzí rokov 2008 – 2009 sa znížil počet zahraničných kúpeľných návštevníkov približne o 32 429 (pokles z 92 755 na 60 326 ľudí).

avšak v roku 2013 už dosahovala len úroveň 68 118. Kapacity liečebných kúpeľov sa využívajú v priemere zruha na 60 % (SACR, 2014), čo je v porovnaní s ostatnými ubytovacími kapacitami podstatne viac.³⁸ Nevyužívané kapacity v oblasti kúpeľníctva, ale aj cestovného ruchu ako takého predstavujú veľký potenciál práve v súvislosti s nadchádzajúcim demografickými trendmi.

Graf 1.1

Podiel zahraničnej a domácej klientely na celkovom počte návštevníkov kúpeľov v SR, 2005 – 2013³⁹

Prameň: Spracované z údajov SACR.

Podiel kúpeľného turizmu na celkovej návštevnosti ubytovacích zariadení je podľa údajov SACR dlhodobo na úrovni približne 7 %.⁴⁰

³⁸ Celoročné využitie kapacity ubytovacích zariadení na Slovensku je na Slovensku veľmi nízke, čomu nasvedčuje aj tá skutočnosť, že v roku 2012 bolo využitie stálych lôžok len na úrovni približne 22 %.

³⁹ Po vstupe Slovenska do Schengenského priestoru, teda od roku 2007, nie sú k dispozícii údaje o celkovom počte prichádzajúcich ľudí do našej krajiny. Počet návštevníkov zachytáva teda počet ubytovaných turistov.

V štruktúre návštevníkov slovenských kúpeľov tvorili zahraniční klienti v roku 2013 približne 25 %. V tabuľke 1.1 je uvedených sedem najvýznamnejších krajín z pohľadu návštevnosti kúpeľov, z ktorých pochádzalo až 85,5 % zahraničných návštevníkov. Suverénne najviac zahraničných návštevníkov slovenských kúpeľov pochádza z Českej republiky, nasledovanej Nemeckom, Ruskom a Izraelom. Význam susedných krajín pre zahraničnú návštevnosť kúpeľov dokumentuje fakt, že okolité krajiny sa s výnimkou Maďarska podieľajú na viac ako polovici prílevu zahraničných klientov do SR.

Tabuľka 1.1

Návštevnosť kúpeľov v SR podľa krajín, r. 2013

	Počet návštevníkov	Podiel na zahraničných návštevníkoch, %	Podiel v %, celkom
Česká republika	25 618	37,6	9,2
Nemecko	10 915	16,0	3,9
Rusko	5 732	8,4	2,1
Izrael	5 693	8,4	2,0
Poľsko	4 169	6,1	1,5
Rakúsko	3 221	4,7	1,2
Ukrajina	2 879	4,2	1,0
Spolu za 7 najvý- znamnejších krajín	58 227	85,5	20,9
Spolu zahraniční	68 118	.	24,5
Spolu domáci	210 311	.	75,5
Spolu SR	278 429	.	.

Prameň: Spracované z údajov SACR.

⁴⁰ Podiel kúpeľného turizmu na celkových tržbách bol podľa údajov SACR v roku 2013 na úrovni 19,8 %, teda je nezanedbateľnou súčasťou cestovného ruchu na Slovensku.

Dôležitou otázkou z pohľadu využitia potenciálu slovenského kúpeľníctva a kúpeľného cestovného ruchu je, do akej miery reflektuje na svetové trendy v tejto oblasti. Vo všeobecnosti možno povedať, že tieto trendy sa značne líšia od krajiny ku krajine.⁴¹ Napríklad v ázijsko-pacifickom regióne sa kúpele snažia prilákať zahraničných klientov rozšírením ponúk procedúr o tie, ktoré sú populárne v domovskej krajine klientov. Kúpele napr. na Maldivách, ktoré sú v súčasnosti top destináciou pre čínskych turistov, sa ich snažia prilákať tým, že ponúkajú počas ich pobytu aj možnosť využitia tradičnej čínskej medicíny. Vo svete sa tiež rozvíja tzv. „farm-to-spa movement“, pod ktorým možno rozumieť budovanie partnerstva liečivých kúpeľov s miestnymi farmármi. Kúpele sa tak snažia svojim klientov zabezpečiť navyššiu kvalitu potravín. V oblasti marketingu kúpele tiež mnohokrát vytvárajú online diskusné skupiny/fóra, na ktorých sa hostia môžu podeliť so svojimi skúsenosťami. Mnohé kúpeľné zariadenia, ktoré poskytujú svoje služby skôr na princípe wellness, sa snažia v starostlivosti o svojich klientov zamerať na tzv. „celý ekosystém krásy“, teda zameriavajú sa na starostlivosť o zovňajšok (pleť, vlasy a i.), úpravu stravovacích návykov, spánku, fyzickej aktivity, ale aj o nadobudnutie alebo upevnenie emocionálnej krásy (sebavedomie, charizma). Tento trend je založený na tom, že ak človek vyzerá krajšie, cíti sa istejšie, lepšie, sebavedomejšie, tak to bude pozitívne vplývať aj na jeho zdravie a fyzickú schránku. Kúpele sa snažia tiež reagovať na zvýšený dopyt strieborných po tzv. anti-ageing treatments, teda po ošetrovaniach zameraných na zmiernenie starnutia prispôbením balíka procedúr aj tomuto segmentu trhu. Špeciálne pre strieborných niektoré kúpele zahrnujú do ponuky rôzne meditačné cvičenia a snažia sa reagovať na zvýšený dopyt seniorov po väčšej spätosti s prírodou. V zahraničí sa v tejto

⁴¹ <http://hotelexecutive.com/business_review/3533/spa-industry-trends-that-touch-the-guest>.

súvislosti používa pojem „earthing“. Vo všeobecnosti sa ukazuje, že takéto procedúry (napr. chôdza naboso a i.) pozitívne pôsobia pri liečbe niektorých zápalových ochorení, poskytujú úľavu pri bolesti a podporujú zdravý spánok. Niektoré kúpele začali poskytovať najmä pre seniorov programy spojené s tzv „digital detoxom“, čo znamená pobyt zameraný na oddych od digitálnych technológií, čo by im mohlo pomôcť lepšie sa sústrediť na reálne veci okolo seba, prípadne nadobudnúť stratenú rovnováhu.

Vo svete vidieť vzostup tzv. hybridných kúpeľov, teda snahu o vytvorenie akéhosi integrovaného hotel-rezort-kúpele-fitness-wellness-beauty centra. V súvislosti s trendom kladenia dôrazu na preventívnu funkciu kúpeľov, mnohé z nich zavádzajú ako súčasť procedúr aromaterapiu. Tá predstavuje jeden zo spôsobov využitia prírodných síl za účelom liečenia. Pôsobí na báze využívania esenciálnych olejov, ktoré pomáhajú zmierniť fyzické symptómy a súčasne pôsobia na emočnú a mentálnu rovinu. Z pohľadu strieborných sú tak kúpele dôležité nielen pri liečení chronických ochorení resp. úrazov, čím sa oddŕaľuje doba, kedy sa človek dostáva do invalidity, môže tak žiť plnohodnotný sebestačný život, ale tiež mu častokrát pomáhajú pri liečení, resp. zmiernení, príznakov depresíí a iných psychických ochorení. Mnohé kúpele sa tak snažia zmierniť tiež stres, ktorý je považovaný za hlavnú prekážku inovatívneho myslenia, snažia sa rôznymi cvičeniami pozitívne vplývať aj na pamäť, koncentráciu a ďalšie kognitívne procesy.

Mnohé kúpele sa tiež snažia pripraviť na starnutie populácie, čomu nasvedčuje aj to, že podľa SpaFinder Wellness survey of global spas⁴² približne 80 % respondentov deklarovalo bezbariérový vstup, 50 % potvrdilo existenciu špeciálneho vybavenia vo svojich interiéroch a 43 % potvrdilo, že majú terapeutov, ktorí absolvovali špeciálne kurzy zamerané na prácu s osobami so zdravotným postihnutím. Iba 8 % respondentov však deklarovalo, že robia marketing

⁴² <<http://www.spafinder.com/newsletter/trends/2014/2013-trends-report.pdf>>.

zameraný na tento segment trhu. V budúcnosti však možno očakávať, že kúpele budú vo väčšom meradle zlepšovať prístup k svojim službám aj starším ľuďom odkázaným na pohyb na vozíku, a to prispôbením šírky vchodov, zakúpením hydraulických postelí, stoličiek a pod.

Vo všeobecnosti vidieť, že nielen spotrebitelia, ale aj kúpele môžu byť šetrné k životnému prostrediu, či už pri výstavbe alebo prevádzke. Vo svete si mnohé kúpele budujú imidž ako „zelené“ kúpele, ktoré dodržiavajú určité štandardy vo vzťahu k životnému prostrediu (napr. pri ošetrovaní používajú prírodné prípravky).

Ako dokumentujú vyššie spomínané trendy, jednotlivé kúpele sa snažia odlíšiť čo najviac od konkurencie, priniesť na trh niečo nové, ale zároveň reagovať na aktuálne problémy ľudí súčasnej doby.

Strieborná ekonomika z pohľadu slovenských liečebných kúpeľov – príležitosti, hrozby a odporúčania pre hospodársku politiku

V nasledujúcej časti uvádzame čiastkové závery vplývajúce z kvalitatívneho výskumu, v rámci ktorého sa uskutočnili hĺbkové rozhovory so zástupcami 6 vybraných liečebných kúpeľov (Kúpele Brusno, a. s., Liečebné termálne kúpele, a. s., Sklené Teplice, Kúpele Dudince, a. s., Kúpele Nimnica, a. s., Slovenské liečebné kúpele, a. s., Rajecké Teplice, Slovenské liečebné kúpele, a. s., Piešťany).⁴³ Hĺbkové rozhovory predstavujú riadený štruktúrovaný rozhovor s možnosťou vytvorenia intenzívnej interakcie medzi pýtajúcim sa a respondentom. Prieskum sa realizoval v mesiacoch august – september 2014 a bol zameraný na zmapovanie názorov a postojov predstaviteľov vedenia vybraných liečebných kúpeľov na potenciál

⁴³ Využívaním prípadových štúdií v oblasti výskumu sa bližšie zaoberá vo svojich prácach napríklad K. M. Eisenhardt (1989), (2007).

striebornej ekonomiky Slovenska najmä v oblasti kúpeľníctva, na zachytenie hlavných trendov a príležitostí v tejto oblasti v súvislosti s nadchádzajúcimi demografickými zmenami. Cieľom bolo tiež identifikovať bariéry, s ktorými sa podnikatelia z tejto oblasti najčastejšie stretávajú a zistiť, aké opatrenia zo strany štátu by im umožnili lepšie využiť tento potenciál.

Príležitosti a trendy

Z hĺbkových rozhovorov vyplynulo, že zástupcovia liečebných kúpeľov sú si vedomí demografických zmien, ktoré predstavujú veľkú výzvu nielen pre európske krajiny, ale aj pre Slovenskú republiku. Zároveň sú si vedomí aj potenciálu v oblasti služieb, ktorý so sebou strieborná ekonomika prináša. Veľkú výzvu z pohľadu Slovenska vidia v lepšom využití možností, ktoré sa otvárajú v súvislosti s existenciou kvalitných prírodných liečivých zdrojov a prírodných prameňov. V tejto oblasti existuje podľa ich názoru veľa nevyužitých príležitostí z pohľadu výskumu liečivých účinkov prameňov, v rámci ktorého by sa dala rozvinúť väčšia spolupráca nielen s výskumnými ústavmi SAV, ale aj s vysokými školami. Prepojenie štúdia s praxou by sa tak dalo realizovať nielen v profesiách typických pre hotelierstvo. Zároveň by nové výskumy v oblasti preukázaných liečivých účinkov na ľudský organizmus mohli pomôcť posilniť konkurencieschopnosť slovenských kúpeľov v medzinárodnom kontexte.

Jednotlivé kúpele sa na Slovensku líšia nielen podielom domácej a zahraničnej klientely, ale aj podielom samoplatcov. Vo všeobecnosti platí, že väčšie liečebné kúpele s dlhou tradíciou majú aj väčší podiel zahraničnej klientely aj samoplatcov. Pre porovnanie uvádzame, že kým napríklad kúpele v Rajeckých Tepliciach uvádzali podiel samoplatcov na úrovni 95 % a podiel zahraničnej klientely 30 %, tak podiel týchto ukazovateľov napr. v kúpeľoch Brusno bol výrazne

nižší, t. j. zahraničná klientela tvorila iba 2 – 3 % a podiel samoplatcov predstavoval len 30 %.⁴⁴ Najmä menšie kúpele disponujú výrazne nižšími voľnými finančnými prostriedkami, ktoré by mohli alokovať nielen na propagáciu svojich služieb v zahraničí, ale aj na vyjednanie podmienok a uzatvorenie zmlúv so zahraničnými zdravotnými poisťovňami, ktoré by potom hradili kúpeľné procedúry, stravovanie a ubytovanie za svojich poistencov. Z tohto pohľadu vidia zástupcovia našich kúpeľov v segmente zahraničných seniorov, ktorým hradí pobyt zahraničná zdravotná poisťovňa, veľký potenciál. Pre Slovenskú republiku by štátom vyrokované podmienky so zahraničnými poisťovňami mohli priniesť viacero výhod v kontexte exportu kúpeľných služieb napr. obce, resp. mestá, by mohli získať viacero finančných prostriedkov z daní za ubytovanie, zvýšenie zamestnanosti atď. Tiež je možné predpokladať, že by zahraničná klientela zvýšila počet prenocovaní v ubytovacích zariadeniach, pretože vo všeobecnosti platí, že samoplatcovia sa zdržiavajú v kúpeľoch kratší čas v porovnaní s klientmi prichádzajúcimi cez zdravotné poisťovne. V súčasnosti sa podľa údajov SACR (2014) u zahraničnej klientely pohybuje priemerný počet prenocovaní na úrovni 8,4 nocí, pričom optimálna dĺžka kúpeľného liečebného pobytu je 3 – 4 týždne (v závislosti od rozsahu ochorenia), resp. za istých okolností 2 týždne, ktoré môžu postačovať na upevnenie zdravia.

Veľký potenciál tiež predstavuje podľa respondentov väčšie využívanie kúpeľných služieb preventívneho charakteru zo strany nielen mladších, ale najmä strieborných klientov, u ktorých je väčšie riziko vzniku, resp. rozvinutia ochorenia. Preto by bolo potrebné v tejto oblasti posilniť vzdelávacie aktivity so zameraním na prevenciu, ale aj presadzovať reorientáciu zdravotníctva zameraním liečby

⁴⁴ Napríklad v kúpeľoch Dudince tvorí zahraničná klientela približne 13 % a podiel samoplatcov je na úrovni 55 – 60 %; v kúpeľoch Sklené Teplice je podiel zahraničnej klientely približne 20 % a podiel samoplatcov 48 – 52 %.

smerom na prevenciu⁴⁵ a včasnú diagnostiku, ako aj zlepšenie dostupnosti a kúpeľnej starostlivosti pre širšiu verejnosť. Preventívna funkcia kúpeľnej starostlivosti je dôležitá napríklad pri tom, aby začínajúce ochorenie neprerástlo do chronického štádia. Včasné odhalenie choroby je častokrát spojené s vyššou účinnosťou liečby a kratšou dobou liečenia, čo umožňuje šetriť náklady v oblasti zdravotníctva, ktoré sa budú výrazne zvyšovať popritom, ako bude populácia Slovenska starnúť.⁴⁶ Je to spôsobené najmä tým, že výdavky na zdravotnú starostlivosť a zdravie sa menia s vekom ľudí podľa tzv. krivky J. Vysoké sú výdavky vo veľmi mladom a v staršom veku.

Viaceré zariadenia kúpeľného cestovného ruchu už prešli v predchádzajúcom období modernizáciou, čo možno z pohľadu exportu služieb kúpeľného charakteru do zahraničia považovať za značnú výhodu. Mnohé zariadenia tak už spĺňajú medzinárodné štandardy a nebudú potrebné dodatočné rozsiahle kapitálové investície. Veľký potenciál pre export služieb kúpeľného charakteru v rámci striebornej ekonomiky súvisí tiež s väčšou mobilitou a častokrát aj väčšou kúpnu silou strieborných zo zahraničia v porovnaní s tými slovenskými. Zahraniční strieborní klienti však majú v porovnaní s tými domácimi aj vyššie očakávania v oblasti kvality poskytovaných služieb.

Z prieskumu tiež vyplynulo, že z pohľadu domácej alebo zahraničnej klientely vidia zástupcovia liečebných kúpeľov veľký potenciál striebornej ekonomiky najmä v oblastiach poskytovania

⁴⁵ Na kúpele majú pacienti nárok zo zákona. O tom, či vznikol, rozhoduje na základe zdravotného stavu lekár. Ten môže pacienta zaradiť do skupiny A alebo B v závislosti od závažnosti ochorenia. Poistencovi, ktorý má nárok na kúpele na základe indikácie, hradí zdravotná poisťovňa liečbu v plnom rozsahu v prípade indikácie A. Pri indikáciách skupiny B je plne hradená poisťovňou zdravotná starostlivosť, ale nie služby. Pacient si hradí ubytovanie a stravu, poisťovňa hradí vstupnú prehliadku v kúpeľoch a procedúry.

⁴⁶ Podľa odhadov respondentov by sa investícia štátu mohla v tejto oblasti vrátiť 5 až 8-krát.

zdravotnej a dlhodobej starostlivosti. Nevyužitý potenciál vidia následne aj v oblasti zdravotného cestovného ruchu (stomatologické, skrášľujúce pobyty pre strieborných, poskytovanie zdravotníckych a kúpeľných služieb v jednom balíku a i.) a vo využívaní synergického efektu, ktoré by mohol priniesť export komplexného balíka služieb, napríklad v rámci ktorého by sa poskytovali sociálne služby v zariadeniach pre seniorov, služby zdravotníckeho, ale aj kúpeľného charakteru.⁴⁸

V súčasnosti možno pozorovať trend, že kým malé kúpele sa skôr zameriavajú na posilnenie kvality z odbornej stránky v oblasti klasického zdravotného cestovného ruchu s liečebnými procedúrami a medicínskou starostlivosťou, tak mnohé väčšie kúpele sa snažia zvýšiť počet návštevníkov klientov diverzifikáciou svojej ponuky smerom k moderným formám aktivít (napr. relax, wellness⁴⁹ a i.), ktoré sú zaujímavé aj pre mladšiu generáciu. Aj v tomto prípade ide o univerzálny dizajn, ktorý je charakteristický pre striebornú ekonomiku. Mnohé slovenské kúpele sa snažia zabezpečiť maximálny rozsah služieb „pod jednou strechou“ tak, aby sa zabezpečil klientom čo najväčší komfort. Návštevníci liečebných kúpeľov sa potom môžu sústrediť na svoju liečbu a v pokoji relaxovať. Zároveň im v prípade záujmu ponúkajú možnosť zakúpenia fakultatívnych výletov do okolitých miest, čo je atraktívne najmä pre zahraničnú klientelu, ktorá chce zároveň spoznávať aj prírodné krásy a pamiatky Slovenska. Trendom v súčasnosti teda je aj skvalitňovanie doplnkových

⁴⁸ Treba však upozorniť na to, že kúpeľné služby už nie je možné v mnohých prípadoch zo zdravotných dôvodov poskytovať najstarším (80+ r.).

⁴⁹ Základným rozdielom medzi kúpeľným cestovným ruchom a wellness CR je najmä v dĺžke pobytu. Kým pri kúpeľnom CR je odporúčaná dĺžka pobytu okolo 2 až 4 týždne, pri wellness sa dĺžka pobytu pohybuje na úrovni 3 – 7 dní. Kým kúpeľný CR je zameraný na zlepšenie zdravotného stavu, wellness CR predovšetkým na regeneráciu a obnovenie síl. Rozdiel je tiež v tom, že pri kúpeľnom CR sa vyžaduje dohľad zdravotníckeho personálu.

služieb, ktoré by mohli pomôcť prilákať solventnejších, ale aj náročnejších ľudí.

Podľa názorov zástupcov slovenských liečebných kúpeľov aj na Slovensku možno v budúcnosti očakávať, že aj v kúpeľníctve sa bude zvyšovať dopyt po zdravej výžive (napr. po bioproduktoch) ako aj po poradenstve výživových poradcov. Z tohto pohľadu by mohol rásť dopyt po potravinách či poľnohospodárskych plodinách od domácich, resp. lokálnych producentov. Trendom tiež podľa ich názoru je, že mnohé, najmä malé, liečebné kúpele sa snažia získať licencie na čo najviac indikačných skupín, a tým si rozšíriť množstvo potenciálnych klientov. Pod indikáciami sa rozumejú ochorenia, ktoré je možné ovplyvniť kúpeľnou starostlivosťou.⁵⁰ Práve existencia indikačného zoznamu vedie v prípade domácich strieborných s nízkou kúpnu silou k tomu, že im kúpeľná liečba nemôže byť poskytnutá, nakoľko si ju nemôžu uhradiť ako samoplatcovia. Avšak práve pre nich by bola časotkrát prospešná tým, že by sa predchádzalo rozvinutiu mnohých závažných ochorení. Takéto pobyty by im tiež mohli pomôcť urýchliť rekonvalescenciu po operáciách či úrazoch, znížiť spotrebu liekov, teda mohli by pomôcť výrazne šetriť finančné prostriedky v oblasti zdravotníctva.

Bariéry a odporúčania pre hospodársku politiku

Podľa uskutočneného prieskumu v oblasti kúpeľníctva medzi najväčšie bariéry realizovania striebornej ekonomiky na Slovensku patria problémy s odbytom (nízke pracovné príjmy, resp. nízke dôchodky), nedostatočná podpora podnikateľského prostredia zo strany

⁵⁰ V súčasnosti vydáva Ministerstvo zdravotníctva SR indikačný zoznam prostredníctvom vyhlášky, v ktorej je uvedené aj indikačné zameranie kúpeľov. Indikačný zoznam obsahuje zoznam ochorení, pri ktorých hradí zdravotná poisťovňa kúpeľný pobyt aspoň čiastočne. Okrem ochorení liečených kúpeľnou liečbou obsahuje aj informácie o dĺžke pobytu či kontraindikáciách, teda o ochoreniach, pri ktorých sa neodporúča kúpeľná starostlivosť.

vlády, ako aj nedostatok financií (napr. na inovácie atď.). Medzi bariéry s najnižšou intenzitou možno zaradiť nízku informovanosť firiem o možnostiach, prevládajúce stereotypy v spotrebe starších ľudí či ich nízku mobilitu. V súvislosti s exportom kúpeľných služieb do zahraničia patria medzi hlavné prekážky legislatívne obmedzenia, nedostatočná podpora podnikateľského sektora zo strany vlády, ale aj jazykové bariéry.

Z uskutočnených hĺbkových rozhovorov ďalej vyplynulo, že medzi dôležité bariéry rozvoja kúpeľného cestovného ruchu v SR a exportu kúpeľných služieb do zahraničia patrí, hlavne vo vzťahu k susedným krajinám, nízka kvalita cestnej infraštruktúry. Za významné sa v oblasti prílevu zahraničných klientov považuje predovšetkým dobudovanie dopravnej infraštruktúry v severných častiach Slovenskej republiky, a to v smere na Českú republiku a Poľsko. Bariéry pre export sa netýkajú len skvalitnenia dopravnej infraštruktúry, ale aj jej využívania, kedy je vo vzťahu k priťahovaniu zahraničných klientov napríklad nedostatočne využité letisko Piešťany.

Z pohľadu rastu potenciálneho dopytu je ako istá bariéra vnímané prijatie eura, čím Slovenská republika prišla o významnú cenovú výhodu v podobe výhodného výmenného kurzu slovenskej koruny. To viedlo k posilneniu konkurencie zo strany krajín, ktoré si svoje národné meny zachovali, čo platí predovšetkým pre Maďarsko a Českú republiku. Fakt, že sa Slovenská republika vzdala vlastnej meny, možno ale vo vzťahu k exportu služieb vnímať ako bariéru len pri posilňovaní výmenného kurzu eura, kedy pri poklese kurzu zahraničnej meny (ako napríklad teraz rubľa) dochádza k poklesu zahraničného dopytu,⁵¹ čo pri snahe o udržanie zahraničnej klientely zo strany kúpeľov prakticky znemožňuje akékoľvek zvyšovanie cien.

⁵¹ Situáciu s exportom kúpeľných služieb komplikuje smerom k perspektívnym trhom Ukrajiny a Ruska a ďalších krajín bývalého Sovietskeho zväzu napríklad aj vízová povinnosť.

Zároveň však platí, že pri oslabovaní kurzu eura sa z tejto prekážky stáva naopak výhoda pri exporte služieb na strane Slovenska. Spoločná mena na druhej strane pre hostí z krajín eurozóny zjednodušuje pobyt.

Kúpeľné služby sú ako súčasť cestovného ruchu odkázané na kvalitu sociálnej infraštruktúry, kde treba zdôrazniť nedostatky a bariéry v dvoch smeroch. Prvým je kvalita a výber poskytovaných služieb treťou stranou, ako sú napríklad reštaurácie a obchody v okolí kúpeľov, ktoré často buď absentujú, alebo sú na nízkej úrovni a nezodpovedajú nárokom kúpeľnej klientely. Druhá oblasť bariér v rámci sociálnej infraštruktúry súvisí s problémami pri nábore pracovníkov a spolupráce kúpeľov so zriaďovateľmi škôl (napr. hotelového zamerania) v regióne, čo sa prejavuje na nepripravenosti a nedostatku kvalitných absolventov (napr. jazykovej).⁵² Nedostatočná pripravenosť a ochota Slovákov pracovať v službách otvára do budúcnosti priestor pre cudzincov, ktorí budú ochotní za danú mzdu u nás pracovať. Prispôsobenie štruktúry vzdelávania potrebám strieborného kúpeľníctva by nepomohlo len kúpeľom samotným, ale aj sektoru cestovného ruchu všeobecne.

S uvedenými bariérami veľmi úzko súvisí ďalšia problematická oblasť, akou je spolupráca so samosprávnymi orgánmi, ktorá je často podľa názorov respondentov komplikovaná. Veľmi pritom záleží na spolupráci medzi ľuďmi vo vedení miest a obcí, ktorí majú v kompetencii napríklad stanovenie daní z nehnuteľností alebo výšku miestnych daní za pobyt (kúpeľných poplatkov). Tieto nie zanedbateľné príjmy do samosprávnych rozpočtov, ktoré generujú kúpele, by sa mali vo väčšej miere transparentne investovať, napríklad aj do skvalitnenia infraštruktúry súvisiacej s poskytovaním kúpeľných služieb. Hĺbkou tohto problému dokumentuje aj častý názor, že štát

⁵² Pri nábore pracovníkov sa vyskytujú menšie problémy s profesiami zdravotníckeho charakteru, ako je to u obslužných profesií v oblasti kuchár, čašník, alebo chýžná.

znevýhodňuje cestovný ruch v porovnaní s inými sektormi národného hospodárstva.

Podľa názoru zástupcov jednotlivých kúpeľov kúpeľníctvo a cestovný ruch všeobecne potrebujú väčšiu podporu zo strany štátu. Preto aby nedochádzalo ku korupcii a deformovaniu trhu, mala by sa podpora prostredníctvom európskych fondov a štátnych dotácií poskytovať plošne na strieborné kúpeľníctvo a nie individuálnym uchádzačom. Napríklad do výstavby novej alebo skvalitnenia existujúcej infraštruktúry, ktorá prináša čo najväčšie pozitívne externality. Tomu je potrebné prispôbiť výzvy na predkladanie žiadostí o grant, ktoré by sa mali viac orientovať na cestovný ruch a kúpeľníctvo zvlášť, nakoľko podpora cestovného ruchu spojeného s liečebnou turistikou by mohla zvýšiť počet dní, ktoré cudzinci strávia na Slovensku. Takýmto prepojením komerčného cestovného ruchu a kúpeľníctva by mohli v Slovenskej republike vzniknúť silnejšie a univerzálnejšie centrá cestovného ruchu.

Na vyššiu úroveň poznania a kvality môže slovenské kúpeľníctvo podľa názorov respondentov posunúť prehĺbenie výskumných aktivít zameraných na predmet kúpeľných služieb (lepšie poznanie liečebných účinkov vody), ako aj systémový význam služieb samotných. Podrobnejším výskumom sa môže rozšíriť potenciál pre inovácie, spoluprácu so školami a výskumnými inštitúciami, ale tiež propagáciu slovenských kúpeľov v zahraničí, kde je všeobecné povedomie o slovenských kúpeľoch veľmi slabé. Štát a regionálne združenia cestovného ruchu by mali vo väčšej miere prevziať agendu propagácie a reklamy, nakoľko priemerná doba návratnosti takto vynaložených finančných prostriedkov je veľmi dlhá obzvlášť u malých kúpeľov. To ale súvisí s celkovou stratégiou na podporu cestovného ruchu v Slovenskej republike.

Podpora cestovného ruchu je v SR na neporovnateľne nižšej úrovni ako v susedných krajinách, ale aj vo vzťahu k ostatným domácim sektorom národného hospodárstva, napríklad priemyslu,

pričom sa za jednu z hlavných príčin považuje nízky podiel cestovného ruchu na HDP. Cestovný ruch je ale v niektorých regiónoch Slovenskej republiky hlavným zdrojom tvorby pracovných miest a jeho väčšia podpora v segmente kúpeľníctva by sa tak mohla stať vďaka svojim multiplikačným efektom základom pre zníženie vysokej miery regionálnej nezamestnanosti, nakoľko kúpele sú takmer vždy jedným z najväčších lokálnych zamestnávateľov.

Podľa respondentov by bolo ďalej prospešné, aby sa v oveľa väčšej miere začal rozvíjať preventívny a edukačný charakter kúpeľných pobytov (nielen liečebný), čo má význam vo viacerých smeroch. Predovšetkým by sa takto mohlo ušetriť na budúcich nákladoch na zdravotnú starostlivosť, pričom by sa znížila aj dĺžka potenciálneho liečenia. Zdravšia populácia môže mať pozitívny vplyv na štátny rozpočet v podobe menšieho počtu práceneschopných, pri možnosti zabránenia vzniku alebo oddialenia ochorenia. Väčšou podporou preventívnej a liečebnej formy kúpeľných pobytov môže dôjsť k zmenšeniu počtu predpisovaných liekov. V konečnom dôsledku sa tak budú šetriť náklady na strane štátu, ako aj firiem a ich zamestnancov. V súčasnosti je preventívna kúpeľná liečba zo strany štátu a zamestnávateľov nedocenená. Prekážkou je v tomto smere napríklad zle nastavený sociálny systém, ktorý neumožňuje efektívne používanie preventívnych balíčkov služieb. Takéto preventívne kúpeľné pobyty by mali trvať aspoň tri týždne, čo však zdravotné poisťovne v Slovenskej republike nepreplácajú a navyše, nie je tejto forme služieb naklonený ani trh práce. Medzi prevenciu je možné zaradiť aj rekondičné pobyty, ktorých väčšia podpora zo strany štátu by mohla okrem vyššie spomínaných pozitívnych externalít vyriešiť aj potenciálne ťažkosti vznikajúce pri financovaní kúpeľných pobytov cez zdravotné poisťovne a pri schvaľovaní pobytov zo strany posudkových lekárov. Forma podpory by mohla podľa niektorých respondentov napríklad predstavovať zarátavanie dvoch dní dovolenky ako jedného alebo zavedenie automatického nároku na takýto preventívny pobyt po dovŕšení určitého veku (napr. 55+), či povinné

investovanie do prevencie, napríklad vyčlenením časti odvodov. Táto forma služieb by sa mohla stať zaujímavou aj pre export striedaných služieb a najmä tie zahraničné firmy, ktoré musia zo zákona povinne posilať svojich zamestnancov na rekondičné pobyty. Bariérou v orientácii na export kúpeľných služieb sú však pravidlá zahraničných zdravotných poisťovní, ktoré často pod zámienkou ochrany svojich klientov chránia svojich domácich poskytovateľov kúpeľnej starostlivosti, čo sa prejavuje aj v tom, že majú na slovenské kúpele veľmi prísne požiadavky. Väčšiemu prílevu zahraničných klientov by pomohlo zjednotenie európskeho trhu s poistením alebo aspoň uzatvorenie bilaterálnych recipročných zmlúv, napríklad medzi Slovenskou a Českou republikou. Výhodou tejto formy podpory by bolo, že by to štát prakticky nič nestálo, pričom by sa ale zvýšil potenciálny export kúpeľných služieb.

Z výsledkov prieskumu tiež vyplynulo, že štát by mal tiež dohliadať na to, aby príliš často nedochádzalo k preradeniu pacientov zo skupiny liečby indikácií preplácaných poisťovňami (skupina A) do skupiny indikácií, pri ktorých je spoluúčasť klientov výrazne vyššia (skupina B), pretože kúpele takto prichádzajú o významnú časť klientov, ktorí prestanú dostávať adekvátnu zdravotnú starostlivosť, pretože si to nemôžu v dôsledku nízkych príjmov dovoliť.⁵³ To nielenže negatívne vplýva na rentabilitu kúpeľov, ale predovšet-

⁵³ Novelizáciou zákona č. 577/2004 Z. z. o rozsahu zdravotnej starostlivosti uhrádzanej z verejného zdravotného poistenia a o úhradách za služby súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti (zákon č. 363/2011), ktorá nadobudla účinnosť 1. 12. 2011, sa zmenili úhrady týkajúce sa kúpeľnej starostlivosti v piatich indikačných skupinách, pričom práve pri tých, ktoré sa týkali chorôb obehového ústrojenstva, chorôb z poruchy látkovej výmeny a žliaz s vnútornou sekréciou, diabetes melitus (indikačná skupina II/6, indikačná skupina IV/1, a indikačná skupina IV/2) išlo o zmenu úhrady z „A“ na „B“. Táto novela zákona spôsobila výrazné zníženie domácej klientely vo viacerých kúpeľoch zameraných na liečenie práve týchto ochorení. Napríklad kúpele Brusno uviedli pokles tržieb za prvých 6 mesiacov od účinnosti novely zákona približne o 300 000 eur. Viaceré kúpele tak museli zavádzať dumpingové ceny, aby znovuzískali „stratenú“ klientelu.

kým na zdravotný stav dotknutých ľudí, ktorí boli z kúpeľného liečebného procesu nepriamo vylúčení.

* * * *

Slovenské kúpeľníctvo patrí medzi typické strieborné odvetvia, čomu nasvedčuje aj dlhodobý vysoký priemerný vek návštevníkov kúpeľov. Priestor pre rast toho odvetvia naznačuje aj to, že kapacity liečebných kúpeľov sa využívajú v súčasnosti v priemere zhruba na 60 %, pričom zahraniční návštevníci sa podieľajú na celkovom počte návštevníkov zhruba 25 %. Vo všeobecnosti pritom platí, že väčšie kúpele s dlhodobou tradíciou dokážu prilákať viac zahraničnej klientely ako tie malé. Z kvalitatívneho prieskumu uskutočneného v šiestich kúpeľoch na Slovensku vyplynulo, že hlavné príležitosti v oblasti striebornej ekonomiky sú v súvislosti s kúpeľníctvom najmä v týchto oblastiach: poskytovanie zdravotných a kúpeľných služieb v jednom balíku, v exporte komplexného balíka služieb (sociálne služby v zariadeniach pre seniorov, služby zdravotníckeho, ale aj kúpeľného charakteru) či vo väčšom využívaní kúpeľných služieb preventívneho charakteru, čím sa môžu znížiť následne výdavky na zdravotníctvo. Medzi hlavné bariéry v súvislosti s exportom kúpeľných služieb do zahraničia respondenti najčastejšie označovali tieto: legislatívne obmedzenia, nedostatočná podpora podnikateľského sektora zo strany vlády, jazyková bariéra, nízka kvalita cestnej infraštruktúry, prijatie eura, kvalita sociálnej infraštruktúry ako aj zložitá spolupráca so samosprávnymi orgánmi. Najväčším obmedzením na strane dopytu po kúpeľných službách slovenských strieborných ľudí sú nízke pracovné príjmy, resp. nízke dôchodky.

1.3. Zmena demografického profilu Európy

Charakter demografických procesov v minulosti i aktuálne prebiehajúce zmeny determinujú jednak vývoj demografickej štruktúry európskej populácie a jednak limitujú kontúry dynamiky populačnej

zmeny (prirodzený pohyb obyvateľstva) – ich výsledkom v tomto kontexte je fakt, že nie prirodzený prírastok, ale hlavne čistá migrácia sú od začiatku 90. rokov minulého storočia kľúčovým hlavným aktérom populačného rastu v Európe. K úbytku obyvateľstva dochádza už v jedenástich európskych krajinách (k 1. januáru 2013, Eurostat, 2014).⁵⁴ K dramatickým zmenám dochádza aj na strane štruktúry obyvateľstva podľa veku. Meniaci sa demografický profil Európy je následkom zmien v modeli rodinného a reprodukčného správania a zároveň výsledkom pozitívnych posunov v oblasti modernizácie spoločnosti, zlepšenia zdravotných štandardov, hygieny a pod. V určitom štádiu rozvoja spoločnosti tak dochádza k situácii, keď sa predlžovanie strednej dĺžky života (za ktorým stoja spomínané pozitívne posuny) stretáva s výrazným poklesom pôrodnosti (ten býva motivovaný poklesom miery úmrtnosti detí, ale i zmenami v hodnotovom systéme, vyššími nárokmi na životný štandard, rastúcou ekonomickou súťažou a pod.). Kritickým obdobím v tomto kontexte bol v prípade EÚ rok 2002, keď úhrnná miera plodnosti klesla na historicky najnižšiu hodnotu – 1,45 detí na ženu (údaj pre krajiny dnešnej EÚ 28) – až v 17 krajinách EÚ (28) bola v tej dobe miera plodnosti pod priemernou hodnotou, z toho v 11 z nich pod hranicou 1,3 dieťaťa na ženu (a v SR a ČR dokonca pod hranicou 1,2).

1.3.1. Aktuálne zmeny v demografických procesoch

V súčasnosti pozorujeme mierne zlepšenie vývoja pôrodnosti, k čomu dochádza po desaťročiach jej nepretržitého poklesu. Na krátku dobu (2008 – 2009) sa miera plodnosti dokonca vrátila nad hranicu 1,3 vo všetkých štátoch EÚ. Kľúčovú úlohu pri oživení pôrodnosti zohráva prebiehajúci trend „odložených pôrodov“, ktorý možno zdokumentovať nárastom priemerného veku matiek pri pôrode. Kým dnes je v 15 krajinách EÚ priemerný vek ženy pri pôrode

⁵⁴ V pobaltských krajinách, krajinách južnej Európy, ale napríklad i v Poľsku a Maďarsku.

vyšší alebo rovný 30, ešte pred desiatimi rokmi to tak bolo len v šiestich krajinách, v priemere stúpol vek európskej matky pri pôrode za posledných 30 rokov o približne 3 roky, v niektorých európskych krajinách to bol ale v porovnaní s 80. rokmi nárast až o 5 rokov (t. j. ženy narodené v 80. rokoch minulého storočia majú v priemere deti až o päť rokov neskôr než ich matky). V súčasnosti priemerný vek pri pôrode nižší ako 30 rokov vykazujú s výnimkou Veľkej Británie výlučne (niektoré) nové členské štáty (posledné dostupné údaje sú za rok 2012). Odklad rodičovstva do vyššieho veku tak mohol byť čiastočne zodpovedný i za prepád pôrodnosti v uplynulých rokoch, predpokladá sa, že až sa priemerný vek pri pôrode stabilizuje, stabilizuje sa i miera plodnosti, a to na o niečo vyššej úrovni. Toto „dobiehanie“ pôrodnosti vyvolané realizáciou odložených pôrodov je známe ako „tempo efekt“.

Pozitívnu správou je, že k dobiehaniu v pôrodnosti dochádza aj napriek zmenám v tradičnom chápaní úlohy rodiny – ani rastúca rozvodovosť, pokles počtu manželstiev a nárast kohabitácií, nárast fenoménu slobodného rodiča (faktory, ktoré formujú spomínaný nový model rodinného správania) nezabránili (i keď len miernemu) oživeniu pôrodnosti, v skutočnosti k oživeniu pôrodnosti dochádza práve v krajinách, kde sa nový model rodiny formuje už dlhšie. Dnes sa dokonca v šiestich krajinách EÚ viac ako polovica detí rodí mimo manželstva; resp. v ôsmich krajinách na európskom teritóriu je viac ako 50 % detí nemanželských: severské krajiny – Island, Estónsko, Nórsko, Švédsko a Dánsko dopĺňajú Belgicko, Slovinsko a Bulharsko. S výnimkou Estónska a Bulharska ide pritom o krajiny s pôrodnosťou vysoko nad európskym priemerom; Slovinsko je na priemere EÚ.

Nárast pôrodnosti v súvislosti s vyšším priemerným vekom žien pri pôrode odkryl ďalšiu zaujímavosť – krajiny, kde proces odkladania rodičovstva do vyššieho veku pokročil najviac, často zaznamenávajú najvyššie miery plodnosti v Európe (prípád napríklad Švédsko,

Dánska, Fínska, Holandska, Francúzska), ale zároveň patria ku krajinám s najvyššou životnou úrovňou či krajinám s vysokým štádiom rozvinutosti. V minulosti sa pritom s nárastom životnej úrovne a rozvinutosti ekonomiky a spoločnosti spájal skôr pokles pôrodnosti (dnes majú v Európe najnižšiu pôrodnosť a súčasne najnižší vek žien pri pôrode krajiny ako Bulharsko, Rumunsko, SR, Poľsko, Lotyšsko). Niektoré pramene tento jav zdôvodňujú novou etapou rozvoja spoločnosti – štádiom, keď sa vyššia životná úroveň spája s nárastom „želaného počtu detí“ a zároveň umožňuje realizáciu tohto želania, čo podľa nich zakladá predpoklad nárastu pôrodnosti i v krajinách s dnes nižším životným štandardom v Európe v neskorších rokoch. Pravdepodobne ale ide skôr o výsledok toho, že v naviac vyspelých krajinách dochádzalo k procesu odkladu rodičovstva najskôr a najskôr sa dostavujú i výsledky tempo efektu. Čo ale nijako nevyvracia oprávnenosť očakávania ďalšieho nárastu pôrodnosti aj v menej vyspelých krajinách EÚ.

Nárast pôrodnosti v posledných rokoch však vo výsledku viedol len k miernemu zvýšeniu mier plodnosti, v priemere za EÚ na 1,58 dieťaťa na ženu (posledný dostupný údaj je za rok 2012), čo je stále pod zápornou hodnotou (2,1 v prípade vyspelých krajín). V dôsledku tejto prebiehajúcej pozitívnej zmeny sa síce zvýši príspevok prirodzeného prírastku k celkovému rastu európskej populácie, v žiadnom prípade ale nemôže zvrátiť už prebiehajúci trend starnutia populácie. Na jeho pozadí stoja nielen citeľný pokles pôrodnosti v minulosti, ale aj pozitívny demografický jav, predlžovanie strednej dĺžky života pri narodení. Tá za posledných 50 rokov narástla o približne 10 rokov, a to tak u mužov ako aj žien. Podľa štatistík Eurostatu (posledný údaj za rok 2012) sa najvyššieho veku v Európe dožívajú španielske, francúzske a lichtenštajnské ženy (vo všetkých prípadoch 84,7 rokov) a muži na Islande, ktorí ako jediní dosahujú strednú dĺžku života tesne cez 80 rokov; a tiež Švajčiari, Lichtenštajnci, Taliani a Švédi (nad 79 – 80 rokov). Menej konzistentné výsledky dostaneme pri porovnaní vývoja dĺžky života prežitého v zdraví,

kde za posledných 10 rokov sa v niektorých európskych krajinách život prežitý v zdraví dokonca skrátil. Vo všeobecnosti sa však dá konštatovať, že Európania žijú dlhšie a väčšiu časť života prežívajú v zdraví.

1.3.2. Starnutie európskej populácie

Vhodným indikátorom pre ilustráciu faktu, že európska populácia prechádza procesom starnutia už nejakú dobu, je vekový medián a hlavne pohľad na jeho vývoj po roku 1980. Ten od roku 2000 narástol o 3,9 roka (posledný dostupný údaj je za rok 2013), čo je rovnaký nárast ako za posledných 15 rokov uplynulého storočia (medzi rokmi 1985 a 2000 narástol v rovnakom rozsahu 3,9 roka a v roku 2000 dosahoval hodnotu 38 rokov). Pritom ešte medzi rokmi 1960 a 1980 (teda za 20 rokov) predstavoval jeho nárast necelý jeden rok. Hrubý pohľad na uvedené hodnoty naznačuje, že pri porovnaní vývoja počas desaťročí posledného polstoročia stúpa vekový medián európskej populácie čoraz rýchlejšie, detailnejší pohľad na jeho vývoj v jednotlivých rokoch po roku 2000 by však odhalil, že tempo rastu vekového mediánu sa počnúc rokom 2002 postupne spomaľuje. Najväčší skok (najrýchlejší nárast mediánu veku) v procese starnutia z pohľadu strednej hodnoty veku má v tejto vlne starnutia európska populácia zrejme už za sebou. Pre upresnenie, jeho dnešná hodnota 41,9 roka znamená, že polovica obyvateľov EÚ 28 je mladších a polovica starších ako 41,9 roka.

Obsažnejší pohľad na proces starnutia v Európe ponúkajú štruktúrne indikátory ako podiely (hlavných) vekových skupín na celkovej populácii a ich zmeny v čase či vývoj indexov závislosti. Tie zároveň približujú rozsah, v akom demografická zmena v podobe starnutia zasiahne aj iné oblasti spoločnosti. Pri pohľade na vekovú štruktúru populácie podľa hlavných vekových skupín, ktoré približne zodpovedajú ekonomickej aktivite a neaktivite, narazíme

v posledných rokoch na jeden zásadný fakt – podľa údajov v databáze Eurostatu o populácii k 1. januáru dochádza už od roku 2012 k úbytku produktívnej populácie vo veku 20 – 64 rokov (spolu o viac ako pol milióna osôb; Eurostat, online databáza demo_pjan) a ešte k výraznejšiemu poklesu (takmer milión a pol), ak by sme produktívnu populáciu označili intervalom 15 – 64 rokov. Naopak, početnosť seniorskej populácie rastie za posledných 20 rokov nepretržite, viac-menej konštantným tempom, v priemere 1,5 % ročne (až v roku 2013 sa tempo rastu zrýchlilo na 2 %). A tak kým pred 10 rokmi bolo súčasťou populácie EÚ 28 necelých 80 mil. seniorov vo veku 65 a viac rokov, dnes (2013) je to vyše 92 mil. osôb vo veku 65 a starších. Z týchto 92 mil. dnešných európskych seniorov najväčšia časť žije v Nemecku (17 mil.), Taliansku (12,6 mil.), Francúzsku (11,5 mil.) a Veľkej Británii (11 mil. osôb vo veku 65 rokov a viac). V týchto štyroch krajinách teda dnes žije viac ako polovica (57 %) všetkých seniorov (65+) v EÚ.

Proces starnutia populácie prejavujúci sa zmenou v podieloch hlavných vekových skupín teda môžeme sledovať už niekoľko desaťročí: už za dve dekády medzi rokmi 1990 a 2010 bola zmena jasne viditeľná: kým podiel produktívnej populácie stúpol o 1,8 p. b., podiel seniorskej zložky (65+) narástol o 3,7 p. b. a podiel detskej zložky populácie klesol o 5,4 p. b. Podiel starších osôb (65+) na celkovej populácii EÚ 28 dnes dosahuje hodnotu 18,2 % (v spomínanom roku 1990 to bolo 13,7 %) a podiel produktívnej populácie (20 – 64 rokov) hodnotu 60,7 % celkovej populácie. Deti a mládež do 20 rokov tvoria zhruba pätinu (15,6 % v prípade vekovej kategórie do 15 rokov).

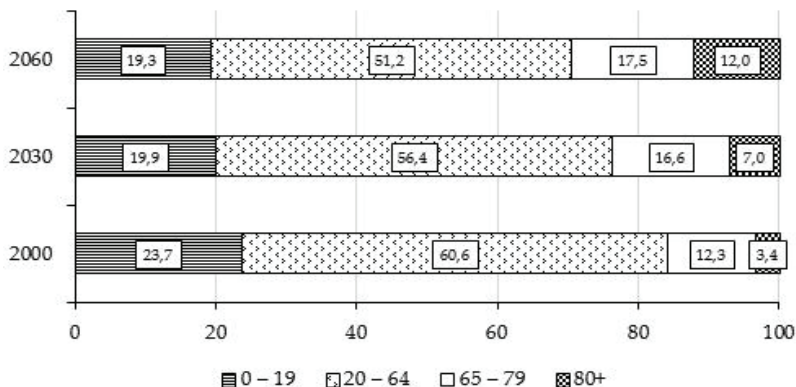
Graf 1.2 dokumentuje, ako by sa mala štruktúra populácie podľa hlavných vekových skupín meniť v budúcnosti, podiel seniorskej populácie (65+) by mal prevýšiť detskú zložku už medzi rokmi 2020 a 2030.

Podľa najnovšej prognózy Eurostatu EUROPOP 2013 by mal podiel seniorskej populácie v EÚ 28 vzrásť z dnešných 18,2 % na 28,1 %

do roku 2050 (z toho 10,9 % budú predstavovať osoby nad 80 rokov, ich podiel sa teda do tej doby zdvojnásobí) a na 28,7 % do roku 2080 (v tom 12,3 % predstavujú osoby 80+). Ako vidieť, prognóza ráta s určitou stabilizáciou vo vývoji vekovej štruktúry obyvateľstva po roku 2050; najväčší medzidesaťročný prírastok v podiele seniorskej populácie by mal nastať medzi rokmi 2020 – 2030, dynamika nárastu podielu seniorskej populácie by mala v tomto období kulminovať (nárast o 3,5 p. b.). Na rozdiel od vekového mediánu, u ktorého ma EÚ najvyššiu dynamiku nárastu už za sebou, v prípade podielu seniorskej populácie toto obdobie Európu iba čaká, a to z dôvodu, že vstupom početných ročníkov povojnovej natalitnej vlny do dôchodkového veku sa rast seniorskej populácie zintenzívni (čo na medián pohybujúci sa okolo hranice 40 rokov vplyv nemá, keďže povojnové ročníky už sú za touto hranicou).

Graf 1.2

Štruktúra populácie EÚ podľa hlavných vekových skupín v rokoch 2000, 2030 a 2060 (v %)

Prameň: Rok 2000 skutočné hodnoty podľa databázy Eurostatu (demo_pjanind), roky 2030 a 2060 vypočítané hodnoty podľa EUROPOP 2010 (proj_10c).

Uvedené rozdiely v počtosti a podieloch hlavných vekových skupín sa odrazia aj na raste indexu závislosti starších osôb, ktorý reprezentuje pomer medzi počtom osôb v poproduktívnom veku a počtom osôb v produktívnom veku (teda ekonomicky aktívnych osôb). Ide o zjednodušené matematické vyjadrenie potenciálneho ekonomického bremena aktívnej populácie plynúceho z veľkosti poproduktívnej populácie. V súčasnosti dosahuje index závislosti starších hodnotu 27,5 (Eurostat, verzia 1 indexu), čo znamená, že na jednu osobu vo veku nad 65 rokov pripadá 3,6 osoby v produktívnom veku (verzia 1 indexu, teda ohraničená intervalom 15 – 64) , ešte v roku 2000 bola jeho hodnota 23,2 a podľa prognózy EUROPOP 2013 narastie do roku 2050 na 49,4 (a na 51 do roku 2080), čo znamená, že po roku 2050 budú na jedného seniora nad 65 rokov pripadať len dve osoby v produktívnom veku (dve ekonomicky aktívne osoby).

1.3.3. Regionálne podobnosti vo vývoji populačného starnutia

Nielen súčasná veková štruktúra populácie, ale aj dynamika procesu starnutia sa v jednotlivých členských štátoch Únie samozrejme líši. Aktuálne majú najvyšší podiel seniorskej populácie Taliansko, Nemecko a Grécko (u všetkých troch predstavuje podiel osôb vo veku 65 rokov a viac na celkovej populácii niečo viac ako pätinu, teda mierne nad 20 %). Na opačnom konci spektra sa nachádzajú Írsko, SR a Cyprus (u všetkých troch predstavujú seniori približne 13 % celej populácie). Vekový medián sa pohybuje od 45,3 rokov v Nemecku po 35,5 rokov v Írsku, desaťročný rozdiel len zvyrazňuje veľké disproporcie v rámci krajín EÚ. Kým v Írsku, krajine s najmladšou populáciou, dosahuje index zafaženia starších hodnotu 18,6, v Nemecku, krajine s najvyšším vekovým mediánom, je to 31,3. Kým teda v Írsku na jedného seniora pripadá viac ako 5 osôb

v produktívnom veku, v Nemecku naňho už dnes musia stačiť približne traja.

Rôzne načasovanie začiatku i kulminácie procesu starnutia a odlišná rýchlosť jeho priebehu spôsobia, že niektoré krajiny, ktoré dnes patria k vekovo najmladším, sa v horizonte prognózy zaradia na čelo najstarších populácií v EÚ a naopak. Napríklad Švédsko, ktoré v 20. storočí dlhú dobu patrilo k najstarším populáciám sveta vôbec, by už do roku 2050 malo mať druhú najnižšiu hodnotu podielu starších na celkovej populácii (65+; už po dnešok sa prepadlo na šiestu priečku), aj druhý najnižší index závislosti starších a tretí najnižší mediánový vek v EÚ (EUROPOP 2013). V tom čase sa medzi vekovo najstaršie krajiny (zoradené podľa vekového mediánu) zaradia Portugalsko a Slovensko (pritom SR má dnes tretí najnižší medián veku), najvyšší podiel seniorskej populácie by do roku 2050 mali mať Portugalsko, Grécko, Španielsko (vyšší ako tretina populácie), ale do roku 2080 by sa na čelo mali postaviť Slovensko, Portugalsko, Nemecko, Poľsko, Taliansko a Grécko (z toho v Grécku, ale i v predtým v treťom v poradí, v Španielsku, bude v tom čase podiel seniorskej zložky populácie už klesať).

Podľa prognózy tak možno krajiny EÚ zaradiť do niekoľkých skupín s podobným vývojom. S výnimkou pár štátov platí, že krajiny severnej a západnej Európy dosahujú v súčasnosti nadpriemerné hodnoty indikátorov starnutia populácie,⁵⁵ ale tempo nárastu ich hodnôt postupne v horizonte prognózy spomalí a naopak, v prípade krajín regiónu strednej a východnej Európy, ktoré v súčasnosti zaznamenávajú nižšie hodnoty indikátorov starnutia, dôjde k zrýchleniu tempa populačného starnutia neskôr, avšak s vyššou dynamikou, vďaka čomu budú ich populácie ku koncu obdobia vykazovať staršiu vekovú štruktúru v porovnaní s priemerom EÚ.

⁵⁵ Indikátormi starnutia chápeme vekový medián, podiel populácie vo veku 65+, index závislosti starších a podiel populácie vo veku 80+.

Čiastočne môžeme tento vývoj pripísať zmene demografického správania v týchto krajinách v minulosti, keď v období ich socio-ekonomickej transformácie prevzali západné vzory rodinného správania, avšak k zmenám dochádzalo v skrátrenom časovom horizonte v porovnaní so západnými krajinami. Vzor Švédska budú nasledovať i Belgicko, Dánsko, Veľká Británia či Francúzsko; v Nemecku a Taliansku pretrvá proces starnutia o niečo dlhšie a tieto dve krajiny si zachovávajú pomerne vysoké hodnoty indikátorov starnutia; a v skupine krajín, ktoré prejdú od vekovo najmladších k tým starším, by sa okrem spomínaného Slovenska a Poľska mali nachádzať i Rumunsko a Maďarsko.

* * * *

Ani mierne zlepšovanie pôrodnosti, ktorého sme posledné roky svedkami a ktoré súvisí s odkladom rodičovstva do vyššieho veku (do určitej miery je následkom dobiehania „odložených pôrodov“), nedokáže zvrátiť už nastúpený proces starnutia európskej populácie. Navyše, aj po tomto pozitívnom obrate stúpla miera plodnosti v EÚ z historicky najnižšej úrovne 1,45 na dnešných 1,58 dieťaťa na ženu, čo je stále pod záchovnou hodnotou. To, že európska populácia starne u niekoľko desaťročí dobre ilustruje vývoj vekového mediánu – ten medzi rokmi 2000 a 2013 narástol o 3,9 roka, čo je rovnaký nárast ako za posledných 15 rokov uplynulého storočia. Pritom ešte medzi rokmi 1960 a 1980 (teda za 20 rokov) predstavoval jeho nárast necelý 1 rok. Od roku 2012 dochádza v Európe k úbytku produktívnej populácie vo veku 20 – 64 rokov, naopak, početnosť seniorskej populácie rastie za posledných 20 rokov nepretržite, viac menej konštantným tempom, v priemere 1,5 % ročne (v roku 2013 sa tempo rastu zrýchlilo na 2 %). A tak kým pred 10 rokmi žilo v EÚ necelých 80 mil. seniorov vo veku 65 a viac rokov, dnes je to vyše 92 mil. Z nich najväčšia časť žije v Nemecku, Taliansku, Francúzsku a vo Veľkej

Británii. V týchto štyroch krajinách dnes žije viac ako polovica všetkých seniorov v EÚ. Podľa najnovšej prognózy Eurostatu EUROPOP 2013 by mal podiel seniorskej populácie v EÚ 28 vzrásť z dnešných 18,2 % na 28,1 % do roku 2050. V súčasnosti dosahuje index závislosti starších hodnotu 27,5, čo znamená, že na jednu osobu vo veku nad 65 rokov pripadá 3,6 osoby v produktívnom veku (15 – 64) a podľa prognózy EUROPOP 2013 narastie do roku 2050 na 49,4, čo znamená, že po roku 2050 budú na jedného seniora pripadať len dve osoby v produktívnom veku.

Rôzne načasovanie začiatku i kulminácie procesu starnutia a odlišná rýchlosť jeho priebehu spôsobia, že niektoré krajiny, ktoré dnes patria k vekovo najmladším, sa v horizonte prognózy zaradia na čelo najstarších populácií v EÚ a naopak. Príkladom krajín, kde sa dnes najstaršie populácie časom zaradia k priemerným či mladším, je Švédsko, Belgicko, Dánsko a Veľká Británia; v skupine krajín, ktoré prejdú od vekovo najmladších k tým starším, by sa okrem Slovenska a Poľska mali nachádzať i Rumunsko a Maďarsko.

1.4. Demografický vývoj a migrácia na Slovensku a vo vybraných krajinách EÚ vzhľadom na potreby striebornej ekonomiky⁵⁶

Vývoj spoločnosti Slovenska a v podstate všetkých európskych krajín čelí a v najbližšej dobe bude čeliť značným zmenám vyplývajúcim z procesu demografického starnutia. Práve starnutie sa stáva jedným z kľúčových faktorov a výziev 21. storočia, ktoré významnou mierou ovplyvní charakter a celkové fungovanie spoločnosti. Aj keď

⁵⁶ Autori vychádzali z výsledkov štúdie M. Potančokovej a B. Šprochu, uverejnenej v roku 2013. Kapitola je výstupom z projektu APVV-0135-10 *Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe* a čiastkovým výstupom projektu APVV-0018-12 *Humánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti*.

Slovensko momentálne ešte patrí skôr k mladším populáciám v európskom priestore, východisková situácia v podobe charakteru vekovej štruktúry ho predurčuje k dynamickému starnutiu v horizonte najbližších 10 – 15 rokov. Slovensko by sa tak mohlo dostať do pozície jednej z najstarších populácií. Okrem krajín vyspelého sveta však proces starnutia zasiahol a zasahuje aj rozvojové krajiny (Golaz, V. et al., 2012). Starnutie sa stáva celosvetovým fenoménom.

Proces starnutia sa bude pritom nielen prehlbovať, ale dôjde aj k značným kvalitatívnym posunom. Budúci seniori sa od súčasných budú líšiť napríklad vyššou kvalitou ľudského kapitálu, s tým súvisia vyššie príjmy, úspory. Predpokladá sa, že sa budú vyznačovať aj lepším fyzickým a mentálnym zdravím, ich kognitívne schopnosti im dovoľia nielen dlhšie plnohodnotne pracovať (Skirbekk, V. et al., 2013; Skirbekk V. et al., 2011), ale aj využívať rôzne produkty a služby spojené s vyšším vekom. Dôjde k zmenám preferencií a záľub, čo sa odrazí aj na skladbe produktov a služieb, ktoré budú vyžadovať a preferovať.

Rastúci počet a podiel staršej populácie prináša nielen problémy v európskom ako aj celosvetovom kontexte, ale predstavuje aj značný potenciál najmä pre ekonomiky, resp. odvetvia zamerané na služby a produkty pre staršie osoby a seniorov. Vzhľadom na nižšie prezentované predpoklady budúceho vývoja je navyše isté, že dopyt po nich sa bude výrazne zvyšovať. Jednou z kľúčových otázok s tým spojených sú možnosti jeho využitia v podobe tzv. striebornej ekonomiky. Tento koncept je možné podľa Páleníka (2009) definovať ako adaptáciu ekonomiky na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí vo veku nad 50 rokov. Ide pritom nielen o pokrytie domáceho dopytu, ale vzhľadom na otvorenosť a exportné zameranie slovenskej ekonomiky tu môžeme identifikovať značný potenciál pre ďalší rozvoj a súčasne aj určitú diverzifikáciu. V súvislosti s tým je preto veľmi dôležité analyzovať nielen charakter a dynamiku starnutia populácie Slovenska, ale aj ostatných krajín Európy (prípadne

sveta) a najmä tých krajín, ktoré dlhodobo patria medzi najdôležitejších obchodných partnerov a importérov slovenských výrobkov.

Príspevok sa snaží predovšetkým priblížiť demografický vývoj a najmä proces starnutia z pohľadu demografie, a to v súlade s konceptom striebornej ekonomiky. Budeme sa preto snažiť nielen pochopiť súčasné a nedávno minulé populačné trendy, ale aj celkovú situáciu procesu starnutia na Slovensku a vo vybraných krajinách EÚ. Ako sme už uviedli vyššie, pôjde o najdôležitejších hráčov pre export Slovenska, čiže o Nemecko, Francúzsko a Taliansko a tiež o priamych susedov: Českú republiku, Maďarsko, Poľsko a Rakúsko.

1.4.1. Zdroje údajov a metodika

Hlavný zdroj údajov predstavovala databáza Eurostatu spolu so stredným variantom (konvergenčný scenár) prognózy EUROPOP 2010. Pri hodnotení charakteru a dynamiky starnutia sa pracovalo so štandardne využívanými indikátormi: počet a podiel osôb vo veku 50 a viac rokov, 65 a viac rokov a so syntetickými ukazovateľmi, ako je: index starnutia, index ekonomického zaťaženia starým obyvateľstvom a pod.

Staršie obyvateľstvo bolo pre naše potreby definované vekovou hranicou 50 a viac rokov. Keďže ide o značne rôznorodú skupinu z viacerých uhlov pohľadu (ekonomická aktivita, vzdelanie, výška príjmov, zdravotný stav a pod.), uvedenú kategóriu sme ďalej rozdelili na: starnúcich (osoby vo veku 50 – 64 rokov), starých (osoby vo veku 65 – 79 rokov) a najstarších (osoby vo veku 80 a viac rokov).

Z hľadiska kvality ľudského kapitálu vyššie definovaných skupín budeme pracovať s dvomi aspektmi. Pôjde o najvyššie dosiahnuté vzdelanie a zdravotný stav, ktoré z pohľadu konceptu striebornej ekonomiky tvoria dôležitú informačnú bázu pre jej očakávané nastavenie. Obe charakteristiky vplývajú na potenciál aktívneho zapojenia na trh práce, sú úzko prepojené s ekonomickou aktivitou, akumuláciou

finančného kapitálu, a teda nepriamo umožňujú načrtnúť asociácie s možnými zmenami potrieb a spotrebiteľského správania populácií seniorov na Slovensku a vo vybraných európskych krajinách. Vyššie zastúpenie staršieho obyvateľstva so zdravotným obmedzením a nižším vzdelaním prináša so sebou aj odlišné potreby takejto populácie v porovnaní s obyvateľstvom vyznačujúcim sa vyšším vzdelaním a dobrým zdravotným stavom. Okrem toho preferencie a životné stratégie seniorov s vyšším vzdelaním sa výrazne odlišujú od spôsobu života ľudí vo vyššom veku s nízkym vzdelaním. Vzhľadom na túto skutočnosť je preto potrebné predvídať a prispôbiť produkciu tovarov a služieb potrebám a možnostiam jednotlivých cieľových skupín. Iné potreby a preferencie totižto majú starší ľudia a seniory v dobrom zdravotnom stave, iné zase ľudia so zdravotnými problémami. Hodnotená preto bude vzhľadom na ciele príspevku najmä situácia u osôb vo veku 50 a viac rokov so snahou naznačiť tiež niektoré vývojové scenáre do budúcnosti.

Analýza zdravotného stavu sa opiera o údaje z výberového zisťovania EU-SILC, a to konkrétne o Minimum European Health Module zameraný na zdravotný stav respondenta. V rámci neho je možné získať informácie o charaktere zdravotného stavu respondenta prostredníctvom subjektívneho (vlastného) hodnotenia zdravia,⁵⁷ prítomnosti, resp. absencie dlhotrvajúceho ochorenia prípadne zdravotného problému⁵⁸ a miere obmedzenia bežných denných aktivít.⁵⁹

⁵⁷ Otázka v slovenskej verzii EU-SILC má znenie: „Ako by ste celkovo (vo všeobecnosti) zhodnotili vaše zdravie? Je: veľmi dobré; dobré; ani dobré, ani zlé; zlé; a veľmi zlé.“

⁵⁸ „Máte nejaké dlhotrvajúce ochorenia alebo dlhotrvajúci zdravotný problém? (Pod pojmom dlhotrvajúci sa rozumie ochorenie alebo zdravotný problém, ktorý pretrváva, alebo sa očakáva, že bude pretrvávať 6 mesiacov a dlhšie): áno, nie.“

⁵⁹ „Do akej miery ste boli v priebehu minimálne posledných 6 mesiacov obmedzovaný vo vašich bežných činnostiach kvôli zdravotnému problému? Povedali by ste, že ste boli: veľmi obmedzovaný; obmedzovaný, ale nie veľmi; vôbec neobmedzovaný.“

Ako zdroj údajov bola využitá databáza informačného systému Eurohex. Pre účely práce sme použili stredné dĺžky života podľa subjektívneho zdravia (v dobrom a veľmi dobrom, prijateľnom a zlom a veľmi zlom zdravotnom stave), podľa chorobnosti (bez a s chronickými ochoreniami) a podľa miery obmedzenia bežných denných aktivít (bez, s miernym a s vážnym obmedzením bežných činností) v presnom veku 50 a 65 rokov. Tieto nádeje dožitia v určitom zdravotnom stave vyjadrujú priemerný počet rokov, ktorý v priemere zostáva osobe vo veku 50 alebo 65 rokov na prežitie v určitom zdravotnom stave.

Súčasná štruktúra obyvateľstva Slovenska a vybraných európskych krajín podľa veku, pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania je hodnotená prostredníctvom databázy Eurostatu, ktorá je naplňaná údajmi z výberového zisťovania pracovných síl (VZPS, LFS). Očakávaný vývoj vzdelanostnej štruktúry sa opiera o výsledky zatiaľ nám jedinej známej projekcie vzdelanostnej štruktúry všetkých sledovaných krajín z dielne konzorcia IIASA (International Institute for Applied System Analysis) a VID (Vienna Institute of Demography) z roku 2010.⁶⁰ Určité obmedzenie pre nás predstavuje špecifické vyčlenenie vzdelanostných skupín (bližšie pozri KC, S. et al., 2010), a preto pracujeme len s terciárnym stupňom (ISCED 5 a 6). Celkovo autori vypracovali 4 scenáre vývoja (constant enrollment number scenario, constant enrollment ratio scenario, global educational trend scenario, fast-track scenario). Posledný spomínaný bol považovaný v čase vzniku projekcie za hornú limitu vývoja vzdelanostnej štruktúry (KC et al., 2010). Empirické porovnanie jednotlivých scenárov s reálnymi hodnotami dosiahnutého vzdelania v mladších vekových

⁶⁰ Ide o odvodenú projekciu nadväzujúcu na populačnú prognózu OSN World Population Prospects z roku 2008.

skupinách (30 – 44, 35 – 44 a pod.) na Slovensku však ukazuje, že práve tento scenár sa asi najviac približuje k realite dynamického nárastu vzdelanostnej úrovne posledných dvoch dekád.

1.4.2. Prognóza EUROPOP 2010 a starnutie sledovaných populácií⁶¹

Počet seniorov v populácii do budúcnosti ovplyvňuje predovšetkým predchádzajúci populačný vývoj a s tým spojená veľkosť kohort, ktoré sa dožívajú a môžu dožiť veku 50 resp. 65 a viac rokov. Veľmi dôležitým je aj úroveň a charakter úmrtnosti a jej predpokladaný vývoj. Vplyv migračných procesov je už v tomto veku menej výrazný, ale v niektorých prípadoch môže aj zahraničné sťahovanie do určitej miery ovplyvniť početnú veľkosť „striebornej populácie“.

Z pohľadu nedávneho vývoja úmrtnosti všetky sledované populácie zaznamenali zlepšovanie úmrtnostných pomerov, predlžovanie dĺžky života a rovnaký predpoklad obsahujú v podstate všetky známe populačné prognózy. Pre krajiny V4 je pritom rozhodujúcim faktorom znižovanie úmrtnosti v strednom a vyššom produktívnom veku a tiež v poproduktívnom veku a u žien najmä vo veku 65 a viac rokov. Z pohľadu reálnosti budúceho smerovania úmrtnosti dokonca viacerí poprední demografi (pozri napr. Ediev, D. M., 2011; Scherbov, S., Lutz, W. a Sanderson, W. C., 2011) upozorňujú, že prognóza Eurostatu EUROPOP 2010 pracuje s pomerne konzervatívnym scenárom. Vo všeobecnosti prognóza Eurostatu predpokladá vo všetkých populáciách u oboch pohlaví zlepšovanie úmrtnostných pomerov. Súčasne je zjavné, že postupne by malo dôjsť k vyrovnávaniu rozdielov medzi postkomunistickými krajinami a krajinami z bývalého západného bloku. Okrem toho výsledky prognózy tiež

⁶¹ Proces plodnosti nebol hodnotený vzhľadom na skutočnosť, že narodené generácie ani do konca záujmového obdobia neovplyvnia početnosť a charakter striebornej populácie.

poukazujú na vyrovnanie rozdielov medzi mužmi a ženami najmä v krajinách V4, keďže sa predpokladá vyššia dynamika zlepšovania úmrtnostných pomerov na strane mužov.

Obraz migrácie do značnej miery ovplyvnili udalosti posledných štyroch rokov. Pretrvávajúca hospodárska kríza sa podpísala pod pokles objemu migrácie a pre európsky priestor sa zdá, že práve vyriešenie hospodárskych problémov bude predstavovať jeden z hlavných faktorov ovplyvňujúcich úroveň migračných sáld.

Prognóza Eurostatu predpokladá približne do roku 2030 nárast migračného salda v celej EÚ a za touto hranicou by malo dôjsť k znižovaniu objemu migračných sáld. Veľmi podobnú situáciu môžeme vidieť aj u hlavných migračných cieľov spomedzi sledovaných krajín. Celkovo najväčšie počty migrantov by mali pribúdať v Taliansku, no celkovo sa predpokladá, že dôjde k pomerne značnému úbytku. Od roku 2010 do roku 2060 by sa tak hodnota migračného salda v Taliansku mala znížiť z pôvodných viac ako 360 tis. osôb ročne na niečo viac ako 240 tis. Na druhej strane, vo Francúzsku a najmä v Nemecku Eurostat prognózuje v najbližších rokoch nárast objemu migračného salda. V prípade druhej spomínanej krajiny by to malo byť len v najbližšej dekáde zo 70 tis. na viac ako 90 tis., pričom za horizontom roku 2020 by malo dôjsť k jeho poklesu až do konca prognózovaného obdobia, keď by celkový objem migračného salda mohol predstavovať vo Francúzsku len niečo viac ako 60 tis. osôb. Na druhej strane, v Nemecku je prognózovaný nárast až do roku 2030, kedy by hodnota migračného salda mala prekročiť hranicu 130 tis. osôb. V nasledujúcom období vidíme pomerne prudký pokles a následne určitú stagnáciu na úrovni 70 – 90 tis. osôb. Podobný trend, aj keď na inej úrovni z pohľadu objemu migračného salda, sa predpokladá v Rakúsku. Naopak, v Maďarsku, Česku a Poľsku po určitom miernom zvýšení migračných sáld v najbližších rokoch predikuje Eurostat pokles prílivu migrantov, ktorý by mal vrcholiť práve v 30. rokoch 21. storočia. Následne vidieť opäť mierny

nárast, ktorý ku koncu prognózovaného obdobia vystrieda mierny pokles. Aj keď ide o pomerne turbulentný vývoj, je potrebné upozorniť na celkový rozsah zmien, ktorý by sa mal vo všetkých týchto krajinách pohybovať v úzkom intervale (s výnimkou Poľska). Pre Slovensko Eurostat predpokladá v podstate takmer stabilný prírastok počtu obyvateľov migráciou na úrovni 7 – 10,5 tis. osôb.

Počet osôb vo veku 50 a viac rokov podľa stredného variantu prognózy EUROPOP 2010 by mal v EÚ medzi rokmi 2010 – 2060 vzrásť z pôvodných 182,5 mil. na viac ako 243 mil. ľudí. Početnosť strieborných osôb by mala dosiahnuť maximum v roku 2050, kedy sa predpokladá, že ich bude viac ako 245 mil. Pri výraznejšom predlžovaní dĺžky života by mohol byť tento počet ešte vyšší.

Rovnako aj váha tohto obyvateľstva bude na celej populácii EÚ neustále rásť. Kým v roku 2010 predstavovali 50-roční a starší približne 36,4 % populácie, do roku 2060 by ich zastúpenie malo prekročiť 47 %. Okrem toho dôjde k zmene vnútornej štruktúry, ktorej hlavným znakom bude výrazný nárast podielu najstarších (osoby vo veku 80 a viac rokov), ktorí by na konci prognózovaného obdobia mohli predstavovať viac ako štvrtinu z celej populácie strieborných osôb.

Ak sa pozrieme bližšie na jednotlivé krajiny, je zrejmé, že z pohľadu počtu osôb vo veku 50 a viac rokov bude pre exportne zameranú striebornú ekonomiku Slovenska zaujímavý predovšetkým trh v Nemecku (v rokoch 2025 – 2040 približne 38 mil. osôb), ďalej v Taliansku (nárast z 23 mil. na takmer 33 mil.) a vo Francúzsku (nárast z 23 mil. nad úroveň 32 mil.).

Najväčšiu dynamiku nárastu počtu strieborných osôb medzi rokmi 2010 a 2060 by malo podľa prognózy Eurostatu zaznamenať Slovensko (nárast o viac ako 50 %) nasledované Rakúskom (o 39 %), Talianskom a Francúzskom (obe krajiny približne 38 %). Najvyšší podiel starších osôb sa očakáva v roku 2060 v Poľsku, kde by mali predstavovať 51,5 % z celej populácie. Za ním by malo nasledovať

Slovensko a Nemecko (s takmer 51 %). Viac ako polovicu obyvateľstva vo veku 50 a viac rokov by mali mať ešte v roku 2060 aj Maďarsko a Taliansko. Najmenšiu váhu by mohli staršie osoby dosahovať vo Francúzsku (43,5 %).

1.4.3. Zdravotný stav

Starnutie populácie a najmä nárast počtu starších osôb sa bytostne dotýka aj viacerých otázok spojených so zdravotným stavom, zabezpečením zdravotnej starostlivosti, jej udržateľného financovania a pod. Na druhej strane je potrebné vidieť aj rastúci potenciál pre určité segmenty ekonomiky. Rastúci počet spotrebiteľov vyznačujúcich sa nižšou kvalitou zdravia so sebou prináša pomerne značný potenciál pre rozvoj vysokošpecializovaných činností, služieb, tovaru, ktorý môže a bude predstavovať dôležitý potenciál pre celkový rozvoj striedanej ekonomiky. Okrem toho je tiež potrebné pripomenúť, že aj staršie osoby bez zdravotných problémov a s relatívne dobrým zdravím budú predstavovať dôležitú cieľovú skupinu pre striedanú ekonomiku. Jej zameranie však bude mať odlišný charakter a bude sa niesť skôr v intenciách aktívneho starnutia.

Výsledky EU-SILC ukazujú, že zhoršujúce sa subjektívne hodnotenie zdravia s vekom je síce univerzálnym javom, no má svoje špecifiká. Predovšetkým je zrejmé, že tento pokles je najmenej dynamický v krajinách, ktoré svoj zdravotný stav hodnotia vo všeobecnosti pozitívne, kým v krajinách s vyšším zastúpením negatívnych odpovedí je táto dynamika poklesu ďaleko výraznejšia (Daňková, Š., 2006). Táto skutočnosť má v konečnom dôsledku veľký vplyv aj na hodnotenie kvality zdravotného stavu vo veku nad 50 rokov.

Najhoršie svoj zdravotný stav hodnotia vo všetkých vekových skupinách ženy i muži z Maďarska a Poľska nasledovaní slovenskými mužmi. O niečo lepšia situácia je v Českej republike (s výnimkou

najstarších vekových skupín)⁶². Vo všeobecnosti je však zrejmé, že v krajinách V4 u oboch pohlaví vidíme pomerne výrazné zaostávanie v kvalite deklarovaného zdravotného stavu za vybranými populáciami z bývalého západného bloku. Najhoršie zdravie spomedzi sledovaných krajín nachádzajúcich sa na západ od železnej opony dosahovali muži i ženy v Taliansku.

Ukazuje sa, že v populáciách V4 majú strieborné osoby šancu nielen na výrazne kratší život, ale zostávajúce roky často prežijú so zhoršenou kvalitou života.

Podobne s vekom rastie aj váha rokov poznačených prítomnosťou nejakého chronického ochorenia alebo zdravotného problému. Najhoršia situácia je opäť v krajinách V4, pričom ešte väčšie zaostávanie za vybranými krajinami bývalého západného bloku nachádzame u žien. Postavenie Slovenska a najmä strieborných osôb je najhoršie pri pohľade na deklarovanú úroveň limitácie bežných denných aktivít. Naopak, najlepšia situácia je pritom u oboch pohlaví vo Francúzsku a Taliansku.

Potvrdenie zhoršujúceho sa zdravia so zvyšujúcim sa vekom prináša otázku, či predpokladané predlžovanie života nebude na úkor kvality pridaných rokov. Vo všeobecnosti sa vo vedeckých kruhoch k tejto otázke vytvorili tri skupiny názorov. Prvý predstavujú prívrženci teórie expanzie morbidity (theory of pandemic morbidity), ktorí tvrdia, že roky navyše budú prežité prevažne v zlom zdravotnom stave (Gruenberg, E. M., 1977; Kramer, M., 1980). S opačným názorom prichádza teória kompresie chorobnosti (theory of the contraction of morbidity), kde osвета spolu s vlastnou zodpovednosťou za zdravie predlžuje život prežitý v dobrom zdraví (napr. Fries, J. F., 1980, 1983, 1989). Akousi kombináciou oboch predchádzajúcich skupín je teória dynamickej rovnováhy (dynamic equilibrium). Nárast strednej dĺžky života je čiastočne výsledkom spomalenia nárastu

⁶² Vo vyššom veku je potrebné upozorniť na možnosť skreslenia údajov vzhľadom na veľkosť vzorky.

závažných chronických ochorení s vekom. Pacienti síce budú dlhšie trpieť na niektoré (najmä chronické) ochorenia, no tie sa budú vy-
značovať menej závažným charakterom (Manton, K. G., 1982).

Empirické údaje však zatiaľ nepotvrdili a ani nevyvrátili žiadnu z vyššie uvedených teórií. Ukazuje sa, že zdravotný stav sa s predlžovaním ľudského života zlepšuje v niektorých skupinách ochorení (najmä respiračné a kardiovaskulárne), no s vekom postupne rastie incidencia iných, najmä neurodegeneratívnych ochorení (Holmerová, I., Váľková, M., Vaňková, H. a Jurašková, B., 2011). Dôkladné poznanie kvality zdravia a tým aj nárokov jednotlivých populácií potenciálnych obchodných partnerov Slovenska tak môže priniesť kľúčové informácie pre nastavenie charakteru striebornej ekonomiky a jej štruktúry.

1.4.4. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie

Špecifické hospodárske, politické a spoločenské podmienky pred rokom 1989 zapríčinili, že sa v krajinách V4 vytvoril do určitej miery univerzálny vzdelanostný model, kde muži najčastejšie dosahovali stredoškolské vzdelanie bez maturity (najmä učňovské) a u žien to bolo skôr úplné stredoškolské vzdelanie. U oboch pohlaví súčasne bol veľmi nízky podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním. Tento model bol prelomený až v posledných 10 – 15 rokoch, preto existujúca vzdelanostná štruktúra bude výrazne ovplyvňovať charakter strieborných osôb podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Ak sa pozrieme na podiel osôb s terciárnym vzdelaním, potom dlhodobo najlepšia situácia je u oboch pohlaví vo veku 45 – 54 a 55 – 64 rokov v Nemecku a u žien aj vo Francúzsku.

Váha osôb so stredoškolským vzdelaním je v predmetnej populácii najvyššia v Česku a na Slovensku, za ktorými nasledujú ďalšie krajiny V4 a tiež nemecky hovoriace krajiny.

Na jednej strane tak stoja populácie s pomerne vysokým zastúpením osôb s terciárnym stupňom vzdelania (Nemecko a v prípade žien aj Francúzsko), kým na druhej sú to populácie s dôrazom na stredoškolské vzdelanie pri nízkej váhe absolventov vysokých škôl (krajiny V4). Špecifický prípad predstavuje Taliansko, kde v oboch prípadoch bol podiel osôb s vysokou i strednou školou najnižší spomedzi sledovaných populácií. Zaujímavá situácia je aj vo Francúzsku, kde síce nachádzame nadpriemerné zastúpenie absolventov (resp. absolventiek) vysokých škôl, no podiel osôb so strednou školou je z pohľadu EÚ podpriemerný.

Fast track scenario variantu prognózy vzdelanostnej štruktúry IIASA-VID predpokladá, že podiel osôb s terciárnym vzdelaním vo veku 50 a viac rokov bude až do roku 2050 viac-menej stabilne rásť, pričom častejšie budú tento typ vzdelania dosahovať ženy. Napríklad vo Francúzsku a Nemecku sa na strane mužov podiel absolventov vysokých škôl vo veku 50 – 64 rokov zvýši nad hranicu 40 %. U žien by vo Francúzsku dokonca mohol významne pokoriť hranicu 50 %. V ostatných sledovaných krajinách prognóza očakáva nárast na úroveň 30 – 40 %.

Transformácia vzdelanostných dráh a príklon k vyšším stupňom vzdelania u mladších generácií sa významne odzrkadlí na postupnom zvyšovaní kvality ľudského kapitálu budúcich strieborných osôb. Práve s úrovňou vzdelania úzko súvisia viaceré ďalšie otázky úzko späté so striebornou populáciou. Predovšetkým ide o príjem, postavenie na trhu práce, spotrebiteľské preferencie, výšku úspor, zdravotný stav, záujmy a záľuby a pod.

Predpokladané zvyšovanie vzdelanostnej úrovne strieborných osôb tak so sebou prinesie nové výzvy pre koncept striebornej ekonomiky, s ktorým je potrebné počítať pri jej nastavovaní a orientácii.

V prvom rade je nutné konštatovať, že demografické starnutie je realitou vo všetkých európskych krajinách, je celosvetovým fenoménom a je nevyhnutné pripraviť sa na dôsledky a výzvy s týmto procesom spojené. Keďže použitá prognóza EUROPOP 2010 publikovaná Eurostatom je pomerne konzervatívna najmä v oblasti očakávaného zlepšovania úmrtnostných pomerov a rastu strednej dĺžky života, je možné, že dynamika starnutia bude ešte výraznejšia.

Z hľadiska budúceho populačného vývoja je zrejmé, že dopyt po produktoch a službách striebornej ekonomiky bude dramaticky rásť. Je však dôležité si tiež uvedomiť, že z kvalitatívneho hľadiska nebudú sedemdesiatnici a osemdesiatnici budúcnosti rovnakí ako tí súčasní. Predovšetkým pôjde o vzdelanejších seniorov, s vysokou pravdepodobnosťou so zdravším životným štýlom, odlišným spôsobom trávenia voľného času a preferenciami. To bude dané tak štruktúrnymi zmenami, ako aj tzv. kohortnými efektmi a zmenami časovými. Jednotlivé generácie budúcich seniorov si so sebou prinesú určité dedičstvo v podobe hodnotových spojov, nárokov a preferencií získaných v priebehu socializácie, ako aj nadobudnutý životný štýl, sociálne, zdravotné a spotrebiteľské nároky.

Nároky, požiadavky súčasných a budúcich seniorov preto budú odlišné a bude im nevyhnutné prispôbiť škálu ponúkaných tovarov a služieb.

Jedným z významných aspektov starnutia populácie je jeho feminizácia. Hoci je pravdepodobné, že sa rozdiely v úmrtnosti mužov a žien budú postupne znižovať, nemožno očakávať ich úplnú konvergenciu. Preto je genderový aspekt pri uvažovaní o štruktúre populácie strieborných osôb kľúčový aj do budúcnosti (pozri napr. Davidson, P. M. et al., 2011).

1.5. Súčasný stav a očakávaný vývoj starnutia v relevantných častiach sveta

I keď európska populácia patrí k vekovo najstarším na svete (medzi dvadsiatimi najstaršími populáciami sveta podľa hodnoty vekového mediánu je až 18 európskych krajín, do dvadsiatky najstarších populácií sa okrem európskych krajín dostali len Japonsko a Hongkong), proces starnutia sa neobmedzuje len na územie Európy. Rastúci podiel staršej zložky populácie (na úkor najmladších ročníkov) je štandardným javom, ktorý doprevádza širšie socio-ekonomické zmeny súvisiace najmä s hospodárskym rozvojom (najvýraznejšie sa prejavuje v etape prechodu z rozvíjajúcej sa transformačnej ekonomiky do vyspelej fázy, opätovný nárast pôrodnosti, ktorý môže zmierniť proces starnutia, pozorujeme až v štádiu vysokej vyspelosti krajiny). Nie je preto prekvapením, že podľa dobre známych demografických prognóz OSN (publikuje Populačná divízia Oddelenia pre ekonomické a sociálne záležitosti) sú síce vyspelé krajiny v súčasnosti tými demograficky najstaršími (na čele s Japonskom, západnou, severnou a južnou Európou a Kanadou), k najvyššiemu tempu populačného starnutia však bude v najbližšom období dochádzať práve v rozvíjajúcich sa regiónoch, a to na čele s niektorými oblasťami Ázie (juhovýchodná Ázia).

Z pohľadu rozvoja striebornej ekonomiky tak dôjde k rozširovaniu potenciálnych trhov pre uplatnenie striebornej produkcie, nakoľko mnohé regióny, kde je už dnes známy scenár dynamického starnutia populácie (demografický vývoj je pre najbližšie roky možné pomerne presne prognózovať), patria k rýchlo sa rozvíjajúcim ekonomikám s rozsiahlym domácim trhom a zároveň ide o krajiny, s ktorými majú členské štáty EÚ už dnes dobre rozvinuté obchodné vzťahy. Vlastné skúsenosti s rozvojom strieborných sektorov ekonomiky v Európe teda môžu byť využité pri produkcii a umiestňovaní striebornej produkcie aj na exportných teritóriách v čase, keď tieto

krajiny zasiahne prvá vlna starnutia. Dôležité je tu poznamenať, že rýchlo starnúce rozvíjajúce sa regióny budú mať oveľa menší adaptačný priestor, než tomu bolo v prípade európskych krajín – kým vo vyspelých regiónoch sveta stúpol podiel seniorov (nad 65 rokov) na celkovej populácii v priebehu druhej polovice minulého storočia (medzi rokmi 1950 a 2000) z približne 8 % na 14 %, v rozvíjajúcich sa regiónoch (členenie OSN) dosiahne tento podiel 8 % v horizonte najbližších desať rokov (medzi rokmi 2015 – 2020), ale k 14 % sa priblíži už do roku 2050: k zmene vo vekovej štruktúre populácie, ktorá v dnešnom vyspelom svete prebiehala pol storočia, tak v rozvíjajúcich sa krajinách dôjde počas menej než 30 rokov. Tak napríklad Čína, kde politika rodinného plánovania a politika kontroly pôrodnosti dramaticky zasiahli do populačného vývoja, dospela za 20 rokov k takej demografickej štruktúre, ku ktorej sa Francúzsko či Veľká Británia dopracúvali 60 rokov. Ekonomiky, spoločnosť i authority krajín, v ktorých prebehne taká rýchla demografická transformácia, budú omnoho menej pripravené adaptovať sa na zmenu, než boli krajiny európske. V dnes už globalizovanom prostredí sa ako jedna z možností núka „exportovať“ skúsenosti, ale i reálne riešenia cez existujúce a nové obchodné kanály.

Proces starnutia bude pritom pokračovať naďalej aj vo vyspelom svete, kým však tu narastie index starnutia (počet osôb starších ako 65 rokov na 100 osôb mladších ako 15 rokov) do roku 2050 1,6-násobne, v rozvíjajúcich sa regiónoch dosiahne 3,5-násobok svojej dnešnej hodnoty. Európa, ktorá je dnes s hodnotou viac ako 17 % regiónom s najvyšším podielom seniorskej populácii na celkovej populácii, si toto prvenstvo ponechá približne do roku 2050, keď ju dostihne región východnej Ázie. Po roku 2050 by sa najrýchlejšie starnúcim regiónom mala stať latinská Amerika.⁶³

⁶³ V tejto časti kapitoly, pokiaľ nie je uvedené inak, vychádzame zo stredného variantu demografických prognóz OSN (OSN, 2014).

Ak hovoríme o vzniku nových potenciálnych strieborných trhov, užitočným nie je len údaj o podiele seniorskej populácie na celkovej populácii, ktorý dokumentuje priebeh zmeny demografickej štruktúry v krajine/regióne, ale najmä pohľad na veľkosť budúceho potenciálneho dopytu, teda údaj o početnosti samotnej seniorskej populácie. Odpoveď na otázku, kde bude v najbližšej dobe žiť najviac seniorov, potenciálnych spotrebiteľov striebornej produkcie, je jednoznačná: z celkovej svetovej seniorskej populácie (osoby vo veku 65+), ktorej veľkosť bola v roku 2010 niečo viac ako 530 miliónov, už v tej dobe žila viac ako polovica v Ázii, 284 miliónov seniorov v porovnaní s druhou najpočetnejšou seniorskou populáciou sveta, európskou, ktorá predstavovala 121 miliónov osôb. Len vo východnej Ázii bola seniorská populácia väčšia než v celej Európe. Podiel Ázie na svetovej seniorskej populácii sa bude naďalej zvyšovať, do roku 2050 to budú už takmer dve tretiny všetkých seniorov (65+) sveta – 900 miliónov, takmer päťkrát viac v porovnaní s v tej dobe stále ešte druhou najpočetnejšou európskou populáciou starších, 190 miliónov osôb vo veku 65 rokov a viac.

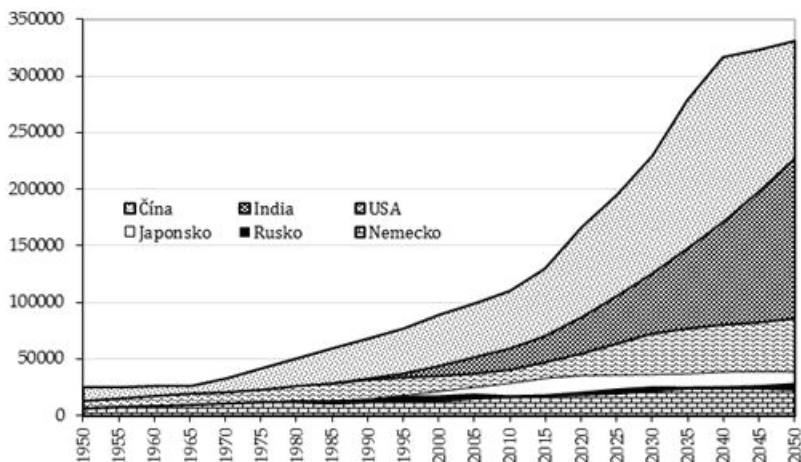
V polovici minulého storočia presahoval počet osôb vo veku 65 a viac rokov hranicu 10 miliónov len v troch krajinách na svete, v Číne (24,8 mil.), v USA (13 mil.) a v Indii (11,7 mil.). Dnes je to 11 krajín, k spomínaným trom sa pridali krajiny ako Japonsko, Ruská federácia, Nemecko. Dynamika, s akou porastie početnosť seniorskej populácie v niektorých týchto krajinách, je bezprecedentná (graf 1.3).

Budú to práve krajiny rozvíjajúcich sa regiónov, ktoré budú vystavené najrýchlejším tempám rastu seniorskej populácie. Aj keď indikátory, ktorými sa sleduje vývoj procesu starnutia (ako index starnutie, index závislosti starších), budú naďalej dosahovať najvyššie hodnoty prevažne vo vyspelých krajinách, najväčšie populácie seniorov sa budú koncentrovať v rozvíjajúcich sa regiónoch sveta – do roku 2050 bude v týchto krajinách žiť 77 % svetovej seniorskej populácie (65+). V piatich krajinách sveta bude v tom čase početnosť

seniorskej populácie presahovať hranicu 50 miliónov: v Číne, Indii, USA, Indonézii a Brazílii. Vzhľadom na spomínanú očakávanú dynamiku rastu seniorskej populácie neprekvapuje, že len jedna z týchto krajín patrí k vyspelým ekonomikám.

Graf 1.3

Početnosť populácie vo veku 65 rokov a viac vo vybraných krajinách, 1950 – 2050 (v tis. osôb)

Prameň: Podľa dát databázy World Population Prospects; 65+; stredný variant (OSN, 2014).

K procesu starnutia dochádza i v rámci samotnej seniorskej kategórie obyvateľstva, vo väčšine krajín, nezávisle od štádia ich rozvoja, sú osoby staršie ako 80 rokov najrýchlejšie rastúcou zložkou populácie, početnosť tejto vekovej skupiny rastie už dnes viac ako 4-percentným tempom. Momentálne presahuje podiel osôb starších ako 80 rokov hranicu 5 % celkovej populácie v piatich krajinách: vo Francúzsku, Nemecku, Taliansku, Japonsku a Švédsku. Čo sa týka ich početnosti, až polovica svetovej populácie staršej ako 80 rokov žije

v šiestich krajinách: v Číne, USA, Indii, Japonsku, Nemecku a Rusku. Do roku 2050 Nemecko a Rusko vystriedajú Brazília a Indonézia.

Z hľadiska príležitostí pre export striebornej produkcie z krajín EÚ informácia o počte seniorov žijúcich v krajine spolu s informáciou o ekonomickej sile krajiny (so zrejmovou implikáciou pre vývoj kúpnej sily a životnej úrovne obyvateľstva) a informáciou o miere otvorenosti ekonomiky krajiny (prípadne v kombinácii s prvým faktorom i informáciou o podiele na svetovom obchode) vytvára základný rámec pre odhad existencie potenciálneho dopytu či budúceho strieborného trhu. V tomto kontexte za zmienku stojí, že po Európskej únii sú USA, Čína, India, Japonsko, Rusko a Brazília šiestimi najväčšími ekonomikami sveta⁶⁴ a zároveň šiestimi zo siedmich najvýznamnejších obchodných partnerov EÚ mimo európskeho teritória (najvýznamnejších z pohľadu objemu exportu a importu podľa teritoriálnej štruktúry obchodu, siedmym v skupine je Turecko).

Osobitnú pozornosť by sme v tomto kontexte mali venovať práve zmieneným krajinám BRIC, a to hneď z niekoľkých dôvodov. Z hľadiska dynamiky rastového potenciálu dosahujú lepšie výsledky než USA, Japonsko či eurozóna (ak porovnávame tempá hospodárskeho rastu), najmä Čína a India dosahujú už dlhodobo vysoké hodnoty rastu produktu, boli najmenej zasiahnuté globálnou hospodárskou krízou a aj v pokrízovom období je ich rast vyšší, než je priemerná hodnota za rozvíjajúce sa krajiny (ktorá je prirodzene vyššia než priemerná hodnota u vyspelých krajín). Rozvíjajúce sa ekonomiky tiež dosahujú za posledné dve dekády vyššie tempá rastu importu a exportu, než je priemerná hodnota rastu objemu celkového svetového obchodu (samozrejme s výnimkou roka 2009, keď objem svetového obchodu vykázal medziročný pokles). (Rast importu týchto krajín pritom predstihoval rast exportu, obe hodnoty boli pritom vyššie, než v prípade vyspelých krajín.) Trend za viac ako posledné dve desaťročia teda vytvára oprávnený predpoklad ich ďalšieho

⁶⁴ Podľa výšky HDP (v medzinárodných dolároch) v bežných cenách, prepočítané cez PKS.

hospodárskeho progresu ako aj prehlbovania ich zapojenia sa do medzinárodnej výmeny. Zároveň platí, že krajiny BRIC v strednodobom horizonte postupne zvyšujú svoj podiel na obchode EÚ (importe i exporte) na úkor USA a Japonska. Spojené štáty sú s podielom necelých 17 % síce stále hlavným exportným partnerom EÚ, no od roku 2000 klesol ich podiel na exporte EÚ o približne 11 p. b., čo je takmer rovnaká hodnota, o akú narástol podiel druhého a tretieho najvýznamnejšieho exportného partnera Únie, teda Číny a Ruska. V prípade importu bola táto zmena ešte výraznejšia, pokles podielu USA a Japonska spolu o približne 15 p. b. za súbežného nárastu podielu Číny a Ruska na importe EÚ znamenal, že Čína a Rusko odsunuli dvoch ešte v roku 2000 najvýznamnejších importných partnerov za seba na tretiu a štvrtú priečku.

Detailnejší pohľad na samotný import (v tomto prípade do zmienených krajín) napovie, aká je „absorbčná kapacita“ danej ekonomiky a zároveň ako sa vyvíja rozsah domáceho dopytu, ktorý ekonomika nedokáže uspokojiť vnútornými zdrojmi. Kým objem svetového importu vzrástol po roku 2000 ani nie trojnásobne (v USD, podľa databázy COMTRADE), import do Ruska a Indie sa zvýšil 9-násobne a import Číny narástol takmer 8-krát. Pre porovnanie, import Európy a Japonska stúpol viac ako dvojnásobne a import USA ešte o niečo menej. Krajiny BRIC (a medzi nimi predovšetkým 1. Čína, 2. Rusko a 3. India) predstavujú pre európskych výrobcov a exportérov zaujímavé teritória nielen z pohľadu dynamiky vývoja ich hospodárskeho rastu, z dôvodu silne rozvinutých existujúcich obchodných vzťahov, ktorých intenzita sa za poslednú dekádu len prehlbovala, z pohľadu veľkosti nenasýteného dopytu na týchto trhoch, ale – a to je pre zameranie tejto štúdie kľúčové – aj z pohľadu dynamiky starnutia ich populácií a najmä nebývalého rastu početnosti seniorských populácií v týchto krajinách.

V súčasnosti sa uvedené krajiny nachádzajú v rôznom štádiu demografického prechodu, podiel seniorskej zložky populácie (65+)

na celkovej populácii sa v krajinách BRIC pohybuje od 5 % v Indii po 13 % v Rusku (pre porovnanie, v Japonsku, ktoré disponuje najstaršou populáciou sveta, je tento podiel 26 %), do roku 2050 však len v jednej z nich bude podiel seniorskej populácie predstavovať menej ako pätinu, v Indii⁶⁵. V Brazílii a Číne bude podiel starších dokonca vyšší než v USA, v Číne sa priblíži k jednej štvrtine celkového počtu obyvateľstva. 331 miliónov čínskych seniorov bude tvoriť najväčšiu seniorskú populáciu zo všetkých krajín sveta, jej početnosť bude dokonca vyššia než počet seniorov vo veku 65 rokov a viac v Európe, USA a Japonsku dohromady. Nasledovať ju bude India s 206 mil. seniormi. Aj keď ide o pomerne dlhý časový horizont demografickej prognózy a výsledné skutočné hodnoty sa môžu líšiť pri neočakávaných zmenách v miere úmrtnosti alebo pôrodnosti, trend, ktorý výsledky prognóz OSN naznačujú, je nezvratný a jednoznačný. Je to práve región východnej Ázie, ktorý bude domovom najväčších seniorských populácií a zároveň ide o krajiny, ktoré vo väčšine prípadov slúžia ako pozitívny príklad využitia demografickej dividendy (tzv. demografický bonus – obdobie vytvárajúce podmienky pre hospodársky rozmach, keď silné populačné ročníky vstúpia do produktívneho veku a výrazný pokles pôrodnosti zníži podiel detskej zložky a zároveň seniorská kategória ešte nie je natoľko početná, aby zásadnejšie zvyšovala index závislosti). Krajinou, v ktorej bude osobitne zaujímavé sledovať, do akej miery a či dokáže premeniť nevýhodu⁶⁶ (keď po vyčerpaní demografickej dividendy nastáva obdobie

⁶⁵ Detailnejšie vývoj starnutia týchto krajín pozri v predošlej publikácii autorského kolektívu (Páleník, V. a kol., 2012).

⁶⁶ Pokles produktívnej populácie o 10 % či nárast indexu závislosti starších sa zaradia k faktorom zohrávajúcim svoju úlohu pri budúcom smerovaní čínskej ekonomiky, samozrejme spolu s faktormi ako miera ekonomickej aktivity, zamestnanosť, produktivita, ale i vzdelanie pracovnej sily či alokácia úspor do produktívnych investícií. Kým v roku 2010 pripadalo na jedného čínskeho seniora v poproduktívnom veku 7,8 osôb v produktívnom veku, v roku 2030 to bude 3,8 a do roku 2050 už len 2,4, čo znamená, že záťaž vyvolaná demografickými zmenami na pracujúcich sa viac ako

nárastu poproduktívnej populácie za súčasného poklesu produktívnej pracujúcej populácie) v príležitosť, je Čína – krajina s treťou najväčšou ekonomikou sveta (resp. druhou najväčšou, ak rozmeníme európsku ekonomiku na ekonomiky členských štátov), stále vysokými tempami hospodárskeho rastu, už dnes najpočetnejšou seniorskou populáciou na svete, najvýznamnejší importný partner EÚ a krajina so špecifikami, ktorým sa budeme venovať v nasledujúcej časti.

* * * *

Európska populácia patrí už dnes k najstarším na svete, proces starnutia sa však neobmedzuje len na územie Európy – potenciálne trhy pre umiestnenie striebornej produkcie vyrobenej či poskytovanej európskymi spoločnosťami tak vznikajú a rozvíjajú sa aj za hranicami európskeho teritória. S demografickým prechodom sa stretávajú i rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky s veľkým domácim trhom, nevyvímajúc krajiny, ktoré už dnes majú intenzívne obchodné vzťahy s krajinami Únie. Kým vo vyspelých krajinách vzrastie index starnutia do roku 2050 1,6-násobne, v rozvíjajúcich sa regiónoch dosiahne 3,5-násobok svojej dnešnej hodnoty. Európu, ktorá je dnes s hodnotou viac ako 17 % regiónom s najvyšším podielom seniorskej populácie, do roku 2050 dosiahne región východnej Ázie. Už dnes žije v Ázii viac ako polovica svetovej seniorskej populácie (65 a viac rokov), len

strojnásobí (Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Ak aj konštatujeme, že demografické faktory budú hrať proti hospodárskemu rastu, netreba zabúdať, že kým čínsku ekonomiku zasiahne hlavná vlna starnutia jej populácie (teda okolo roku 2025), Čína už bude pravdepodobne najväčšou ekonomikou sveta (v porovnaní HDP v PKS vystrieda Čína na prvom mieste ekonomiku USA – pravdaže keď sa krajiny EU uvažujú samostatne). Vzhľadom na jej význam v svetovej ekonomike, rastúcu ekonomickú silu, mieru zapojenia do svetového obchodu, ale i vzhľadom na spomínaný fakt, že už dnes Čína disponuje najpočetnejšou populáciou seniorov na svete a jej početnosť narastie najmä po roku 2025 bezprecedentným spôsobom, potenciál pre rozvoj striebornej ekonomiky je v tomto prípade nespochybniteľný.

vo východnej Ázii je seniorská populácia početnejšia než v celej Európe. Domovom najpočetnejších seniorských populácií sveta budú Čína, India, USA, Indonézia a Brazília. Informácia o početnosti seniorskej populácie spolu s informáciou o ekonomickej sile krajiny (so zrejmovou implikáciou pre vývoj kúpnej sily a životnej úrovne obyvateľstva) a informáciou o miere otvorenosti ekonomiky krajiny (informáciou o podiele na svetovom obchode) vytvára základný rámec pre odhad existencie potenciálneho dopytu po striebornej produkcii. Šesť zo siedmich najvýznamnejších obchodných partnerov EÚ mimo európskeho teritória (hlavní partneri z hľadiska objemu exportu a importu) zároveň patrí k najväčším ekonomikám sveta: USA, Čína, India, Japonsko, Rusko a Brazília. Z toho hlavne krajiny BRIC vykazujú znaky najdynamickejšieho potenciálu rozvoja strieborných trhov: majú dlhodobo vysoké tempá rastu ekonomík (hlavne Čína a India, ktoré sa pohybujú nad priemerom rozvíjajúcich sa ekonomík), za posledné dve dekády dosahujú vyššie tempá rastu importu a exportu, než je priemerná hodnota rastu objemu svetového obchodu, postupne zvyšujú svoj podiel na obchode EÚ (importe aj exporte) na úkor USA a Japonska, a zároveň sa u niektorých z nich očakáva zrýchlenie procesu starnutia populácií s dynamikou, akú neznamenali ani vyspelé krajiny (tiež v nich budú žiť najpočetnejšie seniorské populácie).

1.5.1. Strieborná ekonomika v Číne – nová príležitosť pre Európu?

V nadchádzajúcom období budú čeliť demografickým výzvam nielen európske krajiny, ale aj Čína. Vplyv starnutia populácie v Číne na jej hospodársky vývoj a jej následné zmeny v oblasti hospodárskej politiky nebudú zanedbateľné z pohľadu Európskej únie (a teda ani z pohľadu Slovenskej republiky ako jej členskej krajiny) z viacerých dôvodov. Jedným z nich je, že Čína patrí medzi krajiny,

v ktorých sa predpokladá vznik nových spotrebných trhov, a to najmä z dôvodu očakávaného rastu priemerných príjmov obyvateľov. Predpokladá sa, že to, čo sa „stratí“ na domácej spotrebe v európskych krajinách, USA a Japonsku, bude nahradené vytvorením nového obrovského odbytového priestoru na trhoch Číny a Indie (Pauhofová, I., 2012). Z toho dôvodu bude dôležité to, ako sa Čína dokáže vyrovnáť s procesom starnutia populácie, a aké postavenie si v budúcnosti udrží vo svetovej ekonomike. Podľa OECD (2012) Čína stráca svoje výhody oproti rozvinutým, ale aj rozvojovým ekonomikám, ktoré môžu stále ešte čerpať výhody z demografickej dividendy. To, že sa Čína nestihne zaradiť medzi „bohaté“ krajiny ešte pred procesom starnutia populácie, bude mať viacero implikácií. Na jednej strane nižší rast populácie v produktívnom veku v čase dosahovania relatívne vysokého tempa ekonomického rastu môže viesť k rastu miezd. Rast nákladov na prácu môže následne negatívne ovplyvniť komparatívne výhody Číny v oblastiach priemyslu náročného na pracovnú silu, čo môže motivovať k posunu priemyselnej štruktúry smerom ku kapitálovo a technologicky náročným odvetviám. Na druhej strane však Čína nedosiahla úroveň rozvinutých ekonomík v oblastiach, ako je kvalita ľudského kapitálu a vedecko-technologický pokrok, čo negatívne vplýva na jej konkurencieschopnosť v oblastiach odvetví priemyslu náročných práve na tieto dve zložky. Z tohto pohľadu stojí Čína v súvislosti s demografickým vývojom pred veľkou výzvou.

Čína má však zároveň najväčšie devízové rezervy, rezervy zlata, disponuje voľným kapitálom a hľadá vhodné investičné prostredia a príležitosti, preto bude v budúcnosti rovnako zaujímavé sledovať, do akej miery bude pre Čínu zaujímavý strieborný trh v Európe a do akej miery a v ktorých oblastiach sa bude angažovať v saturovaní vzniknutého dodatočného dopytu (otázne však je, či v ekonomicky najvyspelejších krajinách nedôjde k posilňovaniu procesov ochranárstva).

Z pohľadu exportných možností európskych spoločností na čínsky strieborný trh bude dôležitý z dlhodobého hľadiska najmä ďalší vývoj v oblasti odklonu od exportne zameraného modelu rastu na domácu spotrebu a služby, v oblasti príjmových nerovností a regionálnych disparít, sociálneho zabezpečenia, rodinnej politiky, mobility a migrácie, liberalizácie ekonomiky a kooperácie s inými krajinami (najmä s USA) ako aj v oblasti zlepšovania zákonov a regulácií pre vstup zahraničného kapitálu do krajiny a ochrany legitímnych práv a záujmov investorov a podnikov so zahraničnou účasťou v súlade s týmito zákonmi.

Striebornej ekonomike v Číne z pohľadu nových príležitostí pre Európu sa venujeme v troch blokoch. Prvý blok približuje potenciál striebornej ekonomiky v Číne z pohľadu demografie, druhý blok zachytáva príležitosti pre domáce a zahraničné firmy z pohľadu spotrebiteľského správania strieborných a tretí blok upozorňuje na bariéry realizovania striebornej ekonomiky v Číne.

Zmeny v demografickom profile čínskej spoločnosti

Po štyroch desaťročiach čerpania výhod demografického bonusu vstúpila Čína do éry ďalšej etapy demografického prechodu – do obdobia výrazného starnutia spoločnosti. Po tom, čo rozsah demografickej dividendy dosiahol v Číne svoj vrchol, index celkovej závislosti začal rásť, najmä vďaka pretrvávajúcej nízkej miere plodnosti. Ešte v rokoch 1950 – 1960 dosahovala miera plodnosti v Číne pomerne vysoké hodnoty blízke sa k 6 deťom na ženu. Po zavedení politiky rodinného plánovania (*wan xi shao* – univerzálne rodinné plánovanie dopĺňala propagácia odkladu manželstva a rodičovstva do vyššieho veku a podpora menejpočetných rodín) nasledovala politika kontroly pôrodnosti (politika jedného dieťaťa) a obe tieto snahy o spomalenie rýchleho populačného rastu boli hlavnou príčinou dramatického prepadu pôrodnosti v 70. rokoch 20. storočia, keď

miera plodnosti klesla až na záchovnú hodnotu. Pod pokračujúci pokles pôrodnosti od 90. rokov sa podpísali aj ďalšie faktory: vysoké ekonomické, časové náklady a náklady stratenej príležitosti vyplývajúce zo založenia rodiny a výchovy a zabezpečenia detí, rastúca konkurencia v spoločnosti, vyššie očakávania či nárast nákladov na vzdelanie detí. Vyššia miera participácie mladých žien na pracovnom trhu spolu s rastom ich vzdelanostnej úrovne prispeli k zvýšeniu priemerného veku matky pri prvom pôrode z 22 rokov (1960) na 26 rokov (2010; priemerný vek ženy pri vstupe do manželstva stúpol z menej než 20 na 25 rokov (Dováľova, G. a kol., 2013). Výsledkom poklesu miery úmrtnosti (ku ktorému dochádzalo od 50. rokov 20. storočia) a poklesu miery plodnosti o dve dekády neskôr (tá sa i od začiatku 21. storočia drží pod záchovnou hodnotou, na úrovni 1,5 – 1,6 dieťaťa na ženu) tak bola postupná zmena vekového profilu čínskej populácie.

Keď posledná silná populačná kohorta (osoby narodené v období 1950 – 1960) dovŕši dôchodkový vek (čo sa postupne už deje), proces starnutia sa ešte urýchli. Výrazná vlna starnutia populácie sa teda očakáva v najbližších rokoch. Ďalšia vlna príde okolo roku 2050, keď seniorský vek dovŕši generácia detí týchto silných populačných ročníkov. Podiel osôb starších ako 65 rokov na celkovej populácii rastie už v súčasnosti, od roku 2000 vzrástol zo 6,9 % na 8,9 % v roku 2010 a domáce demografické prognózy ako následok prvej vlny starnutia predpovedajú nárast podielu staršej populácie do roku 2050 až na 25,9 % (NBS, 2012). Početnosť seniorskej populácie v Číne sa v najbližších dvoch – troch desaťročiach zvýši v nebyvalom rozsahu, zo 130 miliónov v roku 2012 na viac ako 200 miliónov do roku 2030 a do roku 2050 pravdepodobne presiahne hranicu 300 miliónov osôb (OSN, 2013). Tak ako dnes, i v tom čase by mala byť populácia seniorov v Číne tou najpočetnejšou na svete. Zvýši sa i početnosť a podiel najstaršej zložky populácie, podiel osôb starších ako 80 rokov na celkovej populácii by mal narásť z necelých dvoch percent na sedem

percent v roku 2050; počet osôb starších ako 100 rokov sa od roku 2000 už po dnešok zdvojnásobil, z necelých 18 tisíc na 36 tisíc.

Aj keď miera plodnosti je nižšia v mestských oblastiach, proces starnutia populácie prebieha rýchlejšie na vidieku, a to v dôsledku pracovnej migrácie. Mladí pracovní migranti (dve tretiny migrantov pochádza z vidieckych oblastí) prispievajú výrazne k vyššiemu hospodárskemu rastu v mestách, menia ale zásadne aj vekovú štruktúru populácie žijúcej v mestách a na vidieku (spomínaný podiel osôb starších ako 65 rokov na celkovej populácii vo výške 8,9 % je celonárodným priemerom, vo veľkomestách predstavuje táto hodnota 7,7 %, zatiaľ čo na vidieku je podiel seniorov nad 65 rokov viac ako desaťpercentný).

Príležitosti pre domáce a zahraničné firmy z pohľadu spotrebiteľského správania strieborných

Čínski spotrebitelia, ktorí patria do vekovej kategórie strieborných, sú vo svojom spotrebiteľskom správaní v porovnaní s európskymi konzervatívnejší. Podľa kolektívu autorov (Atsmon, Y., Magni, M., Li, L. a Liao, W., 2012) sú impulzívne nákupy medzi čínskymi spotrebiteľmi zriedkavé, čo naznačujú aj výsledky prieskumu publikovaného v ich štúdií, podľa ktorého 28 % respondentov v Číne potvrdilo, že takéto nákupy realizuje, v porovnaní s približne 49 % vo Veľkej Británii. Možno očakávať, že tieto postoje sa nebudú meniť v blízkej budúcnosti, nakoľko pochádzajú z konfuciánskej filozofie. Z prieskumov tiež vyplynulo, že pre spotrebiteľov sú pri rozhodovaní o kúpe nového produktu alebo novej značky dôležité osobné skúsenosti dôveryhodných, blízkych ľudí. Toto môže indikovať, že strieborní spotrebitelia v Číne budú v porovnaní s tými európskymi lojálnejší k značke a k domácim produktom. Naproti tomu je však dôležité spomenúť, že stredná trieda, ktorá bude určovať trendy v oblasti spotreby v budúcnosti, čoraz viac preferuje kvalitnejšie

tovary a značky. Takéto tovary a značky si však mnohokrát spájajú so zahraničnými výrobcami z vyspelých západných ekonomík.⁶⁷

Niektoré prieskumy (napr. Spire Research and Consulting Pte Ltd, 2013) tiež ukazujú, že čínski seniori sú cenovo senzitívni (väčšina opýtaných spotrebiteľov starších ako 40 rokov uviedla, že cena je najdôležitejší faktor pri ich rozhodovaní) ako aj to, že seniori v Číne majú tendenciu spotrebovávať menej v porovnaní s mladšou generáciou, čo môže spôsobiť problém pri napĺňaní cieľa čínskej vlády – zvýšiť podiel domácej spotreby na tvorbe HDP. Aj v tejto súvislosti možno očakávať, že sa čínska vláda bude snažiť urýchliť zrealizovanie potrebných reforiem ako aj to, že sa bude snažiť svojimi opatreniami zmierniť dopady starnutia populácie na verejné financie. Pre ilustráciu uvádzame, že podľa čínskeho ministerstva zdravotníctva⁶⁸ sa majú výdavky len v oblasti zdravotníctva zvýšiť z 5,1 % HDP z roku 2011 na približne 6,5 % až 7 % HDP do roku 2020. K tomuto zvýšeniu výdavkov výrazným spôsobom prispieva práve starnutie populácie, keďže ako vidieť na grafe 1.4, s rastúcim vekom rastie aj dopyt po zdravotných službách (napr. s rastúcim vekom rastie počet hospitalizovaných). Podľa oficiálnych štatistík (China Research Center on Aging, 2012) nie je v súčasnosti v Číne zdravotne poistených už len približne 5 % obyvateľov, pričom do roku 2020 by mala vláda preinvestovať v oblasti zdravotníctva 50 mld. eur. Tie by mali smerovať najmä do oblasti vzdelávania nového zdravotníckeho personálu, modernizácie vybavenia existujúcich zdravotníckych zariadení a do rozvoja tradičnej čínskej medicíny.

⁶⁷ To, že sa niektoré značky vyrábajú v Číne, obyčajne neoslabuje dôveru zákazníka z toho dôvodu, že veria, že sa vyrábajú pod dozorom zahraničných expertov, a teda požadované štandardy kvality budú dodržané.

⁶⁸ Zhu Chen (2013): *Healthy China 2020: A Strategic Research Report*, Edition 1, People's Medical Publishing House, Beijing.

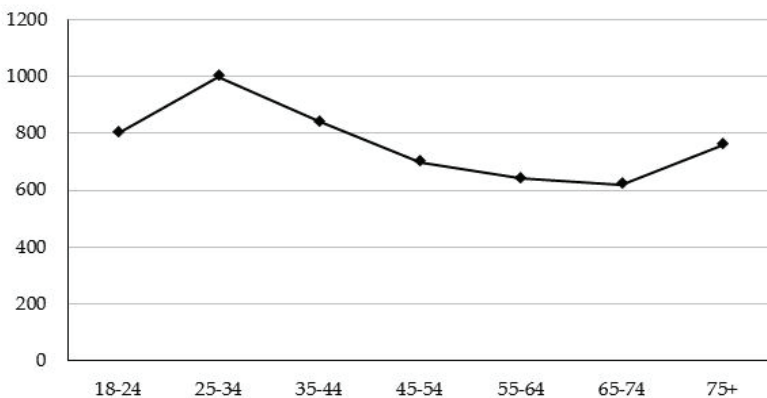
Graf 1.4

Dopyt po zdravotných službách podľa veku (2008)

Prameň: Center for Health Statistics and Information, Ministry of Health, 2009.

Dôsledky starnutia populácie sa samozrejme neviažu len na verejné výdavky, zmeny z toho plynúce pre verejné sociálne systémy či očakávané zvýšenie vládnych výdavkov do špecifických oblastí, ako uvádzame na príklade zdravotníctva. Zmena vekovej štruktúry populácie ovplyvní i výdavky a spotrebu samotných domácností, a to čo sa celkového objemu i štruktúry týka. Výsledky prieskumu z roku 2008 (CGSS, 2008) potvrdili závislosť vývoja výdavkov domácností od veku, výška výdavkov dosahuje maximum u vekovej kohorty 25 – 34 rokov, k druhému vrcholu dochádza po dosiahnutí 75 rokov. Kým za prvým vrcholom môžeme hľadať nárast výdavkov spojených so zakladaním rodiny a s výchovou detí, nárast výdavkov vo vysokom veku je dôsledkom zvýšených nákladov na zdravotnícke služby. Empirické štúdie (Zeng, Y., et al., 2010) potvrdili, že v prípade mestských rezidentov dochádza vo vyššom veku k dramatickému nárastu tohto typu výdavkov.

Graf 1.5

Výdavky domácností (per capita) podľa veku (2008, v juanoch)

Prameň: Odhad podľa CGSS (2008).

Trend rastu počtu obyvateľov vo vyššom veku bude generovať dodatočný dopyt po službách zdravotnej starostlivosti, po ošetrovateľských službách, špeciálnych farmaceutických produktoch, inštitucionálnych zariadeniach pre seniorov či po finančných službách na zabezpečenie pokrytia týchto potrieb. V prípade čínskej tradičnej spoločnosti sa k tomuto faktu pridáva ďalší aspekt, a tým je zvyšovanie počtu tzv. „prázdnych hniezd“ v rodinách, čo znamená, že stále viac starších ľudí nežije v jednej domácnosti so svojimi deťmi. Koncept založený na výchove detí, ktoré zabezpečia svojich rodičov v starobe a budú sa o nich starať, tak nadobúda vážne trhliny. Tento trend je známy po celom svete, avšak jeho efekt je oveľa silnejší práve v Číne, kde je stále v platnosti politika jedného dieťaťa.⁶⁹ Nové príležitosti pre firmy sa tak otvárajú v zdravotnej a dlhodobej starostlivosti o starších ľudí, nakoľko poskytovanie verejných služieb

⁶⁹ Čína v poslednom období uvoľňuje politiku jedného dieťaťa, napríklad podľa nových pravidiel si štvorčlennú rodinu môžu založiť rodičia aj v tom prípade, ak je jedináčkou len jeden z dvojice manželov.

v týchto oblastiach nie je na dostatočnej úrovni, preto sa budú musieť na uspokojovaní budúceho dopytu podieľať aj súkromné a mimovládne organizácie. V súčasnosti je veľkým obmedzením v širšom využívaní služieb súkromných organizácií ich relatívne vysoká cena, ktorú si mnohokrát nemôže dovoliť platiť ani stredná trieda, čo spôsobuje spomalenie rozvoja tohto sektora služieb. Rovnako je problémom nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily, čo vplýva následne na výšku cien jednotlivých služieb. Čínska vláda si uvedomuje vážnosť situácie, a preto sa snaží otvoriť tieto sektory zahraničným investorom. Menej príležitostí pre súkromný sektor v oblasti zdravotníctva bude znamenať očakávaný návrat k tradičnej čínskej medicíne najmä vo vidieckych oblastiach, kde je však ponuka služieb medicínskeho charakteru limitovaná a tiež častokrát nedostupná z pohľadu relatívne vysokých cien a nízkych dôchodkov. Veľký priestor sa však pre zahraničné firmy otvára v oblasti zdravotníckych zariadení. Čína predstavuje v tejto oblasti jeden z najväčších trhov. Predstavuje významný potenciál pre zahraničné firmy, ktoré chcú expandovať na čínsky trh so zvyšujúcim sa dopytom po kvalitnejších zdravotníckych službách. Čínski spotrebitelia mnohokrát preferujú spoločnosti vyrábajúce zdravotnícke zariadenia zo západných krajín, pretože oceňujú ich vysoké štandardy (v oblasti kvality, technologickej vyspelosti, vysokokvalifikovanej pracovnej sily) ako aj ich skúsenosti. Čínske domáce spoločnosti vyrábajúce zdravotnícke pomôcky a zariadenia sa skôr zameriavajú na menej technologicky vyspelé a inovatívne zariadenia.⁷⁰ Podľa The Business

⁷⁰ V súčasnosti Čína profituje najmä z komparatívnej výhody nízkych nákladov na prácu, avšak je závislá od dovozu vyspelých technológií zo zahraničia. V budúcnosti však aj v tejto oblasti možno očakávať zmeny, nakoľko môžeme vidieť, že Číňania sa čoraz viac angažujú v oblasti fúzií a akvizícií a budovaní výskumných laboratórií v spolupráci so zahraničnými spoločnosťami, ktoré disponujú know-how, prostredníctvom ktorých získavajú prístup k potrebným znalostiam. Tieto trendy možno očakávať aj v súvislosti s rozvojom strieborného trhu.

Monitor International Report (2011) čínsky trh so zdravotníckym vybavením dosiahol veľkosť vo výške 18,2 mld. dolárov, pričom sa očakáva do roku 2018 jeho ročný rast na úrovni 11 %.⁷¹ Pre európske spoločnosti (najmä nemecké) sú hlavnými konkurentmi na tomto trhu spoločnosti z USA a Japonska.

V oblasti dlhodobej starostlivosti stále prevláda v súvislosti so zariadeniami pre seniorov negatívna stigmatizácia,⁷² z tohto dôvodu je náročné pre zariadenia súkromného typu získať nových klientov. Veľkú príležitosť bude predstavovať rovnako ako v Európe, tak aj v Číne poskytovanie doplnkových služieb do domácnosti, nakoľko stále pretrváva trend starnutia na mieste, vo svojej domácnosti čo možno najdlhšie.

Zdravotníctvo nie je jedinou oblasťou, v ktorej sa dajú očakávať implikácie starnutia pre expanziu dopytu či vznik nových trhov a príležitostí pre export. Z tohto hľadiska je dôležité všimnúť si nielen spomínaný vzťah medzi vývojom celkových výdavkov domácností v závislosti od veku, ale i zmeny v štruktúre výdavkov/spotreby v závislosti od veku. Čína má však aj v tomto ohľade svoje výrazné špecifikum, ktoré síce môžeme pozorovať i v Európe, nie však v takom rozsahu. V posledných desaťročiach možno vidieť obrovské regionálne rozdiely v spotrebiteľskom správaní medzi vidieckymi a mestskými oblasťami ako aj medzi vnútrozemím a pobrežím. Napríklad Yang Du a Meiyan Wang (2011) empiricky potvrdili existenciu rozdielov v postojoch k celému marketingovému mixu medzi spotrebiteľmi z vidieckych a mestských oblastí. Z dôvodu rozdielnych potrieb a príjmov spotrebiteľa z oboch oblastí používali aj rozdielne produkty na demonštrovanie zvýšenia životnej úrovne. Spotrebiteľa z vidieckych oblastí sú tiež viac cenovo senzitívni, menej

⁷¹ <<http://www.export.gov/China/doingbizinchina/industryinfo/healthcare/index.asp>>.

⁷² Umiestnenie staršej osoby v takomto type zariadenia je častokrát videné ako jeho opustenie rodinou.

orientovaní na značkový tovar a sú menej ovplyvniteľní reklamou v masmédiách. Z tohto dôvodu sa podľa autorov štúdie nachádza veľký potenciál pre zahraničné značky práve v mestských oblastiach, kde sú príjmy spotrebiteľov vyššie, čo im umožňuje viac sa sústreďovať na nákup rozmanitejších a kvalitnejších produktov. Podľa J. Ha (2006), ktorý vo svojej štúdii predstavil niektoré spoločné trendy v štruktúre spotreby starších ľudí v mestských a vidieckych oblastiach, v posledných rokoch domácnosti vynakladajú viac finančných prostriedkov na dopravu, komunikácie, na zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie, rekreáciu a kultúru a menej na jedlo a oblečenie. Postupne ako rastú príjmy smerom z vidieckych oblastí vo vnútrozemí ku mestským oblastiam pri pobreží, podiel výdavkov na potraviny a bývanie sa znižuje a rastie podiel výdavkov na tovary a služby súvisiace so životným štýlom. V súlade s týmto vývojom potom možno očakávať, že dopyt domácností strieborných bude s pokračujúcim demografickými zmenami rásť najmä v týchto oblastiach: zdravie, doprava, vzdelávanie, rekreácia a kultúra, avšak možno očakávať v jeho vývoji veľké regionálne disparity.

Tabuľka 1.2 zachytáva spotrebiteľské správanie obyvateľov mestských oblastí Číny v závislosti od veku. Ako vidieť v tabuľke, spotreba domácností sa s rastúcim vekom v mestských oblastiach mení nasledovne: znižuje sa predovšetkým podiel výdavkov smerujúcich do oblastí spojených s pracovným životom (výdavky na dopravu, oblečenie a pod.) a rastie podiel výdavkov najmä na zdravie.

Podľa tajomníčky asociácie The China Elderly People's Industry Association Zeng Qi, veľkosť tzv. strieborného trhu dosiahne v nadchádzajúcom období 3,3 bilióna juanov (približne 543,5 mld. dolárov). Pre priemysel v oblasti striebornej ekonomiky sa týmto otvoria nové príležitosti.⁷³

⁷³ Tiež je potrebné povedať, že čínsky strieborný trh sa neobmedzuje len na oblasti blízko Pekingu či Šanghaja, alebo provinčných miest Hangzhou, Dalian a Shenyang.

Tabuľka 1.2

Štruktúra spotrebiteľských výdavkov domácností v mestských oblastiach podľa veku (%)

Vek	Potravin- ny	Práca	Bývanie	Služby	Vzdelá- vanie	Zdravie	Spolu
20 –	42,7	20,9	22,0	9,5	0,7	4,2	100,0
20 – 29	41,2	25,6	18,2	5,8	6,4	2,9	100,0
30 – 39	42,0	23,1	12,5	5,2	13,0	4,4	100,0
40 – 49	45,3	24,2	13,2	5,3	5,7	6,2	100,0
50 – 59	51,6	19,2	13,8	6,1	1,7	7,5	100,0
60 – 69	51,6	19,2	13,8	6,1	1,7	7,5	100,0
70 – 79	55,6	10,0	14,1	7,8	0,0	12,5	100,0
80+	49,4	9,0	13,9	11,3	0,0	16,4	100,0
All	47,0	20,9	13,9	6,1	5,7	6,6	100,0

Prameň: Yang Du, Meiyang Wang (2011).

Spoločnosti, ktoré budú chcieť uspieť na striebornom trhu, si budú môcť vybrať z rôznych inovačných stratégií: môžu sa zamerať na vývoj nových produktov špeciálne zameraných na cieľovú skupinu starších ľudí alebo môžu prispôbiť svoje produkty potrebám aj starších ľudí, tzn. ich produkty budú mať univerzálny dizajn, ale nebudú propagované ako produkty špeciálne pre starších ľudí (Kohlbacher, F. et al., 2011).⁷⁵ Nové príležitosti sa budú firmám otvárať v oblastiach ako: potravinársky priemysel, stavebníctvo, finančný sektor, sektor poisťovníctva, doprava, starostlivosť o zdravie, vzdelávanie, kultúra a rekreácia. Očakáva sa, že starší ľudia najmä zo strednej a vyššej spoločenskej triedy budú mať vyššie požiadavky, rovnako ako aj v Európe, na výživu a na výrobky podporujúce zdra-

Môžeme očakávať, že bude rásť naprieč celou Čínou od Charbinu na severe po Fuzhou na juhu, a od Wuhan v centre smerom k Urumqiin na západe.

⁷⁵ Podľa the National Senior Bureau v Číne však seniori nakupujú približne iba 10 % výrobkov a služieb, ktoré sú špeciálne celené na túto vekovú skupinu spotrebiteľov, a to najmä z dôvodu relatívne nízkych príjmov ako aj ich konzervatívnych postojov.

vý životný štýl. Seniori budú chcieť žiť nezávislejší život, preto by mal rásť aj dopyt v odvetví stavebníctva, a to najmä po produktoch súvisiacich s „inteligentným bývaním“. Spolu s ním by mal rásť aj dopyt po službách v domácnosti (upratovanie, nakupovanie a i.) ako aj dopyt po informačných a komunikačných technológiách.

Príležitosť pre zahraničné spoločnosti tiež predstavuje automobilový priemysel (automobily prispôbené potrebám starších ľudí), nakoľko v rokoch 2008 až 2013 rástol export motorových vozidiel z USA do Číny priemerným ročným tempom na úrovni 42,6 % (prevyšujúcim 7 mld. dolárov), pričom automobilový priemysel USA musí v súčasnosti čeliť silnej konkurencii z Nemecka a Japonska.⁷⁶ Do budúcnosti je preto otázne, kto bude rýchlejšie a vhodnejšie reagovať na rastúce potreby starších ľudí v tejto oblasti.

Ďalšou oblasťou zaujímavou z pohľadu exportu sú produkty tzv. anti-ageing trhu. Podľa publikácie Transparency market Research Global Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends and Forecast, 2013 – 2019 svetový tzv. anti-ageing trh mal v roku 2013 hodnotu USD 122,3 mld., pričom jeho hodnota by mala do roku 2019 vzrásť na USD 191,7 mld.⁷⁷ Očakáva sa, že práve ázijsko-pacifický región má jeden z najväčších potenciálov tohto segmentu. Samotná Čína ale aj krajiny ako Južná Kórea, Japonsko a India už zareagovali na tento vývoj a snažia sa podporiť medicínsku turistiku zameranú najmä na kozmetickú chirurgiu.

V oblasti poisťovacích služieb možno očakávať rast dopytu najmä po zdravotnom a dôchodkovom poistení. V súčasnosti sa čínska vláda rozhodla zvýšiť likviditu starších ľudí prostredníctvom poskytovania tzv. reverzných hypoték. Dvojročný pilotný program

⁷⁶ <<http://www.ibisworld.com/media/2014/01/31/us-exports-china/>>.

⁷⁷ <<https://vaibhavmondhe.files.wordpress.com/2014/01/anti-aging-market-global-industry-analysis-size-share-growth-trends-and-forecast-2013-2019.pdf>>.

reverzných hypoték implementovala v štyroch mestách (Peking, Shanghai, Guangzhou a Wuhan).⁷⁸

Ekonomické postavenie starších a bariéry realizovania striebornej ekonomiky v Číne

V súvislosti s príležitosťami, ktoré sa otvárajú na čínskom striebornom trhu pre exportérov z krajín EÚ, je potrebné spomenúť aj bariéry, akými sú veľká konkurencia zo strany nielen domácich firiem, ale aj z vyspelých krajín, a to najmä zo strany USA a Japonska, ďalej relatívne vysoké náklady pri vstupe na trh (spojené s budovaním si značky a pod.), byrokráciu, protekcionistickú obchodnú politiku, korupciu, jazykovú bariéru, veľké kultúrne odlišnosti, vznik potenciálnych komplikácií v súvislosti so súdnymi spormi vo veci patentových práv a i. Pri vývoze zdravotníckych pomôcok a zariadení predstavujú bariéru regulačné prostredie a dlhé registračné obdobia, pretože všetky dovážané zdravotnícke pomôcky a zariadenia musia byť pred uvedením na trh oficiálne zaregistrované príslušnými štátnymi orgánmi. Výstavba nových zariadení napr. zdravotníckeho a sociálneho charakteru je spojená s ťažkosťami so získavaním pozemkov na stavbu týchto zariadení ako aj s ťažkosťami získavania finančných prostriedkov. Čínska vláda sa snaží robiť zmeny pre to, aby umožnila vstup zahraničným spoločnostiam do odvetví ako napr. zdravotná a dlhodobá starostlivosť, čím by im umožnila priniesť svoje skúsenosti na čínsky trh, avšak tieto oblasti ešte nie sú plne liberalizované.

⁷⁸ Modely reverznej hypotéky boli pred hypotekárnou krízou rozšírené najmä v USA a v západných krajinách Európy. Reverzná hypotéka je doplnkový nástroj finančného trhu, pri ktorom najčastejšie banka odkúpi od seniora nehnuteľnosť a postupne alebo naraz mu vypláti príslušnú sumu. Senior si pritom uplatňuje právo na dožitie v danej nehnuteľnosti.

Z pohľadu dopadu na príjmy a starostlivosť o seniorov bude bariéru predstavovať aj zmena organizácie tradičnej čínskej rodiny. V súvislosti s predlžovaním veku dožitia a znižujúcou sa mierou pôrodnosti sa mení aj štruktúra rodiny či už v Európe alebo v Číne, čo má následne vplyv na poskytovanie starostlivosti starším ľuďom. Podľa štúdie J. Yang (2012) meniace sa demografické, socio-ekonomické a kultúrne zmeny zásadne ovplyvnili organizáciu tradičnej čínskej rodiny.⁷⁹ Čína má na rozdiel od Európy menej rozvinutý štátny dôchodkový systém ako aj systém verejného zdravotníctva, pričom ešte stále pretrvávajú tradície zaopatrovania seniorov zo strany členov rodiny, ktorú ako povinnosť pre mladých ľudí stanovuje čínska legislatíva. V roku 2012 na podporu starších ľudí schválila čínska vláda zákon o ochrane práv a záujmov starších ľudí, ktorý určuje, že dospelé deti by mali poskytovať svojim rodičom okrem finančnej podpory aj psychickú a osobnú starostlivosť, a to po dosiahnutí 60 rokov života. Rodinní príslušníci, ktorí nežijú s rodičmi v jednej domácnosti, ich tak musia povinne pravidelne navštevovať, pričom zamestnávateľia im poskytnú 20 dní platenej dovolenky v prípade, že ide o veľkú vzdialenosť.⁸⁰ V posledných rokoch však môžeme vidieť, že zmeny v štruktúre rodiny viedli k zmene tradičného neінštitucionálneho systému zaopatrenia na tzv. 4-2-1 systém (jedno dieťa sa stará o dvoch rodičov a štyroch starých rodičov), ktorého udržateľnosť bude v budúcnosti veľmi problematická. Reforma súčasného dôchodkového systému bude preto patriť medzi jednu z najväčších výziev, ktorým bude musieť Čína v blízkej budúcnosti čeliť.

⁷⁹ V Číne sa prejavili podobné zmeny týkajúce sa štruktúry rodiny, rodinných vzťahov a funkcií rodiny (napr. zníženie miery sobášnosti, zvýšenie miery rozvodovosti, zníženie počtu členov rodiny žijúcich „pod jednou strechou“ a i.) ako v západných európskych krajinách, avšak o niečo menej intenzívne.

⁸⁰ <<http://serclab.wordpress.com/2013/08/21/new-law-in-china-requires-children-to-take-care-of-elderly-parents-or-risk-being-sued/>>.

V súčasnosti je totiž dôchodkový systém nielen pomerne komplikovaný, ale hlavne nerovnomerný a v prípade niektorých schém nezabezpečuje v starobe dostatočný príjem. Dnešné nastavenie hlavne vidieckej dôchodkovej schémy tak predstavuje ďalšiu bariéru realizovania striebornej produkcie na rozsiahlom čínskom trhu. Ak sme v predošlej časti textu rozlišovali zmeny v spotrebiteľskom správaní medzi vidieckymi a mestskými oblasťami Číny (delenie motivované výraznými disparitami v príjmoch, a tým i súvisiacimi rozdielmi v spotrebiteľských preferenciách), z hľadiska ekonomického postavenia starších je táto diferenciácia nevyhnutná ešte viac. Čínsky dôchodkový systém obsahuje štyri penzijné schémy: z verejných prostriedkov dotovaný penzijný systém pre zamestnancov štátneho a verejného sektora; základné starobné poistenie pre pracujúcich v mestských oblastiach; nové starobné poistenie pre vidiecke oblasti a rezidenčné starobné poistenie pre rezidentov miest nepoistených základným starobným poistením. Priemerná miera náhrady predstavuje v prípade príspevkov z mestského systému základného starobného poistenia 44 % (priemernej) mzdy v mestských oblastiach, v prípade obyvateľov žijúcich a pracujúcich vo vidieckych oblastiach je však príjem z dôchodkového systému nepostačujúci. Nižšia je i miera krytia vidieckeho obyvateľstva dôchodkovým poistením. Kým v prípade mestského obyvateľstva je viac ako 84 % osôb krytých penzijným systémom a ich priemerný dôchodok dosahuje približne 1 530 juanov mesačne, len 35 % vidieckeho obyvateľstva je súčasťou vidieckej dôchodkovej schémy a priemerný dôchodok z tohto systému predstavuje 74 juanov mesačne (China Research Center on Aging, 2012), čo jasne ilustruje dramatický kontrast medzi mestskými a vidieckymi oblasťami v statuse dôchodkových schém a z nich plynúcich príjmov. Až tri štvrtiny seniorov žijúcich v mestách odchádzajú z platenej práce do dôchodku (21 % nikdy nemalo oficiálne zamestnanie, z toho prevažne

ženy), ale viac ako polovica seniorov žijúcich na vidieku naďalej pracuje, až 44 % v poľnohospodárskych činnostiach.

Neprekvapuje preto, že hlavným zdrojom príjmov seniorov v Číne je podpora od rodinných príslušníkov – tabuľka 1.3 len zdôrazňuje, v akom až rozsahu, zároveň zreteľne ilustruje disproporcie v zdroji hlavného príjmu medzi seniormi žijúcimi v mestských a vidieckych oblastiach. Kým vo vidieckych oblastiach Číny označilo za svoj hlavný finančný zdroj príspevky od potomkov (deti a vnúčatá) až 75 % všetkých respondentov a len necelých 6 % deklarovalo ako hlavný zdroj príjmu príjem z dôchodku, u dôchodcov žijúcich v mestách predstavoval dôchodok hlavný príjem u takmer 38 % osôb, podpora od detí je však aj v tomto prípade hlavným príjmom u najväčšej skupiny (takmer 44 % v roku 2002).

Tabuľka 1.3

Hlavný zdroj finančných príjmov starších osôb (65+) v roku 2002
(v % respondentov)

	Mestské časti	Vidiecke časti	Celkovo
Dôchodok	37,8	5,5	19,9
Manžel/manželka	2,4	1,9	2,1
Deti	43,8	69,0	57,8
Vnúčatá	3,9	6,0	5,0
Iní príbuzní	0,4	0,7	0,6
Miestna samospráva;	5,8	4,2	4,9
Vlastné príjmy	3,9	11,3	8,0
Iné	2,1	1,3	1,7

Prameň: Chen – Eggleston – Li (2011); podľa prieskumu National Aged Population Survey.

V prípade vidieckych oblastí je dokonca i vlastný príjem seniorov dvojnásobne významnejší (až 11 % seniorov na vidieku žije hlavne z vlastného príjmu) než príjem z vidieckej dôchodkovej schémy, čo odráža už spomínaný fakt, že veľká časť starších ľudí na

vidieku naďalej pracuje aj po dovŕšení dôchodkového veku a zároveň spomínanú nedostatočnú výšku dávky z vidieckeho systému starobného poistenia i nízku mieru participácie vidieckeho obyvateľstva v dôchodkovom systéme.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať prirodzené, že väčšia časť seniorov z vidieka bude pravdepodobne žiť v jednej domácnosti so svojimi potomkami a že viac seniorov žijúcich v mestách vedie skôr nezávislý život. Prieskumy však potvrdili, že ani po roku 2000 to tak úplne nebolo. Dve tretiny seniorov v Číne žije so svojimi deťmi, rozdiel medzi vidiekom a mestami sa medzi rokmi 2000 – 2005 pohyboval len v rozpätí 1 až 2 percentuálnych bodov. Medzigeneračné transfery sú i preto hlavným zdrojom príjmov seniorov v oboch prípadoch. Oproti minulosti sa však na vidieku potvrdil rastúci trend pracovnej migrácie, častejší odliv mladej pracovnej sily z vidieka do miest sa síce prejavil na podpore rodičov, empirické štúdie ale poukázali skôr na zmenu formy tejto podpory než na upustenie od tradície medzigeneračnej podpory: mladí pracovní migranti poskytujú svojim rodičom, ktorí ostali žiť na vidieku, lepšie ekonomické zabezpečenie, menej však priamej osobnej starostlivosti či emocionálnej podpory.

Aj v tejto súvislosti nadobúda vyššie spomínaná zmena organizácie tradičnej čínskej rodiny ešte väčšiu dôležitosť. Nový model rodinnej štruktúry kopírujúci skôr západne trendy tak bude mať vplyv nielen na možnosti a (už i legislatívne upravené) podmienky zaopatrovania starších členov rodiny zo strany jej ostatných členov (viď spomínaná zákonná úprava z roku 2012), na zmenu systému poskytovania dlhodobej a zdravotnej starostlivosti s vyššou váhou na inštitucionalizáciu týchto činností a rastúcou potrebou kvalifikovaného personálu a špecializovaných služieb, ale z hľadiska ekonomického postavenia, životnej úrovne a kúpyschopnosti starších osôb v Číne prinesie výrazné dôsledky i pre štruktúru a výšku príjmov seniorov. Novšie dáta z celonárodného cenzu z roku 2010 potvrdzujú

posun v podobe rastu podielu vlastných príjmov seniorov a príjmov z dôchodkového systému na úkor podielu príspevku od rodiny (v porovnaní s prieskumom realizovaným v roku 2002), stále však rodina predstavuje hlavný zdroj príjmu (40 % predstavuje príspevok od rodiny, 30 % vlastné príjmy seniorov a 24 % príjmy z dôchodkového zabezpečenia (Dováľová, G. et al., 2013)). Možno teda konštatovať, že príjmová závislosť seniorov od príslušníkov rodiny sa znižuje za súčasného posilňovania pozície starobných dôchodkov a vlastných príjmov. Dynamické prehlbenie tohto trendu sa očakáva už v najbližších rokoch, keďže hodnota indexu závislosti starších (vo vyjadrení 65+) predstihne hodnotu indexu závislosti detí okolo roku 2030, čo dokumentuje zrýchlenie procesu starnutia populácie (nárast podielu seniorov na celkovej populácii Číny za súbežného poklesu počtu detí a mladých ľudí) a tradičný systém podpory seniorov bude čoraz ťažšie udržateľný.

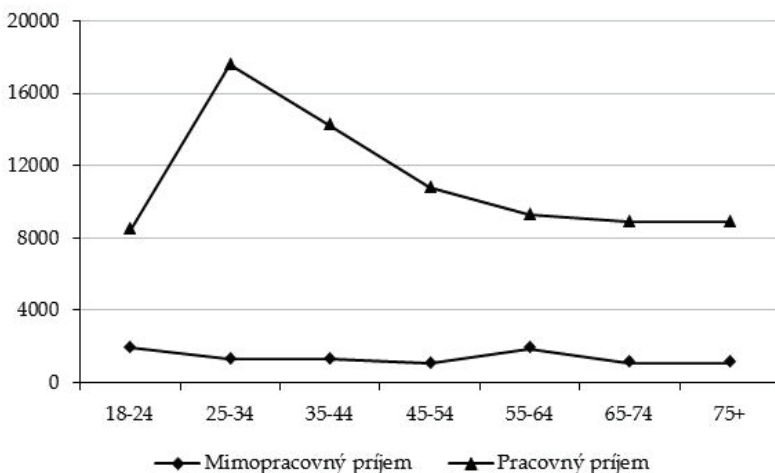
V reakcii na demografické zmeny sa mnohé krajiny EÚ snažili postupne zvyšovať legislatívne upravený vek odchodu do dôchodku. Avšak podľa F. Cai a Y. Lu (2013) by bolo zavedenie tohto opatrenia problematické, pretože miera participácie na trhu práce v prípade starších osôb je v Číne už teraz relatívne vysoká a bariéru pri ich zamestnávaní tvorí skôr nesúlads medzi ponúkanými a požadovanými zručnosťami na trhu práce. Vysoká miera ekonomickej aktivity starších sa odráža na zachovaní časti pracovných príjmov, štruktúra rozloženia výšky príjmu podľa veku dokumentuje, že k citeľnejšiemu poklesu ročného príjmu dochádza už v pred dôchodkovom veku a vrchol vo výške príjmu sa na čínskom pracovnom trhu dosahuje v ďaleko mladšom veku (25 – 34 rokov, graf 1.6).

Implikácie pre potenciál rozvoja verejných i súkromných služieb strieborného trhu je zrejmý (a dokumentujú ho i predošlé časti tejto kapitoly), z pohľadu potenciálu pre uplatnenie striebornej produkcie však treba mať na zreteli ešte jeden dôležitý fakt, pokiaľ ide o dopyt

po strieborných produktoch a kúpyschopnosť či životnú úroveň čínskych seniorov.

Graf 1.6

Vývoj ročného príjmu podľa vekových skupín (v juanoch)

Prameň: China General Social Survey (CGSS, 2008).

Ekonomická situácia budúcich seniorov bude od tých súčasných pravdepodobne odlišná. Budú menej závislí od podpory rodiny a viac od systémov sociálneho poistenia (ale i produktov so sporiacim prvkom) – v tomto ohľade môžu profitovať z prebiehajúcich i plánovaných reforiem a v neposlednom rade i rýchleho rozvoja čínskej ekonomiky, budú však vlastníkami omnoho väčšej hodnoty kapitálu než dnešní dôchodcovia. Len ceny nehnuteľností vo vlastníctve rezidentov miest stúpili v priebehu desiatich rokov v najväčších čínskych mestách niekoľkonásobne, vlastníctvo nehnuteľného majetku bude predstavovať podstatný zdroj majetku budúcich seniorov a o tom, že si to uvedomuje i čínska vláda, svedčí napríklad

spomínaný pilotný program reverzných hypoték, ktorý umožňuje seniorom rýchlu premenu kapitálových zdrojov na likvidné finančné aktíva s ponechaním si práva na doživotné užívanie nehnuteľnosti. Podľa štatistického prieskumu CHARLS 2011 – 2012 (CHARLS, 2013) bolo hlavným zdrojom bohatstva osôb vo veku 45 rokov vlastníctvo nehnuteľnosti (až 73 % v prípade osôb v strednom kvintile podľa hodnoty bohatstva per capita, ďalších 16 % predstavovalo vlastníctvo pozemku). Ekonomická situácia budúcich dôchodcov bude teda závislá nielen od vývoja príjmov a reforiem systémov sociálneho zabezpečenia, ale i od vývoja cien nehnuteľností a pozemkov. I v tomto prípade však existujú výrazné disparity medzi mestskými a vidieckymi domácnosťami, ako dokumentuje tabuľka 1.4.

Tabuľka 1.4

Medián výdavkov, príjmov a bohatstva per capita podľa vekovej skupiny a sídla domácnosti starších osôb (45+, 2011 – 2012, v juanoch)

	45 – 59 rokov		60 a viac rokov	
	Domácnosť evidovaná vo vidieckom registri	Domácnosť evidovaná v mestskom registri	Domácnosť evidovaná vo vidieckom registri	Domácnosť evidovaná v mestskom registri
Výdavky	5 317	9 930	4 005	8 690
Príjmy	7 975	16 773	4 400	16 320
Bohatstvo	30 379	82 500	18 395	70 760

Prameň: CHARLS (2013) a Dováľová et al. (2013).

Obzvlášť v prípade vidieckych domácností strieborných (45 – 59 rokov), ktoré v súčasnosti môžu profitovať z pracovnej migrácie o niečo viac než ich predkovia, je výška príjmu i bohatstva per capita vyššia zhruba o 70 % než je to u seniorských domácností na vidieku,

čo indikuje, že ich ekonomické postavenie pri dosiahnutí 60. roka života bude v porovnaní s ich predchodcami lepšie.⁸¹

A práve v súvislosti s mobilitou a pracovnou migráciou ľudí vystávajú ďalšie bariéry pre realizovanie striebornej ekonomiky. Nové výzvy súvisiace s demografickými trendmi budú vyžadovať nielen v Európe, ale aj v Číne komplexné prehodnotenie niektorých politík a programov, vrátane tých, ktoré sa vzťahujú k medzinárodnej migrácii. Čína a Európska únia majú rôzne migračné histórie. Historicky bola Čína vždy z pohľadu migrácie vysielajúci štát, ktorý sa spoliehal na svoju etnickú homogenitu. Európska únia sa postupne pretransformovala z vysielajúcej na prijímajúcu krajinu, pričom najmä v posledných desaťročiach sa migračné toky stali dôležitou zložkou populačného rastu v Európe. Podľa Európskej komisie⁸² bude Európa potrebovať zahraničných pracovníkov na zachovanie svojej prosperity.⁸³ Obe krajiny tak stoja pred vážnou otázkou ako sa vysporiadať s rastom počtu osôb v poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku. Otázkou však ostáva, či skutočne bude potrebná migrácia z tretích krajín pri súčasnej vysokej miere nezamestnanosti aj mladých ľudí, resp. absolventov, či už v Európe, alebo v Číne.⁸⁴ Na druhej strane faktom ostáva, že v mnohých krajinách sa v dôsledku procesu starnutia populácie očakáva úbytok pracovnej sily, resp. už k nemu dochádza. Čína v tomto smere nie je výnimkou.

⁸¹ Detailnejšie informácie k problematikám rozoberaným v týchto častiach textu sa nachádzajú v predošlej rozšírenej pracovnej verzii textu (Dováľová, G. et al., 2013).

⁸² <http://ec.europa.eu/news/external_relations/111121_sk.htm>.

⁸³ Podľa odhadov bude v roku 2020 len v odvetví zdravotníctva chýbať približne 1 milión odborných pracovníkov.

⁸⁴ V Číne politika jedného dieťaťa vedie k tomu, že sa rodičia snažia zvýšiť investície do ľudského kapitálu a tým predpokladajú, že sa im to v budúcnosti vráti v podobe vyšších zárobkov dieťaťa po ukončení vzdelávacieho procesu a uplatnení sa na trhu práce, čo im umožní čiastočne vykompenzovať nízke príjmy v dôchodkovom veku. Z tohto dôvodu mnohokrát absolventi čakajú relatívne dlhé obdobie na svoje prvé zamestnanie.

Čínsky štatistický úrad (NBS, 2012) predpokladal len medzi rokmi 2011 a 2012 pokles objemu pracovnej sily o 3,45 milióna osôb (vo veku 15 – 59 rokov) a tento proces bude samozrejme napredovať ďalej. Otázkou ale je i to, do akej miery ovplyvní rastúca potreba zvýšenej starostlivosti o starších členov rodiny mieru ekonomickej aktivity u produktívnej populácie.

V prípade Číny je však, na rozdiel od Európy, osobitnou problematikou aj vnútorná pracovná migrácia. Čína má stále prebytok pracovnej sily v poľnohospodárstve, teda môže podporiť pracovnú migráciu z vidieka do mestských oblastí (čo znamená, že môže použiť efektívnejšie geografické rozdelenie dostupných pracovných síl). Bariérou v tejto oblasti je systém registrácie domácností tzv. *hukou systém*, ktorý od 50. rokov 20. storočia slúžil ako prevencia migrácie vidieckeho obyvateľstva do miest, avšak v súčasnosti je brzdou efektívneho uplatňovania časti výrobného faktora práce. Čína tak bude musieť vyriešiť problémy s neoficiálnou migráciou vo vnútri krajiny, pretože takéto rodiny strácajú právo na sociálnu podporu, na zdravotnú starostlivosť a problém predstavuje aj zapojenie ich detí do vzdelávacieho procesu. Zároveň nachádzajú prevažne len pracovné príležitosti za veľmi nízku mzdu, čo im neumožňuje generovanie úspor na dôchodok.⁸⁵

Výzva i príležitosť

Do roku 2050 bude približne 330 miliónov čínskych seniorov nielen predstavovať najväčšiu seniorskú populáciu na svete, ale aj vytvárať najväčší potenciálny trh pre uplatnenie striebornej produkcie. Potenciálny dopyt po produktoch a službách striebornej ekonomiky

⁸⁵ Treba však pripomenúť aj tú skutočnosť, že okrem veľkosti populácie a zdrojov pracovných síl môže prispieť k ekonomickému rastu aj zvýšenie produktivity práce, ktorá je ovplyvnená vybavenosťou práce kapitálom, celkovou produktivitou faktorov ako aj vzdelaním pracovnej sily.

budú determinovať zmeny v ekonomickom postavení starších ľudí v mestách, ale aj vo vidieckych oblastiach – rastúca hodnota bohatstva v rukách Číňanov v strednom a preddôchodkovom veku, ale aj doteraz realizované a pripravované reformy v sociálnom systéme, dôchodkovom zabezpečení a zdravotnej starostlivosti i ohlásené priame finančné stimuly zo strany verejných rozpočtov, orientácia legislatívy, samospráv a v čínskej spoločnosti stále veľmi významných miestnych komunít na rozširovanie finančnej aj nefinančnej podpory a služieb pre seniorov napovedajú, že tento potenciál bude nezvratne expandovať. Či už si výrobcovia, dodávateľia a poskytovatelia produktov a služieb striebornej ekonomiky zvolia stratégiu otvorenej špecializácie na strieborný trh a strieborného spotrebiteľa, alebo taktiku univerzálneho dizajnu, dodatočný dopyt bude okrem dôchodcov samozrejme dotvárať i rastúca populácia v preddôchodkovom veku s relatívne stabilnými príjmami. Výrobcovia či exportéri z mimo čínskeho teritória ale musia rátať i s bariérami rozvoja a hlavne exportu striebornej ekonomiky do Číny, tá totiž nebude limitovaná len tým, do akej miery sa samotná ekonomika vysporiada s makroekonomickými dopadmi starnutia populácie (po vyčerpaní demografickej dividendy bude ekonomika naraz čeliť rýchlo rastúcemu indexu závislosti starších s dopadom na verejné i súkromné financie, zmeny v štruktúre spotreby, ale tiež starnutiu pracovnej sily až jej úbytku, čo pravdepodobne ešte zintenzívni migračné toky smerom do miest, a tým ešte viac urýchli tempo starnutia vo vidieckych častiach), ale aj ochranárskym prístupom, nedostatočnou liberalizáciou, byrokratickým zaťažením pri vstupe novej produkcie či služieb na trh a pod. Hlavnými otáznymi faktormi v týchto nových podmienkach vyvolaných doposiaľ nepoznanou demografickou zmenou bude nielen ďalšie smerovanie hospodárskeho vývoja v Číne, ale i rozsah zmeny chápania tradičnej čínskej rodiny, kde zodpovednosť za starostlivosť a zaopatrenie seniorov padá na ich potomkov. Súčasný podiel finančnej podpory zo

strany detí a vnúčať na celkových príjmoch seniorov u novej štruktúry rodiny 4-2-1 pravdepodobne nebude udržateľný. Napriek tomu netreba zabúdať, že Čína je už dnes druhou najväčšou ekonomikou sveta⁸⁶ a vďaka vysokým tempám rastu sa rast životnej úrovne produktívnej i seniorskej populácie dá predpokladať. Čínske autority na úrovni národnej, provincií i miest si prichádzajúcu výzvu uvedomujú a rozbiehajú rôzne pilotné projekty zamerané na zvýšenie dostupnosti služieb pre seniorov, podporu ich finančnej situácie (napr. kupónový systém v Pekingu na zabezpečenie bežných každodenných potrieb pre najstarších či pilotný program reverzných hypoték vo vybraných veľkomestách), ale rozširujú i diskusiu so zahraničnými partnermi v snahe získať znalosti zo skúseností iných krajín (Šanghajské EXPO na tému služieb pre seniorov v roku 2012). Čínska vláda si uvedomuje, že domácimi možnosťami nebude ekonomika schopná pokryť rastúce potreby čoraz väčšieho počtu seniorov, odhadovaná veľkosť strieborného trhu v rozsahu viac ako 500 miliárd USD len v najbližších rokoch tak vytvára príležitosti i pre partnerov zvonku. V posledných rokoch prijala čínska vláda sériu politík a plánov špeciálne zameraných na túto oblasť (okrem novelizácie zákona o ochrane práv a záujmov starších osôb z roku 2012 napríklad národný 5-ročný rozvojový plán pre oblasť starnutia či plán zostavenia systému sociálnych služieb pre starších), priority týchto iniciatív sa koncentrujú hlavne na oblasti sociálneho zabezpečenia, zdravotnej starostlivosti, podpory rodinám, na oblasť životných podmienok, kultúrnych aktivít, spoločenskej participácie, nadnárodnej kooperácie, ale i podpory strieborných sektorov ekonomiky. Prvé praktické kroky sa zameriavajú najmä na stimulovanie miestnych komunít k poskytovaniu sociálnej podpory starším ako doplnkovej podpory popri štandardnom dôchodkovom poistení, na príspevky rodinám seniorov, ale i štipendiá určené samotným seniorom spĺňajúcim

⁸⁶ Prirodzene ak Európsku úniu neuvažujeme ako jednu ekonomiku, v opačnom prípade by Čína bola po EÚ a USA treťou najväčšou ekonomikou sveta.

určité kritériá (napr. seniorom s jedným dieťaťom, bez detí, seniorom s určitým postihnutím alebo znevýhodnením a pod.), ale napríklad aj na poskytovanie cenového zvýhodnenia pri používaní pozemkov a verejných statkov spoločnosťami, ktoré budujú a prevádzkujú centrá pre seniorov, či už zamerané na sociálne služby, zdravotné služby a špeciálne diagnózy, alebo informačné služby pre seniorov. Veľké medzery v uspokojovaní potrieb starších potvrdila i vládou zriadená Národná komisia pre starnutie, a to napríklad v oblasti dostupnosti produktov zvyšujúcich sebestačnosť seniorov (politika „starnutia doma“), dopyt po ktorých rastie priamo úmerne s nárastom syndrómu „prázdnych hniezd“. Čoraz častejšou sa stáva i požiadavka úpravy predmetov každodennej potreby špeciálne pre použitie seniormi tak, aby v čo najväčšej miere zvyšovali komfort a kvalitu ich života.

* * * *

Pre Európu sa v Číne otvárajú v súvislosti so starnutím populácie nové príležitosti, čomu nasvedčuje aj tá skutočnosť, že v nadchádzajúcom období by mala veľkosť tzv. strieborného trhu dosiahnuť 3,3 milióna juanov (približne 543,5 mld. dolárov). Populácia seniorov v Číne by pritom mala byť aj v budúcnosti tou najpočetnejšou na svete. Nové príležitosti sa budú firmám otvárať v oblastiach ako: potravinársky priemysel, stavebníctvo, finančný sektor, sektor poisťovníctva, doprava, vzdelávanie, kultúra a rekreácia. Veľký priestor sa pre zahraničné firmy otvára aj v oblasti starostlivosti o zdravie a výrobu zdravotníckych zariadení. Čína predstavuje v tejto oblasti jeden z najväčších trhov. Predstavuje významný potenciál pre zahraničné firmy, ktoré chcú expandovať na čínsky trh so zvyšujúcim sa dopytom po kvalitnejších zdravotníckych službách. Čínski spotrebitelia mnohokrát preferujú spoločnosti vyrábajúce zdravotnícke zariadenia zo západných krajín, pretože oceňujú ich vysoké štandardy (v oblasti kvality, technologickej vyspelosti, vysokokvalifikovanej

pracovnej sily) ako aj ich skúsenosti. Čínske domáce spoločnosti vyrábajúce zdravotnícke pomôcky a zariadenia sa skôr zameriavajú na menej technologicky vyspelé a inovatívne zariadenia.

V súvislosti s príležitosťami, ktoré sa otvárajú na čínskom striebornom trhu pre exportérov z krajín EÚ, je potrebné spomenúť aj bariéry, akými sú veľká konkurencia zo strany nielen domácich firiem ale aj z vyspelých krajín, a to najmä zo strany USA a Japonska, ďalej relatívne vysoké náklady pri vstupe na trh (spojené s budovaním si značky a pod.), byrokráciu, protekcionistickú obchodnú politiku, korupciu, jazykovú bariéru, veľké kultúrne odlišnosti, vznik potenciálnych komplikácií v súvislosti so súdnymi spormi ohľadne patentových práv, dlhé registračné obdobia napr. pri vývoze zdravotníckych pomôcok a zariadení, ťažkosti so získavaním pozemkov pri výstavbách nových zariadení či problémy na strane potenciálneho dopytu strieborných formovanom stále relatívne nízkymi príjmami najmä na vidieku a v mestských častiach u nelegálnych migrantov, pričom reforma dôchodkového systému bude v budúcnosti zo strany čínskej vlády kľúčová.

SCENÁR INDIVIDUÁLNYCH ROZHOVOROV

1. Stručná charakteristika kúpeľov, cieľová skupina.
2. Myslíte si, že slovenská vláda reaguje adekvátne na rastúce potreby starnúcej populácie? Kde vidíte priestor na zlepšenie?
3. Ktoré organizácie pôsobiace v iných krajinách (max. 3) a v Slovenskej republike (max. 3) na vás urobili dojem prostredníctvom ich (podnikateľskej) stratégie reagujúcej na špecifické potreby starších ľudí?
4. Vidíte priestor pre rozšírenie verejno-súkromných partnerstiev na Slovensku pri poskytovaní služieb pre starších ľudí? Ak áno, tak kde?
- 5.a. Ktoré z uvedených oblastí budú v blízkej budúcnosti podľa vášho názoru najdôležitejšie z pohľadu realizovania striebornej ekonomiky na Slovensku (určte poradie, 1 – najdôležitejšie, 8 – najmenej dôležité)?
 - Zdravotná starostlivosť
 - Dlhodobá starostlivosť
 - Bývanie
 - Rekreačia a kultúra
 - Technológie
 - Doprava
 - Vybavenie domácností
 - Finančný sektor
 - Iné.....

5.b. Ktoré z uvedených oblastí budú v blízkej budúcnosti podľa vášho názoru najdôležitejšie z pohľadu exportu tovarov a služieb pre starších (určte poradie, 1 – najdôležitejšie, 8 – najmenej dôležité)?

- Zdravotná starostlivosť
- Dlhodobá starostlivosť
- Bývanie
- Rekreačia a kultúra
- Technológie
- Doprava
- Vybavenie domácností
- Finančný sektor
- Iné.....

6.a. Ktoré faktory považujete za najväčšiu prekážku pri realizovaní striebornej ekonomiky na Slovensku (určte poradie, 1 – najdôležitejšie, 8 – najmenej dôležité)?

- Problémy s odbytom (nízke pracovné príjmy, nízke starobné dôchodky)
- Nízka informovanosť firiem o možnostiach
- Nedostatočná podpora podnikateľského sektora zo strany vlády
- Nízka mobilita starších ľudí
- Prevládajúce stereotypy v spotrebe starších ľudí
- Nedostatok financií (napr. na inovácie atď.)
- Legislatívne obmedzenia
- Nedostatočné personálne kapacity
- Iné.....

6.b. Ktoré faktory považujete za najväčšiu prekážku pri exporte tovarov a služieb pre starších ľudí do zahraničia (určte poradie, 1 – najdôležitejšie, 10 – najmenej dôležité)?

- Problémy s odbytom (nízke pracovné príjmy, nízke starobné dôchodky)
- Nízka informovanosť firiem o možnostiach
- Nedostatočná podpora podnikateľského sektora zo strany vlády
- Nízka mobilita starších ľudí
- Prevládajúce stereotypy v spotrebe starších ľudí
- Nedostatok financií (napr. na inovácie atď.)
- Legislatívne obmedzenia
- Nedostatočné personálne kapacity
- Vysoké transakčné náklady
- Jazyková bariéra
- Iné.....

5. Ktoré tri krajiny EÚ očakávate, že sa stanú lídrom v poskytovaní služieb a vo výrobe produktov pre starších ľudí? Prečo práve tie?

6. Aké sú podľa vášho názoru hlavné trendy v biznis sektore striebornej ekonomiky na Slovensku, resp. v zahraničí, v oblasti, v ktorej pôsobíte?

2. SPOTREBITEĽSKÉ SPRÁVANIE SA STRIEBORNÝCH – NOVÉ VÝZVY A PRÍLEŽITOSTI

Súčasný ekonomický vývoj v jednotlivých krajinách EÚ nezakladá optimistické predikcie a prognózy v oblasti vývoja spotreby. Od jej zvýšenia sa však očakáva, že by mala naštartovať ekonomický rast. V krízových podmienkach fungujú podniky i domácnosti, štáty sa s veľkými ťažkosťami „pokúšajú“ dlhové bremeno neprenášať na obyvateľstvo. Vážnym problémom je stagnácia miezd v podstatnej časti členských krajín eurozóny spolu s narastajúcou nezamestnanosťou mladej populácie a dlhodobou nezamestnanosťou všeobecne. Kumulácia pôsobenia jednotlivých faktorov je spájaná nielen s prehĺbujúcou sa krízou, ale má významný súvis aj s procesom starnutia populácie v európskom regióne, ktorý už akútne vyžaduje riešenia v oblasti reforiem penzijných systémov. V týchto zložitých podmienkach je ambíciou realizácie striebornej ekonomiky priniesť nové impulzy do podnikovej sféry.

Vzhľadom na hľadanie prorastových faktorov v ekonomike sa začalo viac uvažovať aj s využitím potenciálu, ktorý predstavuje starnúce obyvateľstvo. V roku 2050 by podľa Eurostatu mohli obyvatelia nad 65 rokov predstavovať až tretinu obyvateľstva únie. Súčasne, nezvládnutie financovania starnutia populácie je považované za piate z TOP 50 rizík pre najbližších 10 rokov, ako to klasifikovalo Svetové ekonomické fórum v Davose na začiatku roku 2013. Zároveň sa za jedno z najväčších ohrození vývoja globálnej ekonomiky na samite v roku 2014 prezentovalo prehľbovanie príjmovej polarizácie vo všetkých regiónoch sveta. V krajinách EÚ je výraznejšia v prípade nových členov, u ktorých sa starnutie populácie zrýchli neskôr ako v starých členských krajinách.

Potenciál starnúceho obyvateľstva sa nachádza v rovine jeho celkového objemu stabilných príjmov a veľkosti úspor a zároveň

v špecifickej štruktúre spotreby. Celková početnosť súčasných strieborných a založený trend ich demografického rastu je pozitívnym predpokladom pre realizáciu koncepcie striebornej ekonomiky. Je však potrebné, aby sa splnila aj druhá podmienka, a tou je stabilita týchto príjmov a k tomu primeraná tvorba úspor. Súčasná stagnácia miezd a vývoj nezamestnanosti predstavujú z tohto pohľadu pre realizáciu koncepcie isté ohrozenie v tom, že budúce starobné dôchodky obyvateľstva budú nižšie, ako sú súčasné, a teda aj ich celkový objem môže byť nižší. Nemožno teda počítať s kontinuálnym vývojom súčasnej úrovne starobných dôchodkov pre budúcnosť a vzhľadom na krízový stav je potrebné rátať skôr s nižšími prírastkami na strane úspor (aj to len vďaka doteraz nízkej miere inflácie). Pritom treba brať do úvahy rozdielnosť v starnutí v jednotlivých členských krajinách, t. j. že nie všetky krajiny starnú rovnako a sú teda diferencované „vhodné“ pre smerovanie záujmu na saturovanie spotreby strieborných v súčasnom i v budúcom období. Na druhej strane nie všetky krajiny EÚ sú „zaujímavé“ pre orientáciu ponuky spotrebných tovarov a služieb z pohľadu celkovej úrovne formovania ich potenciálneho dopytu. Za účelom zistenia vývoja týchto premenných už analýzy urobené boli (Páleník, V. a kol., 2012; Pauhofová, I. a Páleník, M., 2013; Pauhofová, I. a Martinák, D., 2014). Na základe výsledkov analýz je zjavné, v ktorých krajinách je potenciál dopytu strieborných zaujímavý (aj z pohľadu jeho vnútornej štruktúry podľa veku osôb), a v ktorých predstavuje len malé percento z celkového dopytu.

Hlavnými determinantmi vývoja na spotrebiteľskom trhu sú príjmy, úspory obyvateľstva a cenový vývoj. Z pohľadu budúceho vývoja spotrebiteľského dopytu na strane strieborných je dôležitá i situácia v oblasti zadlženia obyvateľov.

Súčasný vývoj miezd zakladá optimistický pohľad na budúce pozitívne formovanie príjmovej úrovne strieborných len v málo krajinách EÚ. Iba v Nemecku, vďaka prijatým reformám, klesal počet ľudí

bez práce (Hartzove reformy za pôsobenia kancelára Gerharda Schrödera). Nemci sa teda vzdali rastu miezd, ktorý obetovali zamestnanosti. V ostatných krajinách so zásadným rastom podielu starnúceho obyvateľstva je situácia na trhoch práce mimoriadne napätá a poznačená odchodom mladej generácie Talianov, Grékov a Španielov za prácou do Nemecka, kde zostáva neobsadených cca 1,3 milióna pracovných miest. Práve v Nemecku a v Rakúsku je veľmi nízky počet mladých nezamestnaných, ktorý súvisí s technickým vzdelávaním, iniciovaným podnikmi. Dobre nastavená stratégia zamestnanosti v Nemecku „nasáva“ pracovníkov v dotknutých krajinách už aj cielenými nábormi. Z pohľadu vzdialenejšej budúcnosti sa však podľa správy Európskej komisie očakáva v dôsledku trendu starnutia pokles počtu obyvateľov Nemecka zo súčasných 82 na 66 miliónov. V starých členských krajinách EÚ je síce demografický vývoj podobný, ale zásadné odlišnosti sú z pohľadu vývoja na trhoch práce a s tým súvisiacim vývojom príjmov, ktoré majú byť základom pre formovanie budúcich starobných dôchodkov. V nových členských krajinách je situácia na strane súčasných príjmov populácie ešte zložitejšia, jednak v oblasti mzdového vývoja, a taktiež z pohľadu existujúcej úrovne a celkového objemu starobných dôchodkov, pritom vo väčšine týchto krajín je pre starnutie populácie charakteristický posun o približne 15 rokov.

Skúmanie spotrebiteľského správania sa obyvateľov v krajinách EÚ vo väzbe na striedajúcu ekonomiku je primárne založené na potrebe detailnejšieho zmapovania príležitostí pre formovanie domácej ponuky na Slovensku, ktorá by na podnikovej úrovni dokázala reagovať na meniace sa spotrebiteľské preferencie a zvyklosti staršieho obyvateľstva v tých krajinách EÚ, v ktorých je jeho potenciálny dopyt najväčší, resp. aj inak zaujímavý. Z toho dôvodu sa pozornosť v jednotlivých analýzach zameriava na štruktúru spotrebných výdavkov domácností obyvateľov vo vekových skupinách nad 50 rokov.

2.1. Metodológia

Kapitola sa zameriava na zhodnotenie možností realizácie striebornej ekonomiky do budúcnosti vo vybraných krajinách EÚ z pohľadu štruktúry výdavkov domácností. Cieľom je podrobnejšie zmapovať spotrebu strieborných a na základe štruktúry výdavkov domácností identifikovať odvetvia v krajinách EÚ s najväčším potenciálom pre striebornú ekonomiku.

Vychádza sa z dôležitého predpokladu, že štruktúra spotrebných výdavkov strieborných a ich spotreba vo fyzických jednotkách je v porovnaní s výdavkovou štruktúrou osôb mladších ako 50 rokov odlišná vo viacerých skupinách. Ide predovšetkým o diferencie vo výdavkoch na zdravie, zdravotnú starostlivosť a rôzne sociálne potreby.

V rámci analýzy štruktúry spotreby obyvateľstva na nadnárodnej úrovni bola použitá údajová základňa Eurostatu, pričom podrobnejšie členenie výdavkov domácností na čele s prednostom vo vekovej kategórii 50 – 64 rokov (starnúci), ďalej na čele s prednostom vo vekovej kategórii 65 – 79 rokov (stari), ako aj na čele s prednostom nad 80 rokov (najstarší), bolo autorom dostupné len na vyžiadanie za 22 krajín EÚ¹ za rok 2005. Spotrebné štruktúry za rok 2005 predstavujú orientačné proporcie, typické pre spotrebu starších za relevantné krajiny v predkrízovom období. Novšie údaje za krajiny EÚ, ktorými by bolo možné charakterizovať vývoj po roku 2009, nemali autori v čase spracovania kapitoly k dispozícii. Údaje za dlhšie časové obdobie (2004 – 2011) boli dostupné len za Slovenskú republiku. Do analýzy štruktúry spotreby na Slovensku boli zahrnuté len tie domácnosti, v ktorých všetci členovia domácnosti spĺňali požiadavky veku (tab. 2.1).

Autori kapitoly sú si vedomí toho, že na skúmanie spotreby v rámci životného cyklu človeka by boli vhodnejšie dáta, kde by bola

¹ Okrem Českej republiky, Talianska, Malty, Poľska a Portugalska.

zachytená zmena spotrebiteľského správania v rámci tých istých domácností, avšak takéto dáta za Slovensko ani v rámci skúmaných krajín EÚ nie sú dostupné. Získané údaje však predstavujú vhodné vstupy, ktoré v rámci metodologického rámca umožňujú dosiahnuť relevantné výstupy predovšetkým za predkrízové obdobie. V prípade dostupných relevantných údajov za obdobie po roku 2008 za väčšiu časť krajín je možné absolvovať komparácie zmeny v dotknutých štruktúrach v krízovom období.

Tabuľka 2.1

Počet analyzovaných slovenských domácností podľa jednotlivých vekových kategórií²

	25 – 49	50 – 64	65 – 79	80+	Všetky domácnosti
2004	255	651	515	83	4 603
2005	240	659	533	59	4 710
2006	280	701	603	90	4 701
2007	292	757	604	90	4 698
2008	299	782	621	84	4 718
2009	367	759	601	78	4 704
2010	431	1 098	665	91	6 143
2011	326	805	632	87	4 705

Prameň: Spracované z údajov rodinných účtov, ŠÚ SR.

Pre naplnenie stanoveného cieľa boli určené nasledovné hypotézy:

1. štruktúra spotreby mladšieho obyvateľstva v jednotlivých krajinách EÚ vykazuje konvergenčné charakteristiky,
2. štruktúra spotreby domácností starších ľudí (dôchodcov) v jednotlivých krajinách EÚ nevykazuje konvergenčné charakteristiky, je zásadne diferencovaná,

² Pre účely analýzy rozlišujeme domácnosti na čele s prednostom vo vekovej kategórii 50 – 64 r. (domácnosti starnúcich ľudí), vo vekovej kategórii 65 – 79 r. (domácnosti starých ľudí) a vo vekovej kategórii 80 a viac rokov (domácnosti najstarších).

3. výdavky na zdravie predstavujú v štruktúre spotreby strieborných v starých krajinách EÚ výrazne vyšší podiel ako v nových členských krajinách,
4. podiel výdavkov na bývanie a potraviny domácností strieborných na celkových výdavkoch je taký veľký, že predstavuje významné obmedzenie pri súčasnom vývoji starobných dôchodkov pre realizáciu striebornej ekonomiky na Slovensku.

Východiskom pre formulovanie jednotlivých hypotéz boli výsledky doteraz publikovaných analýz predmetných oblastí autorov i analýz domácej a zahraničnej proveniencie.

Prvá hypotéza je založená na tom, že postupným prepojením spotrebiteľského trhu EÚ a zdieľaním veľmi podobných hodnotových preferencií po roku 1989 dochádza ku konvergovaní štruktúr spotreby mladšieho obyvateľstva v starých i v nových členských krajinách EÚ.

Druhá hypotéza vychádza z predpokladu istého pomalšieho prispôbovania meniacim sa podmienkam na spotrebiteľskom trhu zo strany staršieho obyvateľstva v nových členských krajinách oproti starším v starých členských krajinách EÚ. Taktiež zo zásadne nižšej úrovne príjmov a úspor starších v nových členských krajinách v porovnaní so staršími v starých členských krajinách. Pritom ponuka špecifických potrieb pre starších je v starých a nových členských krajinách stále diferencovaná nielen v sortimente, ale i z aspektu vývoja cien dostupných tovarov a služieb.

Predpokladom pre postavenie tretej hypotézy je práve diferenciacia v príjmoch starších, kedy nižšia úroveň príjmov predpokladá i nižšiu saturáciu potrieb v tejto oblasti. Avšak vo výdavkovej štruktúre to môže znamenať, vzhľadom na cenový vývoj tovarov a služieb napr. za oblasť zdravotníctva, práve vyšší podiel vo výdavkovej štruktúre starších v nových členských krajinách. Predpokladá sa, že

isté zvýšenie podielu výdavkov na zdravotníctvo v štruktúre spotreby môže byť výsledkom zníženia výdavkov za potraviny a bývanie.

Celková štruktúra výdavkov strieborných na Slovensku je primárne určená ich príjmovou disponibilitou. Podľa I. Pauhofovej a M. Páleníka (2012) je príjmová úroveň starších významne nižšia v porovnaní s úrovňou príjmov strieborných v starých členských krajinách EÚ. Táto úroveň limituje spotrebu tak, že sú vo väčšej miere realizované výdavky v oblasti potravín, bývania a dopravy, a tým sa obmedzuje priestor pre výdavky na zdravie a kultúru. Ide teda o fixovanie výraznej váhy nákladov domácností na potraviny a bývanie, z čoho vychádza aj štvrtá hypotéza. Z pohľadu súčasného vývoja miezd a nezamestnanosti, ktoré ohrozujú tvorbu zdrojov pre budúce starobné dôchodky, je možné predpokladať, že ani vývoj úrovne budúcich príjmov starších nebude vytvárať priestor pre významnejšiu realizáciu striebornej ekonomiky na Slovensku.

Postup skúmania obsahuje v prvom slede orientáciu na vplyv starnutia populácie na zmenu štruktúry spotreby. Predmetom záujmu je výdavková štruktúra dotknutých skupín obyvateľstva, kde sa zisťuje miera podobnosti spotrebných košov domácností vo vybraných krajinách EÚ. V ďalšom sa realizuje komparácia štruktúry spotreby domácností strieborných v starých a nových členských krajinách EÚ, v regiónoch s najväčším potenciálom z hľadiska príjmov a spotrebiteľské správanie sa obyvateľstva na Slovensku. Hľadanie prorastových faktorov v ekonomikách EÚ vo väzbe na striebornú ekonomiku je založené na skúmaní vzťahu potenciálneho dopytu a výdavkovej štruktúry strieborných. Autori v kapitole priamo nadväzujú na výsledky predchádzajúcej analýzy potenciálneho dopytu na strane domácností seniorov za jednotlivé krajiny EÚ (Pauhofová, I. a Páleník, M., 2012). Súčasne sú využívané výsledky analýz individuálnych administratívnych údajov za príjmy obyvateľov na Slovensku, v rámci ktorých bola spracovaná stratifikácia príjmov, s dôrazom na skupinu starších ľudí. Prvotné údaje pochádzajú

z databázy Sociálnej poisťovne SR. Za ostatné krajiny a regióny nie je možné spracovať príjmovú stratifikáciu porovnateľnú so Slovenskom, nakoľko relevantné údaje nie sú dostupné.

Metodika skúmania výdavkovej štruktúry dotknutých skupín obyvateľstva je zameraná najskôr na porovnanie podobnosti spotrebných košov a používa Gatevov index a klasifikáciu individuálnej spotreby podľa účelu (COICOP).

Na porovnanie podobnosti spotrebných košov a identifikovanie konvergenčných tendencií medzi jednotlivými krajinami EÚ bol v analýze použitý Gatevov index, ktorý je vyjadrený:

$$I_{Gatev} = \sqrt{\frac{\sum_{k=1}^m (p_{1k} - p_{2k})^2}{\sum_{k=1}^m (p_{1k}^2 + p_{2k}^2)}}$$

p_{1k} – je podiel k -teho komponentu na spotrebnom koši,

p_{2k} – je podiel k -teho komponentu na priemernom spotrebnom koši krajín EÚ 22,

m – je počet položiek v spotrebnom koši.

Štruktúra skupín tovarov a služieb v spotrebnom koši, využitom na prepočet Gatevovho indexu, je zhodná s klasifikáciou individuálnej spotreby podľa účelu (COICOP), pričom celkové výdavky boli normalizované na 1 000 eur:

COICOP 1 – potraviny a nealkoholické nápoje (CP01),

COICOP 2 – alkoholické nápoje a tabak (CP02),

COICOP 3 – odevy a obuv (CP03),

COICOP 4 – bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá (CP04),

COICOP 5 – nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu (CP05),

COICOP 6 – zdravotníctvo (CP06),

COICOP 7 – doprava (CP07),

COICOP 8 – pošta a telekomunikácie (CP08),
 COICOP 9 – rekreácia a kultúra (CP09),
 COICOP 10 – vzdelávanie (CP10),
 COICOP 11 – hotely, kaviarne a reštaurácie (CP11),
 COICOP 12 – rôzne tovary a služby (CP11).

Hodnoty Gatevovho indexu sa môžu nachádzať v intervale $\langle 0;1 \rangle$. Ak sa hodnota blíži 0, štruktúry spotrebných košov sú si podobné, ak sa hodnota blíži k 1, značí to odlišnosť porovnávaných štruktúr. Výsledná hodnota nemá mernú jednotku, poskytuje len celkové zhodnotenie miery podobnosti porovnávaných štruktúr. Z tohto dôvodu pri podrobnejšej analýze štruktúry spotreby strieborných je využitá viacrozmerná štatistická metóda – klastrová analýza, ktorá slúži na triedenie jednotiek do skupín (zhlukov) tak, aby si tieto jednotky boli v rámci jednotlivých skupín čo najpodobnejšie. Pri klastrovej analýze je využitý program NeuroXL Clusterizer.

2.2. Vplyv starnutia populácie na zmenu štruktúry spotreby

Donedávna boli spotrebiteľské zvyklosti starších ľudí formované najmä na základe ich predchádzajúcich skúseností. Predpokladalo sa, že vo veľkej miere neboli ochotní meniť svoje spotrebiteľské návyky a boli veľmi cenovo senzitivní. Podľa niektorých štúdií zahraničných autorov sú dnešní spotrebiteľia informovanejší a sú si viac vedomí svojich potrieb a túžob, vo väčšej miere porovnávajú a zvažujú všetky možné faktory. Niektoré štúdie (napr. Ying, B. a Yao, R., 2006), ukazujú, že starší ľudia už pri spotrebe nezvažujú len ekonomické aspekty, ale práve naopak, cena je len jedným z mnohých faktorov. Samozrejme, že to platí, ak sa do úvahy berie stabilná a relatívne vysoká úroveň príjmov staršej generácie. Tam možno zaradiť príjmy starších ľudí v starých členských krajinách EÚ

a len veľmi nízky podiel starších v nových členských krajinách EÚ. Pretrvávajúce krízové podmienky ukazujú, že do úrovne príjmov strieborných sa premietajú všetky negatívne súvislosti rastu nezamestnanosti, najmä nezamestnanosti dlhodobej. Počet nezamestnaných v EÚ v súčasnosti predstavuje už 28 miliónov a Európska komisia vyhlásila, že aj v roku 2015 očakáva 12 % nezamestnanosť. Kríza je totiž sprevádzaná významnými problémami štruktúrneho charakteru. Preto je otázne, aký bude ďalší vývoj príjmov v strednodobom a dlhodobom časovom horizonte, ak bude kríza pokračovať (i keď v inej forme), a ako sa premietne do budúcich príjmov v súčasnosti mladej generácie. Je zrejmé, že v oblasti spotreby budú u väčšiny obyvateľstva brané do úvahy viac ekonomické ako neekonomické faktory.

Determinanty štruktúry spotreby možno rozdeliť do dvoch základných skupín:

- ekonomické – úroveň a vývoj príjmov, objem úspor, cenový vývoj a i.;
- neekonomické – zdravotný stav, hodnotové preferencie jednotlivca, spotrebné zvyklosti, vzdelanie a i.

V jednotlivých krajinách ovplyvňujú spotrebiteľské správanie rôzne kombinácie týchto determinantov.

V zmene spotreby v budúcnosti sa bude premietiť aj rad ďalších faktorov a súvislostí. Ak sa predpokladá, že dnešní tridsiatnici budú potrebovať pomoc ako sedemdesiatroční, resp. osemdesiatroční, kto sa o nich bude starať? Ich potomkovia budú práve v tom období budovať vlastné rodiny. Navyše veľa ľudí dnes ostáva slobodných a bezdetných. Mnoho rodín má iba jedno dieťa, takže starostlivosť o staršieho nebude možné rozdeliť na viac potomkov.³ O seniorov sa

³ Rodiny sa menia, dochádza k zvýšenému počtu rozvodov a deti sa rodia i mimo manželských zväzkov. Pre ženy samoživiteľky bude zložitá prácu opustiť a starať sa

dnes starajú najčastejšie ženy. Predpokladá sa, že v roku 2025 bude na 100 produktívnych žien pripadať 55 ľudí nad 80 rokov. Aj z tohto dôvodu sa do popredia dostávajú iné, technologicky vyspelejšie možnosti, ako napríklad využívanie robotov pri starostlivosti o starších ľudí.⁴ Zvyknú si ale seniori na spoločnosť robotov? Ak sa vezme do úvahy skutočnosť, že už dnes sú starší ľudia zvyknutí komunikovať s rodinnými príslušníkmi prostredníctvom sociálnych sietí, tak áno⁵ a s prihliadnutím na to, že dnešní tridsiatnici takúto komunikáciu častokrát uprednostňujú pred osobným stretnutím, tak využívanie robotiky v každodennom živote nemusí predstavovať do budúcnosti problém. Koľkí zo seniorov si však roboty budú môcť dovoliť z pohľadu ich ceny? Prehľbovanie príjmovej polarizácie vytvára diferencovanú úroveň možností využitia robotických tovarov v nových i v starých členských krajinách EÚ.

Súvislosti zmien v spotrebe starších možno nájsť aj v predpokladoch mnohých odborníkov na zdravie. Očakáva sa, že skupiny seniorov môžu žiť spoločne a navzájom si pomáhať tak, že fyzicky silní, ale mentálne slabší môžu koexistovať s fyzicky slabšími, v kombinácii ľudí s väčšími úsporami a ľudí so záujmami o zdravotnú starostlivosť a údržbu spoločného domu, kedy spolu vytvoria funkčný systém.⁶ Dôvodom pre realnosť takéhoto súžitia je

o rodičov. Rozvody sú časté aj v generácii rodičov a starostlivosť o dve samostatné jednotky bude pre potomkov veľkou záťažou.

⁴ Robot Enon z Nara inštitútu v Japonsku je zameraný priamo na komunikáciu so staršími ľuďmi, rozpoznáva hlas, konverzuje o počasí, vyhľadáva na internete info z okolia, odchody autobusov a pod. Robot Hector z univerzity v anglickom Readingu zase plánuje deň a kontroluje dom. Pokyny dostáva hlasom a dotykom. Bol testovaný seniormi v Belgicku a Holandsku.

⁵ Podľa Českého štatistického úradu už dnes využíva v ČR internet pol milióna starších ľudí, vo vekovej kategórii 55 až 64 rokov za obdobie 2012 – 2013 ich počet vzrástol o 10 %.

⁶ V USA sa rozbieha program Grand-Aides, ktorý vyhľadáva a vybavuje technológiami tých, ktorí sú opatrovatelmi v komunite starších. Spravidla ide o dôchodcov, ktorí majú dostatok fyzických a psychických síl o svojich vrstovníkov sa postarať. V ČR

skutočnosť, že klasická rodina sa mení už v súčasnosti, kedysi rozšírený model vziať si k sebe matku, pretože je stará a bude slabnúť, je zdá sa prekonaný a schopnosť štátu postarať sa o starších ľudí nie je uspokojivá. Vzhľadom na súčasný vývoj aj v oblasti verejných financií a oslabovaní sociálneho štátu v európskom priestore nie je predpoklad, že sa situácia v starostlivosti štátu o starších v blízkej budúcnosti výrazne zmení. Pritom rozdiely štátnej ingerencie v tejto oblasti sú medzi starými a novými členskými krajinami EÚ zjavné.

2.2.1. Miera podobnosti spotrebných košov domácností vo vybraných krajinách EÚ z pohľadu starnutia populácie

V súčasnosti stále prevláda nedostatok empirických štúdií zaoberajúcich sa medzinárodným porovnaním spotrebiteľského správania sa obyvateľstva a obzvlášť tých, ktoré by sa zameriavali na spotrebiteľské správanie podľa veku. Zo známych autorov zaoberajúcich sa problematikou odlišnosti spotreby jednotlivých krajín možno uviesť E. Engela, ktorý skúmal vzťah medzi príjmom domácností a spotrebou, pričom vzťah, ktorý medzi nimi zistil, je v súčasnosti známy ako Engelov zákon (percento príjmov vynaložené na potraviny klesá s rastúcimi príjmami). Znamená to, že signifikantnou premennou pri spotrebe je úroveň príjmov. Neskôr napríklad C. Luch, A. A. Powell a R. A. Williams (1977) na základe analýzy dát 17 krajín dospeli k záveru, že medzi podielom výdavkov na potraviny a HNP v jednotlivých krajinách existuje negatívna korelácia, čo bolo v súlade s Engelovým zákonom. D. L. Chen (2001) porovnával príjmovú elasticitu rozvíjajúcich sa a rozvinutých OECD krajín a zistil, že kým príjmové elasticity týchto dvoch skupín krajín sú veľmi podobné,

zase existuje pomocná komunita na sieti Život 90. Ide o združenie, ktoré seniorom poskytuje pomoc napríklad v podobe tiesňovej linky, na ktorú môžu volať v prípade nepríjemných pocitov. Okrem iného sa týmto zredukoval počet zbytočných výjazdov záchrannej služby až o 80 %.

tak cenové elasticity sa naopak, značne líšili. E. A. Selvanathan a kol. (2003) skúmali za 23 OECD krajín a za 23 rozvíjajúcich sa ekonomík spotrebiteľské správanie, pričom empirické dáta potvrdili zákon klesajúceho dopytu, teda spotrebiteľia aj v rozvíjajúcich sa, aj v OECD krajinách znížili výdavky v tej skupine tovarov a služieb, v ktorej rástli ceny nadpriemerne (vo fyzických jednotkách).

Štruktúra spotreby je rozdielna v severských, južných krajinách, ako aj v krajinách východnej Európy. Na rozdielnosť štruktúry spotreby v jednotlivých krajinách majú vplyv rôzne faktory, či už ekonomické, kultúrne, geografické, alebo historické. Dôležitú úlohu zohrávajú aj tradície. Podstatným faktorom pri porovnávaní severských a južných krajín sú tiež rozdielne klimatické podmienky, vyplývajúce z geografickej polohy krajín. Odzrkadľuje sa to napríklad v nižšom podiele výdavkov spojených s bývaním v južných krajinách Európy v porovnaní so severskými krajinami Európy v priemere o 4 p. b. pri starnúcich a najstarších a o 6 p. b. u starých ľudí. Severské krajiny⁷ majú v porovnaní s južnými krajinami vyššiu cenovú hladinu potravín a nealkoholických nápojov, avšak nižšie príjmy v južných krajinách ako aj rozdielny životný štýl spôsobujú, že podiel výdavkov na potraviny je v južných krajinách Európy vyšší u starnúcich, starých a najstarších v priemere o 4 p. b., 8. p. b. a 10 p. b. U domácností striedajúcich v južných krajinách je v porovnaní s domácnosťami v severských krajinách vyšší podiel výdavkov aj na reštaurácie a hotely a naopak, najmä v dôsledku miernejšieho prímorského podnebia, vydávajú menej finančných prostriedkov z rozpočtu na rekreáciu a kultúru (približne o 6 p. b.). Je všeobecne známe, že severské krajiny patria medzi rozvinuté ekonomiky s vysokou životnou úrovňou obyvateľov a štedrým sociálnym systémom, čo sa prejavuje aj v starostlivosti o starších ľudí. Vysoká miera solidarity sa v týchto krajinách odzrkadľuje aj v nižšom podiele

⁷ Cenová hladina potravín a nealkoholických nápojov je v severských krajinách dokonca najvyššia spomedzi krajín EÚ.

výdavkov na zdravie domácností strieborných oproti južným krajinám Európy.

Pri krajinách strednej a východnej Európy je z pohľadu štruktúry spotreby dôležité to, že sú menej industrializované a stále väčšie percento populácie žije na vidieku ako v mestách v porovnaní s krajinami západnej Európy, ako aj skutočnosť, že domácnosti v krajinách strednej a východnej Európy sú viacpočetnejšie v porovnaní s krajinami západnej Európy. Početnosť rodín je dôležitým faktorom najmä pri domácnostiach strieborných, nakoľko v krajinách východnej Európy žije väčšie percento starších ľudí vo viacgeneračných domácnostiach, pričom v krajinách západnej Európy ide prevažne o jedno a dvojčlenné domácnosti, čo do značnej miery vplýva na štruktúru spotreby starších ľudí.

Z ekonomických faktorov je najdôležitejšia rozdielnosť cenových hladín a príjmová úroveň domácností. Vo všeobecnosti platí, že v krajinách východnej a južnej Európy je v priemere nižšia cenová úroveň, ale aj nižšie príjmy domácností v porovnaní so severskými krajinami a krajinami západnej Európy. Najmä v dôsledku vplyvu ekonomických faktorov domácnosti krajín východnej Európy v porovnaní s krajinami západnej Európy vynakladajú väčšiu časť rozpočtu na potraviny, v priemere o 17 p. b. u starnúcich a najstarších a o 20 p. b. u starých ľudí. Pritom výdavky na bývanie sa zásadným spôsobom neodlišujú. Uvedené sa následne prejavuje v nižšom podiele výdavkov na rekreáciu a kultúru, reštaurácie a hotely, ostatné tovary a služby. Porovnaniu štruktúry výdavkov v starých a nových členských krajinách sa bližšie venuje časť 2.3.

Pre identifikovanie krajín s čo najpodobnejšou štruktúrou výdavkov domácností boli zhlukovou analýzou identifikované tri skupiny (klastre) krajín v rámci domácností starnúcich (50 – 64 r.) nasledovne:

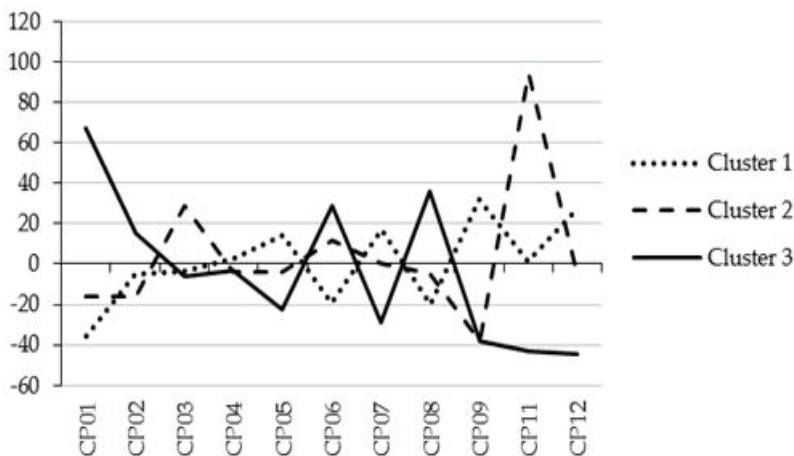
1. skupina – klaster 1: staré členské krajiny Európskej únie (AT, BE, DE, DK, FI, FR, IE, LU, NL, SE, UK) a Slovinsko;
2. skupina – klaster 2: južné krajiny Európy (CY, ES, GR);

3. skupina – klaster 3: nové členské krajiny (BG, EE, HU, LT, LV, RO, SK).

Na grafe 2.1 možno vidieť hlavné odlišnosti jednotlivých klastrov oproti priemeru EÚ 22. Z pohľadu realizácie striebornej ekonomiky je najzaujímavejšia prvá skupina krajín s výrazne nižším podielom výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje, ako je priemer EÚ, a s výrazne vyšším podielom výdavkov na vybavenie domácností, dopravu, rekreáciu a kultúru a ostatné tovary a služby.⁸

Graf 2.1

Hlavné odlišnosti štruktúry spotreby domácností starších (50 – 64 r.) v rámci jednotlivých zhlukov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

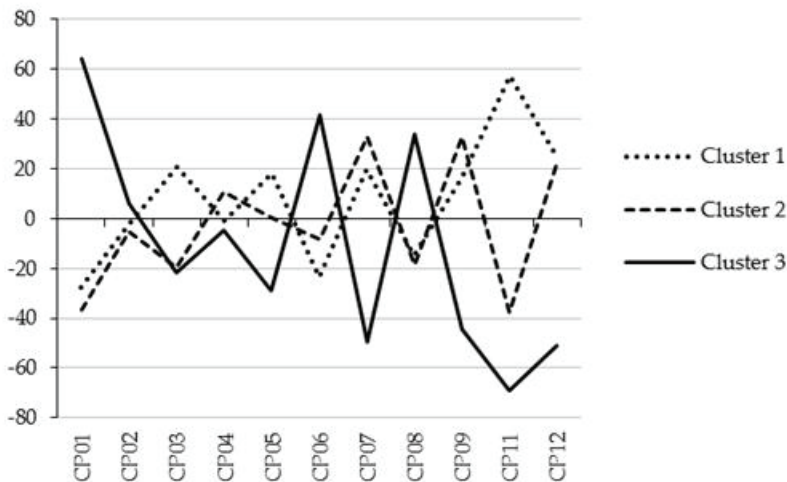
Nasledujúci graf dokumentuje hlavné odlišnosti v štruktúre spotreby domácnosti starých (65 – 79 r.). Tieto majú najpodobnejšiu

⁸ Z dôvodu veľmi nízkych podielov výdavkov na vzdelávanie (CP10), ale relatívne vysokých odlišností, nie sú tieto výdavky zahrnuté do nasledujúcich grafov zobrazujúcich odlišnosti jednotlivých klastrov.

štruktúru spotreby v rámci týchto skupín: do prvej skupiny patria južné krajiny (CY, ES, GR), krajiny Beneluxu (BE, LU, NL), Rakúsko, Nemecko, Írsko, Slovinsko a Veľká Británia. Do druhej skupiny patria severské krajiny (DK, FI, SE) a Francúzsko. Do tretej skupiny nové členské krajiny (graf 2.2).

Graf 2.2

Hlavné odlišnosti štruktúry spotreby domácností starých (65 – 79 r.) v rámci jednotlivých zhľukov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)

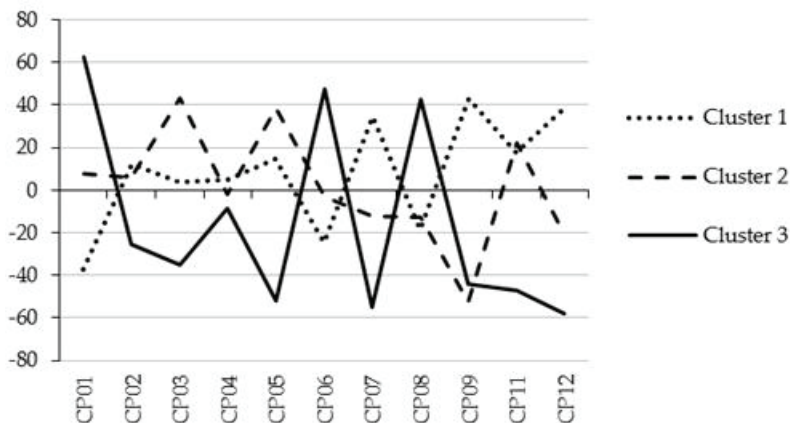

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

Domácnosti najstarších (80 a viac r.) majú najpodobnejšiu štruktúru opäť v starých členských krajinách, medzi ktoré sa podobnosťou štruktúry výdavkov zaraďuje aj Slovinsko, potom v južných krajinách, vrátane Slovenska, a nakoniec je to skupina nových členských krajín (graf 2.3).

Graf 2.3

Hlavné odlišnosti štruktúry spotreby domácností najstarších (vyše 80 r.) v rámci jednotlivých zhlukov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)

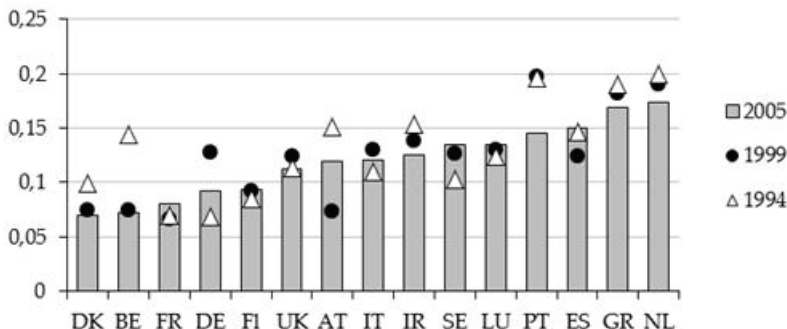
Prameň: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

Na overenie prvej a druhej hypotézy, týkajúcej sa konvergenencie štruktúry spotrebných košov domácností mladých a starších osôb v jednotlivých krajinách EÚ 15, bol použitý Gatevov index.⁹ Kým v roku 1994 bola priemerná hodnota tohto indexu za všetky krajiny pre domácnosti na čele s prednostom do 59 rokov na úrovni 0,130; tak v roku 1999 došlo k jej miernemu zníženiu na úroveň 0,123. V roku 2005 dosiahla priemerná hodnota indexu na čele s prednostom do 59 rokov v krajinách EÚ 15 hodnotu 0,120; čo naznačuje, že v poslednej dekáde dochádza ku konvergencii štruktúry spotreby mladších ľudí (graf 2.4).

⁹ Údaje o spotrebných výdavkoch podľa COICOP a veku sú na Eurostate dostupné len v päťročných intervaloch za roky 1994, 1995 a 2005 a to len za krajiny EÚ 15.

Graf 2.4

Miera podobnosti spotrebných košov domácností na čele s prednostom do 59 rokov v krajinách EÚ 15 v rokoch 1994, 1999 a 2005

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

Medzi rokmi 1994 – 2005 sa menila štruktúra spotreby domácností mladších nasledovne: vo všetkých sledovaných krajinách sa znižoval podiel výdavkov najmä na potraviny (okrem BE), obuv a odievanie (okrem FR), výdavkov na vybavenie domácnosti (okrem IR, FI a SE), ako aj výdavkov na dopravu (okrem BE, GR, LU, NL, FI, UK) a zvyšoval sa podiel výdavkov na bývanie (okrem BE, GR, NL), zdravie (okrem ES, FI, NL, FI), poštu a telekomunikácie, hotely a reštaurácie (okrem DE, FR, FI) a na iné tovary a služby (okrem SE). Podiel výdavkov na rekreáciu a kultúru sa zvyšoval najmä v krajinách ako Írsko, Holandsko, Rakúsko, Portugalsko, Fínsko;¹⁰ znižoval v krajinách ako Belgicko, Francúzsko, Taliansko a Luxembursko, v ostatných krajinách zmeny v podiele týchto výdavkov neboli signifikantné.

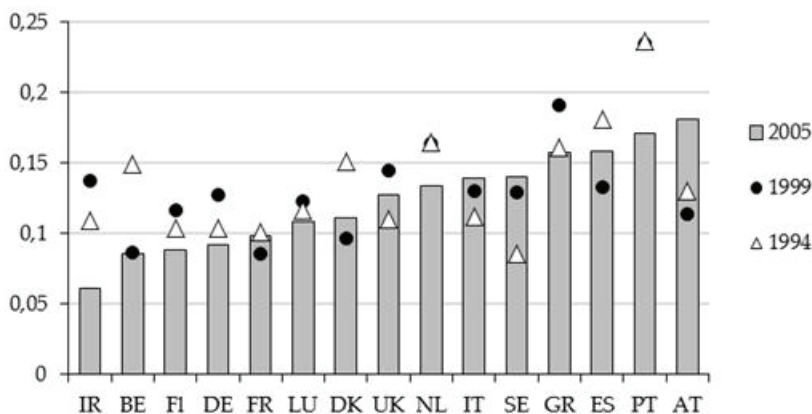
¹⁰ Pritom krajiny ako Írsko a Holandsko patria medzi krajiny s vysokou mierou zadlženosti domácností.

Svojou štruktúrou výdavkov domácností mladších sa najviac odlišujú od priemeru Holandsko a Grécko. Grécko sa odlišuje najmä relatívne vysokým podielom výdavkov na potraviny, zdravie a výdavkov na reštaurácie a hotely a relatívne nízkym podielom výdavkov na rekreáciu a kultúru a výdavkov na ostatné tovary a služby. Holandsko sa vyznačuje vyšším ako priemerným podielom na ostatné tovary a služby a na rekreáciu a kultúru a nižším ako priemerným podielom najmä na potraviny a dopravu.

Od roku 1994 do roku 1999 bolo približovanie štruktúry spotrebného koša starších domácností (nad 60 rokov) v rámci krajín EÚ 15 na minimálnej úrovni, pričom došlo k zníženiu hodnoty Gateovho indexu z 0,1344 na hodnotu 0,1342. V roku 2005 došlo k výraznejšiemu priblíženiu štruktúry výdavkov domácností starších v rámci krajín EÚ 15, pričom hodnota indexu poklesla na 0,124 (graf 2.5).

Graf 2.5

Miera podobnosti spotrebných košov domácností na čele s prednostom nad 60 rokov v krajinách EÚ 15 v rokoch 1994, 1999 a 2005

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

Medzi rokmi 1994 – 2005 sa menila štruktúra spotreby domácností starších nasledovne: klesal podiel výdavkov najmä na potraviny (okrem BE), na odievanie a obuv, na vybavenie domácnosti (okrem IR, GR, SE) a rástol najmä na bývanie (okrem BE, NL, AT), zdravie (okrem ES, FR, NL, FI a UK), dopravu (okrem IR, ES, FR a PT), poštu a telekomunikácie (okrem DK, DE, UK), ostatné tovary a služby (okrem PT a SE), ale aj na reštaurácie a hotely (okrem DK, IT, FR, FI) a rekreáciu a kultúru (okrem BE, ES, IT, LU).

Oproti priemeru sa najviac odlišujú domácnosti starších v Rakúsku, a to najmä nižšími výdavkami na bývanie a vyššími výdavkami na dopravu a rekreáciu a kultúru. Portugalsko patrí napriek tomu, že v rozmedzí rokov 1994 – 2005 došlo ku konvergencii štruktúry spotreby starších ľudí, naďalej medzi krajiny najviac odlišujúce sa od priemeru, a to najmä vyšším podielom výdavkov na potraviny, zdravie a hotely a reštaurácie a nižším podielom na rekreáciu a kultúru a ostatné tovary a služby.

Všetky uvedené skutočnosti sú primárne výsledkom vývoja rozdielov v príjmovej úrovni dotknutej skupiny domácností medzi krajinami EÚ 15 a vývoja cenovej úrovne zvlášť v oblasti energetiky. V rozdieloch príjmovej úrovne sa premietajú nastupujúce problémy na trhoch práce, ktoré ovplyvnili úroveň disponibilných príjmov a smerovanie k zadlžovaniu sa domácností.

Graf 2.5 dokumentuje mieru podobnosti spotrebných košov domácností na čele s prednostom nad 60 rokov. Na základe analýzy dostupných údajov možno tvrdiť, že štruktúra spotreby mladšieho obyvateľstva v jednotlivých krajinách EÚ 15 vykazuje v sledovanom období jednoznačne konvergenčné charakteristiky. Konvergenčné charakteristiky štruktúry spotreby vykazujú aj domácnosti starších ľudí.

Dostupnosť dát limituje možnosti rozšírenia analýzy konvergenčných tendencií spotrebných košov striedajúcich v rámci vekových skupín starnúci (50 – 64 r.), starí (65 – 79 r.) a najstarší (vyše 80 r.)

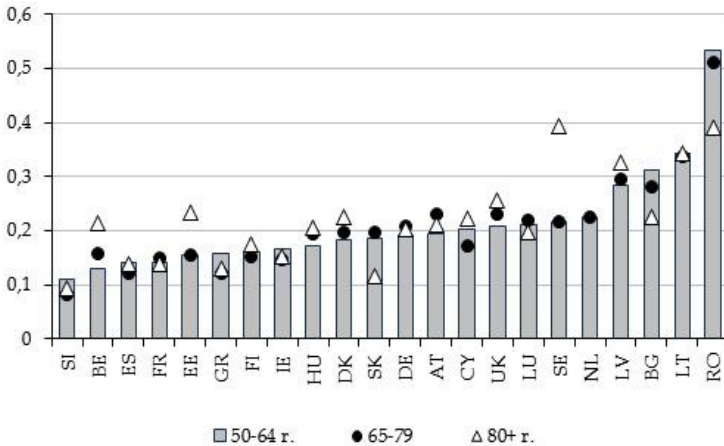
najmä preto, že požadované údaje sú dostupné len za rok 2005 za 22 krajín Európskej únie. V roku 2005 boli hodnoty priemerného indexu za EÚ 22 na úrovni 0,210 vo vekovej skupine 50 – 64-ročných, na úrovni 0,209 vo vekovej skupine 65 – 79-ročných, pričom hodnota indexu bola najvyššia (0,218) pri vekovej skupine vyše 80-ročných (graf 2.3). Na základe porovnania priemerných hodnôt Gatevovho indexu pre krajiny EÚ 15 a EÚ 22 možno konštatovať, že nové členské krajiny priniesli so sebou väčšiu rôznorodosť. Štruktúra spotreby strieborných v nových členských krajinách je odlišná od štruktúry spotreby v starých členských krajinách a bude sa naďalej odlišovať od spotreby v starých členských krajinách najmä z dôvodu malých prírastkov reálnych príjmov obyvateľstva. V bývalých transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy možno v mnohých oblastiach života spoločnosti sledovať namiesto konvergenčných postupujúce divergenčné procesy oproti západným krajinám EÚ. Dôležitým limitujúcim faktorom konverencie spotreby v starých a nových členských krajinách je rast príjmových nerovností. Za jeden z hlavných faktorov zvyšovania nerovností je považovaný rast nerovnosti rozdelenia miezd v ekonomikách. Vplyv tohto faktora je do určitej miery najmä v posledných rokoch kompenzovaný zvyšujúcou sa mierou zadlženosti domácností. Pre domácnosti v nových členských krajinách ide o relatívne nový trend, nakoľko tieto krajiny nemali historicky zabudovaný sklon k zadlžovaniu, ktoré bolo spoločnosťou považované za prejav nezodpovednosti, pričom v porovnaní so starými členskými krajinami bola v týchto krajinách aj limitovaná ponuka úverových produktov (Pauhofová, I. a kol., 2013).

Od priemeru sa z pohľadu štruktúry výdavkov strieborných najviac odlišujú Rumunsko a pobaltské krajiny Litva, Lotyšsko najmä z dôvodu vysokého podielu výdavkov na potraviny a Bulharsko z dôvodu vysokého podielu výdavkov na potraviny a bývanie, čo

následne ovplyvňuje štruktúru výdavkov súvisiacu so životným štýlom (graf 2.6).

Graf 2.6

Miera podobnosti spotrebných košov ľudí vo vekových skupinách 50 – 64 r., 65 – 79 r. a vyše 80 r., v EÚ 22 v roku 2005

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

2.3. Spotrebiteľské správanie sa domácností strieborných vo väzbe na potenciálny dopyt v starých a nových členských krajinách EÚ

Medzi dôležité prvky regionálnej politiky EÚ patrí znižovanie ekonomických a sociálnych rozdielov, ako aj zabezpečovanie porovnateľných životných podmienok vo všetkých členských krajinách. Medzi jednotlivými krajinami však naďalej existujú veľké rozdiely v celkovej úrovni príjmov (pracovné príjmy, starobné dôchodky), ktoré sa v krízovom období prehlbujú výraznejšie. Všetky nové členské krajiny EÚ prešli transformačným procesom, ktorý sa cez

liberalizáciu, privatizáciu a dereguláciu premietol v zmenách hospodárskych štruktúr národných ekonomík, s výrazným dopadom na trh práce. Krajiny sa viac ako partnermi, stali členmi, ktorí prispeli k rozšíreniu spotrebiteľského trhu a poskytli na začiatku členstva relatívne lacné pracovné sily. Rozšírený spoločný trh EÚ po uplynutí prechodných období na voľný pohyb pracovných síl ponúkal relatívne dobré podmienky pre migráciu za prácou, i keď nie vždy dochádzalo k uplatňovaniu získaného vzdelania.

2.3.1. Potenciálny dopyt

Odštartovanie krízy v roku 2008 začalo postupne odkrývať štrukturálne problémy nielen v nových členských krajinách EÚ, kde sa zvyšovala miera nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti. Tradične vyspelé a stabilné západné ekonomiky začali zápasieť s nárastom počtu nezamestnaných, najmä z radov mladej generácie. Vysoká nezamestnanosť mladých totiž, napriek očakávaniam, vedie k ich nízkej podpore liberalizácie pracovného trhu. Pre relatívne rigidné národné trhy práce boli vypracované štrukturálne reformy, ktorých úspešnosť je zatiaľ v nedohľadne. Jednoduchšie prepúšťanie zamestnancov na stály úväzok a nižšie odstupné malo zvýšiť pružnosť pracovného trhu a tým prispieť k rastu zamestnanosti. Väčšina mladých ľudí bez práce však situáciu rieši tak, že býva u rodičov. Ak prídu o prácu i rodičia, pádu na dno už nemá čo brániť, ani solidarita vo vnútri rodiny. Domácnosti pokračujú v zadlžovaní sa. Tie domácnosti, ktoré si v pomere k svojim príjmom požičali až príliš, výrazne obmedzujú svoje výdavky. Práve vysoké zadlženie domácností v Holandsku, Taliansku a Španielsku sa podpisuje na recesných stavoch ich ekonomík. V ostatných krajinách EÚ ide o výraznejšie zadlženie podnikov ako domácností.

Mzdy stagnujú, príjmová polarizácia sa prehĺbuje nielen medzi jednotlivými krajinami EÚ, ale i vnútri krajín. Zásadné rozdiely

v príjmovej a majetkovej nerovnosti sú i medzi jednotlivými novými členskými krajinami EÚ v smere sever – juh (vyššie príjmy – nižšie príjmy). Príjmová polarizácia sa stáva fundamentálnou bariérou pre zvyšovanie domácej spotreby, od ktorej sa očakáva významný príspevok k ekonomickému rastu tej ktorej krajiny. Proces prehĺbovania príjmovej polarizácie vo všetkých krajinách EÚ a rozdielna úroveň príjmov v nových a starých členských krajinách EÚ vytvára za „účasti“ súčasných 28 miliónov nezamestnaných v EÚ zúžený manévrovací priestor pre spotrebu celkom. Podľa Európskej komisie sa nezamestnanosť na súčasnej úrovni 12 % udrží aj v roku 2015.

Postupne „modelované“ rozdiely v potenciálnom dopyte krajín EÚ vytvárajú diferencované možnosti i pre realizáciu koncepcie striebornej ekonomiky, so zásadnými bariérami na strane tak veľkosti, ako aj štruktúry spotreby strieborných v nových členských krajinách EÚ. Pohľad na potenciálny dopyt strieborných v nových a starých krajinách EÚ udáva tabuľka 2.2.

Tabuľka 2.2

Potenciálny dopyt strieborných v starých a nových členských krajinách EÚ, % z celkového potenciálneho dopytu európskych krajín v jednotlivých vekových skupinách

	50+	50 – 64	65 – 79	80+
EUs	69,3	70,2	68,7	65,1
EUn	4,1	4,2	3,9	3,4

Poznámka: Na tvorbe celkového potenciálneho dopytu strieborných sa podieľajú okrem krajín EUs a EUn aj iné európske krajiny (CZ, IS, IT, MT, NO, PL, PT).

Prameň: EU-SILC 2009.

Možnosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky sú limitované nielen potenciálnym dopytom formovaným príjmami jednotlivých skupín obyvateľstva, ale aj početnosťou jeho relevantných vekových skupín. Z tabuliek 2.2 a 2.3 vyplýva, že perspektívnejšie trhy

pre realizáciu koncepcie striebornej ekonomiky v strednodobom časovom horizonte, či už z hľadiska potenciálneho dopytu formovaného príjmami obyvateľstva strieborných, ale aj z hľadiska početnosti strieborných ľudí, sú staré členské krajiny EÚ.

Tabuľka 2.3

Podiel starších ľudí v starých a nových členských krajinách EÚ podľa jednotlivých vekových skupín, % z celkového počtu strieborných v rámci európskych krajín

	50+	50 – 64	65 – 79	80+
EUs	54,4	54,0	55,3	53,1
EUn	15,2	15,8	15,0	13,5

Poznámka: Na tvorbe celkového potenciálneho dopytu strieborných sa podieľajú okrem krajín EUs a EUn aj iné európske krajiny (CZ, IS, IT, MT, NO, PL, PT).

Prameň: EU-SILC 2009.

2.3.2. Spotrebiteľské správanie sa domácností strieborných

Medzi dôležité prvky politiky EÚ patrí znižovanie ekonomických a sociálnych rozdielov, ako aj zabezpečovanie porovnateľných životných podmienok vo všetkých členských krajinách. Medzi jednotlivými krajinami však naďalej existujú priepastné rozdiely v bohatstve a chudobe, čo sa odráža aj v štruktúre súkromných výdavkov domácností. Pritom nejde len o determinant úrovně výdavkov domácností na spotrebu, ako je majetkové bohatstvo, ale predovšetkým o celkovú príjmovú úroveň, ktorá je medzi starými a novými členskými krajinami signifikantne diferencovaná. Zásadné rozdiely v príjmovej a majetkovej nerovnosti sú i medzi jednotlivými novými členskými krajinami EÚ v smere sever – juh (vyššie príjmy – nižšie príjmy).

Výsledkom nižšej príjmovej úrovne vo všetkých vekových kategóriách v nových členských krajinách strednej a východnej Európy

v porovnaní so starými krajinami je dominancia výdavkov na potraviny a bývanie v rámci celkových spotrebných výdavkov starnúcich ľudí. Kým domácnosti starnúcich vydávajú na potraviny a bývanie približne 39,2 % v starých členských krajinách, tak v nových členských krajinách je to o 13,1 p. b. viac, čo predstavuje približne 50 % rozpočtu domácností.

Výdavky na zdravie domácností starnúcich sú v relatívnom vyjadrení tiež vyššie v nových členských krajinách, pričom tento rozdiel predstavoval v sledovanom období 1,1 p. b. (kým v starých členských krajinách boli na úrovni 3,2 %, tak v nových členských krajinách to bolo 4,4 %). Dôvodov, prečo je to tak, môže byť niekoľko. Mnohé krajiny strednej a východnej Európy pri prechode z centrálne plánovaných na trhové ekonomiky začali realizovať sériu reforiem v sektore zdravotníctva, týkajúcich sa financovania, manažmentu, organizácie a iných oblastí. Tieto reformy prispeli k odstráneniu štátnych monopolov v sektore zdravotníctva a sériou privatizácií a decentralizácií prispeli prostredníctvom zmien vo financovaní zdravotnej starostlivosti k tvorbe trhových vzťahov medzi poskytovateľom zdravotnej starostlivosti a pacientom. V mnohých krajinách sa postupujúce reformné snahy v zdravotníctve dotkli aj farmaceutického sektora a priniesli zmeny v štruktúre financovania zdravotnej starostlivosti, pričom sa snažili riešiť rôznorodé problémy, ktoré so sebou priniesol systém zdravotného poistenia (v prevažnej miere bol v týchto krajinách zavedený Bismarkov systém zdravotného poistenia). V posledných rokoch možno takmer vo všetkých krajinách OECD pozorovať trend rastu výdavkov na farmaceutické výrobky a ambulantnú starostlivosť a pokles výdavkov na ústavnú starostlivosť, avšak práve v nových členských krajinách nebol tento proces ešte dokončený (doplatky za ústavnú starostlivosť budú pravdepodobne vyššie ako za ambulantnú starostlivosť, na ktorú sa kladie väčší dôraz v starých ako v nových členských krajinách).

Výrazne nižšia úroveň dôchodkov v nových členských krajinách a porovnateľná cenová úroveň farmaceutických výrobkov¹¹ so starými členskými krajinami predstavuje tiež jednu z príčin vyššieho podielu výdavkov na zdravie v rámci rodinných rozpočtov v nových členských krajinách. Nemožno opomenúť ani fakt, že ešte stále relatívne nízke priame platby¹² súvisiace s využívaním zdravotníckych služieb vedú v mnohých nových členských krajinách k vyššej spotrebe zdravotníckych služieb (Chawla, M., 2007). Otázkou ostáva, do akej miery budú výdavky na zdravie v nových členských krajinách ovplyvnené nákupmi nových drahých medicínskych technológií, ktoré boli v posledných rokoch jedným z hlavných faktorov zvyšovania výdavkov na zdravotníctvo najmä v starých členských krajinách. Predpokladá sa, že tento trend by sa mal v blízkej budúcnosti rozšíriť aj do nových členských krajín. Výdavky na zdravie, najmä domácností najstarších, môže do značnej miery ovplyvniť v niektorých starých aj nových členských krajinách tendencia poklesu poskytovania neformálnej dlhodobej starostlivosti realizovanej členmi rodiny.

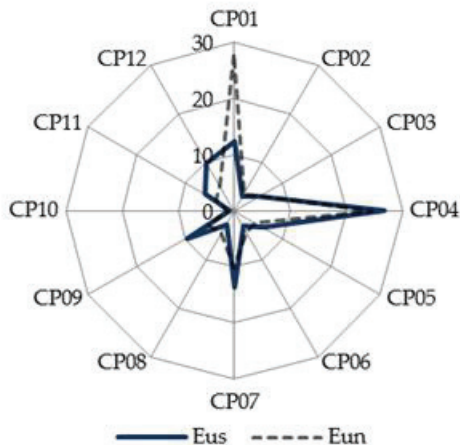
Po započítaní ďalších výdavkov, ako sú výdavky na odievanie a obuv (Eus: 5,1 %, Eun: 5,3 %), vybavenie domácnosti (Eus: 6 %, Eun: 4,5 %), dopravu (Eus: 13,7 %, Eun: 10,2 %), poštu a telekomunikácie (Eus: 2,8 %, Eun: 4,5 %), ako aj výdavkov na rôzne tovary a služby (Eus: 9,8 %, Eun: 5,2 %), domácnostiam starnúcich ostane v nových členských krajinách len relatívne málo finančných prostriedkov na voľnočasové aktivity. Kým v starých členských krajinách vydávajú domácnosti starnúcich okolo 15,8 % na rekreáciu, kultúru a hotely a reštaurácie, tak v nových členských krajinách je to iba 9,3 %.

¹¹ K relatívne rýchlemu rastu cien farmaceutických výrobkov v nových členských krajinách prispeli najmä netransparentné verejné obstarávania a politiky určovania cien, ako aj rast medzinárodnej cenovej hladiny farmaceutických výrobkov.

¹² Mnohé nové členské krajiny sú ešte len na začiatku procesu legalizovania neformálnych platieb v zdravotníctve.

Graf 2.7

**Štruktúra výdavkov domácností starnúcich ľudí (50 – 64 r.)
v starých a nových členských krajinách (2005)**

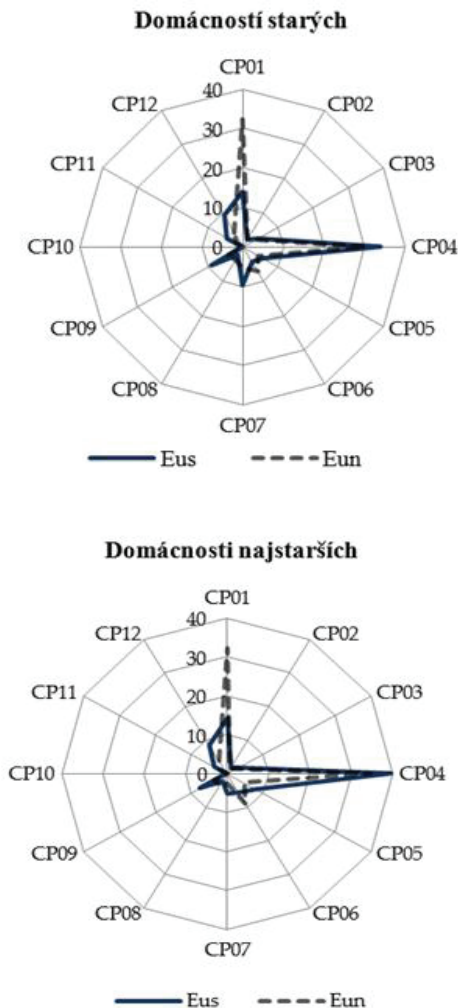

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

S rastúcim vekom starších ľudí, najmä po odchode z aktívneho pracovného života, čo má následne vplyv na disponibilné príjmy domácnosti, dochádza k zvyšovaniu podielu výdavkov najmä na potraviny a bývanie. V nových členských krajinách bol ich podiel v domácnostiach starých ľudí na úrovni 62,5 % rozpočtu domácnosti, pričom v starých členských krajinách bol nižší o 14,4 p. b. Ich podiel sa v domácnostiach najstarších v nových členských krajinách vyšplhal až na úroveň 67 %, čo bolo v porovnaní so starými viac o 13,1 p. b. bodu (graf 2.8). Opäť ostáva väčší manévrovací priestor domácnostiam seniorov v starých členských krajinách, v ktorých domácnosti seniorov vynakladajú väčší podiel rozpočtu najmä na dopravu, rekreáciu a kultúru, hotely, kaviarne a reštaurácie, ale aj na rôzne tovary a služby vrátane výdavkov na osobnú starostlivosť.

Graf 2.8

Štruktúra výdavkov domácností starých (65 – 79 r.) a najstarších ľudí (nad 80 r.) v starých a nových členských krajinách EÚ 22 (2005)

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

Výdavky na zdravie vo vekovej skupine nad 65 rokov nepredstavujú v štruktúre spotreby seniorov v starých krajinách EÚ výrazne vyšší podiel ako v nových členských krajinách. Kým v starých členských krajinách tvorili výdavky na zdravie vo vekovej kategórii 65 – 79 rokov 4,4 % a vo vekovej kategórii vyše 80-ročných až 5,6 %, tak v nových členských krajinách boli v domácnostiach starých ľudí na úrovni 7,2 % a v domácnostiach najstarších na úrovni 9 %. Možno však pozorovať, že starší ľudia v porovnaní s mladšími spotrebujú relatívne drahšie služby zdravotnej starostlivosti, najmä počas posledných rokov svojho života, čomu nasvedčuje aj rastúci podiel výdavkov na zdravie domácností najstarších, pričom bol tento podiel v nových členských krajinách vyšší u najstarších v porovnaní so starými ľuďmi o 1,8 p. b. a v starých členských krajinách o 1,2 p. b. Možno teda konštatovať, že hypotéza o tom, že výdavky na zdravie predstavujú v štruktúre spotreby strieborných v starých krajinách EÚ výrazne vyšší podiel ako v nových členských krajinách, sa nepotvrdila.

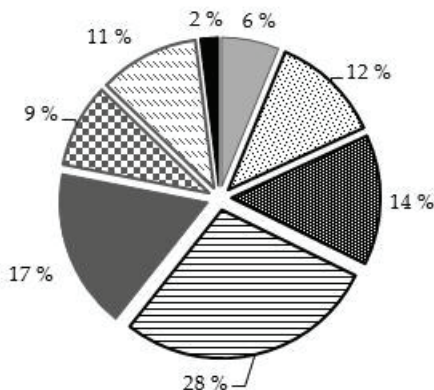
2.4. Spotrebiteľské správanie sa domácností strieborných v regiónoch s najväčším potenciálnym dopytom

Z podrobnej analýzy regiónov, do ktorých boli jednotlivé krajiny zoskupené na základe viacfaktorovej analýzy (viď. Pauhofová, I. a Páleník, M., 2012) vyplynulo, že z hľadiska potenciálneho dopytu strieborných sú najperspektívnejšie regióny: Stredozemie, Nemecko a Rakúsko, severské krajiny, krajiny Beneluxu a Francúzsko.¹³ Tieto regióny sa na celkovom potenciálnom dopyte strieborných v rámci všetkých skúmaných krajín Európy podieľajú spoločne až 83 %.

¹³ Región Pobaltie (LT, LV, EE), región Vyšehradskej päťky (SK, PL, HU, CZ, SI), región Benelux (NL, LU, BE), región Severské krajiny (DK, SE, NO, IS, FI), EÚ2 (BL, RO), región Stredozemie (GR, IT, PT, MT, ES, CY).

Graf 2.9

Regióny s najväčším potenciálnym dopytom ľudí nad 50 r.
(%, r. 2009)

Prameň: EU-SILC 2009, na báze priemerných príjmov.

Vychádzajúc z predchádzajúcich analýz je skúmanie štruktúry spotrebných výdavkov stieborných orientované na regióny: Stredozemie, Francúzsko, Nemecko a Rakúsko, Severské krajiny a Benelux, teda na regióny s najväčším potenciálom realizovania stiebornej ekonomiky z hľadiska formovania príjmov. Uvedené regióny sa podieľajú na potenciálnom dopyte starnúcich (50 – 64 r.) približne 80 %, na potenciálnom dopyte starých (65 – 79 r.) cca 84 % a na potenciálnom dopyte najstarších (nad 80 r.) takmer 84 %.

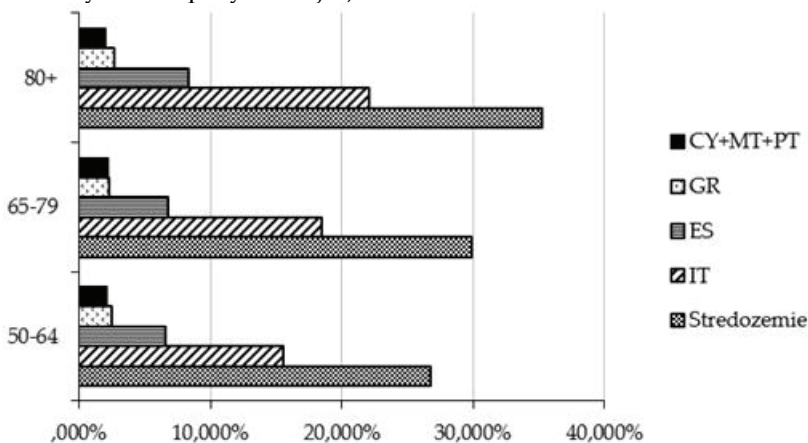
Nakoľko výsledky predchádzajúcej klastrovej analýzy naznačili istú podobnosť štruktúry spotreby stieborných v týchto regiónoch (do určitej miery sa odlišuje najmä región Severských krajín), v ďalšej časti práce sa porovnávajú najmä zmeny štruktúry spotreby vnútri jednotlivých regiónov, ku ktorým dochádza vplyvom starnutia populácie, a na identifikovanie charakteristík v týchto regiónoch, ktoré by boli zaujímavé z hľadiska smerovania ponuky.

2.4.1. Región Stredozemia

Z pohľadu podielu na potenciálnom dopyte strieborných v rámci skúmaných európskych krajín je región Stredozemia s podielom 28,5 % najvýznamnejší spomedzi všetkých regiónov. V rámci tohto regiónu sú z pohľadu potenciálneho dopytu strieborných významné krajiny Taliansko a Španielsko (tieto dve krajiny sa podieľajú na potenciálnom dopyte strieborných v rámci skúmaných európskych krajín približne 24 %). Najmenej významné sú Cyprus, Malta a Portugalsko, ktoré sa na tomto potenciálnom dopyte podieľajú spoločne len približne 2 %. Španielsko a Taliansko sa podieľajú na celkovom počte strieborných v rámci skúmaných európskych krajín približne 23 %. Na potenciálnom dopyte sa svojimi príjmami tak za Taliansko, ako aj Španielsko najviac podieľa veková skupina obyvateľov nad 80 rokov.

Graf 2.10

Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Stredozemie (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)

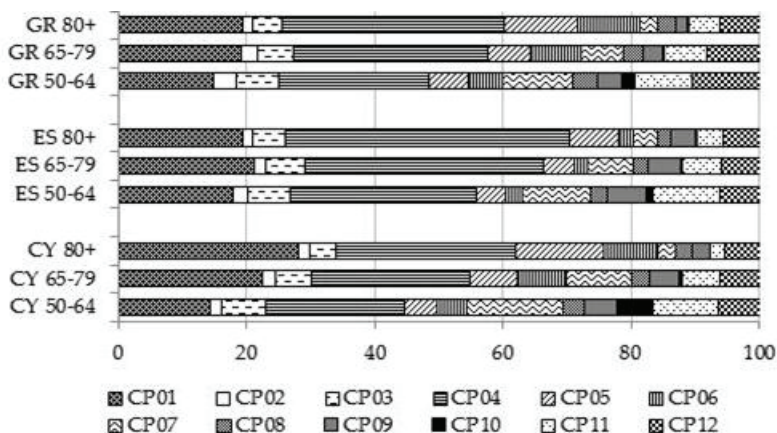
Prameň: Spracované z údajov EU-SILC 2009.

Z pohľadu formovania budúcich starobných dôchodkov sú však práve Taliansko a Španielsko ohrozené rastom nezamestnanosti nielen vo vekovej kategórii 50 – 64-ročných, ale v dlhodobom časovom horizonte i súčasnou vysokou mierou nezamestnanosti u mladej generácie. Táto skutočnosť sa iste významnou mierou, spolu s rastom zadlženosti, premietne v zmenách spotrebiteľského správania sa budúcich strieborných.

Z grafu 2.11 je evidentné, že strieborní v Španielsku podstatnú časť svojich výdavkov realizujú v oblasti potravín a služieb spojených s bývaním. Podiel výdavkov spojených s bývaním pritom rastie so zvyšovaním veku. Uvedené signalizuje, že vývoj cien za služby v oblasti bývania odčerpáva veľmi veľkú časť disponibilných príjmov vekovej kategórie obyvateľov nad 80 rokov, čím sa manévrovací priestor pre napríklad výdavky na zdravotníctvo, zužuje.

Graf 2.11

Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Stredomorie¹⁴

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

¹⁴ Údaje za štruktúru spotreby strieborných nie sú dostupné za krajiny: Taliansko, Portugalsko a Malta.

Štruktúra výdavkov je však v Španielsku determinovaná tiež regionálnymi špecifikami a tým, či táto veková kategória žije na vidieku alebo v meste. Podobne je to aj v prípade severu a juhu Talianska a taktiež v Grécku. Portugalsko, podobne ako Španielsko, zápasí s udržaním úrovne potenciálneho dopytu v dôsledku rastu nezamestnanosti a zadlženosti všetkých subjektov ekonomiky. Kým v charakteristikách potenciálneho dopytu možno hovoriť o podobnostiach v rámci krajín Stredomoria, ich geografický a historický potenciál zakladá veľmi diferencované spotrebné štruktúry, v ktorých práve u staršieho obyvateľstva sú rozhodujúcimi ešte stále tradície. Geografická charakteristika lokalizuje veľkú časť strieborných práve do vidieckeho priestoru.

2.4.2. *Región Francúzska*

Z pohľadu podielu na potenciálnom dopyte strieborných v rámci skúmaných európskych krajín je Francúzsko s 11 % v poradí tretia krajina (za Nemeckom a Talianskom) s najväčším potenciálom a druhá krajina (za Talianskom) s 13 % podielom na potenciálnom dopyte EÚ vo vekovej kategórii nad 80 rokov (graf 2.12). Z hľadiska počtu starších ľudí v tomto regióne žije približne 8 % z celkového počtu strieborných žijúcich v skúmaných európskych krajinách.¹⁵

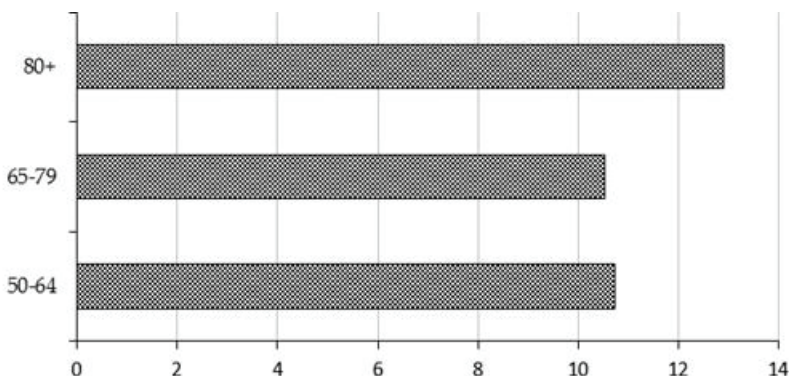
Vo všeobecnosti v regióne Francúzska o starších ľuďoch platí, že sú v porovnaní s mladšími viac verní už overenej značke a uprednostňujú nákupy od domácich výrobcov (Mathe, T., Hebel, P., Perrot, M. a Robineau, D., 2012). Výdavky na reštauračné služby sú naviazané najmä na ekonomickú aktivitu jednotlivca, teda primárne na príjmy, ale aj na počet členov domácnosti (s rastom členov domácnosti klesá frekvencia ich využívania). Ďalším dôležitým faktorom

¹⁵ Väčší podiel má len Nemecko (10 %), Taliansko (14 %), Španielsko (8,9 %) a Poľsko (8,3 %).

z pohľadu využívania reštauračných služieb je región (tendencia stravovania mimo domu je silnejšia vo väčších mestách), ale aj vek jednotlivca (s rastúcim vekom a so znižovaním ekonomickej aktivity sa znižuje aj dopyt po týchto službách).

Graf 2.12

Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Francúzsko (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)

Prameň: Spracované z údajov EU-SILC 2009.

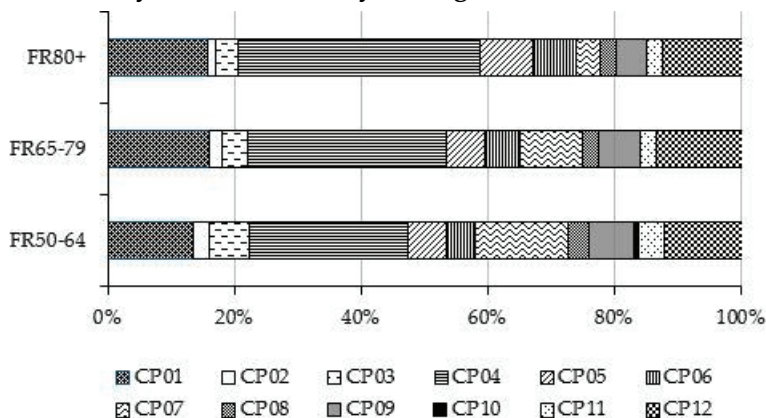
Rovnaké faktory determinujú aj výdavky na odievanie a obuv, pričom v priemere sú najvyššie okolo 30. a 60. roka života, prvé obdobie korešponduje so vstupom do aktívneho života a druhé s odchodom do dôchodku. Výdavky na domácnosť rastú s vekom zhruba do 50. roka života a potom opäť dochádza k ich rastu v pokročilejšom veku života jednotlivca, kedy dochádza k prudkému znižovaniu jeho mobility. Výdavky na dopravu sa výraznejšie znižujú so stratou mobility jednotlivca. Strieborní v porovnaní s mladšími ľuďmi ako 50 rokov vynakladajú väčšiu časť svojich výdavkov najmä na potraviny (15 % v porovnaní s 12 %), na rôzne tovary a služby (12 % v porovnaní s 10 %), na záľuby (10 %

v porovnaní s 9 %) a na zdravie (4 % v porovnaní s 3 %), a naopak menšiu časť vydávajú na bývanie (24 % v porovnaní s 25 %), na dopravu (14 % v porovnaní so 16 %), hotely a reštaurácie (5 % v porovnaní so 7 %) a obuv a odievanie (4 % v porovnaní s 5 %).¹⁶ Podrobnejšiu štruktúru výdavkov strieborných znázorňuje graf 2.13.

Štruktúra výdavkov domácností strieborných sa s rastúcim vekom mení nasledovne: starí ľudia v porovnaní so starnúcimi, ktorí ešte v prevažnej miere vedú aktívny život, zotrvali alebo len nedávno opustili trh práce, vydávajú percentuálne viac zo svojich celkových výdavkov najmä na: potraviny (13,6 % v porovnaní so 16 %), bývanie (24,9 % v porovnaní s 31,4 %) a iné tovary a služby (12 % v porovnaní s 13,5 %). Relatívne menej vydávajú na odievanie (6,3 % v porovnaní s 4,1 %), dopravu (14,7 % v porovnaní s 9,8 %), poštu a telekomunikácie (3,2 % v porovnaní s 2,5 %), rekreáciu a kultúru (7,2 % v porovnaní so 6,6 %) a hotely a reštaurácie (4,2 % v porovnaní s 2,4 %). Po 80. roku života dochádza ďalej k zvyšovaniu podielu výdavkov najmä na bývanie (38,3 %), výdavkov na bytové vybavenie (8,3 %), zvyšujú sa výdavky na zdravie (6,9 %), poštu a telekomunikácie (2,6 %), reštauračné služby (2,6 %), čo súvisí najmä so stratou mobility staršieho človeka, kedy je potrebné prispôbiť bytové zariadenie tejto novej situácii, ďalej zabezpečiť sociálny kontakt staršieho človeka so spoločnosťou aspoň prostredníctvom využívania telekomunikačných služieb alebo poštovej služby, pričom sa využívajú aj služby donáškových služieb reštauračných zariadení. So stratou mobility a s čoraz nižšou angažovanosťou sa v spoločenskom živote komunity dochádza u najstarších v porovnaní so starými ľuďmi aj k poklesu výdavkov na odievanie (3,5 %), dopravu (3,4 %), ale aj rekreáciu a kultúru (4,7 %).

¹⁶ Bližšie sa problematike spotrebiteľského správania venujú napríklad T. Mathe, P. Hebel, M. Perrot a D. Robineau (2012). Autori pri analýze spotrebiteľského správania domácností zohľadňujú rôzne váhy členov domácnosti v závislosti od veku jednotlivcov.

Graf 2.13

Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Francúzska

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

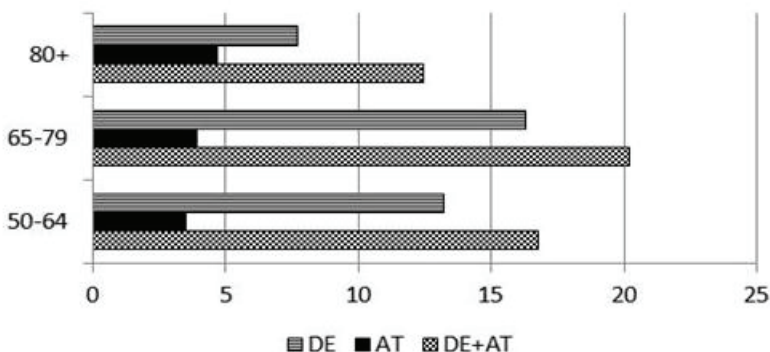
Z pohľadu podielu spotrebiteľských výdavkov strieborných na celkových spotrebiteľských výdavkoch sú v tomto regióne dôležité najmä tieto položky: výdavky na zdravie (57 %), výdavky na potraviny a nealkoholické nápoje (53 %), výdavky na rôzne tovary a služby (51 %), výdavky na vybavenie domácnosti (50 %) a výdavky na záľuby (49 %). V potravinárskom priemysle sú dôležité najmä tieto položky: mäso, cereálne produkty a mlieko, syr, vajíčka, pričom starší ľudia uprednostňujú skôr čerstvé, priemyselne nespracované produkty ako ovocie, ryby, oleje, tuky alebo zelenina. Medzi výdavkami na rôzne tovary a služby dominujú najmä výdavky na poistenie (56 % celkových výdavkov na poistenie sú výdavky strieborných) a výdavky na osobnú starostlivosť. V oblasti výdavkov na záľuby sú dôležitou položkou výdavky na cestovanie all-inclusive, športové služby, rôzne druhy príslušenstva a náradí a výdavky na tlač.

2.4.3. Región Nemecka a Rakúska

Jeden z ekonomicky najvyspelejších regiónov EÚ predstavujú krajiny Nemecko a Rakúsko. Tento región sa podieľa na celkovom potenciálnom dopyte strieborných približne 17 %, čo znamená, že po regióne Stredozemia ide o región s najväčším potenciálnym dopytom strieborných. Predstavuje zaujímavý trhový priestor pre realizáciu koncepcie striebornej ekonomiky, a to z dôvodu vysokého počtu starších ľudí žijúcich v tomto regióne ako aj z dôvodu vysokej kúpnej sily v porovnaní s ostatnými krajinami EÚ. V najľudnatejšom štáte Európy, v Nemecku, žije približne 10 % z celkového počtu osôb nad 50 rokov žijúcich v skúmaných európskych krajinách,¹⁷ v Rakúsku je toto percento zatiaľ len na úrovni približne 2,5 %. Graf 2.14 znázorňuje rozloženie potenciálneho dopytu strieborných v rámci tohto regiónu podľa jednotlivých vekových kategórií.

Graf 2.14

Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Nemecko a Rakúsko (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)

Prameň: Spracované z údajov EU-SILC 2009.

¹⁷ Vyšší podiel z krajín EÚ má len Taliansko (14 %).

Z hľadiska štruktúry spotreby dochádza v tomto regióne s rastúcim vekom k zvyšovaniu podielu výdavkov na potraviny, bývanie a zdravie. S príchodom straty mobility (najmä u vyše 80-r.) dochádza oproti vekovej kategórii 65 – 79 r. približne k 40 % poklesu výdavkov na dopravu, 18,5 % poklesu výdavkov na rekreáciu a kultúru a 11 % poklesu výdavkov na reštaurácie a hotely. Sociálny kontakt si ľudia v staršom veku zabezpečujú najmä intenzívnejším využívaním poštových a telekomunikačných služieb, čomu zodpovedá aj nárast výdavkov o zhruba 23,3 %.

Nemecko je z pohľadu exportu najvýznamnejší partner Slovenska, preto je pre Slovensko zaujímavé, že Nemecko predstavuje nielen krajinu s veľkým potenciálom pre realizovanie striebornej ekonomiky z hľadiska príjmov, ako aj to, že seniori v Nemecku majú vysoký sklon k spotrebe, vo vekovej skupine 65 – 79 rokov bola v roku 2008 miera spotreby na úrovni 84 % a vo vekovej kategórii nad 80 rokov na úrovni 79 % (Federal Statistical Office of Germany, 2011). Pre strieborných v Nemecku predstavuje najväčšiu výdavkovú položku bývanie, pričom kým starnúci naň vynakladajú približne 28,7 % rozpočtu domácnosti, tak v domácnostiach najstarších sa tento podiel zvyšuje až na 38,2 %. V súvislosti s bývaním je zaujímavé, že iba relatívne nízke percento nemeckých seniorov (vyše 65-r.) sa na starobu sťahuje do zahraničia, čomu nasvedčuje skutočnosť, že z týchto, ktorí sa v roku 2009 odsťahovali do zahraničia, bolo len 4,8 % seniorov. Zahraniční seniori smerovali najmä do krajín ako Turecko (6 170 ľudí), nástupnícke štáty Juhoslávie (5 790), Grécko (1 990) a Taliansko (1 750). Nemeckí seniori smerovali najmä do krajín ako Španielsko (1 010), Rakúsko (667), Poľsko (552), ale aj Švajčiarsko (483) a USA (483). Väčšina z tých, ktorí sa presťahovali, boli v skutočnosti zahraniční migranti, ktorí sa po ukončení pracovného života vrátili do svojej rodnej krajiny. Väčšina nemeckých seniorov preferuje prežitie staroby vo vlastnom dome/byte. Iba relatívne nízke percento (3 %) z nich si neželá alebo nie je schopné sa o seba postarať

vo vlastnej domácnosti a z tohto dôvodu preferuje presťahovanie sa v staršom veku do domova dôchodcov, domu s opatrovateľskou službou alebo do iného komunitného centra pre seniorov. Toto percento sa s pribúdajúcim vekom postupne zvyšuje (pri vyše 85-ročných až na 17 %). Riziko potreby dlhodobej starostlivosti sa zvyšuje postupne s vekom: kým v roku 2009 potrebovalo dlhodobú starostlivosť iba zhruba 0,5 % populácie vo vekovej skupine 15 – 59 rokov, tak vo vekovej skupine 70 – 74 rokov to už bolo 5 %, pričom k výraznejšiemu rastu potreby dlhodobej starostlivosti dochádza zhruba po 80. roku života.¹⁸ V roku 2009 približne 69 % (1,6 mil. ľudí) z tých, ktorí potrebovali dlhodobú starostlivosť, ju dostávali v ich vlastnej domácnosti.¹⁹ Využívanie domov s opatrovateľskou službou (nursing homes) sa s vekom zvyšuje, vo vekovej skupine 65 – 69-ročných približne štvrtina z tých, ktorí potrebovali dlhodobú starostlivosť, aj využilo takúto možnosť, pričom vo vekovej skupine vyše 90-ročných to bola už takmer polovica. Starší ľudia v porovnaní s mladšími častejšie využívajú ústavnú starostlivosť, v roku 2009 z celkového počtu hospitalizovaných prípadov (18,2 mil.) pripadalo 43 % na vekovú skupinu nad 65 rokov. Skutočnosť, že zdravie predstavuje čoraz väčší biznis, dokazuje aj objem vynaložených finančných prostriedkov v rámci poskytovania zdravotnej starostlivosti, v roku 2008 to bolo v Nemecku viac ako 254 mld. eur, z toho približne 50 % tvorili výdavky na seniorov. Z rozpočtu domácností starých ľudí (65 – 79 r.) tvoria výdavky na zdravie približne 5,8 %, pričom v domácnostiach najstarších (nad 80 r.) je ich podiel vyšší o približne 0,4 p. b.

Podiel výdavkov na dopravu v Nemecku s vekom klesá, autá však majú v Nemecku stále kultový status. V roku 2008 dokonca aj

¹⁸ Vo vekovej skupine 80 – 84 je to 19,9 %, vo vekovej skupine 85 – 89 je to 38 % a u starších ako 90 rokov sa toto percento zvyšuje až na takmer 60 %.

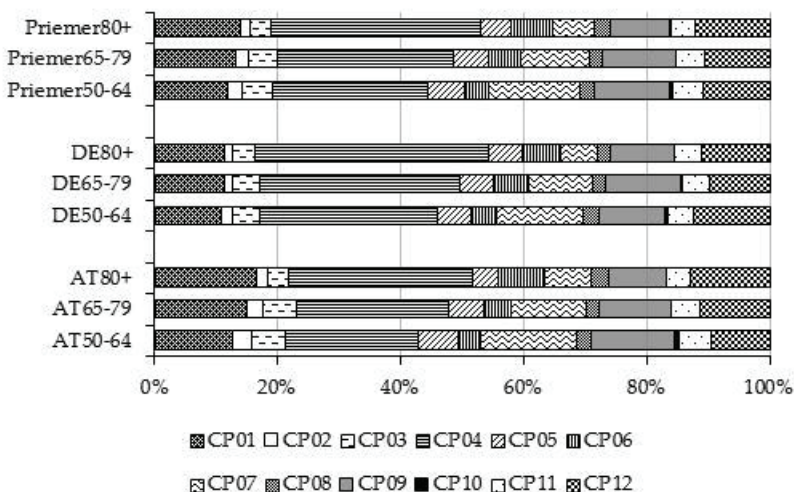
¹⁹ V približne 45,6 % prípadoch (1 mil.) poskytovali domácu starostlivosť vlastní príbuzní.

v domácnostiach na čele s osobou nad 80 rokov vlastnila každá druhá domácnosť (52 %) auto (vo vekových skupinách 65 – 69 rokov bolo toto percento až na úrovni 76 %).

Čoraz väčšie percento seniorov využíva na nákupy e-shopy, kde okrem farmaceutických produktov nakupujú najmä dovolenky a iné služby súvisiace s dovolenkou (napr. kúpa lístkov na dopravu, prenájom auta atď.). Podiel výdavkov na rekreáciu a kultúru sa s rastúcim vekom neznižuje, kým u starnúcich je tento podiel na úrovni 10,8 %, tak u starých sa mierne zvyšuje na 12,2 %, pričom rozdiel medzi starnúcimi a najstaršími predstavuje len 0,6 p. b. Rovnako relatívne stabilný (približne na úrovni 4,2 %) je aj podiel výdavkov na hotely a reštaurácie.

Graf 2.15

Štruktúra výdavkov strieborných v regióne Nemecka a Rakúska

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

Starší ľudia sa v Nemecku snažia čo najdlhšie zotrvať v dobrej kondícii, no nie každý, kto chce športovať, sa nevyhnutne prihlási do fitness klubu, čomu nasvedčuje aj skutočnosť, že domácnosti starších ľudí v Nemecku sú nadpriemerne zásobené športovým náradím (v roku 2008 domácnosti seniorov vlastnili viac ako jeden fitness nástroj/náradie).

2.4.4. Región severských krajín

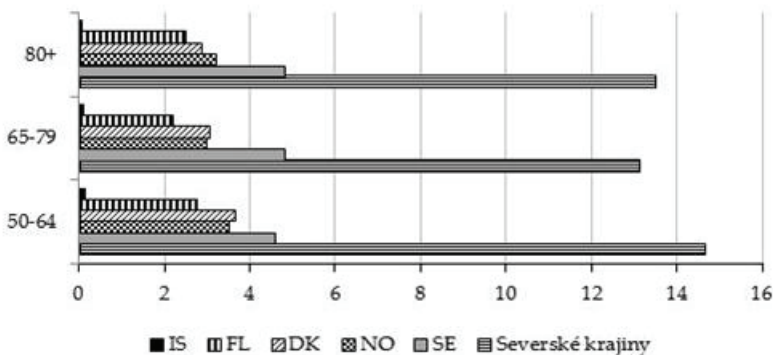
Ďalším zaujímavým regiónom pre realizáciu striebornej ekonomiky je región severských krajín (Švédsko, Nórsko, Dánsko, Island a Fínsko), v ktorom sú priemerné príjmy vysoko nad priemerom EÚ. Vo veku nad 50 rokov žije v severských krajinách približne 7,7 % zo všetkých obyvateľov skúmaných európskych krajín (najviac Švédov – 2,9 %). Vzhľadom na výšku priemerných príjmov a počet obyvateľov predstavuje región severských krajín priemerné hodnoty EÚ v podiele na potenciálnom dopyte. Na grafe 2.16 vidieť podiel potenciálneho dopytu strieborných pripadajúci na región severské krajiny podľa jednotlivých vekových skupín.

Z hľadiska štruktúry spotreby sa v tomto regióne s rastúcim vekom strieborných zvyšuje najmä podiel výdavkov na bývanie (z 29,3 % u starnúcich na 39,9 % u najstarších), ako aj podiel výdavkov na zdravie (z 3 % na 6 %) a postupne dochádza k poklesu podielu výdavkov na odievanie a obuv (z 3,9 % na 2,7 %), výdavkov na dopravu (z 15,1 % na 5,8 %), výdavkov na kultúru a rekreácie (z 11,6 % na 8,3 %), ako aj výdavkov na hotely a reštaurácie (z 3,4 % na 1,3 %). Podiel výdavkov na poštu a telekomunikácie je u strieborných relatívne stabilný približne na úrovni 2,5 %, čo súvisí aj s tým, že došlo k zníženiu počtu starších ľudí žijúcich so svojimi deťmi v jednej domácnosti (napr. kým vo Švédsku žilo v roku 1954 približne 40 % starších ľudí v jednej domácnosti so svojimi deťmi, tak v roku 2000 to bolo len približne 9 %, avšak minimálne polovica mala aspoň jedno

dieťa žijúce v okolí 15 km). S rastúcim vekom strieborných sa postupne zvyšuje podiel výdavkov na vybavenie domácnosti, čo súvisí najmä s tým, že v severských krajinách prevláda model domácej starostlivosti o starších ľudí (napr. v Dánsku dostávalo dlhodobú starostlivosť v domácom prostredí 73 % ľudí vo vekovej kategórii 65 – 79 r. a 63 % vo vekovej kategórii nad 80 rokov, vo Fínsku 65 % vo vekovej kategórii 65 – 79 r. a 58 % vo veku nad 80 r. a vo Švédsku až 81 % vo veku 65 – 79 r. a 59 % vo veku nad 80 r.).²⁰ Percentuálny podiel starších ľudí bývajúcich v špeciálnych zariadeniach pre seniorov je v škandinávskych krajinách relatívne nízky v porovnaní s ostatnými vyspelými krajinami Európy.

Graf 2.16

Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne severských krajín (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)

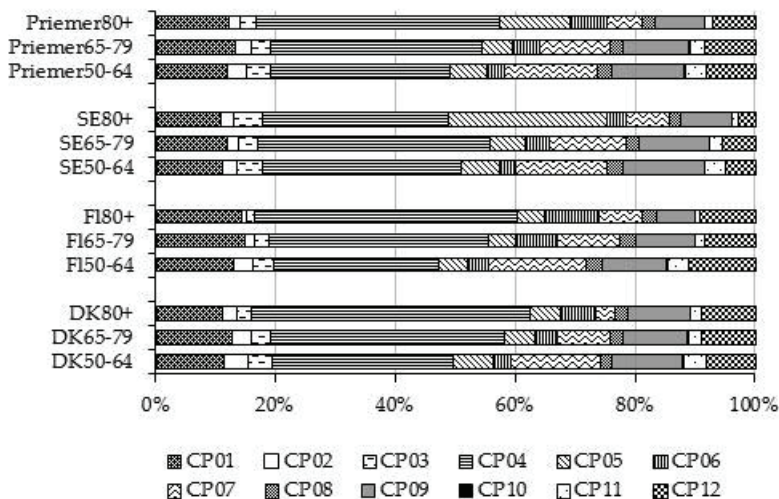

Prameň: Spracované z údajov EU-SILC 2009.

²⁰ Hlavná zodpovednosť za starostlivosť o seniorov je delegovaná na municipality. Väčšou podporou domácej starostlivosti o seniorov sa má znížiť počet hospitalizácií starších ľudí, ktoré sú finančne náročnejšie. Municipality nakupujú služby buď od súkromných, alebo verejných poskytovateľov, pričom v niektorých prípadoch, ako napríklad vo Fínsku, municipality poskytujú výmenné poukazy na nákup služieb.

Graf 2.17

Štruktúra výdavkov strieborných v regióne severských krajín

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

Sektor dlhodobej starostlivosti slúžiaci prevažne ľuďom nad 65 rokov,²¹ ktorí potrebujú pomoc so základnými činnosťami každodenného života, má z pohľadu striebornej ekonomiky veľký potenciál. V roku 2010 vydávali krajiny tohto regiónu na dlhodobú starostlivosť viac finančných prostriedkov, ako bol priemer krajín OECD (1,6 % HDP), výdavky Švédska boli na úrovni 3,6 %, Dánska na úrovni 2,38 % HDP a Fínska na úrovni 2,1 %.²² Výdavky na zdravotnú starostlivosť, ale aj sociálne služby sú prevažne financované z verejných zdrojov (napr. podiel súkromných zdrojov na dlhodobú

²¹ V Dánsku spotrebúvajú dlhodobú starostlivosť najmä vyše 80-r. (61 %) a 65 – 79 r. (28 %), vo Fínsku sa vyše 80-r. podieľajú na dopyte po dlhodobej starostlivosť 54 % a 65 – 79 r. 25 %, vo Švédsku 49 % a 25 %.

²² <<http://www.oecd.org/els/health-systems/Finland-OECD-EC-Good-Time-in-Old-Age.pdf>>.

starostlivosť bol v Dánsku len na úrovni 0,25 % HDP, čo predstavovalo zhruba 10 % celkových výdavkov na dlhodobú starostlivosť, dlhodobá starostlivosť vo Švédsku je financovaná prevažne z miestnych daní (85 %) a štátnych dotácií (11 – 12 %) a len zvyšné 3 – 4 % platia jednotlivci zo súkromných zdrojov v závislosti od výšky svojho príjmu), avšak starnutie populácie a rast dopytu po službách tohto typu môže v budúcnosti spôsobiť, že dopyt prevýši možnosti zabezpečovania služieb prostredníctvom verejných rozpočtov.

2.4.5. *Región Beneluxu*

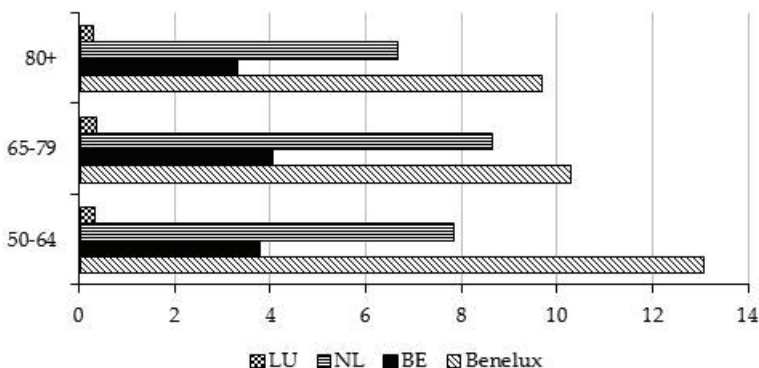
Región Beneluxu (Belgicko, Luxembursko a Holandsko) sa vyznačuje vysokými priemernými mzdami, pričom príjmy aj u starších obyvateľov sú vysoko nad priemerom EÚ. Belgicko a Holandsko majú pomerne veľké zastúpenie strieborných (3,1 % Belgicko a 4,5 % Holandsko), pričom práve Luxembursko je po Islande druhý najmenší štát z hľadiska populácie EÚ, s iba 0,13 % podielom osôb nad 50 rokov z celkového počtu striebornej populácie v rámci skúmaných európskych krajín (graf x). Luxembursko sa teda z dôvodu veľmi nízkej populácie, aj napriek vysokým priemerným mzdám, podieľa na potenciálnom dopyte európskych krajín iba 0,34 % vo vekovej skupine 50 – 64-ročných a 0,32 % vo vekovej skupine nad 80 rokov.

Z hľadiska štruktúry spotreby v tomto regióne opäť rastie s vekom podiel výdavkov na potraviny, ktoré sa zvyšujú z 11,3 % u starnúcich na 12,6 % u najstarších, ale aj bývanie (nárast z 27,1 % na 38,9 %) a zdravie, ktoré sa medzi 50. a 80. rokom života viac ako zdvojnásobia (nárast z 2,9 % na 6,8 %). Na konci životného cyklu žijú starší ľudia pravdepodobne v domácnostiach, ktoré rozlohou presahujú ich potreby, avšak väčšinu života v nich prežili so svojimi deťmi. Aj v dôsledku toho sa náklady súvisiace s údržbou domu/bytu zvyšujú, pričom napríklad v Belgicku sú tieto náklady

u 80-ročných v porovnaní so 40-ročnými približne o 40 % vyššie (Lefèbvre, M., 2006).

Graf 2.18

Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v regióne Benelux (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)

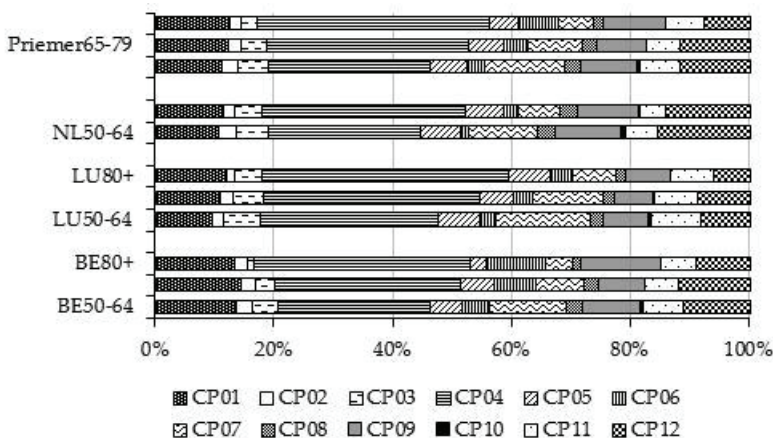
Prameň: Spracované z údajov EÚ SILC 2009.

S rastúcim vekom sa u strieborných znižuje podiel výdavkov najmä na odievanie a obuv (pokles o 2,4 p. b.), výdavkov na vybavenie domácností (pokles o 1,3 p. b.), výdavkov na dopravu (pokles o 7,6 p. b.), na poštu a telekomunikácie (pokles o 1 p. b.), ako aj výdavkov na ostatné tovary a služby (pokles o 4,2 p. b.).

Podiel výdavkov na rekreáciu a kultúru sa s vekom v tomto regióne neznižuje, čomu nasvedčuje aj skutočnosť, že kým je ich podiel na celkovom rozpočte domácností starnúcich 9,4 %, tak v domácnostiach najstarších je ich podiel vyšší o 1 p. b. Podiel výdavkov na reštaurácie a hotely ostáva u strieborných s vekom tiež relatívne konštantný (u starnúcich je ich podiel na úrovni 6,7 % a u najstarších 6,6 %).

Graf 2.19

Štruktúra výdavkov stieborných v regióne Beneluxu

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Eurostatu.

2.5. Potenciálny dopyt a spotrebiteľské správanie stieborných na Slovensku

Zahraniční autori sa pri skúmaní problematiky vplyvu starnutia populácie na makroekonomickú výkonnosť ekonomík líšia najmä v tom, či sa na danú problematiku pozerajú zo strany ponuky alebo dopytu. Autori zameriavajúci sa na stranu ponuky predpokladajú, že v prípade poklesu pomeru pracujúcich ľudí na celkovej populácii v dôsledku demografických zmien, miera rastu HDP na obyvateľa sa spomalí aj napriek zvýšeniu produktivity práce.²³ Keďže na Slovensku je zásadný výsledok procesu starnutia v porovnaní so starými členskými krajinami „posunutý“ o približne 15 rokov, nie je nepodstatné

²³ Predpokladá sa, že s ohľadom na zvýšenie dĺžky dožitia v rozvinutých krajinách, zlepšenie produktivity práce (v dôsledku zvýšenia kapitálovej vybavenosti práce) nebude stačiť na kompenzáciu vplyvu poklesu výrobného faktora – práce, na HDP na obyvateľa.

v úvahách o vývoji makroekonomického rámca s uvedenou tézou počítať už dnes. Navyše pri úvahách je nutné počítať s existujúcimi krízovými podmienkami, ktoré už v súčasnosti multiplikuju budúce problémy tak na strane ponuky (redukovanie produkčných kapacít), ako aj na strane dopytu (obmedzený manévrovací priestor pre spotrebu v dôsledku stagnujúcich miezd, všeobecne nízkej úrovne dôchodkov obyvateľstva a prehlbovania príjmovej polarizácie).

Empirické štúdie, ktoré sa zaoberajú vplyvom starnutia populácie na dopytovú stránku ekonomiky, sú stále dostupné len v obmedzenom množstve. Napríklad A. Borsch-Supan (2003) tvrdil, že demografické zmeny zásadným spôsobom ovplyvnia štruktúru dopytu v Nemecku. Poukazuje na to, že zmeny štruktúry dopytu môžu vyvolať zvýšenie nezamestnanosti najmä v prípade existencie nepružností na trhu práce.²⁴ V podmienkach Kanady sa tejto problematike venujú napríklad autori M. Fougere a kol. (2007) a v podmienkach Veľkej Británie napríklad M. Luhrmann (2008). Na Slovensku ide tiež o relatívne novú problematiku, ktorej sa donedávna nevenovala patričná pozornosť.

V nasledujúcej časti práce je ambíciou preskúmanie zmien štruktúry spotrebiteľského dopytu v podmienkach Slovenska, ktoré následne môžu ovplyvniť ďalšie makroekonomické veličiny. Ide o identifikovanie zmien v spotrebiteľskom správaní sa (bez vplyvu inflácie) mladých (25 – 49 r.) a strieborných ľudí (nad 50 r.) v rozmedzí rokov 2004 až 2011. Pri aplikovaní komparatívnej metódy sú využívané údaje z rodinných účtov, pričom do analýzy boli zahrnuté len tie domácnosti, v ktorých všetci členovia domácnosti spĺňajú požiadavku veku (nielen osoba na čele domácnosti) v závislosti od analyzovanej vekovej kategórie. Výdavky domácností

²⁴ S uvedeným súvisí už v súčasnosti narastajúci problém s využívaním výrobných kapacít, ktoré bariéruje vývoj na strane spotreby. Nie však výsostne z pohľadu zmeny štruktúry dopytu, ale z aspektu vývoja disponibilných príjmov obyvateľstva.

boli následne prepočítané na jedného člena domácnosti a na stále ceny roka 2005.

2.5.1. Potenciálny dopyt strieborných

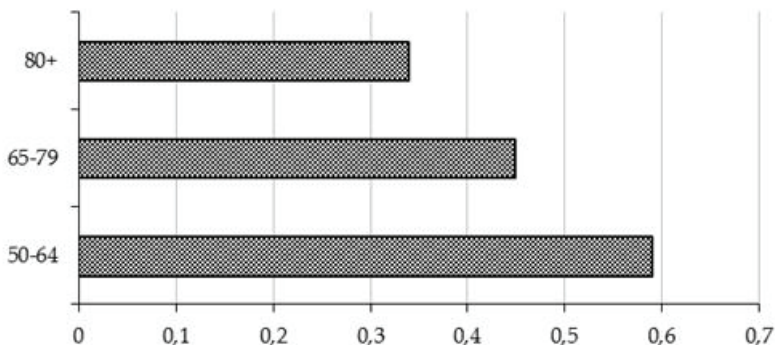
Slovensko bolo v rámci analýzy potenciálneho dopytu zaradené do regiónu Vyšehradskej päťky. Podiel obyvateľstva staršieho ako 50 rokov predstavuje v tomto regióne približne 17 % z celkového počtu obyvateľov skúmaných európskych krajín (z toho podiel Slovenska je len približne 1,6 %). Podiel tohto regiónu na potenciálnom dopyte strieborných v rámci európskeho teritória je iba približne 6 %, z toho podiel Slovenska je iba 0,5 %.

Kľúčovou bariérou pre realizovanie koncepcie striebornej ekonomiky v podmienkach Slovenska, v zmysle saturovania domácej špecifickej spotreby tovarov a služieb starších, je formovanie potenciálneho dopytu strieborných na mimoriadne nízkej úrovni. Podľa nasledujúcej tabuľky je súčasný príjem aktívneho obyvateľstva vyšší len o 17 eur v porovnaní s príjmami starnúcich, teda osôb 50 – 64-ročných. Tento fakt indikuje, že osoby vo veku, v ktorom je zrejmé naakumulovanie vysokej miery pracovných skúseností, majú príjmy nižšie, ako sú príjmy za celkovú aktívnu populáciu. Z pohľadu určenia ich budúcich starobných dôchodkov teda nie je možné očakávať, že táto dosiahne úroveň starobných dôchodkov súčasnej vekovej skupiny 65 – 79-ročných. Navyše súčasný vývoj pracovných príjmov nezakladá možnosti potrebného naplňovania fondov sociálneho zabezpečenia, ktoré by mohli byť solidárne s budúcimi staršími vo všetkých vekových kategóriách.

Nízky potenciálny dopyt, formovaný príjmami obyvateľstva v jednotlivých vekových skupinách na Slovensku, v ktorom sa v súčasnosti prejavujú negatívne dôsledky krízy (schudobnenie obyvateľstva, vysoká miera nezamestnanosti, stagnácia mzdovej úrovne a i.) sa následne premieta i v štruktúre spotreby.

Graf 2.20

Potenciálny dopyt obyvateľstva nad 50 rokov na báze príjmov v Slovenskej republike (% z celkového potenciálneho dopytu skúmaných európskych krajín)

Prameň: Spracované z údajov EU-SILC 2009.

Tabuľka 2.4

Vývoj priemerných čistých príjmov obyvateľstva na Slovensku podľa vekových kategórií (euro, s. c. r. 2013, za roky 2005 až 2013)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Spolu	418	430	458	473	486	501	504	510	514
Aktívni	491	502	539	551	552	566	569	573	577
Starnúci	439	454	476	494	524	543	552	559	560
Starí	316	329	347	358	396	416	421	436	447
Najstarší	302	315	335	342	372	384	379	384	394

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne SR.

2.5.2. Komparácia zmeny spotrebiteľského správania podľa veku

V minulosti mali na spotrebu potravín a nepotravinárskych tovarov vplyv najmä zvyklosti regionálneho charakteru, vyplývajúce z tradícií a úzka škála ponúkaných tovarov a služieb na spotrebiteľ-

skom trhu. Nová éra po roku 1989 so sebou priniesla väčšiu rozmanitosť produktov i väčšiu informovanosť spotrebiteľov. Kým v období pred transformáciou ekonomiky boli vzory spotreby prijímané v rámci rodiny, a teda mladá generácia sa v spotrebe orientovala v zásade podľa spotreby svojich rodičov, v súčasnosti tento trend neplatí. Dôvodom je nielen fakt, že veľká časť mladej generácie už nebýva v spoločnej domácnosti s rodičmi, ale úroveň príjmov mladej generácie je zásadne odlišná od úrovne príjmov generácie rodičov a významne sa zmenili aj jej hodnotové preferencie. Tieto ovplyvnili pohľad na spotrebu v oblasti voľnočasových aktivít, odievania, obuvi a preferujú významnejšie spotrebu zdravých, tzv. racionálnych potravín pred tradičným stravovaním.

Starnutie populácie patrí bezpochyby medzi dôležité faktory (ako napr. štrukturálne zmeny na trhu práce, technologický pokrok, migrácia, médiá a i.), ktoré budú v budúcnosti zohrávať podstatnú úlohu pri formovaní dopytu na spotrebiteľskom trhu. Nová vlna spotrebiteľských zvyklostí ovplyvňuje v súčasnosti najmä generáciu mladých a v stredných rokoch, čo sa však v budúcnosti pretaví do zmeny spotrebiteľského správania sa starších ľudí. Medzi základné charakteristiky tejto novej vlny patrí: rast popularity tzv. bio produktov, zvýšený záujem o zdravý životný štýl a s ním súvisiaca úprava jedálnych lístkov, rastúci dopyt po produktoch vyžadujúcich krátku dobu prípravy, skracovanie doby nákupov, preferovanie nákupov uskutočňovaných raz týždenne a „na jednom mieste“, zvyšovanie možností stravovania sa „mimo domu“ a pod. (Véghová, K., 2011).

Na Slovensku dochádza rovnako ako v mnohých ďalších rozvinutých ekonomikách k znižovaniu podielu výdavkov na potraviny, čomu nasvedčuje skutočnosť, že v rozmedzí rokov 2004 – 2011 došlo u mladších ľudí k poklesu podielu výdavkov za potraviny v priemere o 2 p. b. a u starších ľudí v priemere o 4 p. b. (graf 13). Tento pokles bol však do určitej miery kompenzovaný rastom podielu výdavkov na bývanie, pričom u mladých ľudí sa tento podiel zvýšil

z 24 % v roku 2004 na 28,6 % v roku 2011 a u starších ľudí z 30,5 % na 33,1 %. Teda na Slovensku rovnako ako u mladých (25 – 49 r.), tak aj u starších ľudí (nad 50 r.) tvoria najväčší podiel rozpočtu domácnosti výdavky na potraviny a bývanie, avšak ich podiel sa v sledovanom období znížil v domácnostiach starších ľudí v priemere o 1,5 p. b., pričom v domácnostiach mladších sa naopak zvýšil o 2,5 p. b. Napriek miernemu poklesu však ich podiel v rozpočtoch domácností starších ľudí zotrúva naďalej na veľmi vysokej úrovni (59 %). Uvedené je výsledkom permanentne nízkej úrovne dôchodkov, ktorá neumožňuje realizáciu žiadateľnej spotreby aj iných skupín tovarov a služieb, pričom ceny potravín sa mierne plazivo zvyšujú.

V rozmedzí rokov 2004 – 2011 došlo u mladšej, ale aj u staršej populácie k relatívne vysokému percentuálnemu nárastu výdavkov na zdravotníctvo, poštu a telekomunikácie. U mladšej populácie sa výdavky na zdravotníctvo zvýšili z 1,4 % na 3,3 %, u staršej populácie bol tento nárast o niečo nižší, a to na úrovni 35,8 % (nárast zo 4,5 % na 6,2 %). U staršej generácie je to výsledok rastúcej potreby saturovania ochrany zdravia z dôvodu častejších ochorení starnúceho organizmu a zároveň vplyv vývoja cien geriatrických liekov a liečiv, tiež ústavnej starostlivosti. Všeobecne však tento pohyb v štruktúre možno pripísať celkovému nárastu cien liekov a zdravotníckej starostlivosti spojený s transformáciou a reformou v zdravotníctve.

Výdavky na poštu a telekomunikácie sa zvýšili u mladšej populácie o 33,8 % v porovnaní so staršou populáciou, u ktorej bol tento nárast až na úrovni 40 %.

V sledovanom období došlo najmä u staršej populácie aj k percentuálnemu nárastu výdavkov na rekreáciu a kultúru, tento nárast bol na úrovni 62,1 % v porovnaní s mladšou generáciou, u ktorej bol tento nárast na úrovni 3,6 %, teda v roku 2011 sa výdavky

na rekreáciu a kultúru podieľali na celkovom rozpočte domácností starších ľudí približne 8,7 % a u mladších 8,6 %.

Pomerne výrazne sa znížili výdavky mladších aj starších ľudí na vybavenie domácností (pokles o 28,9 %, u mladých bol tento pokles na úrovni 30,9 %) a na rozličné tovary a služby (o 27,8 %, u mladých tento pokles predstavoval 37 %).

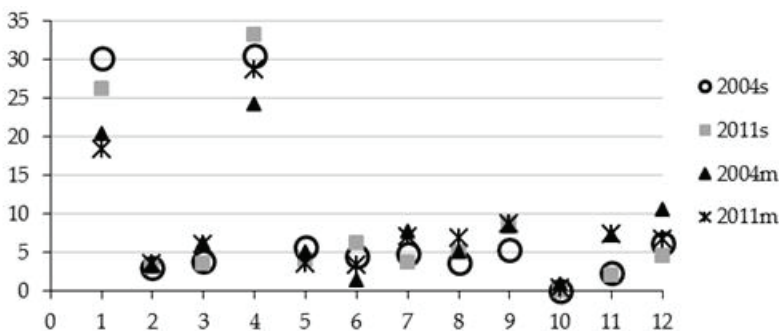
Po roku 1989 sa vážne uvažovalo s konvergovaním spotrebiteľskej štruktúry domácností Slovenska k štruktúram spotreby v krajinách EÚ. Všetky programové vyhlásenia počítali s tým, že sa výrazne zníži podiel výdavkov domácností na potraviny, čo sa v konečnom dôsledku aj podarilo, predovšetkým cenovou liberalizáciou. Tá spôsobila tiež podstatný rast výdavkov za bývanie a priblíženie podielu výdavkov za bývanie k podielom výdavkov za bývanie v štruktúre celkových spotrebných výdavkov v krajinách EÚ. Je však podstatne odlišný manévrovací priestor pre spotrebu domácností na Slovensku a v starých členských krajinách EÚ, ktorý predstavuje signifikantne diferencovaná úroveň disponibilných príjmov obyvateľstva, ako aj celková hladina úspor a sklon k úsporám. Tieto rozdiely sú zvlášť výrazné v prípade úrovne príjmov staršej populácie, ktorá má na Slovensku mimoriadne zúžený priestor pre spotrebu, aj keď sa často prezentuje ako tá, ktorá má jediná v krízových podmienkach stabilný príjem. Z pohľadu spotreby je však závažné, o akú výšku príjmu ide. Podľa I. Pauhofovej (2010, 2012) je zjavné, že starobnými dôchodkami do 300 eur disponuje takmer 96 % obyvateľov v 4 krajoch Slovenska. Po roku 2008 sa nevyvíja priaznivo ani príjmová situácia mladej generácie. Znižovanie jej manévrovacieho priestoru pre spotrebu ovplyvňuje rastúca nezamestnanosť ako aj nezamestnanosť dlhodobá. Možno preto očakávať, že konvergovanie štruktúry spotrebných výdavkov domácností tak mladej populácie, ako aj populácie starších k výdavkovým štruktúram v starých členských krajinách nebude v ďalšom období z dôvodu pretrvávania krízy pokračovať. Naopak, predpokladáť

možno divergentné smerovanie a odloženie realizácie striebornej ekonomiky v smere zabezpečovania špecifických potrieb starších v slovenských podmienkach.

Graf 2.21 dokumentuje rozdiely v zmene štruktúry spotreby mladšej a staršej populácie na Slovensku. Veľmi podobné proporcie v štruktúre, aj napriek istým zmenám, ukazujú na pretrvávajúci vysoký podiel výdavkov na potraviny a bývanie, čo nekorešponduje so smerovaním k štruktúram spotreby typickým pre ekonomiky s vysokou životnou úrovňou.

Graf 2.21

Zmena štruktúry dopytu mladších (25 – 49 r.) a starších (nad 50 r.) v rozmedzí rokov 2004 – 2011 (%)

Poznámka: Os x predstavuje jednotlivé položky spotrebného koša podľa klasifikácie COICOP, os y predstavuje percentuálny podiel výdavkov na jednotlivé položky CP01 až CP12 z celkového rozpočtu domácností.

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov z rodinných účtov.

2.5.3. Komparácia spotrebiteľského správania domácností strieborných

Detailnejší pohľad na správanie domácností strieborných umožní nasledujúca analýza štruktúry spotrebných výdavkov za jednotlivé vekové skupiny. Jednotlivé skupiny domácností sa líšia svojimi

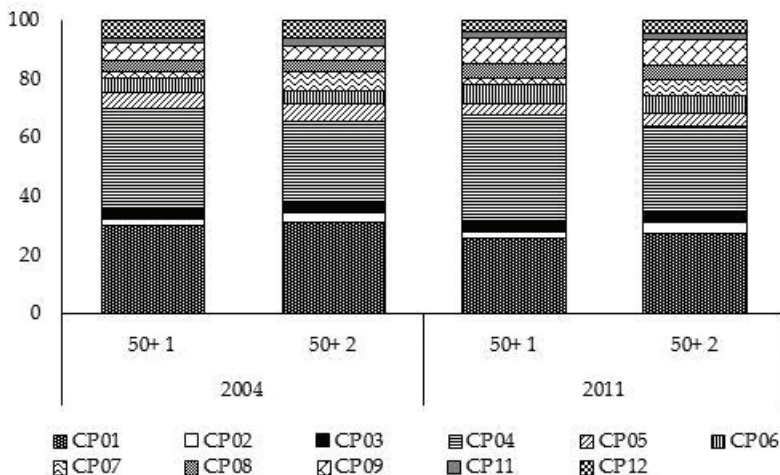
charakteristikami aj z pohľadu pohlavia. Vysoký vek, ktorého sa dožívajú ženy, sa premieta v jednočlenných domácnostiach už v skupine nad 64 rokov a významne v skupine nad 80 rokov. Tým je ovplyvnená i štruktúra spotreby, nakoľko je spojená aj s kvalitou hospodárenia a možnosťami riešiť v rámci svojej spotreby aj časť spotreby svojich potomkov.

Štruktúra spotreby strieborných sa líši aj v závislosti od toho, či žijú osamote, alebo vo dvojici (graf 2.22). Strieborní ľudia žijúci v dvojčlenných domácnostiach v porovnaní s tými, ktorí žijú osamote, míňajú v priemere viac finančných prostriedkov z rozpočtu najmä na potraviny (26,8 % v porovnaní s 25,3 % v roku 2011), na odievanie a obuv (3,7 % v porovnaní s 3,4 %) na zariadenie domácnosti (4,4 % v porovnaní s 3,7 %), na dopravu (5,2 % v porovnaní s 2,3 %), na rekreáciu a kultúru (8,8 % v porovnaní s 8,6 %), na hotely a reštaurácie (2,2 % v porovnaní s 1,9 %), ako aj na iné tovary a služby predovšetkým na predmety osobnej starostlivosti a poistenie (4,7 % v porovnaní s 4,3 %). Relatívne menej míňajú na bývanie, poštu a telekomunikácie, ale aj na zdravie, čo súvisí najmä s tým, že ľudia žijúci v partnerskom vzťahu sa starajú o seba viac ako tí, ktorí žijú osamote. Výdavky na vzdelávanie tvoria zanedbateľnú časť rozpočtu strieborných bez ohľadu na to, v akom type domácnosti žijú.

Z grafu 2.22 je zrejmé, že v domácnostiach strieborných tak jednočlenných, ako aj dvojčlenných sa za sledované obdobie uskutočnili predovšetkým zmeny v smere zníženia podielu výdavkov za potraviny a došlo k zvýšeniu podielu výdavkov za bývanie, pričom ostatné výdavkové skupiny sa zmenili minimálne. Aj to je dôkazom obmedzeného manévrovacieho priestoru pre spotrebu, kedy nízke starobné dôchodky, aj keď v prípade dvojčlenných domácností posilnené zdvojeným príjmom, nedokážu dosiahnuť na zvýšenie významnejšej spotreby v ostatných výdavkových skupinách.

Graf 2.22

Spotrebiteľské správanie sa v jedno a dvojčlenných domácnostiach strieborných (nad 50 r.), r. 2004, 2011 (%)²⁵

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov z rodinných účtov.

Tabuľka 2.5 približuje zásadné rozdiely v proporciách štruktúry spotreby medzi jednotlivými skupinami strieborných a populácie do 49 rokov na Slovensku. Je viac ako zreteľné, že tieto proporcie sa nepodobajú proporciám v štruktúrach spotreby v starých členských krajinách EÚ, najmä nie za skupinu domácností viac ako 80-ročných.

Z pohľadu štruktúr výdavkov za vekové skupiny strieborných možno nájsť podobnosť v proporciách podielu výdavkov za domácnosti 65 – 79-ročných a domácností viac ako 80-ročných. Prevládajú výdavky za potraviny a bývanie a v štruktúre spotreby sú tiež významné výdavky na zdravotníctvo a rôzne tovary a služby (s veľkou pravdepodobnosťou spojené so službami sociálneho charakteru).

²⁵ CP10 (výdavky na vzdelávanie) neboli do analýzy zahrnuté, nakoľko tvorili len zanedbateľnú časť rozpočtu strieborných.

Z toho vyplýva, že ak sa v budúcnosti budú hľadať cieľové skupiny pre poskytovanie služieb a tovarov v oblasti zdravotníctva, tak pôjde o tieto dve skupiny s podobnou a pomerne stabilnou štruktúrou spotreby. V súčasnosti však vzhľadom na už prezentované problémy v oblasti úrovne príjmov týchto skupín obyvateľov nepredstavujú cieľovú skupinu pre efektívne realizovanie koncepcie striebornej ekonomiky tak pre slovenské, ako aj pre zahraničné podniky. Pre slovenské v zmysle predstáv hľadania prorastových faktorov v ekonomike.

Tabuľka 2.5

Zmena spotrebiteľského správania v závislosti od veku
(% z celkových výdavkov, COICOP), r. 2004 – 2011

	25 – 49	50 – 64	65 – 79	80+
CP01	19,33	25,80	29,93	31,20
CP02	3,30	3,38	2,17	1,64
CP03	6,42	4,50	3,19	2,35
CP04	24,95	30,04	36,15	39,26
CP05	4,56	5,27	4,33	3,57
CP06	2,30	3,89	6,15	7,43
CP07	8,61	4,96	2,58	0,74
CP08	6,11	5,04	4,21	3,20
CP09	8,82	7,57	5,60	3,80
CP10	0,92	0,07	0,02	0,00
CP11	6,56	3,10	0,90	2,50
CP12	8,10	6,38	4,76	4,30

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov z rodinných účtov.

2.6. Potenciálny dopyt a výdavková štruktúra domácností strieborných – prorastové faktory v ekonomikách EÚ

Pri sumarizovaní príležitostí pre súkromný sektor z pohľadu výdavkov domácností strieborných v krajinách s najväčším potenciálom z hľadiska príjmov, rozdeľujeme výdavky domácností klasifikované

podľa účelu (COICOPu) na dve skupiny: funkčné výdavky (CP01, CP05, CP06, CP07, CP12) a výdavky súvisiace so životným štýlom (CP01, CP02, CP03, CP04, CP08, CP09, CP10, CP11),²⁶ pričom v tabuľke 5 uvádzame len tie výdavky, ktoré tvoria z celkových výdavkov domácností aspoň 5 %. Vo všeobecnosti menej ako 5 % na celkových výdavkoch strieborných domácností v skúmaných krajinách tvorili výdavky na alkoholické nápoje a tabak, na poštu a telekomunikácie a vzdelávanie.

Z pohľadu funkčných výdavkov domácností strieborných sa pre súkromný sektor otvárajú príležitosti v krajinách s najväčším potenciálnym dopytom najmä v súvislosti s potrebou zabezpečovania zdravotnej starostlivosti či už prostredníctvom tovarov, alebo zabezpečovania služieb, ďalej prispôsobenia dopravných prostriedkov potrebám starších ľudí, a to nielen osobných automobilov, ale aj verejnej hromadnej dopravy, kde vzniká možnosť vytvárania verejno-súkromných partnerstiev. Priestor sa otvára aj pre rozvoj poľnohospodársko-potravinárskeho sektora, najmä v súvislosti s očakávaným vyšším dopytom po bioproduktoch, ako aj po produktoch podporujúcich zdravý životný štýl. Určitým limitujúcim faktorom pre exportné firmy je skutočnosť, že dopyt starších solventnejších spotrebiteľov v niektorých regiónoch, napr. región Francúzska, je cenovo neelastický, a to z toho dôvodu, že rozhodujúcejším faktorom je podpora domácej, lokálnej produkcie. V Nemecku tento limitujúci faktor nepôsobí, ale možno predpokladať snahu domácej produkčnej a obslužnej základne, že sa bude snažiť potreby v tejto oblasti saturovať v rámci podmienok vlastnej krajiny a nevytvorí dostatočný priestor pre dovoz týchto tovarov a služieb z iných krajín. Priestor totiž predstavuje široká platforma rozvinutých fariem už dnes sa orientujúcich na biopotraviny a bio poľnohospodárske plodiny.

²⁶ Delenie výdavkov na dve skupiny podľa autorov A. Dujin, F. Lehuédé, T. Mathé a N. Siounandan (2010): *Étude de l'impact du vieillissement de la population sur l'offre et la demande de biens et de services de consommation*.

V rámci životného štýlu sa otvárajú nové možnosti najmä v sektore stavebníctva, kde už zaregistrovali veľký potenciál mnohé zahraničné firmy. Na význame nadobúdajú v týchto krajinách nové formy bývania pre starších, ktoré sa navzájom líšia veľkosťou, formou organizácie, ale aj generačným zložením (napr. spoločnosť Sunrise Senior Living, ktorá je jedným z najväčších poskytovateľov asistovaného bývania v USA, už prevádzkuje 9 bytových komplexov pre starších ľudí v Nemecku a 11 vo Veľkej Británii). Podľa prieskumu (Stula, S., 2012) však vo všeobecnosti v európskych krajinách s rastúcim vekom klesá ochota sťahovať sa zo známeho prostredia do neznámeho. Medzi faktory, ktoré pri ich rozhodovaní zohrávajú dôležitú úlohu, patria jednak finančné nároky, ako aj to, či žijú v podnájme alebo vo vlastnej nehnuteľnosti, ďalej početnosť rodiny, ich príjem, príp. veľkosť nehnuteľnosti (najmä so znižovaním mobility v dôsledku starnutia). Podľa prieskumu majú starší ľudia vo väčšine OECD krajín tendenciu „starnúť na mieste“ (age in place), teda skôr preferujú sťahovanie v staršom veku v rámci mesta/obce, v ktorom žijú, resp. ktoré poznajú a aj to zväčša len keď to vyžaduje zhoršenie ich zdravotného stavu. V Holandsku napríklad zvažuje možnosť presťahovania sa po dovŕšení 55 rokov viac ako 50 % seniorov, avšak viac ako 70 % z nich preferuje bývanie blízko ich mesta alebo dediny. Alebo napríklad vo Francúzsku stále pretrváva silná tradícia starostlivosti o starších ľudí v rámci rodiny.²⁷

Na švédskom trhu možno v súčasnosti nájsť pre strieborných rôzne typy bývania, ktoré sú prispôbené ich potrebám. Švédske municipality podporujú bývanie starších ľudí vo vlastnom dome/byte, čo pozitívne vplýva najmä na psychiku starších ľudí. V prípade zhoršenia zdravotného stavu môžu využiť domácu starostlivosť (home care services), teda jednotlivec môže ostať bývať doma a za poplatok mu štátna samospráva zabezpečuje určitý typ služieb

²⁷ Zatiaľ sa aj rodiny v ČR, ale aj v SR starajú o seniorov celkom ochotne. Približne 80 % starostlivosti o seniorov je poskytovanej v rodinách a len 20 % v zaopatrovacích inštitúciách.

(napr. nakupovanie, upratovanie, sprevádzanie na vyšetrenia do nemocnice a i.). Bývanie pre seniorov (senior living alebo 55+ living) môžu využiť aktívni starší ľudia obyčajne medzi 55 – 75 rokmi a predstavuje možnosť odkúpenia alebo prenajatia špeciálne upravených bytov pre potreby starších ľudí (kúpeľne, kuchyne a i.). Po odkúpení týchto bytov sa platí poplatok združeniu vlastníkov. V obytných domoch s takýmito bytmi, ktoré prevádzkujú municipality, sa nachádzajú len starší ľudia nad 55 rokov a neposkytujú sa v nich žiadne dodatočné služby. Súkromné verzie takého typu bývania sa môžu od seba líšiť poskytovanými službami (sauna, telocvičňa, knižnica, v určitých prípadoch je k dispozícii zdravotná sestra, upratovačka a i.). Bezpečné bývanie (secure living) je podobné ako bývanie pre seniorov, avšak rezidenti musia mať nad 70 rokov. Budova má vlastné priestory, alarm a možnosť doručiť jedlo. K dispozícii sú tiež zamestnanci, ktorí organizujú aktivity pre rezidentov. Tieto apartmány môžu byť buď v osobnom vlastníctve, alebo prenajaté, doplnkové služby sú spoplatnené. Ďalšou možnosťou sú ošetrovateľské domy (nursing homes) a domy so špeciálnou starostlivosťou, v ktorých sú pacienti umiestnení podľa typu zdravotného postihnutia (Edström, E. a Gustafsson, M., 2011).

V Dánsku je najnovším trendom budovať si vlastné komunity starších ľudí, pričom každý z nich býva vo svojom vlastnom dome, avšak majú spoločné jedálne, záhrady, remeselné dielne a v prípade potreby si spoločne najímajú opatrovateľské služby, čím si znižujú náklady. V Holandsku sa vláda a municipality snažia stimulovať rozvoj zón starostlivosti o rezidentov (residential care zones), čo sú oblasti v mestách alebo obciach, v rámci ktorých je do 500 m od obydľí garantovaný nadštandardný balíček starostlivosti a služieb pre starších ľudí. Táto vzdialenosť bola zvolená z dôvodu pohybovej obmedzenosti seniorov. V rámci týchto zón je poskytovaná 24-hodinová služba na telefóne (on-call care). Teda aj tí seniori, ktorí nepotrebujú 24-hodinovú starostlivosť, si môžu do určitej miery zachovať svoju samostatnosť.

DK	Doprava	14,9	Potraviný	12,6	Potraviný	11	Bývanie	30,1	Bývanie	39,1	Bývanie	46,6
	Potraviný	11,5	Doprava	9	Rozl. T. a S.	8,9	Rekr. a kult.	11,7	Rekr. a kult.	10,7	Rekr. a kult.	10,5
	Rozl. T. a S.	8,2	Rozl. T. a S.	8,8	Zdrav.	5,9						
	Vyb. dom.	6,7			Vyb. dom.	5						
		41,3		30,4		30,8		41,8		49,8		57,1
FL	Doprava	16,2	Potraviný	14,9	Potraviný	14,3	Bývanie	27,5	Bývanie	36,5	Bývanie	44
	Potraviný	13,1	Doprava	10,4	Zdrav.	9,1	Rekr. a kult.	10,8	Rekr. a kult.	9,9	Rekr. a kult.	6,5
	Rozl. T. a S.	11	Rozl. T. a S.	8,4	Rozl. T. a S.	9,1						
			Zdrav.	7	Doprava	7,2						
		40,3		40,7		39,7		38,3		46,4		50,5
SE	Doprava	14,1	Doprava	11,9	Vyb. dom.	25,1	Bývanie	30,3	Bývanie	36,3	Bývanie	29,1
	Potraviný	10,2	Potraviný	11,2	Potraviný	10,3	Rekr. a kult.	12,3	Rekr. a kult.	10,9	Rekr. a kult.	7,9
	Vyb. dom.	5,9	Vyb. dom.	5,4	Doprava	6,8						
			Rozl. T. a S.	5								
		30,2		33,5		42,2		42,6		47,2		37
BE	Potraviný	13,5	Potraviný	14,5	Potraviný	13,2	Bývanie	25,8	Bývanie	31,2	Bývanie	36,2
	Doprava	12,9	Rozl. T. a S.	12,1	Zdrav.	9,9	Rekr. a kult.	9,6	Rekr. a kult.	8	Rekr. a kult.	13,4
	Rozl. T. a S.	11,4	Doprava	8,2	Rozl. T. a S.	9,1	Rešt.	6,7	Rešt.	5,5	Rešt.	5,9
	Vyb. dom.	5,3	Zdrav.	7			a hotely		a hotely		a hotely	
		43,1	Vyb. dom.	5,6								
				47,4		32,2		42,1		44,7		55,5

	Funkčné					Životný štýl				
	starnúci		starí		najstarší		starnúci		starí	
LU	Doprava	15,9	Doprava	12	Potraviny	12	Bývanie	30	Bývanie	36,2
	Potraviny	9,6	Potraviny	11	Doprava	7,7	Rekr. a kult.	7,6	Rekr. a kult.	6,6
	Rozl. T. a S.	8,4	Rozl. T. a S.	8,8	Vyb. dom.	7,2	Rešt. a hotely	8,2	Rešt. a hotely	7,4
	Vyb. dom.	6,9	Vyb. dom.	5,8			Odievanie	6,2	Odievanie	5,1
		40,8		37,6		26,9		52		55,3
NL	Doprava	11,6	Rozl. T. a S.	14,2			Bývanie	25,6	Bývanie	34,4
	Rozl. T. a S.	15,7	Potraviny	11,4			Rekr. a kult.	11,1	Rekr. a kult.	10,2
	Potraviny	10,7	Doprava	7,2			Rešt. a hotely	5,3		
	Vyb. dom.	6,8	Vyb. dom.	6,5			Odievanie	5,2		
		44,8		39,3				47,2		44,6

Prameň: Vlastné spracovanie podľa autorov Duijn – Lehuédé – Mathé – Siounandan (2010).

S potrebou zabezpečenia vhodného bývania pre starších ľudí sa vynárajú pre stavebné firmy nové možnosti, či už je to v súvislosti s výstavbou nových prispôsobených bytových komplexov potrebám starších ľudí, alebo dokonca celých mestečiek pre seniorov.

V niektorých krajinách, ako napríklad Holandsko, sú vysoké ceny pôdy hlavným limitujúcim faktorom vytvárania mestečiek pre seniorov, ako je Sun City v USA. V tých krajinách (napr. Švédsko), kde vláda podporuje zotrvanie starších ľudí vo vlastných domoch/bytoch, možno očakávať zvýšený dopyt po novom vybavení domácnosti. Tento trend už zaregistrovali mnohé firmy, ktoré sa snažia presadiť na trhu poskytovaním domácej starostlivosti prostredníctvom rôznych technologických zlepšení, ako napr. interaktívny kamerový monitoring, čo by následne viedlo k rastu dopytu po ošetrovateľoch starších ľudí so špecifickými počítačovými zručnosťami.

Nový priestor v súvislosti s demografickými zmenami a s ohľadom na štruktúru výdavkov domácností starnúcich sa vytvára aj v oblasti cestovného ruchu a v krajinách Beneluxu, najmä v Belgicku a Luxembursku, aj v oblasti reštauračných a hotelierskych služieb.

Vo všetkých skúmaných regiónoch využívajú starší ľudia v porovnaní s krajinami EÚ 27 nadpriemerne internet, čo vytvára dobrý potenciál aj pre rozvoj internetového obchodu.

Zahraničné skúsenosti

Medzi kľúčové faktory úspechu spoločností snažiacich sa zohľadniť starnutie populácie vo svojich rozvojových stratégiách môžeme zaradiť najmä (Dujin, A., Lehuédé, F., Mathé, T. a Siounandan, N., 2010):

- poskytovanie produktov alebo služieb prispôsobených meniacemu sa životnému štýlu – je potrebné brať do úvahy, že starnúci ľudia, ktorí ešte mnohokrát vedú aktívny život, nemajú rovnaké potreby, ako tí najstarší, rovnako ako sa odlišuje aj spotrebiteľské

správanie strieborných v závislosti od toho, či žijú v jedno, dvoj alebo vo viacčlennej rodine,

- poskytovanie produktov a služieb zohľadňujúcich fyziologické zmeny – postupná strata pohybových schopností spojená so starnutím poskytuje priestor pre vytvorenie nových výrobkov a služieb zohľadňujúcich aj zdravotné aspekty života človeka, pri väčšine produktov alebo služieb je možné zohľadniť starnutie populácie prostredníctvom zohľadnenia princípov univerzálneho dizajnu,
- poskytovanie produktov a služieb bez stigmatizácie veku – starších ľudí môže odradiť od kúpy označenie produktov pre seniorov a pod. z toho dôvodu, že sa cítia byť mladšími,
- pri poskytovaní produktov a služieb bude potrebné zohľadniť skutočnosť, že nastupujúca generácia seniorov nebude rovnaká, ako sú súčasní seniori, najmä v dôsledku pokračujúcich spoločenských a ekonomických zmien.

Zahraničné skúsenosti naznačujú, že vládne iniciatívy môžu tiež zohrávať dôležitú úlohu pri využívaní potenciálu striebornej ekonomiky zo strany firiem. Tieto iniciatívy môžu mať rôznu formu, môžu byť zamerané jednak na zvyšovanie informovanosti o nových dimenziách trhu súvisiacich so starnutím populácie, poskytovanie poradenstva, alebo môžu mať formu stimulov, ktoré by pozitívne motivovali spoločnosti, aby reagovali na nové výzvy súvisiace so starnutím populácie. Inú formu predstavujú regulačné opatrenia, ktoré by zaväzovali spoločnosti dodržiavať určité štandardy, ako napríklad uplatňovanie univerzálneho dizajnu.

Niektoré krajiny, ako napríklad Nemecko či Japonsko, ktoré patria medzi tie najrýchlejšie starnúce ekonomiky, už podnikli viaceré kroky na podporu rozvoja striebornej ekonomiky. Nemecko sa napríklad prostredníctvom vládnych iniciatív snažilo zvýšiť povedomie spoločností o ekonomickom potenciáli striebornej generácie, ale tiež iniciovalo viacero pilotných projektov, ktoré mali podporiť spoluprácu spoločností pri vývoji inovatívnych produktov a služieb pre

seniorov, alebo mali pomôcť budovať medzinárodnú spoluprácu dôležitú pre export takýchto produktov na zahraničné trhy. V roku 2009 bol Spolkovým ministerstvom pre rodinu, seniorov, ženy a mládež SRN realizovaný trojročný program Vek ako ekonomický faktor s rozpočtom 22,5 milióna eur, ktorý pozostával z troch podprogramov: *aktívne starnutie*, ktorý pomáha starším ľuďom zotrvať dlhšie na trhu práce, *medzigeneračné dobrovoľníctvo*, ktorý sa snaží, aby mala spoločnosť väčší prospech z voľného času ľudí na dôchodku a podprogram *vek-ekonomický faktor*, zameraný najmä na podporu rozvoja inovatívnych produktov pre všetky generácie, pričom sa zdôrazňuje princíp univerzálneho dizajnu. Vo Veľkej Británii sú od roku 2008 v platnosti stavebné normy, podľa ktorých by sa pri stavbe verejných budov mal dodržiavať princíp univerzálneho dizajnu. Okrem toho o rok neskôr predstavila britská vláda akčný plán týkajúci sa zhodnotenia možností hospodárskeho rozvoja spojeného so starnutím populácie. Plán identifikoval tie sektory, v ktorých by iniciatívy verejného sektora mohli mať najväčší vplyv na podporu rozvoja striebornej ekonomiky. V Južnej Kórei zaviedli v roku 2005 program Senior friendly industry promotion program, ktorým sa má podporiť najmä sektor robotiky a výroba ergonomických predmetov, pričom štát zastrešil vybudovanie potrebnej infraštruktúry na vývoj a výskum. V Spojených štátoch amerických sa verejnými politikami vytvára rámec pre vznik súkromných iniciatív, ako napríklad AgeLab. V apríli 2013 prijali napríklad vo Francúzsku národnú stratégiu zameranú na vytvorenie špecifického „strieborného sektora“, v rámci ktorej už bola realizovaná prvá iniciatíva – vytvorenie Silver Valley, ktorá združuje približne 50 podnikov (približne so 645 pracovnými miestami), pričom ich počet by sa mal v horizonte 5 – 10 rokov rozrásť približne na 300.

* * * *

Skúmanie spotrebiteľského správania sa obyvateľstva v krajinách EÚ potvrdilo spolu s výsledkami v predchádzajúcich materiáloch

k dotknutému projektu APVV Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe, že prorastové faktory slovenskej ekonomiky môžu byť spojené s využitím potenciálneho dopytu strieborných v regióne Stredozemie, v krajinách ako Nemecko, Francúzsko, ďalej v krajinách Beneluxu, ako aj v severských krajinách. Možnosť realizácie koncepcie striebornej ekonomiky je v týchto krajinách vysoká. Naproti tomu je jej realizácia v zmysle uspokojovania potrieb starších na Slovensku zložitejšia predovšetkým z pohľadu vývoja príjmovej situácie staršej generácie a z aspektu budúcich možností tiež limitovaná formovaním budúcich starobných dôchodkov. Konkrétne detailnejšie výsledky skúmania štruktúry spotreby v relevantných krajinách EÚ poskytujú jednotlivé časti tejto práce.

Zároveň je potrebné uviesť, že samotná iniciácia v podobe prorastových faktorov na strane Slovenska je determinovaná nielen vonkajšími, ale aj vnútornými podmienkami. Znamená to, že úspešnosť aktivít, ktoré by mohli byť realizované slovenskými podnikmi a ich efektívnosť bude závisieť od toho, ako sa v súčasnom období podarí podnikom „infiltrovať“ do exportných štruktúr, nakoľko možno reálne predpokladať, že krajiny s dostatočným či významným potenciálom striebornej ekonomiky budú chcieť tieto príležitosti využiť tiež. Vyplýva to aj z hľadania exportných príležitostí týchto krajín a existujúcej produkčnej a obslužnej základne, ako aj z ich prvotných skúseností, ktoré sú ilustrované v časti o prorastových faktoroch v ekonomikách EÚ a iných zahraničných skúsenostiach.

Samozrejme, je mimoriadne dôležité, ako sa v prípade záujmu o realizovanie týchto aktivít nastaví domáce podmienky, to znamená podporu národných podnikov, ktoré by sa mohli v tejto oblasti „pohybovať“. Rovnako dôležité je stanovenie konkrétnych smerov aktivít v zabezpečovaní potrieb starších v krajinách EÚ, ktoré predstavujú významný potenciál striebornej ekonomiky z pohľadu spotreby ich staršej populácie.

3. VPLYV STRIEBORNEJ EKONOMIKY NA ZAMESTNANOSŤ V EURÓPSKEJ ÚNII¹

Starnutie a súvisiaci prechod z aktívneho pracovného života do dôchodku ovplyvňuje okrem ponuky práce aj správanie ľudí ako spotrebiteľov. Zmeny v objeme dopytu a v štruktúre spotreby v dôsledku rastúceho počtu starších ľudí v európskych ekonomikách majú potenciál stať sa hnacou silou konceptu, ktorý je často označovaný ako strieborná ekonomika. Tento termín sa vzťahuje na súbor ekonomických činností spojených s výrobou a poskytovaním tovarov a služieb zacielených na staršiu časť populácie. Európska komisia venuje pozornosť tejto problematike už niekoľko rokov a napríklad v Správe o starnutí populácie z roku 2009 kladie dôraz na možný pozitívny vplyv starnutia na súkromný sektor: *"Starnutie spoločnosti prináša nové príležitosti pre inovatívne podniky vzhľadom k dopytu po inovatívnych alebo prispôbených tovaroch a službách"*.

Starnutie je v súčasnosti považované za významný sociálny a ekonomický problém Európy. Účinky starnutia na štruktúru spotreby povedú k štrukturálnym ekonomickým problémom. Zvýšenie dopytu po niektorých špecifických tovaroch a službách by mohlo byť považované za príležitosť pre niektoré sektory, alebo dokonca malé krajiny. Na druhej strane, niektoré sektory sa budú musieť prispôbiť poklesu v dopyte po ich produkcii v dôsledku nevyhnutných zmien v spotrebnom správaní. Hlavnou myšlienkou konceptu striebornej ekonomiky je zameranie produkcie tovarov a služieb na rastúcu skupinu starších spotrebiteľov, ktorá má potenciál stimulácie hospodárskeho rastu a vytvárania nových pracovných príležitostí.

¹ Kapitola predstavuje zhrnutie výskumu efektov striebornej ekonomiky na vybrané ekonomiky EÚ. Je založená na prácach kolektívu autorov na projekte 7. rámcového programu NEUJOBS – *Zamestnanosť 2025: Vplyv transformačných procesov na európsky trh práce*, hlavne z práce M. Štefánika a kol. (2013). Pre bližšie informácie pozri <www.neujobs.eu>.

Vo zvyšku tejto kapitoly budeme označovať ako strieborný dopyt spotrebu, ktorá je spojená so spotrebou domácností s prednostom vo veku nad 60 rokov.²

Je možné očakávať, že zmeny vo verejných a súkromných výdavkoch budú mať významný vplyv na štruktúru ekonomiky. V tejto kapitole sa však zameriame iba na budúce účinky súkromnej spotreby, a to napriek faktu, že významný nárast dopytu je možné očakávať aj v prípade verejne financovaných odvetví zdravotných a sociálnych služieb. Komplexnosť problematiky spojennej s konceptom striebornej ekonomiky spočíva predovšetkým v tom, že starší ľudia v jednotlivých krajinách Európy nemajú rovnaké spotrebné správanie. Medzi staršou časťou populácie existujú mnohé hospodárske, sociálne a kultúrne faktory, ktoré ovplyvňujú vzorce ich spotrebného správania. Všeobecne platí, že možno očakávať zvýšenie dopytu po strieborných tovaroch a službách vo všetkých členských štátoch, avšak budú existovať odlišnosti v objeme a štruktúre v jednotlivých krajinách. Rast počtu starších zakladá pozitívne podmienky pre realizáciu konceptu striebornej ekonomiky v Európe.

3.1. Rast významu strieborného dopytu

Celkový dopyt domácností rozdelených podľa veku prednostu závisí od viacerých faktorov, pričom najdôležitejšie predstavujú počet domácností a ich bohatstvo. Bohatstvo je možné vyjadriť priemerným príjmom príslušnej vekovej skupiny a úrovne jej úspor. Spotreba starších ľudí, bez ohľadu na to, či bude financovaná prostredníctvom transferov z verejného alebo súkromného sektora, alebo prostredníctvom postupného mŕňania úspor, sa zvýši nielen vďaka efektom teórie druhej demografickej dividendy (a dopadov na

² V tejto kapitole sa vzhľadom na dostupnú štruktúru spotreby domácností podľa veku prednostu pre krajiny EÚ líši definícia striebornej domácnosti od rozdelenia uvádzaného v predchádzajúcich kapitolách.

úspery a akumuláciu kapitálu všeobecne opísanej v ekonomickej literatúre), ale jednoducho aj z dôvodu, že počet dôchodcov sa bude rýchlo zvyšovať (prípadný pokles kúpnej sily týchto jednotlivcov v budúcnosti môže byť kompenzovaný bezprecedentným nárastom ich počtu). Najnovšie empirické štúdie sa preto zameriavajú nielen na makroekonomické dopady rastúceho podielu starších na celkovom počte obyvateľov a zmeny v spotrebnom správaní a produkcii, ale aj na zmeny v spotrebe starších obyvateľov. Inými slovami, celkový dopyt bude ovplyvnený predovšetkým štruktúrou spotreby starších a posunmi v tejto štruktúre.

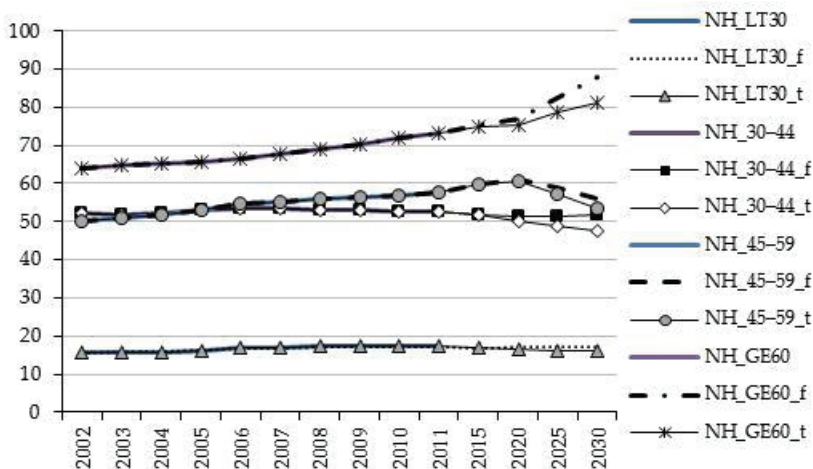
Výsledky, ktoré sú prezentované v tejto časti publikácie, sú založené na informáciách o štruktúre spotreby z európskeho zisťovania štatistiky rodinných účtov (HBS) a výsledkoch štúdie M. Štefánika a kol. (2013). Údaje databázy HBS majú niektoré zásadné obmedzenia týkajúce sa ich porovnateľnosti medzi krajinami EÚ (rozličné národné metodiky) a ich relatívnej zastaranosti (5-ročná periodicita). Na druhej strane však treba spomenúť, že HBS predstavuje najvýznamnejší a najspoľahlivejší zdroj informácií o štruktúre spotreby, ktorý je na európskej úrovni dostupný. Hlavné trendy starnutia populácie EÚ 27 v predloženej analýze sú založené na projekciách NIDI (Huisman, C. C. a kol. , 2012), ktoré predstavujú určité hranice budúceho vývoja vyjadrené v nasledovnej podobe: optimistický a pesimistický scenár.

Celkový počet domácností vo všetkých krajinách bol rozdelený do 4 vekových skupín na základe veku prednostu domácnosti (mladší ako 30, 30 – 44, 45 – 59, starší ako 60 rokov). Odhad počtu domácností bol založený na demografickej prognóze NIDI a predpokladanej štruktúre a veľkosti domácnosti. Výsledky prognózy naznačujú, že starnutie obyvateľstva bude mať významný vplyv na štruktúru domácností podľa veku prednostu (pozri graf 3.1). Počet domácností s prednostom vo veku nad 60 rokov sa do roku 2030 výrazne zvýši v prípade oboch scenárov. Počet domácností vo veku 45 až 59 rokov dosiahne svoj vrchol v roku 2020, a následne dôjde

k postupnému poklesu na úroveň roku 2006. Naproti tomu, v prípade dvoch najmladších vekových skupín pravdepodobne nastane stagnácia alebo až mierny pokles celkového počtu domácností. Situácia v prípade jednotlivých členských štátov sa môže mierne líšiť od celoeurópskeho vývoja.

Graf 3.1

Odhad počtu domácností podľa veku prednostu domácnosti v EÚ³, mil.

Prameň: Eurostat; Štefánik, M. a kol., 2013.

Predpoklady budúceho vývoja o celkovej spotrebe domácností v aplikovanej analýze sú založené na rozšírenej projekcii modelu NEMESIS (Boitier, N. et al., 2013). Tento odhad zároveň poskytuje súhrnné informácie o predpokladanej štruktúre spotreby vyvolanej zmenami agregátneho dopytu domácností. Predložená analýza bola rozšírená o informácie o štruktúre spotreby na 12 COICOP položiek

³ Bez Dánska, Fínska, Švédska a Slovinska, v prípade ktorých bola dostupnosť údajov HBS obmedzená.

pre všetky 4 typy domácností. Celková spotreba v jednotlivých krajinách bola určená na základe informácií o odhadnutom počte domácností a priemernej spotrebe domácnosti, ktorá bola odhadnutá pomocou štatistického modelu založeného na údajoch HBS. Druhý krok výpočtu podielov súkromnej spotreby bol založený na vynásobení počtu domácností podľa veku a priemerných výdavkov na spotrebu podľa veku, pričom pre oba scenáre bol tento výpočet rozdelený na 12 COICOP položiek. Odhadnutá štruktúra spotreby domácností sa postupne mení ako dôsledok očakávaného rastu bohatstva domácností. Výsledkom je získanie komplexnej informácie o predpokladanom vývoji štruktúry a veľkosti spotreby.

V roku 2010 predstavoval dopyt strieborných domácností približne 28 % celkovej spotreby domácností. Keďže podiel strieborných domácností v tomto roku dosiahol takmer 36 % z celkového počtu domácností, je možné konštatovať, že pokles úrovne príjmov v dôchodku vedie k znižujúcej sa schopnosti vytvárať dopyt. Štruktúra spotreby sa pri porovnávaní medzi krajinami líši v závislosti od vekovej štruktúry obyvateľov a úrovne bohatstva. Podiel strieborného dopytu na spotrebe SR predstavuje pomerne nízke percento, v roku 2010 bol mierne nižší ako 25 %. Naopak, oveľa vyšší podiel, viac ako 32 %, bol zaznamenaný v Nemecku, ktoré už v súčasnosti čelí efektom starnutia populácie. Dosiahnuté výsledky odhadov naznačujú, že v budúcnosti dôjde k rastu podielu strieborného dopytu vo všetkých krajinách EÚ.

Výsledky odhadov ukázali, že v EÚ 27 sa podiel domácností s prednosťou vo veku nad 60 rokov zvýši z takmer 36 % v roku 2010 na viac ako 43 % v roku 2030 (čo predstavuje nárast o viac ako 20 percent). Podobný vývoj je očakávaný aj v prípade spotreby starších domácností, ktorých podiel sa na celkovej spotrebe do roku 2025 zvýši na zhruba 32 % a do roku 2030 už na 35 %. Najvyšší podiel spotreby týchto domácností je možné očakávať v Nemecku, kde by v roku 2025 mohol dosiahnuť zhruba 38 % a v roku 2030 až okolo 42 %.

Rastúci dopyt týchto domácností sa bude významne podieľať na zvýšení dopytu v niektorých odvetviach.

3.2. Očakávané zmeny v štruktúre spotreby domácností

Štruktúra spotreby domácností v EÚ prezentovaná v tejto časti bola určená ako vážený priemer spotrebných košov v jednotlivých krajinách. Spotreba v jednotlivých krajinách zohľadňovala aj rozdiely týkajúce sa zvolených vekových skupín. Je nutné prízvukovať, že informácie o spotrebe sa zhromažďujú na úrovni domácností, zatiaľ čo informácie o starnutí sú založené na demografických odhadoch, ktoré sú realizované na úrovni jednotlivcov. Z tohto dôvodu v tejto kapitole budeme odkazovať na vekovú skupinu domácností podľa veku prednostu domácnosti, pre ktoré máme dostupné údaje o spotrebe. Existujú dôvody, prečo je možné očakávať významné rozdiely v štruktúre spotreby medzi jednotlivými krajinami. Dôvody týchto rozdielov vyplývajú predovšetkým z ekonomických faktorov, ako sú príjmy domácností alebo cenová úroveň v danej krajine, ktoré zohrávajú spolu s národnými, kultúrnymi a sociálnymi odlišnosťami dôležitú úlohu.

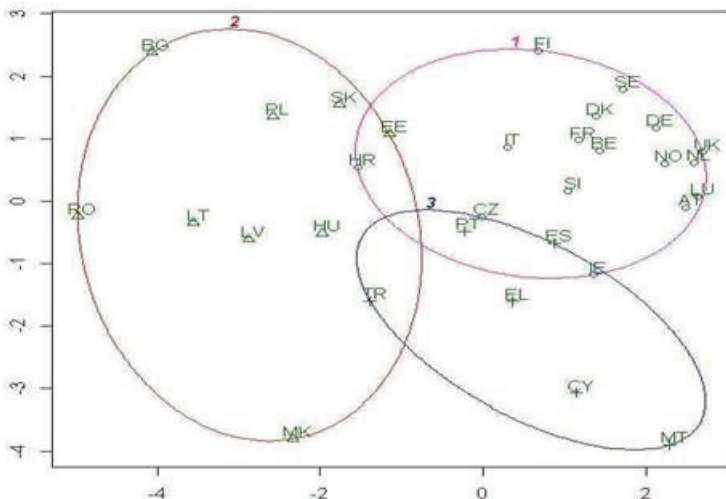
Pochopiteľne existujú značné rozdiely v štruktúre spotreby mladších domácností v porovnaní s domácnosťami starších, avšak zároveň existujú významné rozdiely aj medzi spotrebou rôznych skupín strieborných domácností. Rast podielu priemerných výdavkov na bývanie je v prípade skupiny nad 80 rokov podstatne vyšší ako u domácností 65 – 79-ročných. Zároveň je možné očakávať, že v tejto skupine domácností sa vyskytuje najvyšší podiel jednočlenných domácností, čo čiastočne vysvetľuje spomínaný rast podielu výdavkov na bývanie. Pri porovnaní výdavkov domácností 50 – 64-ročných a vyše 80-ročných na dopravu vidíme prepád na menej ako polovicu v prípade domácností nad 80 rokov. Tento fakt je determinovaný tak zdravotnými faktormi, ako aj prechodom z aktívneho pracovného

života do dôchodku. Na druhej strane, výdavky na zdravotníctvo postupne rastú s rastom veku prednostu domácnosti. Zároveň je možné konštatovať, že podiel výdavkov na jedlo sa s rastúcim vekom takmer nemení.

V snahe o porovnanie medzinárodných rozdielov v štruktúre spotreby domácností predstavuje vhodný analytický nástroj zhluková analýza. V nižšie prezentovanej analýze prezentujeme výsledky zhlukovej analýzy založenej na štruktúre spotreby domácností (12 COICOP skupín) s prednostom starším ako 60 rokov. Na základe tohto ukazovateľa zhluková analýza efektívne zoradila krajiny do troch skupín.

Graf 3.2

Zhluková analýza krajín podľa štruktúry spotreby domácností s vekom prednostu nad 60 rokov

Prameň: Autori.

Prvý zhluk (klaster) obsahuje krajiny s relatívne vyššou úrovňou príjmov, medzi ktoré patrí prevažná časť krajín EÚ 15 doplnených

o Nórsko. Druhý klaster predstavujú krajiny s nízkymi príjmami, a to predovšetkým nové členské štáty EÚ, doplnené o Chorvátsko a Macedónsko. Tretí klaster (Stredomorie) obsahuje väčšinu krajín južnej Európy, ktoré sa líšia od krajín v prvej skupiny, a to: Maltu, Cyprus, Grécko, Portugalsko, Španielsko a Turecko.

Kombináciou odhadov veľkosti a štruktúry budúceho dopytu domácností sme odhadli štruktúru spotreby domácností (12 COI-COP skupín) podľa veku prednostu domácnosti (nad 60 rokov a do 60 rokov). Podiely jednotlivých skupín tovarov boli odhadnuté na základe údajov z roku 2005, ktorý predstavuje posledné verejne prístupné kolo zisťovania HBS. Odhad podielov bol dynamicky previazaný na očakávaný vývoj konvergencie spotreby domácností predikovaný modelom NEMESIS. Projekcia súhrnných zmien v štruktúre spotreby vyplývajúcich zo starnutia je uvedená v tabuľke 3.1. Výsledky tohto odhadu boli následne využité ako vstupné údaje input-output modelu, prostredníctvom ktorého boli odhadnuté možné vplyvy na zamestnanosť v niektorých odvetviach. Bližšiu pozornosť vplyvu starnutia na zamestnanosť venujeme v nasledujúcej časti.

Medzi sektory s najvyšším rastovým potenciálom sa zaradili tie, ktoré poskytujú, resp. produkujú, jedlo a nápoje, bývanie a energie, reštaurácie a hotely a predovšetkým služby zdravotnej, sociálnej a dlhodobej starostlivosti financované zo súkromných zdrojov. Na základe uvedeného je možné očakávať podobné dodatočné efekty aj v prípade dopytu po týchto službách zo strany štátu, nakoľko značná časť dopytu po službách tohto odvetvia je hrazená zo systému zdravotného a sociálneho poistenia. Luxusné tovary a služby, akými sú napr. služby reštaurácií, rekreácia a kultúra, alebo alkohol a tabakové výrobky, sú častejšie dopytované a spotrebované v krajinách s vyššími priemernými príjmami (prevažne EÚ 15).

Tabuľka 3.1
Štruktúra spotreby domácností v krajinách Európy, % z celkovej spotreby domácností
(optimistický scenár)

	2005		2010		2015		2020		2025		2030	
	60-	60+	60-	60+	60-	60+	60-	60+	60-	60+	60-	60+
Potraviny	9,74	4,35	9,53	4,72	9,50	4,83	9,45	4,95	9,11	5,39	8,74	5,82
Alkohol a tabak	1,72	0,55	1,74	0,55	1,72	0,56	1,69	0,58	1,61	0,63	1,54	0,68
Oblečenie a topánky	4,47	1,21	4,42	1,17	4,38	1,20	4,37	1,23	4,23	1,34	4,8	1,45
Bývanie a energie	18,99	9,28	19,00	9,80	18,85	10,1	18,56	10,22	17,61	11,14	16,62	12,3
Vybavenie domácností	4,16	1,60	4,5	1,59	4,2	1,62	3,98	1,66	3,85	1,81	3,74	1,96
Zdravie	1,92	1,26	1,74	1,37	1,74	1,40	1,76	1,44	1,80	1,57	1,90	1,70
Doprava	9,98	2,65	9,71	2,68	9,63	2,73	9,59	2,79	9,30	3,6	9,5	3,31
Komunikačné prostr.	2,27	0,67	2,35	0,70	2,30	0,71	2,23	0,72	2,6	0,79	1,88	0,84
Rekreácia a kultúra	6,71	2,36	6,69	2,31	6,61	2,34	6,51	2,39	6,22	2,62	5,95	2,82
Vzdelanie ¹	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA
Reštaurácie a hotely	4,61	1,21	4,55	1,17	4,55	1,20	4,57	1,23	4,47	1,34	4,36	1,46
Rôzne	6,88	2,48	6,68	2,46	6,58	2,53	6,50	2,60	6,30	2,82	6,13	3,4
<i>Spolu</i>	<i>72,34</i>	<i>27,66</i>	<i>71,37</i>	<i>28,63</i>	<i>70,77</i>	<i>29,23</i>	<i>70,09</i>	<i>29,91</i>	<i>67,39</i>	<i>32,61</i>	<i>64,77</i>	<i>35,23</i>

¹ Údaje v databáze HBS o výdavkoch na vzdelávanie neboli štatisticky významné.
Pramen: Autori; Štefánik, M. a kol., 2013.

V krajinách s nižšími priemernými príjmami, ktoré predstavujú predovšetkým nové členské štáty EÚ, seniori vynakladajú väčší podiel výdavkov na tovary a služby nevyhnutné pre každodenný život (potraviny a bývanie). Štruktúra spotreby bude pravdepodobne ovplyvnená rastom životnej úrovne v rámci celej EÚ, ako aj starnutím vekových kohort, ktoré opúšťajú trh práce s relatívne vyššími príjmami v porovnaní s generáciami pred nimi. Tieto faktory majú potenciál vychýliť štruktúru spotreby smerom k luxusným tovarom, pretože majú pozitívny vplyv na príjmy seniorov. Preto je v súčasnej dobe jadro strieborného dopytu sústredené v krajinách s vysokými príjmami a budúci vývoj bude závisieť predovšetkým od rýchlosti konvergenie nových členských štátov.

Dopyt po jednotlivých skupinách tovarov a služieb budú ovplyvňovať rôzne faktory, medzi ktoré patria príjmová elasticita, blahobyť domácností, rýchlosť konvergenie a pod. Odhady ukazujú, že podiel spotreby mladších vekových kohort má tendenciu sa znižovať. Existujú však samozrejme tovary a služby, pri ktorých bude pokles dopytu výraznejší, medzi tieto odvetvia patria doprava, odievanie a obuv, teda odvetvia, pri ktorých väčšia časť dopytu pripadá na mladšie vekové kohorty.

Z pohľadu krajín nemeckí strieborní spotrebitelia majú tendenciu vynaložiť značnú časť svojho príjmu na zdravotníctvo (predovšetkým spolufinancovanie), rekreáciu a kultúru. Tieto preferencie spotrebiteľov sú determinované relatívne vysokou úrovňou príjmov v Nemecku. Odhad strieborného dopytu v Taliansku je relatívne podobný tomu nemeckému. Starší talianski spotrebitelia vynakladajú pomerne vysoký podiel svojich výdavkov na luxusné tovary. V prípade Slovenska je spotreba starších zameraná predovšetkým na tovary a služby dennej spotreby a zdravotnú starostlivosť, čo je determinované príjmami, kultúrnymi a spoločenskými vzorcami správania. Dopyt strieborných spotrebiteľov vo Fínsku sa sústreďuje na

tovary každodennej potreby, ako aj luxusnejšie typy výrobkov a služieb.

3.3. Odhad vplyvov na zamestnanosť

Uvedené účinky demografických zmien na veľkosť a štruktúru spotreby ovplyvnia aj budúcu štruktúru pracovných miest v EÚ. Jedným z našich cieľov bolo získať detailnejší prehľad o vzťahu medzi starnutím, budúcim vývojom súkromnej spotreby a ich vplyvom na štrukturálne zmeny na trhu práce. S ohľadom na tento cieľ bola navrhnutá a aplikovaná modifikácia input-output modelu poskytujúca detailný pohľad na vyššie uvedené vzťahy. Analýza preto bola menej zameraná na ostatné ekonomické, sociálne a environmentálne aspekty, ktoré už boli zahrnuté v rámci modelu NEMESIS.

Transformácia zmeny demografickej štruktúry obyvateľstva na ekonomické efekty a vplyvy na trh práce si vyžaduje prepojenie niekoľkých zdrojov údajov. Vzhľadom na rozdielnosť metódik používaných pri tvorbe jednotlivých databáz predstavujú výsledky prezentované v tejto časti aproximáciu budúcich trendov vynútených demografickými zmenami. V prvom kroku bolo nutné prepojiť zmeny v štruktúre dopytu podľa klasifikácie COICOP s klasifikáciou podľa odvetví produkcie (CPA), ktorá je používaná v input-output tabuľkách. Transformačná tabuľka spájajúca odvetvia CPA klasifikácie a produkty podľa COICOP skupín bola vytvorená na základe expertného prístupu. Odvetvia CPA boli prepojené so skupinami COICOP podľa prevažujúceho typu výrobkov produkovaných príslušnými odvetviami CPA. Po takejto transformácii bola použitá input-output tabuľka 27 krajín EÚ pre odhad dopadov demografických zmien na európsky trh práce. Vyššie odhadnuté zmeny v štruktúre dopytu domácností boli použité ako vstupy do input-output modelu. Na základe zmien v dopyte domácností bol odhadnutý

dopyt po práci v jednotlivých odvetviach (podľa klasifikácie COI-COP).

V snahe o pretransformovanie výsledkov modelu NEMESIS do odhadu efektov demografických zmien na štruktúru dopytu po pracovnej sile, sme vzali do úvahy odhad rastu produktivity a miezd. Pre naplnenie tohto cieľa sme použili nasledujúce predpoklady:

- HDP na zamestnanca v jednotlivých krajinách bola použitá ako aproximácia miery rastu produktivity práce, pričom sme očakávali, že rast produktivity bude vo všetkých odvetviach rovnaký;
- tempo rastu priemerných výdavkov domácností bolo použité ako aproximácia pre rast miezd, inými slovami sme predpokladali, že zmeny vo výdavkoch domácností budú priamo úmerné rastu miezd.

Súčasne bol aplikovaný predpoklad, že zamestnanci vyrábajúci produkty pre mladých alebo starších budú aj naďalej produkovať rovnaký typ produkcie. Na základe tohto bolo možné porovnať objem potenciálnej produkcie (po zohľadnení rastu produktivity) s očakávanými zmenami v konečnej spotrebe domácností. Je nevyhnutné mať tento predpoklad na pamäti pri tvorbe záverov. Je dôležité zdôrazniť, že starnutie pracovnej sily nebolo zohľadnené, a preto dopyt po pracovnej sile nahrádzajúcej odchádzajúcich do dôchodku nebol zahrnutý do výsledkov analýzy.

Starnutie má rôzne dopady na trhy práce naprieč krajinami EÚ. Podľa výsledkov modelu NEMESIS je možné očakávať, že spotreba domácností v EÚ 27 sa zvýši v období rokov 2010 – 2025 o 18,8 % (pesimistický scenár) alebo 27,4 % (optimistický scenár). Negatívne účinky klesajúceho podielu spotreby domácností do 60 rokov povedú k zníženiu zamestnanosti, a to najmä v odvetviach s relatívne vyššou produktivitou. Naopak, rast dopytu zo strany strieborných domácností povedie k zvýšeniu dopytu po pracovnej sile, a to najmä v sektoroch s vysokým podielom ľudskej práce.

3.4. Vplyv striebornej ekonomiky na veľkosť a štruktúru trhu práce

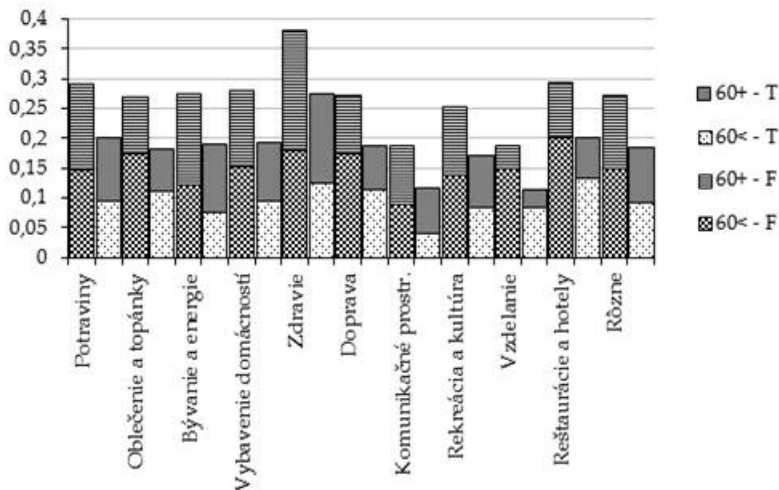
V prípade oboch scenárov bol odhadnutý najvyšší očakávaný rast spotreby mladších vekových skupín po službách reštaurácií a hotelov. Tento vývoj je možné vysvetliť očakávaným rastom životnej úrovne v EÚ, ktorá by sa mohla pozitívne prejavovať rastom dopytu po tomto type služieb. Najvyšší rast súkromných výdavkov je možné očakávať po službách odvetvia zdravotnej starostlivosti, a to hneď z niekoľkých dôvodov. Prvý z nich je skutočnosť, že vzrastie počet starších občanov dopytujúcich zdravotnú a opatrovateľskú starostlivosť (i keď značná časť bude i naďalej krytá z verejných prostriedkov, resp. systému zdravotného poistenia) (Schultz, E. et al., 2014). Na druhej strane, vznikne veľká skupina uvedomelých mladších vekových kohort dopytujúcich služby preventívnej zdravotnej starostlivosti. Vo väčšine vybraných sektorov je dodatočný dopyt oboch typov domácností veľmi podobný, je však potrebné mať na pamäti, že porovnávací základ je v prípade seniorov nižší, teda dynamika vývoja v prípade tejto skupiny domácností je vyššia. Existujú samozrejme výnimky, ako je vzdelávanie, odievanie a obuv a doprava, v ktorých sa väčšia časť dodatočnej spotreby týka mladších vekových kohort. Demografické a ekonomické zmeny sa prejavujú vo vývoji dopytu po jednotlivých skupinách produktov, pričom v prípade optimistického scenára bude rast v rozpätí 19 – 38 % a 11 – 27 % v prípade pesimistického scenára.

Štrukturálne zmeny v dopyte budú mať za následok zmenenú štruktúru dopytu po pracovnej sile. Na základe výsledkov modelu NEMESIS je možné očakávať rast produktivity práce v priebehu referenčného obdobia o 21,7 % v pesimistickom scenári a 22,2 % v optimistickom scenári. Vyššie spomínané zmeny v spotrebnom správaní by sa mohli prejavovať rôzne v dopyte po pracovnej sile. Ako príklad je možné uviesť očakávané zmeny v zamestnanosti v odvet-

viach vyrábajúcich potraviny, nápoje a tabak v optimistickom scenári. V tomto scenári sa rast dopytu oboch vekových skupín domácností v roku 2025 pohybuje na úrovni zhruba 15 %. Avšak z dôvodu rastúcej produktivity a za predpokladu zachovania typu produkcie vyrábanej zamestnancom je možné očakávať stratu asi 100 tisíc pracovných miest v prípade mladších domácností. Na druhej strane, zvýšený dopyt seniorov generuje rast dopytu po pracovnej sile v objeme zhruba 1,1 milióna nových pracovných miest. V takomto prípade by nadbytoční zamestnanci produkujúci tovary pre mladších mohli byť efektívne presunutí na výrobu pre seniorov. Dodatočný dopyt zo strany starších domácností vytvorí v prípade optimistického scenára približne 4,4 milióna nových pracovných príležitostí.

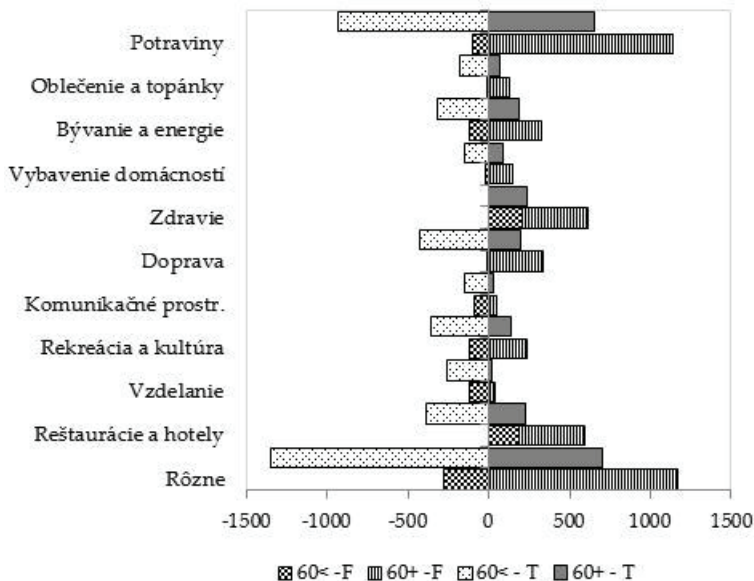
Graf 3.3

Dodatočný dopyt podľa typu domácnosti a COICOP skupiny, zmena 2010 – 2025, optimistický scenár (O) a pesimistický scenár (P)

Graf 3.4

Dodatočný dopyt po práci, tisíce osôb, EÚ 27, optimistický (O) a pesimistický (P) scenár

Prameň: Autori; Štefánik, M. a kol., 2013.

V jednotlivých krajinách sa prejavujú dva protichodné efekty starnutia na celkovú zamestnanosť, vplyv klesajúceho reálneho dopytu domácností s prednosťou do 60 rokov a pozitívne účinky rastúcej skupiny starších domácností. Pri detailnejšom pohľade sa negatívne účinky mladších domácností na celkovom počte zamestnancov pohybujú v rozmedzí -3,5 % (optimistický scenár) a -5,3 % (pesimistický scenár) v prípade Nemecka a v prípade Slovenska od -0,1 po 0,6 %. Dodatočná zamestnanosť ako dôsledok rastúceho dopytu strieborných spotrebiteľov sa pohybuje na úrovni 0,0 až 0,6 % v Nemecku, 1,1 – 2,2 % na Slovensku, 0,5 – 1,6 % v Taliansku, 0,8 až 1,3 % vo Fínsku a 1,2 až 2,0 % v prípade EÚ 27. Celkový vplyv zmien

v spotrebe na zamestnanosť sa pohybuje v rozpätí 0,5 – 2,0 % dodatočných pracovných miest v prípade Slovenska po pokles zamestnanosti od 9,2 do 3,5 % v Nemecku.

Z perspektívy Európskej únie bude celkový efekt rastu dopytu starších domácností generovať značné množstvo nových pracovných príležitostí na úrovni 2,6 až 4,4 milióna pracovných miest počas rokov 2010 – 2025. Naopak, zmeny v dopyte mladších domácností spolu s rastom produktivity práce budú mať za následok zánik pracovných miest vo výške zhruba 0,5 – 4,5 milióna. Celkové čisté účinky zmien v spotrebe na zamestnanosť pri splnení definovaných predpokladov môže viesť k zániku 1,9 milióna pracovných miest v prípade pesimistického scenára alebo vytvoreniu 3,9 milióna nových pracovných miest v prípade optimistického scenára. Tieto zmeny je možné považovať za významné, a vo svetle cieľov EÚ v oblasti zamestnanosti bude potrebné realizovať vhodné reformné opatrenia zamerané na trh práce vo väzbe na starnutie populácie.

3.5. Budúce výzvy adaptácie striebornej ekonomiky

Zmeny vo vekovej štruktúre populácie so sebou prinášajú nevyhnutné dôsledky na ekonomiku. Skúsenosti s prvou demografickou dividendou ukázali, že zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva môžu mať významný vplyv na produkciu. Efekty podobného rozsahu na zmeny v spotrebe (a nepriamo v produkcii) je možné očakávať aj v súvislosti s odchodom generácie povojnových baby boomerov do dôchodku. Na základe tohto vývoja je možné očakávať druhú demografickú dividendu. Takýto vývoj bol inšpiráciou pre vznik konceptu striebornej ekonomiky. Segmenty tovarov a služieb zamerané na seniorov budú rásť už len z dôvodu nárastu podielu starších osôb na celkovej populácii. Adekvátna a promptná reakcia na túto zmenu, ktorá by vyvolala primerané zmeny vo výrobe a po-

skytovaní služieb, má potenciál priniesť konkurenčnú výhodu, a to nielen v rámci Európy, ale aj pri expanzii na mimoeurópske trhy.

Prezentované výsledky naznačujú, že starnutie bude jedným z kľúčových faktorov determinujúcich štruktúru spotreby a tým sa významne prejaví aj na dopyte po pracovnej sile. Avšak nie všetky členské štáty EÚ budú čeliť tomuto problému v rovnakej miere. Menšie krajiny by sa mohli zamerať na výrobu tovarov a poskytovanie služieb bohatším krajinám s dostatočne veľkou a bohatou skupinou strieborných spotrebiteľov. Krajiny ako Nemecko by sa mali zamerať na domáci trh a uspokojovanie potrieb rastúcej skupiny relatívne bohatých strieborných spotrebiteľov. V prípade krajín s relatívne nižšími príjmami bude kľúčom k úspechu konceptu striebornej ekonomiky primárne uspokojenie základných potrieb domáceho trhu a efektívna schopnosť prilákať zahraničných zákazníkov do sektoru služieb. Vzhľadom na rastový potenciál skrytý v striebornej ekonomike by vlády mali zvážiť aplikáciu ekonomických a právnych stimulov, ktoré by zjednodušili prístup podnikov na domáce a zahraničné strieborné trhy.

Opatrenia zamerané na domáci trh, by mali zahŕňať:

- podporu záujmu a dostupnosť preventívnej zdravotnej starostlivosti;
- podporu dlhodobej starostlivosti a podporných služieb (dodávky jedla domov, a pod.);
- podporu energeticky úsporného bývania.

Opatrenia zamerané na zahraničné trhy (vývozu tovarov a služieb):

- podpora domáceho cestovného ruchu zaujímavého pre zahraničných seniorov;
- podpora domácej zdravotnej starostlivosti, ktorá môže byť dopytovaná zahraničnými seniorov (vývoz služieb);
- podpora cezhraničnej dostupnosti zdravotnej a sociálnej starostlivosti (jednotný trh verejných služieb);

- podpora konkurencieschopnosti domácich výrobcov v súťaži so zahraničnými výrobcami, a tak prispieť k ich prístupu na zahraničné trhy.

Navrhované opatrenia mali byť zahrnuté do rámca národných stratégií rastu. Európske hospodárstvo sa bude musieť prispôbiť očakávaným dopadom starnutia na ekonomiku a trh práce. Veľkosť a štruktúra primárnych účinkov starnutia boli odhadnuté pre všetky krajiny EÚ. Vo všeobecnosti je možné konštatovať, že strieborní spotrebitelia predstavujú skupinu so špecifickými potrebami a vysokým rastovým potenciálom. Vývozný potenciál a inovácie v oblasti poskytovania strieborných tovarov a služieb ako spoločnej európskej politiky môžu významne prispieť k vytváraniu nových pracovných miest. Koncept striebornej ekonomiky má vysoký rastový potenciál a mohol by prispieť k zvýšeniu dlhodobej konkurencieschopnosti EÚ na svetových trhoch v prípade realizácie adekvátnych inovačných aktivít a iniciatívy v tejto oblasti.

Niektoré z očakávaných účinkov starnutia môžu byť zmiernené politikami aktívneho starnutia a zvyšovaním veku odchodu do dôchodku. Náklady na tieto zmeny by mohli byť znížené prijatím okamžitých opatrení vo všetkých európskych krajinách. Okrem toho existujú významné skryté rezervy trhu práce EÚ ako dôsledok pracovnej neaktivity a nezamestnanosti, ktoré by mohli byť s ohľadom na prichádzajúce sociálno-ekologické zmeny v prípade potreby využité.

4. MODELOVANIE STREDNODOBÝCH EFEKTOV STRIEBORNEJ EKONOMIKY

Vplyv demografických zmien a ich vplyv na zmenu štruktúry dopytu sme v predchádzajúcich kapitolách súhrnne označili pojmom strieborná ekonomika. Vzhľadom na rozdielnú štruktúru dopytu starších a ich zvyšujúci sa podiel na celkovom domácom dopyte môžeme predpokladať významné efekty na štruktúru dopytu, na ktorú sa musí nová ponuka adaptovať. Je zrejmé, že niektoré sektory môžu z týchto zmien profitovať a iné budú čeliť útlmu, či dokonca poklesu domáceho dopytu.

Najvhodnejším sa na modelové vyjadrenie správania jednotlivých ekonomických agentov a vyjadrenie potenciálu ekonomiky pre uspokojovanie potrieb starších javí použitie modelu všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy (CGE¹ model). V úvodnej časti tejto kapitoly sa preto venujeme popisu aplikovanej metodiky, ktorá si vyžadovala detailnejší pohľad na vekové skupiny a špecifický odhad ich spotrebných elasticít. V druhej časti kapitoly je navrhnutý aplikovaný model spolu s ilustrovaním očakávaného vplyvu striebornej ekonomiky na hospodárstvo SR. Keďže očakávané zmeny v kontexte starnutia sú komplexné a zahŕňajú viacero faktorov, akými sú zmena očakávaného počtu obyvateľov, zmeny spotrebného správania starších a podobne, bolo potrebné vytvoriť viacero scenárov.

V závere kapitoly zhrňame najdôležitejšie zistenia a odporúčania pre hospodársku politiku.

Metodika CGE modelov

Model predstavuje kombináciu makroekonomických štruktúr ekonomiky a mikroekonomického popísania správania sa jednotlivých

¹ Z angl. Computable General Equilibrium.

aktérov. Tento typ modelov je postavený na údajoch z národných účtov a tabuliek dodávok a použitia, avšak bez konkrétneho členenia podľa vekových skupín. Preto bolo nevyhnutné nájsť vhodné metodické riešenia tak, aby bolo možné využiť model typu CGE pre skúmanie potenciálu uspokojenia dopytu starších. Ako základný krok k možnosti aplikovania modelu pre naplnenie cieľov analýzy bolo potrebné dezagregovať časť podkladových dát týkajúcich sa domácností podľa veku. Nakoľko je zisťovanie týkajúce sa spotreby domácností² realizované na úrovni domácností, pre dezagregáciu bolo použité rozdelenie domácností podľa veku prednostu (osoby na čele) domácností, čo môže čiastočne ovplyvniť dosiahnuté výsledné údaje. V prípade porovnania výsledkov jednotlivých scenárov je však použitá rovnaká metodika dezagregácie, čo umožňuje ich priame porovnanie.

4.1. Údajová základňa

Pre modelové zachytenie vplyvu starnutia populácie na štruktúru a výkonnosť slovenskej ekonomiky bol zvolený model všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy, ktorý v komplexnej podobe popisuje všetky ekonomické relácie medzi jednotlivými agentmi³ v ekonomike. Tento fakt do značnej miery ovplyvnil aj nároky na dátové vstupy potrebné pre opísanie vplyvu demografie na vývoj slovenského hospodárstva a potenciál uspokojenia dopytu starších.

² Štatisticky sú príjmy a spotreba domácností obsiahnuté v dvoch zisťovaniach. Prvou je Zisťovanie rodinných účtov (Household Budget Survey) a druhým EU-SILC – Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností (European Statistics on Income and Living Conditions).

³ Agentmi rozumieme podniky, domácnosti, štát a zahraničie. V terminológii národných účtov sa agenti označujú aj ako sektory.

Hlavným údajovým zdrojom pre CGE modely je matica spoločenského účtovníctva (SAM), ktorá však nie je pravidelne vytváraná, aktualizovaná a publikovaná Štatistickým úradom SR (ŠÚ SR). Z tohto dôvodu bolo potrebné pre analýzu vytvoriť vlastnú aktualizáciu SAM. Tvorbe SAM za rok 2010, ktorá bola použitá ako dátový vstup pre modelové zobrazenie vplyvu starnutia, sa budeme venovať podrobnejšie v ďalšej časti tejto kapitoly. Pre určenie budúceho demografického vývoja bol použitý hlavný scenár prognózy Európskeho štatistického úradu – EUROPOP 2013.⁴

Vzhľadom na fakt, že údaje národných účtov neobsahujú informáciu o vekovom zložení domácností, pri ukazovateli spotreba domácností bolo nevyhnutné využitie dodatočnej informácie obsiahnutej v rodinných účtoch. Na základe analýzy štruktúry spotreby jednotlivých zvolených tovarových skupín podľa veku prednostu domácnosti boli dezagregované údaje o spotrebe domácností podľa typu tovarov v SAM na dve kategórie domácností – do 65 rokov a nad 65 rokov.

Základnými dátovými zdrojmi pre vytvorenie SAM matice sú národné účty, tabuľky dodávok a použitia, ktoré boli doplnené o ďalšie štatistické ukazovatele. Pomocou transformácie údajov z tabuliek dodávok a použitia a národných účtov je možné získať maticu národného účtovníctva, v ktorej je zachytený systém národných účtov v podobe maticového zápisu. Z matice národného účtovníctva je následne vytvorená SAM matica. V tomto kroku sú na spresnenie transformácie často využívané aj ďalšie štatistiky a predpoklady pre doplnenie údajov, o ktorých nie je poskytnutá úplná informácia v hlavných dátových zdrojoch.

⁴ Dostupné na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, tabuľka: [proj_13npms]>.

Údaje v prezentovanej SAM matici zachytávajú celkové peňažné toky v ekonomike za obdobie roku 2010 v Slovenskej republike. Zároveň matica poskytuje komplexný náhľad na ekonomiku prostredníctvom jednotlivých sektorov v podobe štvorcovej matice. Jedným zo základných pravidiel orientovania sa v údajoch zachytených v SAM matici je skutočnosť, že príjmy každého sektora sú zachytené v príslušných riadkoch a výdavky v príslušných stĺpcoch matice, pričom každá transakcia je v matici zachytená len jedenkrát, a to na prieniku príslušného riadku a stĺpca.

Pri tvorbe matice sa dodržiavajú základné princípy, ktoré je možné nasledovne zovšeobecniť:

- princíp input-output tabuliek – výdavky jedného subjektu sú zároveň príjmami iného subjektu,
- princíp národného účtovníctva – celkové príjmy subjektu sú v každom období rovné jeho celkovým výdavkom.

Podľa zaužívanej konvencie sú riadky čítané ako zdroje subjektov (nadobudnutie aktív) a stĺpce ako použitie (nadobudnutie pasív). Jednotlivé účty sú medzi sebou prepojené bilancujúcou položkou, ktorá je uvádzaná o riadok nižšie v danom stĺpci.

Konečná štruktúra SAM matice použitej ako zdroj vstupných údajov pre aplikovaný model obsahuje nasledujúce účty (Hajnovičová, V., 2010):

- účet tovarov a služieb, členený podľa COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose),
- účet produkcie, členený podľa odvetvovej klasifikácie ekonomických činností,
- účet tvorby dôchodkov, ďalej rozčlenený v závislosti od kategórií vstupov do výroby – hrubé mzdy, odvody, čisté prevádzkový prebytok, hrubá spotreba kapitálu, ostatné čisté dane na produkciu,

- účet rozdelenia a použitia dôchodkov, ďalej rozčlenený podľa inštitucionálnych sektorov – podniky, vláda, domácnosti do 65 rokov a domácnosti od 65 rokov,
- kapitálový účet, pozostávajúci z konsolidovaného kapitálového a finančného účtu,
- účet zahraničného sektora, pozostávajúci z konsolidovaného bežného a kapitálového účtu vo vzťahu so zahraničím.

Medzi základné vlastnosti matíc spoločenského a národného účtovníctva je možné zaradiť nasledovné charakteristiky (Hajnovičová, V., 2004):

- poskytuje komplexný náhľad na finančné toky v ekonomike v podobe maticového zápisu,
- matica je flexibilná, je možné ju rozšíriť, prípadne agregovať podľa špecifických potrieb danej ekonomickej analýzy,
- dáta v matici podliehajú pravidlám účtovníctva, jednotlivé položky musia byť medzi sebou vzájomne vybilancované,
- široká využiteľnosť matice.

Pri tvorbe SAM matice za rok 2010 boli použité tabuľky dodávok a použitia spolu so sektorovými (národnými) účtami, ktoré zachytávajú toky medzi jednotlivými sektormi v ekonomike a vychádzajú z metodiky ESA 95, ktoré sú verejne dostupné v databáze Eurostatu. Sektory v matici vznikli zlúčením piatich domácich inštitucionálnych sektorov a sektoru zahraničia do nasledovných sektorov:

- sektor *Podniky*, ktorý vznikol zlúčením sektorov S.11 (nefinančné inštitúcie) a S.12 (finančné inštitúcie),
- sektor *Vláda* je tvorený sektorom národných účtov S.13,
- sektor domácností, ktorý bol ďalej pre potreby modelovania striebornej ekonomiky rozčlenený na dve podskupiny – domácnosti s prednostom do 65 rokov - *Domácnosti do 65* - a domácnosti s prednostom starším ako 65 rokov - *Domácnosti od 65*; tieto sektory

vznikli v SAM matici rozdelením agregovaného sektora domácností S.14 a neziskových inštitúcií S.15,

- sektor vzťahov so zahraničím – *Import*, resp. *Export* - predstavuje príjmy, resp. výdavky sektora zahraničia S.2.

Vzhľadom na potreby projektu boli tiež jednotlivé účty tovarov a služieb agregované do 12 skupín, pričom bola použitá metodika transformácie publikovaná v diele Štefánika, M. a kol. (2013). Každá z nasledovných skupín vystupuje v modeli osobitne:

1. Jedlo a nápoje – COICOP 01, COICOP 02,
2. Odievanie a obuv – COICOP 03,
3. Energie – COICOP 04,
4. Nábytok, vybavenie domácnosti a bežná údržba domu – COICOP 05,
5. Zdravotníctvo – COICOP 06,
6. Sociálne služby – COICOP 12.4,
7. Doprava – COICOP 07,
8. Komunikácia – COICOP 08,
9. Rekreačia a kultúra – COICOP 09,
10. Vzdelávanie – COICOP 10,
11. Hotely a reštaurácie – COICOP 11,
12. Ostatné – COICOP 12, okrem sociálnych služieb (COICOP 12.4).

Pri nasledovnej klasifikácii jednotlivých položiek (účtov) SAM matice boli uvedené skupiny v prípade účtu tovarov a služieb a účtu produkcie zlúčené, pričom v tabuľke 4.1 sú zobrazené ich agregované hodnoty.

Účet tovarov a služieb

Účet tovarov a služieb vznikol transformáciou údajov v tabuľkách dodávok a použitia. Každá položka tohto účtu je členená podľa vyššie uvedenej štruktúry. Z pohľadu stĺpca bunka (2, 1) predstavuje údaje o domácej produkcii získané po transponovaní

z tabuľky dodávok, bunka (9, 1) predstavuje čisté dane a subvencie na produkty po transponovaní z tabuľky dodávok, bunka (12, 1) zachytáva import tovarov a služieb po transponovaní z tabuľky dodávok.

Z pohľadu riadku zachytáva bunka (1, 2) medzispotrebu získanú z tabuľky použitia, bunka (1, 8 - Vláda) vyjadruje konečnú spotrebu vládneho sektora získanú transformáciou z tabuľky použitia, bunky (1, 8 – Domácnosti do 65 r.) a (1, 8 – Domácnosti nad 65 r.) vyjadrujú konečnú spotrebu domácností rozdelenú podľa veku prednostu domácnosti získané transformáciou z tabuľky použitia, bunky (1, 10) a (1, 11) sú tvorené údajmi o tvorbe hrubého fixného kapitálu a zmene stavu zásob v tabuľke použitia a bunka (1, 12) obsahuje údaje o exporte tovarov a služieb získané z tabuľky použitia.

Účet produkcie

Účet produkcie je tvorený medzispotrebou a položkami tvoriacimi pridanú hodnotu členenými podľa štruktúry uvedenej vyššie. Bunka (3, 2) predstavuje hrubé mzdy získané z tabuľky použitia, v bunke (4, 2) sú zachytené náklady na odvody, bunka (5, 2) predstavuje údaje o čistom prevádzkovom prebytku získanom z tabuľky použitia, bunka (6, 2) vyjadruje spotrebu fixného kapitálu získanú z tabuľky použitia a bunka (7, 2) vyjadruje ostatné prijaté/zaplatené čisté dane a subvencie na produkciu získané z tabuľky použitia.

Účet tvorby dôchodkov

Účet tvorby dôchodkov je tvorený submaticami z účtu produkcie a nasledujúcimi položkami tvoriacimi odmeny zamestnancov vo vzťahu so zahraničím. Bunky (12, 3) a (12, 4) vyjadrujú odmeny a odvody nerezidentných zamestnancov vyplatené domácimi subjektmi, bunky (3, 12) a (4, 12) predstavujú odmeny a odvody domácich zamestnancov vyplatené nerezidentnými subjektmi.

Účty rozdelenia dôchodkov

Účty rozdelenia dôchodkov zahŕňajú položky prvotného a druhotného rozdelenia dôchodkov. Prvotné rozdelenie dôchodkov môžeme ďalej rozdeliť na príjmové účty a alokáciu primárneho príjmového účtu, pričom transakcie na týchto účtoch predstavujú väčšinou novú časť peňazí, ktoré obiehajú v ekonomike. Tieto účty môžeme považovať za jadro SAM matice. Pri dopĺňaní a interpretácii SAM matice je často potrebné a žiaduce, aby boli vytvorené predpoklady, ktoré odzrkadľujú potreby modelovania a zároveň umožňujú menej komplikované doplnenie chýbajúcich údajov. Pre potreby vytvárania SAM matice bol zavedený predpoklad, že pracovnú silu tvoria iba príslušníci domácností mladých – tento predpoklad je podložený tým, že domácnosti starých sú oddelené vekovou hranicou 65 rokov, po ktorej už iba marginálny počet obyvateľov aktívne participuje na trhu práce.⁵

V uvedenej SAM matici sú v rozsahu (8, 2) – (8, 7) zachytené nasledujúce položky. Bunka (8 – Domácnosti do 65 r., 3) predstavuje príjmy domácností mladých za prácu v rámci domácej ekonomiky, bunka (8 – Vláda, 4) predstavuje odvody všetkých produkčných sektorov, ktoré sú vyplatené vládnomu sektoru, v bunke (8 – Podniky, 5) je zachytená suma čistého prevádzkového prebytku, ktorá bola vyplatená podnikom, bunky (8 – Domácnosti do 65 r., 5) a (8 – Domácnosti nad 65 r., 5) vyjadrujú sumy čistého prevádzkového prebytku, ktoré boli vyplatené jednotlivým typom domácností, a bunka (8, 7) predstavuje vektor hodnôt spotreby kapitálu v jednotlivých inštitucionálnych sektoroch.

⁵ Podľa údajov Eurostatu o zamestnanosti podľa veku z tabuľky [lfsa_eegan2] (dostupných na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>>) v roku 2010 pracovalo na Slovensku iba 7,6 tisíca ľudí vo veku nad 65 rokov, čo predstavovalo 0,3 % celkovej zamestnanosti.

V sekcii (8, 8) sú zachytené prevažne toky medzi inštitucionálnymi sektormi. Problémom pri vytváraní podrobnej štruktúry tejto sekcie bolo, že z národných účtov je možné identifikovať iba celkové sumy príjmov a výdavkov každého zo sektorov jednotlivých podúčtov. V prípade niektorých podúčtov preto nie je možné určiť konkrétne prerozdelenie týchto súm medzi sektormi vo vnútri submatice. Pri tvorbe celkovej submatice vystupujú nasledovné podúčty, pri ktorých boli pre zjednodušenie vytvorené dodatočné predpoklady:

- *účet úrokov* – predpokladáme, že sú to transakcie najmä medzi subjektmi sektora podnikov, platené a prijímané ostatnými sektormi;
- *účet prerozdelených príjmov korporácií* – predpokladáme, že platcami sú výhradne podniky a sektor zahraničia;
- *účet reinvestovaného zisku z priamych zahraničných investícií* – tieto platby prebiehajú výhradne medzi sektormi podnikov a sektorom zahraničia;
- *účet dôchodkov z majetku patriacim držiteľom poisťiek* – tieto sú platené iba sektorom podnikov a na základe informácií o príjmoch ostatných sektorov je možné určiť ich konkrétne prerozdelenie;
- *účet nájomného* – predpokladáme, že nájomné je platené iba sektormi podnikov a domácností;
- *účet príspevkov na sociálne zabezpečenie* – platcami je produkčný sektor domácej ekonomiky a v malej miere sektor zahraničia pričom prijímateľom je sektor vlády;
- *účet sociálnych benefitov* – v prípade tohto účtu sú prijímateľmi domácnosti a platcami ostatné sektory;
- *účet medzinárodnej spolupráce* – tieto platby prebiehajú výhradne medzi sektorom vlády a zahraničím;
- *účet čistého poistného neživotného poistenia* – príjmom je výhradne sektor podnikov;
- *účet pohľadávok neživotného poistenia* – platcom je výhradne sektor podnikov;

- *účet bežných daní z príjmov* – príjmom je sektor vlády a sektor zahraničia, na základe prienikov platieb a príjmov je možné presne identifikovať štruktúru platieb v tejto submatici;
- *účet rôznych bežných transferov* – obsahuje všetky ostatné transakcie, ktoré prebehli v ekonomike. Pre doplnenie tejto submatice sme využili predpoklad účtovnej vybilancovanosti SAM matice a dopočítali ho ako doplnok k ostatným submaticiam.

Účet daní

Na účte daní sú zachytené dane, ktoré boli zaplatené sektoru vlády a do zahraničia od jednotlivých produkčných odvetví, v SAM matici ide o riadok 9 a stĺpec 9.

Účet kapitálu

Účet kapitálu môžeme ďalej rozdeliť na tvorbu hrubého fixného kapitálu a zmenu stavu zásob a cenností, v SAM matici ide o riadok 10, 11 a stĺpec 10, 11. Zdrojom pre doplnenie týchto účtov sú údaje o úsporách jednotlivých domácich inštitucionálnych sektorov a saldo bežných transakcií so zahraničím. Účet tvorby hrubého fixného kapitálu predstavuje kumulatívnu položku zachytávajúcu informáciu o formovaní úspor. Bilancujúcou položkou je zmena stavu zásob a cenín, kde sa vyrovnáva zmena na tomto účte.

Účet sektoru zahraničia

Na účte sektoru zahraničia sú zachytené všetky transakcie, ktoré za dané obdobie prebehli medzi sektormi domácej ekonomiky a zahraničím. Vidíme na ňom údaje o exporte (1, 12) a importe (12, 1), odmeny zamestnancom vo vzťahu so zahraničím a ďalších.

Tabuľka 4.1
Matica spočítenského účtovníctva SR za rok 2010, v mil. eur

	1	2	3	4	5	6	7	8				9	10	11	12	
	Tovary a služby	Produkcia	Hrubé mzdy	Odvody	Čistý prevádzkový prebytok	Spočetba fixného kapitálu	Ostatné čisté dane	Podniky	Vláda	Domácnosti do 65 r.	Domácnosti nad 65 r.	Čisté dane a subventcie	Investície	Zmena stavu zásob	Export	Spolu
1	Tovary a služby	91099,5							12277,2	33661,1	4802,3		13890,6	1017,0	51067,9	208225,6
2	Produkcia	151015,6													1312,4	151015,6
3	Hrubé mzdy	19281,1													20993,5	
4	Odvody	5629,5													183,7	5813,2
5	Čistý prevádzkový prebytok	23115,0														23115,0
6	Spočetba fixného kapitálu	12312,8														12312,8
7	Ostatné čisté dane	-422,3														-422,3
8	Podniky				8999,0	8363,0	-9,3	1677,9				5795,9				17362,0
	Vláda			5781,9		1760,0										1506,5
	Domácnosti do 65 r.		20458,5		12612,6	1956,8		1422,7	128,3							36578,9
	Domácnosti nad 65 r.				1503,4	233,1		51,4	4438,0							6225,8
9	Čisté dane a subventcie	5980,9														5980,9
10	Investície							11057,0	-3060,4	3024,2	1377,8				2469,0	14867,6
11	Zmena stavu zásob								773,3	-106,4	45,8			1017,0		1017,0
12	Import	51229,1		135,0	31,3		-413,0	3153,0	15006,5	36578,9	6225,8	185,0	14867,6	1017,0	55033,0	55033,0
	Spolu	208225,6	151015,6	20993,5	5813,2	12312,9	-422,3	17362,0	15006,5	36578,9	6225,8	5980,9	14867,6	1017,0	55033,0	

Prameň: Autori.

Maticu spoločenského účtovníctva v detailnejšom členení účtov tovarov a služieb a produkcie na 12 zvolených odvetví/komodít sme využili ako údajovú základňu pre aplikovaný CGE model.

4.2. Odhad spotrebných elasticít domácností

Spotrebné správanie sektora domácností je v modeloch všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy definované spotrebnou funkciou. Domácnosti sa v zmysle jej špecifikácie snažia o maximalizáciu svojej užitočnosti zo spotreby pri rozpočtovom ohraničení. V aplikovanej verzii modelu bol použitý tzv. LES⁶ tvar spotrebnej funkcie, ktorý predstavuje lineárny systém výdavkov domácností charakterizovaný v danom prípade výdavkovými elasticitami. V danom prípade ide o výdavkové elasticity, nakoľko modelové zobrazenie správania domácností predpokladá fixnú úroveň sklonu k úsporám ako aj daňového zaťaženia príjmov. Nakoľko sa problematike odhadu elasticít dopytu pre spotrebnú funkciu v LES tvare podľa veku v slovenských podmienkach podľa dostupných informácií dosiaľ nevenoval žiadny autor, bolo potrebné s využitím dostupných mikroekonomických údajov z rodinných účtov realizovať ich odhad.

4.2.1. Metóda odhadu

Spotreba sektora domácností v aplikovanom CGE modeli je modelovaná pomocou Stone-Gearyho funkcie užitočnosti (alebo LES), ktorej maximalizáciou je získané optimálne správanie sektora

⁶ Z angl. Linear Expenditure System.

v príslušnom časovom období. Daný systém je možné špecifikovať nasledovne:⁷

$$\text{Max } U_h = \sum_{i=1}^n \beta_{ih} \cdot \ln(QH_{ih} - \gamma_{ih}) \quad (1)$$

za podmienok rozpočtového ohraničenia

$$EH_h = \sum_{i=1}^n PQ_i \cdot QH_{ih} \quad (2)$$

a Engelovej podmienky agregácie

$$\sum_{i=1}^n \beta_{ih} = 1 \quad (3)$$

pričom β_{ih} a γ_{ih} sú odhadované parametre systému, kde β_{ih} predstavuje marginálny podiel spotreby danej domácnosti h na tovary skupiny i a γ_{ih} reprezentuje minimálnu hodnotu výdavkov danej domácnosti h na tovary skupiny i , PQ_i predstavuje cenovú hladinu danej skupiny tovarov i a QH_{ih} je celková spotreba danej domácnosti na danú skupinu tovarov a n je počet tovarových skupín.

Uvedenú úlohu lineárneho programovania je možné upraviť do formy Lagrangeovej funkcie, ktorej úpravou dostaneme systém dopytových funkcií pre dopyt domácnosti h po skupine tovarov i , ktorá bola následne SUR⁸ metódou odhadovaná v nasledovnom tvare

$$QH_{ih} = \gamma_{ih} + \frac{\beta_{ih}}{PQ_i} (EH_h - \sum_{i=1}^n PQ_i \cdot \gamma_{ih}) \quad (4)$$

V uvedenej dopytovej funkcii je možné rozlíšiť dva komponenty, ktoré predstavujú odhadované koeficienty sústavy rovníc. Prvým je γ_{ih} , ktorý reprezentuje minimum, ktoré musí domácnosť vynaložiť na danú skupinu tovarov, zatiaľ čo druhá časť výrazu, ktorá je v zátvorke, predstavuje rozdiel medzi celkovými výdavkami

⁷ Popis modelu bol prevzatý z Nganou, J.-P., 2005.

⁸ Z angl. Seemingly Unrelated Regression.

a minimálnymi výdavkami v danej skupine tovarov, a teda predstavuje tzv. nadbytočnú spotrebu alebo aj luxusné výdavky.

Pre kalibráciu CGE modelov, v ktorých je sektor domácností modelovaný pomocou Stone-Gearyho funkcie užitočnosti, je potrebné dopočítať hodnoty elasticít spolu s Frischovým parametrom. Frischov parameter reprezentuje substitučný parameter, ktorý určuje mieru citlivosti hraničnej užitočnosti príjmu na zmenu v celkových výdavkoch. Pomocou Frischovho parametra je možné vyjadriť vzťah medzi cenovou elasticitou dopytu a príjmovou elasticitou dopytu. Frischov parameter predstavuje negatívnu hodnotu podielu priemerných celkových výdavkov domácnosti h ku priemernej, tzv. nadbytočnej, spotrebe danej domácnosti

$$Frisch_h = - \frac{\overline{EH}_h}{(\overline{EH}_h - \sum_{i=1}^n \overline{PQ}_i \cdot \gamma_{ih})} \quad (5)$$

Na základe odhadov parametrov získaných z vyššie uvedenej sústavy rovníc (4) je možné následne dopočítať výdavkové elasticity pomocou nasledovného výrazu

$$\eta_{ih} = \frac{\beta_{ih} \cdot \overline{EH}_h}{\overline{PQ}_{ih} \cdot \overline{QH}_{ih}} \quad (6)$$

4.2.2. *Dátový vstup do modelu*

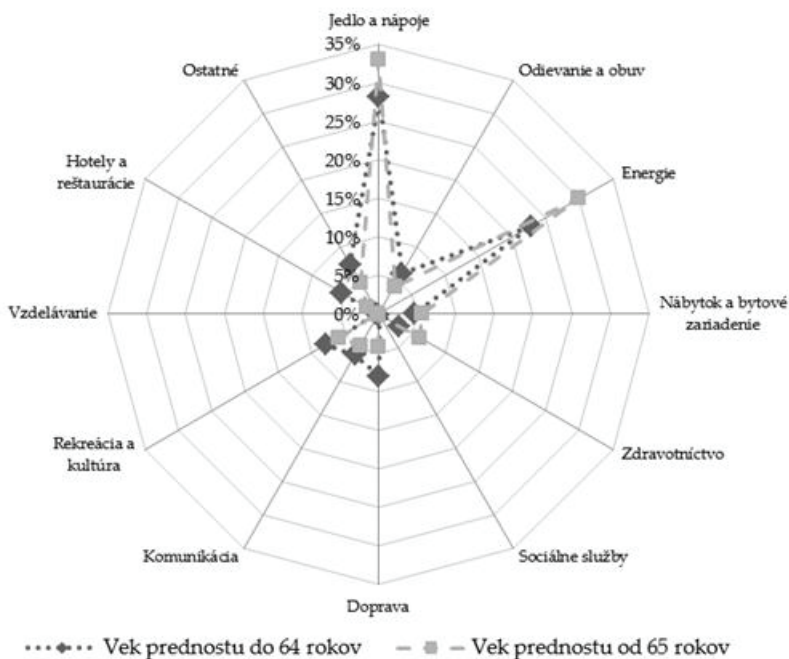
Zdrojom údajov pre výpočet boli údaje z rodinných účtov pre rok 2010 (rovnaký ako v prípade vstupných údajov SAM) – dáta, ktoré obsahujú detailné informácie o príjmoch a spotrebe domácností členenej na jednotlivé skupiny tovarov. Zároveň obsahujú taktiež rôzne deskriptívne socio-ekonomické charakteristiky domácností, medzi ktoré môžeme zaradiť aj vek prednostu. Na základe veku prednostu bol pôvodný súbor, ktorý obsahoval 6 143 domácností, rozdelený na dve skupiny:

- vek prednostu do 64 rokov – 5 051 domácností,
- vek prednostu nad 65 rokov – 1 092 domácností.

Na základe údajov z rodinných účtov bola celková spotreba domácností rozčlenená na 12 skupín tovarov a služieb na základe klasifikácie COICOP podľa vyššie uvedeného kľúča. Na grafe nižšie môžeme vidieť rozdelenie celkových výdavkov podľa jednotlivých skupín tovarov a služieb pre domácnosti členené podľa veku prednostu domácností.

Graf 4.1

Podiely výdavkov na jednotlivé skupiny tovarov u dvoch typov domácností

Prameň: Autori.

4.2.3. Výsledky odhadu

V tabuľke nižšie sú zachytené hodnoty výdavkových elasticít získaných na základe odhadu z pôvodnej Stone-Gearyho funkcie užitočnosti. Vyjadrené elasticity možno brať ako proxy pre príjmové elasticity dopytu (Browne, M., Ortmann, G. F. a Hendriks, S., 2007), kedy so zvýšením celkového príjmu danej domácnosti môžeme predpokladať zvýšenie spotrebných výdavkov. Odhadnuté elasticity sme následne použili pri kalibrácii aplikovaného modelu všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy.

Na základe získaných výsledkov môžeme povedať, že u domácností do 65 rokov patria medzi základné skupiny tovarov najmä jedlo a nápoje, odievanie a obuv, náklady spojené s bývaním, doprava, náklady spojené s komunikáciou, ako aj reštaurácie a hotely. U týchto skupín tovarov môžeme predpokladať, že s rastúcimi celkovými výdavkami narastie spotreba v danej skupine menej ako proporcionálne. Naopak, skupiny, ako sú náklady na nábytok a vybavenie domu, zdravotníctvo, sociálne služby, rekreácia a kultúra, vzdelávanie a ostatné tovary a služby môžeme zaradiť medzi nadštandardné skupiny tovarov, kde s rastúcimi celkovými výdavkami sa náklady na dané tovary zvýšia viac ako proporcionálne.

Spotrebné správanie domácností nad 65 rokov môžeme na základe výsledkov uvedených v tabuľke 4.2 považovať za výrazne odlišné predovšetkým v nákladoch na odievanie a obuv, dopravu, rekreáciu a kultúru, vzdelávanie a reštaurácie a hotely – tieto statky predstavujú nadštandardné tovary, preto s rastúcimi celkovými výdavkami domácnosti je možné očakávať viac ako proporcionálne zvýšenie výdavkov na uvedené skupiny tovarov. Výrazný rozdiel medzi spotrebným správaním medzi dvoma typmi domácností je v skupine zdravotníctva a sociálnych služieb, kde domácnosti starých vykazujú menej elastické správanie oproti domácnostiam mladých – čo môžeme

vysvetliť pokročilejším vekom a s tým spojenými pravidelnejšími výdavkami na tovary a služby v týchto skupinách.

Tabuľka 4.2

Odhadnuté výdavkové elasticity pre jednotlivé skupiny tovarov pre dva druhy domácností

	Domácnosti do 65 r.	Domácnosti nad 65 r.
Jedlo a nápoje	0,74	0,32
Odievanie a obuv	0,83	1,35
Bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá	0,71	0,3
Nábytok, vybavenie domácnosti a bežná údržba	4,44	3,53
Zdravotníctvo	1,75	0,4
Sociálne služby	1,75	0,4
Doprava	0,92	5,73
Pošta a telekomunikácie	0,64	0,6
Rekreácia a kultúra	1,07	2,25
Vzdelávanie	1,36	4,36
Reštaurácie a hotely	0,6	2,9
Rozličné tovary a služby	1,23	1,34

Prameň: Autori.

4.3. Aplikovaný model

V tejto časti je popísaný model CGE_EU_SAV_SILVER_2014, ktorý bol autormi skonštruovaný pre potreby tejto práce a následne aplikovaný. Je založený na princípoch štandardného modelu všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy popísanom v Löfgren, H. a kol., 2002. Navrhnutý modelový rámec má blokovú štruktúru, ktorá je tvorená nasledovnými ôsmimi vzájomne logicky prepojenými blokmi rovníc: blok medzinárodných vzťahov, cenový blok, blok produkcie, blok domácností, blok podnikov, blok vlády, blok kapitálu a blok uzáverov modelu. Navrhnutý model je svojou štruktúrou úzko prepojený s údajmi zachytenými v matici spoločenského účtovníctva z roku 2010, ktorej konštrukcia bola popísaná

v podkapitole 4.1. Vo všeobecnosti predstavuje aplikovaná verzia modelu statický model všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy viacerých odvetví, z ktorých väčšina vyrába diferencované tovary a služby, na produkciu ktorých používajú výrobné vstupy (kapitál, pôdu, prácu a statky medzispotreby).

Model aplikovaný pre určenie možných dopadov demografických zmien a s nimi spojených javov je navrhnutý ako tradičný Walrasov⁹ model všeobecnej rovnováhy, ktorý rozlišuje štyri hlavné inštitucionálne sektory hospodárstva. Tieto predstavujú sektor podnikov, domácností, vlády a zahraničia. Pričom sektor domácností je pre potreby sledovaných cieľov projektu rozčlenený na dve reprezentatívne domácnosti s prednostom do 65 rokov a nad 65 rokov. Zároveň pre potreby projektu bola produkčná stránka ekonomiky v modeli dezagregovaná na 12 agregovaných odvetví (klasifikácia NACE Rev. 2¹⁰), ako aj spotrebných tovarov (klasifikácia produkcie CPA¹¹) tak, ako bolo písané vyššie. V ďalšej časti tejto kapitoly sa budeme venovať opisu základných vzťahov a podmienok rovnováhy aplikovaného modelu.

4.3.1. Blok medzinárodných vzťahov

Základné princípy opisujúce vzťahy domácich sektorov so zahraničím opíšeme v tejto časti. Detailnejšie budú popísané tri špecifické oblasti medzinárodného zapojenia sa slovenského hospodárstva. Prvá časť sa venuje modelovaniu dopytu po importovanej produkcii, druhá opisuje modelový prístup

⁹ Walras, L., 2003, pôvodný text 1889.

¹⁰ Z francúzskeho Nomenclature statistique des activités économiques dans la Communauté européenne – odvetvová klasifikácia ekonomických činností.

¹¹ Z anglického Statistical classification of product by activity.

rozhodovania domácich producentov o umiestnení ich produkcie na domácom alebo zahraničnom trhu a v tretej časti sa venujeme opisu transferov inštitucionálnych sektorov so zahraničím.

Modelovanie importu

V navrhnutom modeli je použitý tzv. *Armingtonov predpoklad*, podľa ktorého sa celková ponuka na domácom trhu skladá z domácej produkcie a importovanej produkcie. V rámci tohto predpokladu existuje určitá úroveň odlišnosti vo vlastnostiach domácej a importovanej produkcie a teda neumožňuje ich dokonalú substituovateľnosť. V tomto bloku modelu sú minimalizované celkové náklady domácich sektorov vytvárajúcich dopyt po domácej a importovanej produkcii, ktoré je možné vyjadriť prostredníctvom nasledovnej rovnice:

$$X_i \cdot c_{px_i} = c_{xdd_i} \cdot XDD_i + c_{im_i} \cdot IM_i \rightarrow \min$$

kde X_i predstavuje objem celkovej ponuky tovaru i na domácom trhu, c_{xdd_i} predstavuje cenu platenú domácimi spotrebiteľmi za produkciu domácich výrobcov dodávanú na domáci trh, XDD_i je objem domácej produkcie dodanej na domáci trh, c_{im_i} cena importovanej produkcie vrátane dovozných ciel a dopravných a obchodných marží, IM_i vyjadruje objem importu komodity i .

Pričom ohraničenie predstavuje nasledovná produkčná funkcia s konštantnou elasticitou substitúcie (CES):

$$X_i = \alpha_{A_i} \cdot (\gamma_{A_i} \cdot IM_i^{-\rho_{A_i}} + (1 - \gamma_{A_i}) \cdot XDD_i^{-\rho_{A_i}})^{-1/\rho_{A_i}}$$

kde α_{A_i} predstavuje parameter efektívnosti, γ_{A_i} je kladná konštanta $<0; 1>$ predstavujúca parameter distribúcie, a ρ_{A_i} je Armingtonov parameter.

Pre splnenie predpokladov rovnováhy medzi objemom jednotlivých zložiek celkovej ponuky je obsiahnutá bilancujúca podmienka vyjadrujúca, že celková ponuka na domácom trhu je tvorená domácou a importovanou produkciou:

$$X_i = XDD_i + IM_i$$

Keďže Slovensko predstavuje malú otvorenú ekonomiku, bol aplikovaný predpoklad o exogénnosti vývoja svetových cien importu (c_{wim_i}), resp. exportu (c_{wex_i}), vo vzťahu k cenovému vývoju na Slovensku. Poslednú rovnicu v tomto bloku predstavuje cena importovanej produkcie v nasledovnom tvare:

$$c_{im_i} = c_{wim_i} \cdot (1 + tm_i) \cdot ER$$

kde tm_i predstavuje sadzbu cla na importovanú produkciu typu i .

Cena importov (v domácej mene) predstavuje cenu platenú domácimi spotrebiteľmi za importované tovary.

Modelovanie exportu

Obdobným spôsobom, ako bol v prípade importu riešený problém rozhodovania o skladbe celkovej ponuky na domácom trhu, je v tomto bloku riešený problém rozhodovania domácich podnikov o realizácii vlastnej produkcie na domácom trhu alebo jej exporte. Aplikované sú racionálne očakávania maximalizácie príjmov z vyrobenej produkcie v každom z definovaných odvetví:

$$c_{prodkom_i} \cdot prodkom_i = c_{xdd_i} \cdot XDD_i + c_{ex_i} \cdot EX_i \rightarrow \max$$

kde $c_{prodkom_i}$ predstavuje cenu domácej produkcie komodity i , $prodkom_i$ predstavuje domácu produkciu komodity i , c_{ex_i}

predstavuje cenu exportovanej komodity i a EX_i vyjadruje objem exportu komodity i .

Ohraničenie tvorí funkcia s konštantnou elasticitou transformácie (CET¹²), ktorá má podobný tvar ako CES produkčná funkcia:

$$prodkom_i = \alpha T_i \cdot (\gamma T_i \cdot EX_i^{-\rho T_i} + (1 - \gamma T_i) \cdot XDD_i^{-\rho T_i})^{-1/\rho T_i}$$

kde αT_i predstavuje parameter distribúcie CET funkcie, γT_i je podielový parameter CET funkcie a ρT_i je parameter transformácie CET funkcie.

Táto rovnica slúži na popísanie správania produkčných sektorov pri alokácii ich produkcie na domácom trhu a v zahraničí (export) a súčasne vyjadruje predpoklad nedokonalkej transformovateľnosti medzi domácim a zahraničným dopytom.

Tento blok modelu rámcovo ohraničuje podmienka vyjadrujúca rovnosť medzi celkovou domácou produkciou a jej predajmi na domácom a zahraničných trhoch, ktorá má nasledovný tvar:

$$prodkom_i = XDD_i + EX_i$$

Ceny za export tovarov a služieb sú v modeli definované nasledovne:

$$c_{ex_i} = c_{wex_i} \cdot ER \cdot (1 - te_i)$$

Cena exportov predstavuje hodnotu, ktorú za jednotku vyvezenej produkcie získa domáci výrobca. Zahraničný odberateľ za exportovanú produkciu platí cenu rovnú svetovej cene exportov, avšak exportér z nej hradí dane a clá uvalené na tento typ obchodnej transakcie.

¹² Z anglického Constant Elasticity of Transformation.

Modelovanie vzťahov inštitucionálnych sektorov so zahraničím

V časti modelovanie vzťahov inštitucionálnych sektorov so zahraničím sú definované platby za použitie výrobných faktorov do a zo zahraničia a podiel daní spojených s ich použitím, ako aj úhrada podielu z výberu DPH do rozpočtu EÚ. V prípade modelovania vývoja finančných tokov spojených s uvedenými ekonomickými vzťahmi bol použitý predpoklad ich konštantného podielu na celkovom vývoji príslušnej veličiny. Koeficienty určujúce príslušné vzťahy boli odhadnuté na základe údajov z benchmarkového (základného) roku 2010.

4.3.2. Cenový blok

V cenovom bloku modelu sú definované základné prepojenia medzi cenami používanými pre popísanie vývoja na domácom trhu. Zároveň sú v tomto bloku definované tzv. rovnice nulového zisku zabezpečujúce finančnú rovnováhu rozhodovacích procesov spojených s exportom a importom tovarov a služieb. Poslednú dvojicu rovníc v tomto bloku tvoria rovnice indexu spotrebiteľských cien (CPI) a index cien výrobcov (PPI).

Cena, za ktorú je určitý typ tovaru alebo služby dopytovaný, je v modeli definovaná ako kombinácia ceny, za ktorú je tento typ produkcie produkováný, a príslušných daní spojených s jej spotrebou:

$$c_xd_i = c_xs_i \cdot (1 + ts_i)$$

kde c_xd_i predstavuje cenu dopytu, c_xs_i je cena produkcie a ts_i predstavujú sadzby daní uvalených na spotrebu (DPH, resp. spotrebné dane).

Rovnice nulového zisku pre zabezpečenie Walrasovej rovnováhy v prípade rozhodovania ekonomických agentov o úrovniach importu a exportu v peňažnom vyjadrení nadobúdajú nasledovný tvar:

$$c_prodkom_i \cdot prodkom_i = c_xdd_i \cdot XDD_i + c_ex_i \cdot EX_i$$

$$c_xs_i \cdot X_i = c_xdd_i \cdot XDD_i + c_im_i \cdot IM_i$$

Rovnice definujúce hodnoty cenových indexov na základe cenového vývoja jednotlivých položiek spotrebných košov (CPI, resp. PPI) majú nasledovný tvar, pričom z ich tvaru vyplýva aplikácia predpokladu zachovania konštantných podielov jednotlivých položiek spotrebného koša.

$$CPI = \sum_i \lambda_i \cdot c_xd_i$$

$$PPI = \sum_i \varphi_i \cdot c_xdd_i$$

kde λ_i , resp. φ_i predstavujú podiely skupiny tovarov alebo služieb i na príslušnom spotrebnom koši.

4.3.3. Blok produkcie

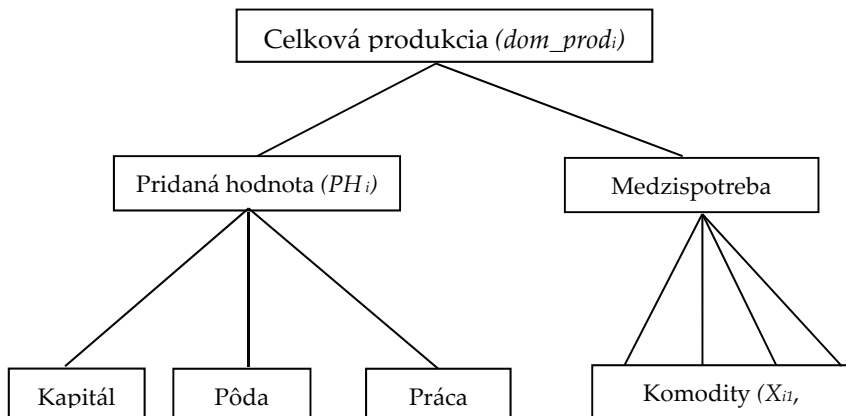
V tomto bloku produkcie sú obsiahnuté rovnice opisujúce produkčnú stránku slovenskej ekonomiky. S ohľadom na štruktúru matice SAM je produkcia modelovaná na základe dvojúrovňovej vnorenej produkčnej funkcie tak, ako je možné vidieť z grafu 4.2.

Na hornej úrovni produkčnej funkcie sa medzi sebou kombinuje objem pridanej hodnoty a medzispotreby. Objem vytvorenej pridanej hodnoty je výsledkom kombinácie troch výrobných faktorov kapitálu, pôdy a práce. Tieto sú medzi sebou kombinované prostredníctvom CES funkčného tvaru produkčnej funkcie.

Aplikovaný tvar produkčnej funkcie zohľadňuje relatívne náklady na výrobné faktory a substitúcia je možná v závislosti od elasticity substitúcie.¹⁴

Graf 4.2

Štruktúra aplikovanej produkčnej funkcie

Prameň: Autori.

Výrobný faktor pôda sme pre zjednodušenie alokovali ako výrobný vstup iba do sektoru obsahujúceho poľnohospodársku produkciu. Objem dopytu po statkoch medzispotreby je definovaný prostredníctvom Leontiefovej špecifikácie (Leontief, V., 1936). Tak ako je zachytené v SAM matici, každé odvetvie produkuje jednu agregátnu komoditu, ktorá sa však v skutočnosti skladá z viacerých komodít, na ktoré sa následne člení.

¹⁴ Elasticity substitúcie boli získané z Badri, Narayanan, G. a Walmsley, Terrie, L., 2008.

V tomto bloku modelu sú definované spolu so vzťahmi odpisujúcimi produkčný proces aj rovnice vyjadrujúce cenový vývoj v tejto časti ekonomiky. V prvom rade je definovaná cena celkovej produkcie odvetvia ako vážený priemer cien jednotlivých komodít produkovaných daným odvetvím. Pre uvedenú transformáciu je aplikovaná nasledovná rovnica:

$$c_domprod_i = \sum_j \omega_{ij} \cdot c_kom_{ij}$$

kde $c_domprod_i$ predstavuje cenu agregátnej produkcie odvetvia i , ω_{ij} je koeficient transformácie produkcie odvetvia i na komodity j a c_kom_{ij} sú ceny komodity j produkovanej odvetvím i .

Následne je nevyhnutné definovať jednotlivé vzťahy na prvej a druhej úrovni produkcie. Na hornej úrovni je celková agregátna produkcia odvetvia opísaná pomocou CES produkčnej funkcie:

$$dom_prod_i = \alpha P_i \cdot (\gamma P_i \cdot PH_i^{-\rho P_i} + (1 - \gamma P_i) \cdot MS_i^{-\rho P_i})^{-1/\rho P_i}$$

kde dom_prod_i predstavuje objem agregátnej produkcie odvetvia i , αP_i je koeficient vyjadrujúci celkovú efektívnosť produkčnej technológie v odvetví i , γP_i je podielový parameter príslušného výrobného vstupu v odvetví i , PH_i vyjadruje objem použitej pridanej hodnoty v odvetví i , ρP_i je parameter vyjadrujúci elasticitu substitúcie medzi pridanou hodnotou a medzispotrebou a MS_i predstavuje objem použitej medzispotreby v odvetví i .

Táto časť produkčnej stránky modelu je doplnená o rovnicu nulového zisku hornej úrovne produkčnej funkcie, rovnicu definujúcu vzťah ceny vstupu medzispotreby odvetvia ako váženého priemeru spotrebovaných komodít a rovnicu podmienky rovnováhy prvého rádu určujúcej pomer medzi pridanou hodnotou a medzispotrebou v závislosti od ich cenového vývoja.

Ďalší blok modelu obsahuje rovnice definujúce tvorbu pridanej hodnoty na druhej úrovni produkcie. Pridaná hodnota je výsledkom kombinácie výrobných faktorov (kapitál, pôda a práca) prostredníctvom produkčnej funkcie s CES funkčným tvarom. Model je definovaný tak, aby rozlišoval medzi odvetviami, v ktorých do tvorby pridanej hodnoty vstupujú všetky výrobné faktory a tie, v ktorých to sú len kapitál a práca. Produkčná funkcia na druhej úrovni produkcie v časti pridanej hodnoty nadobúda nasledovný tvar:

$$PH_i = \alpha PH_i \cdot \left(\sum_f \delta_{fi} \cdot (\alpha F_{fi} \cdot F_i)^{-\rho PH_i} \right)^{-1/\rho PH_i}$$

kde αPH_i je koeficient vyjadrujúci celkovú efektívnosť produkčnej technológie v odvetví i na jej druhej úrovni, δ_{fi} je podielový parameter výrobného faktora f v odvetví i , αF_{fi} je parameter efektívnosti výrobného faktora f v odvetví i , ρPH_i je parameter vyjadrujúci elasticitu substitúcie medzi výrobnými faktormi v odvetví i . V tejto časti modelu je prostredníctvom transformácie druhej úrovne funkcie produkcie určená priemerná cena za použitie faktora. Táto rovnica predstavuje podmienku prvého rádu pre dosiahnutie rovnováhy v zmysle Walrasovho zákona. Následne je v tejto časti definovaný dopyt po jednotlivých komoditách medzispotreby ako suma podielov príslušnej komodity na celkovej medzispotrebe v odvetví.

Agregátna produkcia jednotlivých odvetví je v rámci tohto bloku transformovaná na príslušnú komoditnú štruktúru. Táto transformácia je v prípade produkcie homogénnych komodít realizovaná ich jednoduchou sumáciou. Nakoľko však v prípade väčšiny odvetví ide o transformáciu nehomogénnych komodít, je na tento účel využitá CES funkcia agregácie nasledovného tvaru:

$$prod_{kom_i} = \alpha PK_i \cdot (\sum_j \delta PK_{ij} kom_{ij}^{-\rho PK_i})^{-1/\rho PK_i}$$

kde αPK_i je parameter efektívnosti transformácie komodity i , δPK_{ij} predstavuje podielový parameter komodity j na produkcii odvetvia i , kom_{ij} je objem produkcie komodity j vyprodukovanej odvetvím i , ρPK_i je parameter vyjadrujúci elasticitu agregácie.

Na záver sú v tomto bloku ešte definované rovnice pre celkové hrubé príjmy výrobných faktorov. Tieto sú vyjadrené ako suma príjmov faktora v jednotlivých odvetviach a príjmy faktora zo zahraničia. Ako posledná je deklarovaná rovnica upravujúca hrubé príjmy faktorov do disponibilnej podoby prostredníctvom ich zníženia o odpisy a daňové zaťaženie.

4.3.4. Blok domácností

V ďalšej časti modelu je popísané spotrebné správanie domácností a ich vzťahy s ostatnými sektormi. V aplikovanom modeli sú domácnosti zastúpené dvomi reprezentatívnymi domácnosťami rozdelenými podľa veku prednostu domácnosti. Domácnosti s pred-nostom do 65 rokov na trhu práce poskytujú služby výrobného faktora práca a oba typy domácností vlastnia časť kapitálu a pôdy využitých vo výrobnom procese. Tento blok je možné rozčleniť na dve časti, v prvej je definovaná príjmová stránka zapojenia domácností v ekonomike a v druhej sú určené výdavky. Príjmy domácností predstavujú platby za služby výrobných faktorov vlastnených príslušnými domácnosťami, transferové platby od domácich inštitucionálnych sektorov a transfery zo zahraničia.

Vo výdavkovej časti bloku sú definované rovnice transferov domácností platených domácnosťami a podnikom, ktoré predstavujú konštantný podiel na príjmoch znížených o daň z príjmu a úspory. Ďalej je definovaný rozpočet domácností na konečnú spotrebu ako

rozdiel medzi príjmami domácností a výdavkami domácností na platbu daní z príjmu, úspory a transferové platby. Poslednú rovnicu v tomto bloku predstavuje rovnica opisujúca spotrebné správanie domácností. V aplikovanom modeli sme na opísanie využili funkciu užitočnosti v tvare Stone-Gearyho funkcie vedúcej k vyjadreniu lineárneho systému výdavkov, ktorej hodnotu jednotlivé domácnosti v zmysle racionálnych očakávaní maximalizujú. Tento typ funkcie užitočnosti vychádza zo zovšeobecnenia Cobb-Douglasovej produkčnej funkcie navrhnutého J. Tinbergenom (1942), ktorý predpokladal minimálne (kladné) množstvá práce a kapitálu potrebné pre realizáciu produkcie. Na toto zovšeobecnenie nadviazali R. C. Geary (1950) a J. R. Stone (1954) a aplikovali navrhnutý predpoklad aj na teóriu spotrebiteľa. Takto definovaná funkcia užitočnosti nadobúda nasledovný tvar:

$$U(C_{ij}) = \prod_i (C_{ij} - \mu H_{ij})^{\alpha HLES_i} \rightarrow \max$$

kde U je hodnota užitočnosti, C_{ij} je úroveň spotreby komodity i domácnosťou j , μH_{ij} predstavuje existenčnú úroveň spotreby komodity i a $\alpha HLES_i$ predstavuje preferenčný parameter Stone-Gearyho funkcie.

Aplikácia Stone-Gearyho tvaru funkcie užitočnosti v porovnaní s použitím Cobb-Douglasovej funkcie má viacero pozitív. Prvým je skutočnosť, že užitočnosť domácnosti rastie iba v prípade, že objem spotreby jednotlivých statkov je vyšší ako existenčné minimum. Ďalším pozitívnym prvkom je možnosť nastavenia hodnoty elasticity jednotlivých komodít na základe výsledkov empirických analýz na rozdiel od Cobb-Douglasovej funkcie, v prípade ktorej je hodnota tejto elasticity rovná 1. Prostredníctvom matematických úprav pri zohľadnení rozpočtového ohraničenia je možné odvodiť aplikovaný

tvár funkcie dopytu domácností po jednotlivých tovaroch a službách:

$$C_i \cdot c_{xd_i} = \mu H_{ij} \cdot c_{xd_i} + \alpha HLES_{ij} \cdot \left[rozp_dom - \sum_i \mu H_{ij} \cdot c_{xd_i} \right]$$

kde C_{ij} predstavuje úroveň spotreby domácností komodity i domácnosťou j , μH_{ij} je hladina existenčnej spotreby komodity i domácnosťou j , $\alpha HLES_{ij}$ predstavuje preferenčný parameter Stone-Gearyho funkcie domácnosti j pre komoditu i a $rozp_dom_j$ predstavuje rozpočet domácnosti j určený na konečnú spotrebu.

Aplikáciou Stone-Gearyho tvaru funkcie užitočnosti predpokladáme, že domácnosti alokujú fixné podiely dodatočných príjmov do jednotlivých tovarov.

4.3.5. Blok vlády

Ďalší inštitucionálny sektor, ktorého správanie je v modeli definované, predstavuje vláda, ktorá má v modeli svoj samostatný blok. Podobne ako u ostatných inštitucionálnych sektorov aj v prípade vlády je blok rovníc rozdelený na dva logicky sa dopĺňajúce celky, príjmovú a výdavkovú časť.

Najprv sú v modeli vyjadrené vzťahy vlády súvisiace s jej príjmami. Pre potreby modelovania dopadov zmien v úrovni daňových sadzieb sú v modeli definované rovnice pre jednotlivé daňové sadzby. Daňové sadzby je možné endogenizovať alebo podľa potreby upravovať v zmysle očakávaných zmien. Následne sú definované rovnice vyjadrujúce úroveň daňových príjmov z jednotlivých typov daní. Daňové príjmy predstavujú výsledok vzájomnej kombinácie daňovej sadzby a základu dane. Pre uzavretie bloku príjmov je definovaná rovnica celkových príjmov vlády, ktoré tvoria daňové príjmy a príjmy vlády z vlastníctva výrobných

faktorov a čisté transfery so zahraničím. Príjmy vlády z vlastníctva výrobných faktorov sú definované ako fixný podiel na celkových príjmoch príslušného výrobného faktora.

Výdavkovú stránku sektoru vlády popisujú rovnice, ktoré definujú objem finálneho dopytu po tovaroch a službách, celkové výdavky na finálnu spotrebu, úroveň transferových platieb domácnostiam a rovnica celkových výdavkov vlády. Dopyt po statkoch finálnej spotreby je definovaný prostredníctvom transformácie Cobb-Douglasovej funkcie užitočnosti, pričom vláda sa snaží o jej maximalizáciu:

$$U = \prod_i G_i^{\alpha G_i} \rightarrow \max$$

kde G_i predstavuje konečnú spotrebu vlády komodity i a αG_i je preferenčný parameter Cobb-Douglasovej funkcie užitočnosti. Rozpočet na konečnú spotrebu vlády je definovaný prostredníctvom súčinu objemu dopytu a ceny dopytovanej produkcie. Transferové platby vlády sú pre každý typ domácností definované osobitne. V prípade transferov domácnostiam do 65 rokov predstavuje rozhodujúcu premennú počet nezamestnaných. V prípade domácností s vekom prednostu nad 65 rokov sa definovanie aplikovaného tvaru funkcie transferov líšilo v závislosti od scenára. V prípade scenárov, kde sme sa nezamerali primárne na vplyv starnúcej populácie na výdavky vlády, boli výdavky vlády na dôchodky definované ako fixný podiel na celkových príjmoch vlády. V prípade sledovania dopadov na dôchodkový systém boli tieto výdavky definované ako súčin počtu poberateľov starobného dôchodku a priemerného dôchodku, ktorý predstavoval fixný podiel na priemernej mzde tak, aby ostala zachovaná životná úroveň dôchodcov v porovnaní s pracujúcou populáciou.

Celkové výdavky vlády sú v modeli definované ako súčet výdavkov na konečnú spotrebu, transfery domácnostiam a čisté

transfery podnikom. Hodnota čistých transferov medzi vládou a podnikmi je definovaná v bloku podnikov.

4.3.6. Blok podnikov

Posledný inštitucionálny sektor predstavujú podniky, ktoré sú v aplikovanej štruktúre modelu chápané ako jeden agregovaný sektor. Produkčná aktivita podnikateľských subjektov vrátane podnikov bola opísaná prostredníctvom rovníc definovaných v bloku produkcie. V tomto bloku sú obsiahnuté rovnice vyjadrujúce finančné toky týkajúce sa inštitucionálneho sektoru podnikov, a teda aj v prípade tohto bloku sú definované tak príjmová, ako aj výdavková strana sektoru.

Príjmy sektoru podnikov sú definované prostredníctvom rovnice príjmov, ktorá ich vyjadruje ako sumu príjmov za služby vlastnených výrobných faktorov, a transfery s ostatnými domácimi sektormi a zahraničím. Príjmy za služby výrobných faktorov predstavujú fixné podiely na celkových príjmoch príslušných výrobných faktorov.

V prípade výdavkovej stránky sú definované rovnice transferov s domácnosťami a vládou. Čisté transfery domácnostiam ako aj vláde sú definované ako fixné podiely na celkových hrubých príjmoch podnikov znížených o platby priamych daní do rozpočtu vlády a úspory podnikov, ktoré sú určené na úhradu odpisov a novú investičnú aktivitu.

4.3.7. Blok kapitálu

Dôležitou súčasťou hospodárstva je formovanie kapitálovej základne, ktoré sa realizuje prostredníctvom transformácie úspor na kapitál. Táto časť ekonomiky je modelovo zachytená v bloku kapitálu, ktorý popisuje tvorbu úspor ako i generovanie investícií. V prvej časti tohto bloku modelu sú definované rovnice mier úspor

domácností a podnikov, ktoré však v aplikovanom modeli neboli reálne využité, nakoľko vo všetkých scenároch sme predpokladali zachovanie stabilnej úrovne týchto mier. Navrhnutý tvar týchto rovníc umožňuje rovnomerné upravovanie mier úspor pre všetky typy domácností, resp. podnikov, ako aj úpravy mier špecifické pre jednotlivé typy domácností, resp. podnikov. Ďalšiu rovnicu predstavuje rovnica celkových úspor v hospodárstve, ktorá je definovaná ako súčet úspor generovaných domácnosťami a podnikmi, ku ktorým sú ďalej pripočítané úspory vlády definované ako deficit, resp. prebytok štátneho rozpočtu, a hodnota kapitálového účtu platobnej bilancie.

Druhou časťou tohto bloku je podblok tvorby investícií, ktorý sa skladá z rovnice definujúcej množstvo vytvorených investícií v jednotlivých odvetviach ekonomiky a rovnice celkových výdavkov na investície. Rovnica, na základe, ktorej je definované generovanie investičných statkov, má Cobb-Douglasov funkčný tvar. Výdavky na investície sú definované ako suma vytvorenej investičnej produkcie a zmeny stavu zásob. Kombinácia týchto rovníc predstavuje riešenie nasledovného problému:

$$I_i.c_xd_i = \alpha I_i.(U_hosp - \sum_i zsz_i.c_xd_i)$$

kde I_i predstavuje objem dopytu po určitom type investičných statkov, αI_i je parameter Cobb-Douglasovej funkcie užitočnosti investícií, U_hosp predstavuje celkové úspory v hospodárstve, zsz_i je zmena stavu zásob výrobkov v odvetví i . Na základe riešenia získame hodnoty vytvorených investícií v komoditnej štruktúre.

Vývoj premennej zmena stavu zásob je v modeli definovaný ako fixná premenná vzhľadom na ťažkosti spojené s hľadaním vhodného modelového zobrazenia vývoja tohto ukazovateľa, ktorý je v reálnej

ekonomike vo veľkej miere závislý od faktorov, ktoré sú modelom zachytené len v obmedzenej miere.

4.3.8. Blok uzáverov modelu

V poslednom bloku modelu sú definované uzávery modelu, ktoré zabezpečujú bilančné rovnováhy medzi dopytovou a ponukou stránkou jednotlivých trhov. Súčasne boli v tomto bloku definované rovnice opisujúce vybrané makroekonomické agregáty, ktorých vývoj bol v centre záujmu pri napĺňaní čiastkových cieľov projektu. Medzi tieto indikátory je možné zaradiť hrubý domáci produkt, ktorý je v tomto bloku opísaný rovnicami kopírujúcimi tak výdavkovú, ako aj výrobnú metódou jeho výpočtu:

$$HDP = \sum_i (C_i + I_i + G_i + zsz_i) \cdot c_xd_i + (c_wex_i \cdot EX_i - c_wim_i \cdot IM_i)$$

$$HDP = \sum_{fi} WF_f \cdot WFDIST_{fi} \cdot FD_{fi} + dan_prijm$$

kde WF_f predstavuje priemernú cenu výrobného faktora f , $WFDIST_{fi}$ je odchýlka od priemernej ceny výrobného faktora f platená za služby výrobného faktora v sektore i , FD_{fi} predstavuje hodnotu dopytu po výrobnom faktore f v sektore i a dan_prijm sú celkové daňové príjmy vlády.

Taktiež sú v tejto časti modelu definované rovnováhy na všetkých troch trhoch výrobných faktorov, pričom v prípade kapitálu a pôdy sa dopyt po týchto faktoroch rovná ich ponuke. V prípade rovnováhy na trhu práce sa ponuka pracovnej sily rovná sume dopytu po práci a počtu nezamestnaných. Následne je opísaná rovnováha na komoditnom trhu, ktorá definuje množstvo celkovej ponuky komodity ako sumu medzispotreby, konečnej spotreby vlády a domácností, investičného dopytu a zmeny stavu zásob. Taktiež je tu definovaná rovnica opisujúca vývoj priemernej mzdy

v závislosti od vývoja miery nezamestnanosti, ktorá nadobúda tvar funkcie mzdovej krivky (Blanchflower, D. G. a Oswald, A. J., 1995, s. 155).

V tomto bloku sú definované aj úspory vlády ako rozdiel medzi príjmami vlády a vládnyimi výdavkami, spolu s kapitálovým účtom platobnej bilancie. Kapitálový účet platobnej bilancie je definovaný ako objem importovanej produkcie spolu s príjmami faktorov zo zahraničia, ktoré sú znížené o objem exportovanej produkcie a čistými transfermi domácností, podnikov a vlády so zahraničím. Na záver je definovaná rovnováha na kapitálovom trhu ako rovnosť medzi celkovými úsporami generovanými v ekonomike a celkovými výdavkami na investície.

4.3.9. Aplikovaný modelový uzáver

V prípade modelov všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy je nevyhnutné definovať tzv. modelové uzávery, ktoré určujú správanie sa modelu. Medzi základné typy uzáverov radíme nasledovné (Decaluwe, B. a kol. (1987)):

- klasický – v prípade toho uzáveru sa predpokladá neexistencia nedokonalostí trhu, úplné využitie výrobných faktorov (a tým pádom aj plnú zamestnanosť) a úroveň investícií je determinovaná úsporami,
- keynesovský – predpokladá možnosť existencie nezamestnanosti na trhu práce v dôsledku nízkeho efektívneho dopytu spôsobeného investíciami; úroveň investícií je konštantná,
- Johansenov – predpokladá fixnú úroveň investícií a výrobných faktorov, pričom ako endogénna bilancujúca premenná vystupujú daňové sadzby,
- kaldoriánsky – pri aplikácii tohto uzáveru sa predpokladá fixná úroveň zamestnanosti a investícií, pričom redistribúcia príjmov zabezpečuje uvoľnenie nevyhnutných úspor na pokrytie investícií.

Uvedené typy uzáverov sa týkali predovšetkým jednotlivých trhov výrobných faktorov, nakoľko však v zmysle Walrasovho zákona je potrebná rovnováha na všetkých trhoch, je potrebné definovať, resp. zvoliť, vhodný typ uzáveru nielen pre trhy výrobných faktorov, ale pre všetky trhy v modeli opísané. Z matematického hľadiska slúžia uzávěry na zabezpečenie rovnosti počtu rovníc a premenných v modeli. Vo všeobecnosti je nevyhnutné v CGE modeloch definovať fungovanie rovnosti investícií a úspor deficitu/prebytku verejných financií a obchodnej bilancie.

Nakoľko sme pre modelové vyjadrenie možných dopadov zmien spojených so starnutím populácie aplikovali statický model, v prípade trhov kapitálu a pôdy sme predpokladali fixnú ponuku týchto komodít ako aj ich využitie v jednotlivých sektoroch. Na trhu práce sme predpokladali možnosť mobility pracovnej sily medzi jednotlivými odvetviami, zároveň sme aplikovali možnosť existencie nezamestnanosti. Počet ekonomicky aktívnych obyvateľov bol definovaný na základe výsledkov práce Bujňákovej, T. a Štefánika, M., 2013.

V prípade uzáveru modelu týkajúceho sa medzinárodného zapojenia slovenskej ekonomiky sme použili predpoklad fixnej úrovne platobnej bilancie. Voľba tohto uzáveru bola determinovaná dvomi hlavnými faktami, prvým je snaha o možnosť interpretácie dosiahnutých výsledkov vo vzťahu k aktuálnej úrovni zahraničných pôžičiek. Druhým faktorom, ktorý zohral úlohu pri tejto voľbe, bol fakt, že meranie blahobytu prostredníctvom spotreby domácností by bolo neprimerané v prípade, že by na financovanie rastu spotreby boli použité finančné zdroje zo zahraničia, vzhľadom na fakt, že statický model nezohľadňuje nevyhnutnosť vrátenia týchto prostriedkov v budúcnosti.

Pri voľbe uzáveru opisujúceho fungovanie rovnováhy investícií a úspor je na výber z dvoch jednoznačných možností. V aplikovanom modeli sme sa rozhodli pre tzv. úsporami ťahaný uzáver, v ktorom sa

úrovni úspor prispôsobuje investičná aktivita. Pre tento uzáver sme sa rozhodli, nakoľko cieľom našej analýzy nebolo modelové zobrazenie meniaceho sa správania jednotlivých ekonomických agentov vo vzťahu k úsporám.

Správanie vlády v aplikovanom modeli podlieha nasledovnému nastaveniu uzáveru: jednotlivé daňové sadzby predstavujú fixné premenné, ktorých úrovne sa menia iba vo vybraných scenároch, pričom aj v týchto scenároch vystupujú ako fixné parametre. Deficit vlády bol fixovaný na úrovni základného, tzv. benchmarkového roku tak, aby model vyjadroval efekty demografických zmien a potrebné zmeny v správaní ostatných subjektov ekonomiky bez vplyvu na úroveň zadlženosti verejného rozpočtu. Model preto determinoval iba úroveň výdavkov vlády na konečnú spotrebu a transfery domácnostiam.

Ako numeraire modelu sme zvolili CPI, na základe čoho je všetky cenové zmeny (vrátane odmien výrobných faktorov) v modeli možné interpretovať v stálych cenách benchmarkového roku.

4.4. Modelové scenáre

V tejto časti kapitoly sú detailne popísané modelové scenáre, ktoré boli aplikované pre analytické zobrazenie možných efektov jednotlivých fenoménov spojených s demografickým vývojom. Vzhľadom na to, že ide o simulovanie komplexnej zmeny ekonomiky, na lepšie pochopenie partikulárnych vplyvov sme vytvorili viacero scenárov. Medzi skúmané javy patrí zmena v spotrebe domácností vplyvom starnutia populácie Slovenskej republiky ako aj možná zmena ovplyvnená konvergenčnými procesmi. Ďalej sme sa zamerali na efekty starnutia populácie na verejné financie a konkrétne na dôchodkový systém pri zachovaní miery náhrady k priemernej mzde a rast verejných výdavkov na zdravotnú starostlivosť, dlhodobej starostlivosti sme sa z dôvodu nedostatočnej údajovej základne modelovo nevenovali. S ohľadom na zameranie projektu sme sa ďalej

venovali možným efektom hospodárskej politiky smerovanej k podpore odvetví, ktoré disponujú najvyšším potenciálom poskytovania služieb dopytovaných striedajúcou populáciou, a to predovšetkým skupinami starších (65 – 79 rokov) a najstarších (viac ako 80 rokov).

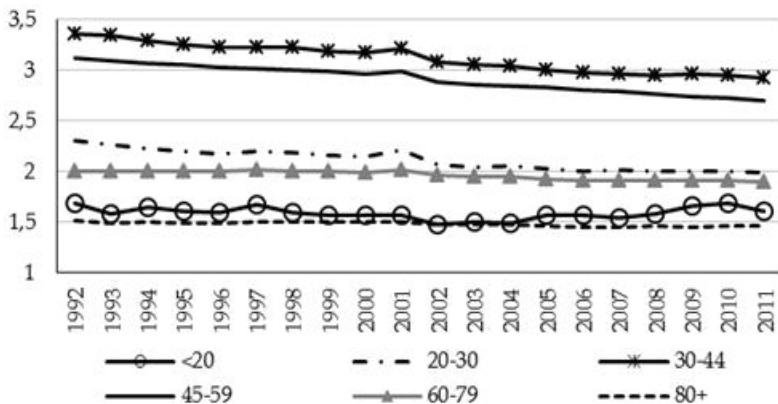
4.4.1. Demografický scenár

Základný modelový scenár sa zameriaval na vyjadrenie potenciálneho efektu starnutia populácie na celkový a čiastkové dopyty jednotlivých typov domácností pri zachovaní správania 5-ročných vekových skupín domácností *ceteris paribus* z benchmarkového roku 2010.¹⁶ Na základe údajov z demografickej prognózy a mikroúdajov z výberového zisťovania rodinných účtov za rok 2010 bol odhadnutý vývoj počtu domácností v jednotlivých 5-ročných vekových skupinách. Vstupné demografické dáta sú prevzaté z hlavného scenára z aktuálnej prognózy Eurostatu – EUROPOP 2013. Aplikovaná metóda predpokladala zachovanie podielu jednotlivých vekových skupín obyvateľstva na príslušných typoch domácností podľa veku. V prípade oboch skúmaných typov domácností došlo k poklesu priemerného počtu členov domácností, pričom v prípade domácností s vekom prednostu do 65 rokov sa znížil z hodnoty 3,21 v roku 2010 na úroveň 2,96 v roku 2025. V prípade starších domácností s vekom prednostu nad 65 rokov došlo k miernejšiemu poklesu priemerného počtu členov domácnosti z počiatočných 1,67 na 1,56 v roku 2025. Tieto výsledky nadväzujú na trendy pretrvávajúce v poslednej dekáde v európskych krajinách, čo je možné vidieť aj z grafu 4.3.

¹⁶ Spotrebný kôš 5-ročných vekových skupín domácností ostáva fixovaný na úrovni z roku 2010.

Graf 4.3

Priemerný počet členov domácností podľa veku prednostu, vybrané krajiny EÚ¹⁷

Prameň: Štefánik, M. a kol., 2013.

Na základe uvedenej metódy bol odhadnutý aj očakávaný počet domácností podľa veku prednostu. V súlade s očakávaným rapidným nárastom počtu obyvateľov nad 65 rokov bol odhadnutý aj rast počtu domácností s prednostom nad 65 rokov, a to z hodnoty približne 413 tis. v roku 2010 na viac ako 616 tis. v roku 2025. V prípade domácností s prednostom do 65 rokov by malo napriek výraznejšiemu poklesu celkového počtu obyvateľov v tejto vekovej kategórii dôjsť iba k miernemu poklesu počtu domácností z úrovne približne 1,500 mil. v roku 2010 na úroveň 1,494 mil. v roku 2025, pričom v priebehu sledovaného obdobia by mala početnosť tejto skupiny domácností najprv mierne rásť s maximom na úrovni 1,526

¹⁷ Belgicko, Bulharsko, Cyprus, Česká republika, Estónsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Litva, Luxembursko, Lotyšsko, Maďarsko, Malta, Nemecko, Poľsko, Portugalsko, Rakúsko, Rumunsko, Slovenská republika, Španielsko, Taliansko a Veľká Británia.

mil. domácností v roku 2017. Táto prognóza počtu domácností spolu s prognózou priemerného počtu členov domácností bola následne využitá pri odhade vplyvu demografických zmien na spotrebu jednotlivých typov domácností. Pre výpočet potenciálneho dopytu v roku 2025 bol použitý údaj o priemernom dopyte na jedného člena domácnosti pre príslušnú 5-ročnú skupinu domácností získaný z údajov podľa rodinných účtov z roku 2010.

Na základe vyššie uvedených predpokladov bol kvantifikovaný efekt demografických zmien na spotrebu domácností s prednostom do 65 rokov a nad 65 rokov. V prípade uvedenej projekcie je nutné zvýrazniť fakt, že s ohľadom na veľkú neurčitost' vo vývoji správania jednotlivých typov domácností bol v prípade tohto scenára zohľadnený iba vplyv zmeny demografickej štruktúry populácie SR a v tomto svetle je potrebné dosiahnuté výsledky aj interpretovať. V nasledujúcej tabuľke sú uvedené výsledky projekcie konečnej spotreby domácností po zohľadnení vplyvu cenových zmien odhadnutých modelom.

Tabuľka 4.3

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – demografický scenár

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-6,0 %	-441,5	44,4 %	532,7
Odievanie a obuv	-6,4 %	-111,9	44,0 %	73,2
Energie	-6,1 %	-413,1	44,6 %	550,7
Nábytok, vybavenie	-6,3 %	-102,6	44,4 %	121,2
Zdravotníctvo	-5,7 %	-53,6	45,1 %	117,6
Sociálne služby	-5,7 %	-10,0	55,8 %	10,1
Doprava	-6,2 %	-115,0	44,4 %	61,0
Pošta a telekomunikácie	-6,6 %	-81,9	44,5 %	59,3
Rekreácia a kultúra	-5,9 %	-121,8	44,6 %	98,5
Vzdelávanie	-6,9%	-43,9	42,8 %	8,3
Reštaurácie a hotely	-6,9 %	-98,4	45,3 %	26,9
Rozličné tovary a služby	-6,7 %	-546,7	44,8 %	322,4
Spolu	-6,3 %	-2 140,4	44,6 %	1 981,9

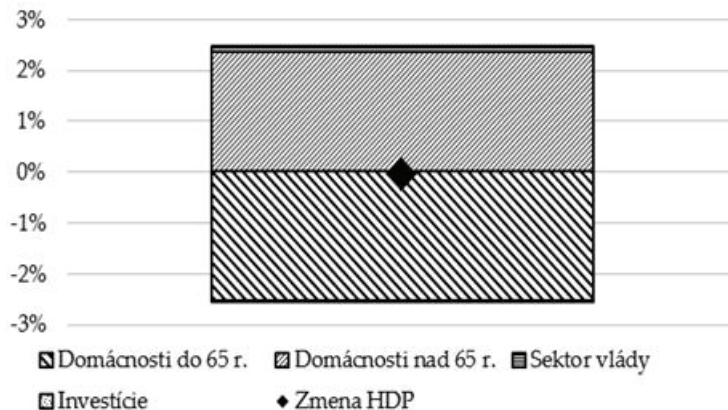
Prameň: Autori.

V prípade demografického scenára treba brať na vedomie, že v prípade tohto scenára sme počítali s tzv. *no policy change* v správaní sektoru vlády. V scenári teda nedošlo k zmene sadzieb jednotlivých daní opísaných modelom. Z tohto pohľadu neboli v plnej miere zohľadnené vplyvy starnutia na rast verejných výdavkov na zdravotníctvo a starobné dôchodky, ktoré predstavovali fixný podiel na celkových výdavkoch vlády. Inak povedané, v tomto scenári bolo pre izolovanú analýzu vplyvu demografických zmien na spotrebu domácností abstrahované od očakávanej valorizácie dôchodkov a rastu počtu starobných dôchodcov.

Vzhľadom na výsledky tohto scenára je možné očakávať mierny pokles celkovej konečnej spotreby pri porovnaní roku 2010 a 2025 na úrovni 0,4 %, resp. približne 160 mil. eur. Uvedená zmena by v konečnom dôsledku mala mierne negatívny efekt na HDP, a to na úrovni približne 0,1% HDP.

Graf 4.4

Príspevky k rastu HDP – demografický scenár

Prameň: Autori.

Pri rozložení vplyvu jednotlivých zložiek konečnej spotreby na HDP vidno, že negatívny efekt poklesu spotreby domácností s prednosťou do 65 rokov je takmer úplne eliminovaný rastom spotreby domácností starších a vládneho sektora. Na grafe 4.4 nie sú zobrazené vplyvy zmeny stavu zásob a čistého exportu, nakoľko z definície uzáverov modelu bol ich vplyv v prípade všetkých scenárov marginálny.

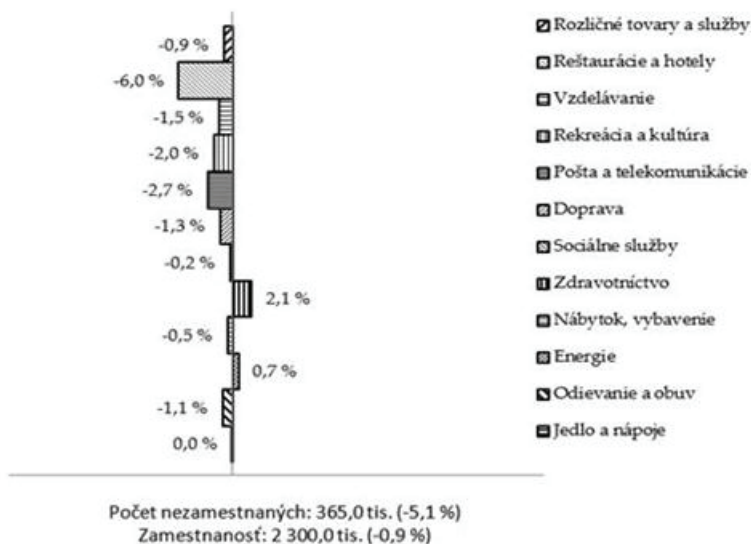
Zmeny v štruktúre spotreby domácností budú mať zásadný vplyv aj na dopyt po pracovnej sile v rámci jednotlivých odvetví. Na druhej strane je potrebné prízvukovať efekty demografických zmien na ponukovú stranu trhu práce, pričom sme pri modelovom zobrazení predpokladali mierny pokles ekonomicky aktívnych obyvateľov. Ako vstup pre určenie ponuky na trhu práce poslúžili modifikované výsledky práce Bujňákovej a Štefánika (2013). K modifikácii výsledkov uvedenej práce bolo potrebné pristúpiť s ohľadom na systematické nadhodnocovanie reálnych dát v pokrízovom období. Na základe dosiahnutých výsledkov prognózy ekonomicky aktívnych v roku 2025 (pri predpoklade postupného zvyšovania odchodu do dôchodku na úroveň 65 rokov v roku 2025) zníženého o priemernú chybu v období rokov 2009 – 2013 bol v modeli aplikovaný predpoklad, že počet ekonomicky aktívnych obyvateľov bude na úrovni 2,665 mil. Tento predpoklad bol následne použitý v prípade všetkých realizovaných scenárov.

Ako je ilustrované na grafe 4.5, zmena v spotrebe domácností spôsobená demografickými zmenami má očakávané negatívne efekty na zamestnanosť vo väčšine odvetví. Výnimku tvoria sektor zdravotníctva, kde je očakávaný rast súkromnej spotreby. Mierny rast zamestnanosti je možné očakávať aj v prípade sektoru dodávajúceho energie, čo je predovšetkým v dôsledku rastu celkového počtu domácností. Tretí sektor s pozitívnym vplyvom na zamestnanosť predstavuje sektor produkujúci jedlo a nápoje, v prípade ktorého by nemalo

dôjsť vplyvom demografických zmien k zmene v zamestnanosti. Najvýznamnejší pokles zamestnanosti v tomto scenári by malo dosiahnuť odvetvie reštaurácií a hotelov, v ktorom je analyticky indikovaný pokles zamestnanosti až o 6 %. Celkovo je možné v súvislosti so starnutím populácie očakávať pokles zamestnanosti o približne 20 tisíc pracovných miest čo predstavuje 0,9 %.

Graf 4.5

Vplyv na zamestnanosť – demografický scenár

Prameň: Autori.

V nadväznosti na vývoj zamestnanosti bolo možné kvantifikovať aj vývoj nezamestnanosti, pri ktorej by za splnenia predpokladov mohlo dôjsť k poklesu počtu nezamestnaných o takmer 20 tisíc, čo je 5,1 %. Súčasne by malo dôjsť k zníženiu miery nezamestnanosti v porovnaní s benchmarkovým rokom o 0,7 p. b. Táto paradoxná situácia súčasného

poklesu zamestnanosti a nezamestnanosti je determinovaná poklesom počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov, ktorý je možné s ohľadom na predpokladaný demografický vývoj v najbližších dekádach očakávať.

* * * *

Pri predpoklade zachovania úrovne spotreby jednotlivých skupín domácností, a teda aj zachovania životnej úrovne jednotlivých vekových vrstiev obyvateľstva, je možné očakávať mierne negatívny celkový efekt demografických zmien na národné hospodárstvo s poklesom HDP o 0,1 % a zamestnanosti o 0,9 %. Nezohľadnenie vplyvu očakávaného rastu nárokov skupiny starobných dôchodcov na verejné financie sa v modeli prejavilo formou dodatočného transferu zo strany pracujúcich domácností k domácnostiam dôchodcov v objeme približne 1,5 mld. eur. Bez tejto medzigeneračnej finančnej pomoci v plnej miere kryjúcej dodatočný dopyt starších domácností by nebolo možné dosiahnuť odhadnutú úroveň spotreby starších bez zmeny ich správania vo väzbe na tvorbu úspor.

4.4.2. Scenár zvyšovania výdavkov štátu na zdravotníctvo

S rastúcim počtom obyvateľov v dôchodkovom veku bude postupne rásť aj tlak na výdavky štátu spojené s touto skupinou obyvateľov, od ktorých v predchádzajúcom scenári abstrahovali. Okrem rastúcich nárokov na výplaty starobných dôchodkov z prvého piliera dôchodkového systému budú rásť aj výdavky štátu na zdravotníctvo (pokiaľ nedôjde k zmene systému financovania systému a rozsahu a štruktúre poskytovaných služieb pre jednotlivca). Na základe údajov Všeobecnej zdravotnej poisťovne boli v roku 2010 priemerné výdavky na jedného poistenca nad 65 rokov trojnásobne vyššie ako v prípade poistenca do 65 rokov. S použitím údajov demografickej prognózy (Vaňo, V., 2013) a predpokladu zachovania stabilnej úrovne

výdavkov v reálnych cenách podľa vekových skupín vo svojej štúdii M. Radvanský a G. Dováľová (2013) odhadli, že možný nárast celkových výdavkov na zdravotnú starostlivosť medzi rokmi 2010 a 2025 dosiahne 16 %. Tento výsledok sme použili ako kvalifikovaný odhad možného budúceho rastu objemu aj v prípade výdavkov štátu na zdravotníctvo. Keďže cieľom tohto scenára bola analýza čistého vplyvu rastu verejných výdavkov na zdravotníctvo, predpokladali sme, že úroveň ostatných výdavkov ostane zachovaná na úrovni základného roku. Nakoľko sme však zvyšovali celkové verejné výdavky na zdravotníctvo, na financovanie tohto rastu bolo potrebné prijať predpoklad o zdroji ich financovania. Nakoľko výdavky na konečnú spotrebu vlády predstavovali zavedenie fixného šoku do ekonomiky, rozhodli sme sa preskúmať dve alternatívy na príjmovej strane verejných financií: zmenu sadzieb odvodov na zdravotné poistenie a rast nepriamych daní.

Financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

Prvú alternatívu financovania tvorí vecne príslušný rast odvodového zaťaženia vo forme rastu sadzby odvodov na zdravotné poistenie. Na základe známej hodnoty očakávaného rastu verejných výdavkov na zdravotníctvo v objeme približne 508 mil. eur bol analyticky odhadnutý potrebný rast sadzby odvodov (zamestnanec + zamestnávateľ) o 2,3 p. b. za podmienok *ceteris paribus*.¹ Nakoľko však uvedené zvýšenie odvodového zaťaženia negatívne ovplyvní dopyt po pracovnej sile a celkovú výkonnosť slovenského hospodárstva, teoretický výnos vo výške 508 mil. eur nebol pri spomínanom raste sadzieb z viacerých dôvodov modelovo dosiahnuteľný. Najvýznamnejším

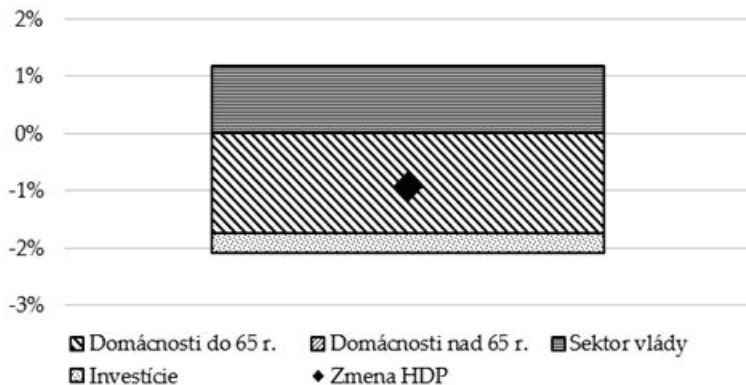
¹ Podľa relatívne konzervatívnych odhadov realizovaných v rámci projektu AHEAD z dôvodu starnutia slovenskej populácie síce do roku 2025 nebude potrebné realizovať zmeny v úrovni zdravotných odvodov, avšak do roku 2050 o 3 p. b. (Páleník, V. a kol., 2007).

bolo spomalenie ekonomiky ako reakcia na zvýšenie odvodov a druhým rast cien v sektore zdravotníctva, keďže ide o jediný sektor, v ktorom je očakávaný rast domáceho dopytu. Preto bolo pre dosiahnutie fiškálnej neutrálnosti skúmaného javu potrebné prijať dodatočné opatrenia aj na výdavkovej strane verejného rozpočtu. V aplikovanom scenári sme sa rozhodli pre modelom generované zníženie životnej úrovne domácností v aktívnom veku, nakoľko v prípade transferov domácnostiam starších sme aplikovali prístup nezasahovania (*no policy change*), ktorý bol popísaný vyššie. Tento prístup už implicitne zahŕňal pokles životnej úrovne rastúcej skupiny starších. Takto nastavené parametre viedli k rastu príjmov vlády na odvodoch o zhruba 260 mil. eur a pokles transferov vlády domácnostiam mladších o približne 740 mil. eur. Spolu tak došlo k posunom vo verejnom rozpočte na úrovni 1 mld. eur, ktoré si vyžiadali vplyv poklesu ekonomickej aktivity na výbere ostatných typov daní a rast cien produkcie zdravotníctva z dôvodu rastu dopytu zo strany vlády.

Pohľad na štruktúru HDP na grafe 4.6 ukazuje sektor vlády ako jediný, ktorý pozitívne prispel k HDP. V dôsledku aplikovania *no policy change* prístupu sa pozícia domácností starých po zavedení vyššie spomenutých zmien nezmenila, pod vplyvom čoho tento sektor neprispel k rastu HDP. Naopak, v prípade domácností mladých došlo k poklesu ich disponibilných príjmov, čo sa odzrkadlilo v negatívnom príspevku k rastu HDP. Odvodové zaťaženie práce zvýšilo výrobné náklady domácej produkcie, čo do určitej miery znížilo cenovú konkurencieschopnosť domácej produkcie. V kombinácii s negatívnym príspevkom investícií prevážili tieto vplyvy pozitívny príspevok vládneho sektora a celkovo bol odhadnutý pokles HDP o 0,9 %.

Graf 4.6

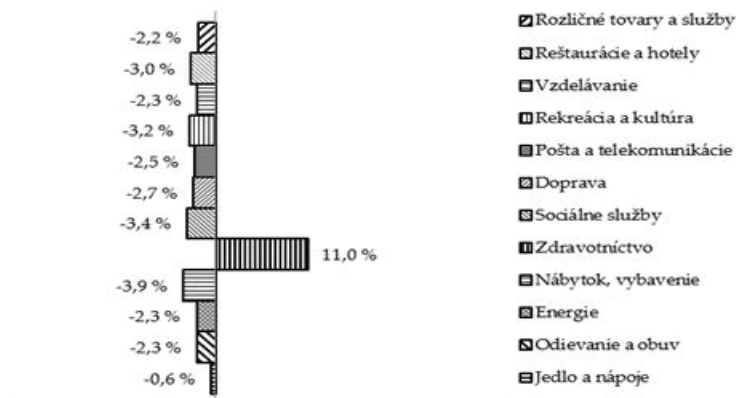
Príspevky k rastu HDP – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

Prameň: Autori.

Graf 4.7

Vplyv na sektorovú zamestnanosť – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

Počet nezamestnaných: 385,4 tis. (0,2 %)

Zamestnanosť: 2 279,6 tis. (-1,8 %)

Prameň: Autori.

Zmeny v zamestnanosti ilustrované na grafe 4.7 sú priamym dôsledkom pôvodného šoku zavedeného do modelu. Jediným sektorom s očakávaným rastom zamestnanosti je sektor zdravotníctva. Napriek poklesu zamestnanosti vo všetkých ostatných sektoroch došlo v konečnom dôsledku iba k miernemu poklesu počtu zamestnaných (664 osôb). V spotrebe domácností starších došlo iba k marginálnym zmenám, zatiaľ čo výdavky domácností mladých domácností v dôsledku zníženia celkových príjmov poklesli v rozmedzí od 2,3 – 11,1 %.

Tabuľka 4.4

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-2,3 %	-167,5	-0,1 %	-0,8
Odievanie a obuv	-2,6 %	-45,3	0,0 %	0,1
Energie	-2,2 %	-145,7	-0,2 %	-2,9
Nábytok, vybavenie	-11,1 %	-177,8	-0,5 %	-1,4
Zdravotníctvo	-8,8 %	-80,3	1,8 %	5,3
Sociálne služby	-5,5 %	-8,8	-0,1 %	-0,0
Doprava	-2,9 %	-54,7	-0,4 %	-0,5
Pošta a telekomunikácie	-2,0 %	-25,0	-0,2 %	-0,3
Rekreácia a kultúra	-3,0 %	-61,1	-0,6 %	-1,4
Vzdelávanie	-4,9 %	-31,5	-0,1 %	-0,0
Reštaurácie a hotely	-1,9 %	-27,0	-0,3 %	-0,2
Rozličné tovary a služby	-4,0 %	-322,9	0,0 %	0,2
Spolu	-3,4 %	-1147,5	0,0 %	-1,89

Prameň: Autori.

Zmeny v spotrebe domácností ilustrujú, akým spôsobom ich potenciálne ovplyvní potreba hľadania dodatočných zdrojov pre financovanie rastúceho dopytu po službách zdravotníctva z verejných zdrojov. Ako je možné pozorovať z výsledkov scenára, negatívnejšie sa dopady prejavujú v prípade domácností do 65 rokov, ktoré sa budú v podstatnej miere podieľať na generovaní dodatočných príjmov pre

verejný rozpočet prostredníctvom platenia vyššej sadzby odvodov. Na spotrebe domácností starších by sa mal vplyv rastúcich výdavkov na zdravotníctvo a s ním spojených zmien v príjmovej a výdavkovej strane verejných financií prejavíť iba mierne.

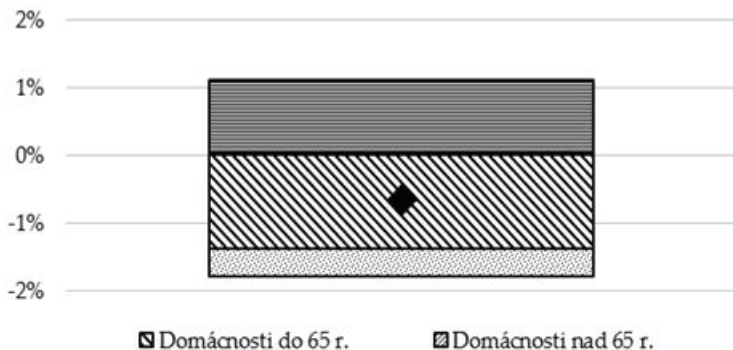
Financovanie rastom nepriamych daní

Ako druhú alternatívu financovania zvýšených verejných výdavkov na zdravotníctvo sme aplikovali rast sadzby nepriamych daní na konečnú spotrebu. V aplikovanom modeli nerozlišujeme medzi DPH a spotrebnými daňami, preto bol aplikovaný predpoklad rastu implicitnej sadzby nepriamych daní. Pre určenie rastu sme v tomto prípade vychádzali zo známeho objemu rastu výdavkov na zdravotníctvo a aktuálnej implicitnej daňovej sadzby, ktorej zvýšením za podmienok *ceteris paribus* sme plánovali financovať rast verejného dopytu po zdravotníckych službách. Na základe tejto informácie bola analyticky vyčíslená potreba zvýšenia implicitnej daňovej sadzby o 8,5 %. Obdobne ako v prípade scenára, pri ktorom bol financovaný rast výdavkov na zdravotníctvo rastom odvodového zaťaženia, aj pri tomto scenári neboli navrhnuté opatrenia na príjmovej strane dostatočné a bolo potrebné pristúpiť k aplikácii úprav na výdavkovej strane. Pre porovnateľnosť výsledkov scenárov sme aplikovali rovnaký dodatočný predpoklad znižovania transferových platieb vlády mladším domácnostiam. Výsledkom takto nastavených parametrov modelu bol rast príjmov vlády z nepriamych daní o zhruba 370 mil. eur a pokles transferových platieb domácnostiam mladších o približne 575 mil. eur.

Zvýšením spotreby v sektore zdravotníctva došlo k celkovému zvýšeniu spotreby vlády, čo sa odzrkadlilo pozitívne na raste HDP. Na druhej strane, v dôsledku poklesu transferov domácnostiam mladých zo strany vlády došlo k poklesu ich spotreby, čo sa spolu so zníženou investičnou aktivitou prejavilo negatívnym prírastkom k rastu HDP. Celkovo došlo k poklesu HDP o 0,7 %.

Graf 4.8

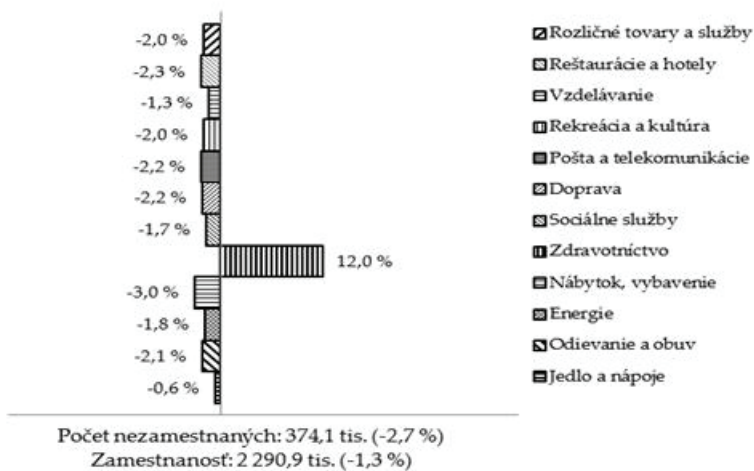
Príspevky k rastu HDP – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom nepriamych daní

Prameň: Autori.

Graf 4.9

Vplyv na sektorovú zamestnanosť – scenár zvyšovania výdavkov na zdravotníctvo, financovaný rastom nepriamych daní

Prameň: Autori.

Obdobne ako v prípade financovania rastom odvodového zaťaženia nastal aj v tomto prípade nárast zamestnanosti výhradne v sektore zdravotníctva. Zamestnanosť celkom klesla o 1,3 %. Oproti predošlému scenáru však nedošlo k nárastu nezamestnanosti, čo môžeme vysvetliť ako dôsledok menej negatívneho dopadu zavedenia vyšších sadzieb nepriamych daní na trh práce v porovnaní so zavedením vyššieho odvodového zaťaženia.

Tabuľka 4.5

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – scenár rastu výdavkov na zdravotníctvo, financovanie rastom nepriamych daní

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-2,0 %	-143,8	0,7 %	9,6
Odievanie a obuv	-2,2 %	-38,0	0,6 %	1,1
Energie	-1,8 %	-121,6	-0,2 %	-2,1
Nábytok, vybavenie	-8,0 %	-127,6	1,0 %	2,8
Zdravotníctvo	-7,5 %	-68,1	1,9 %	5,8
Sociálne služby	-3,5 %	-5,6	-0,3 %	-0,1
Doprava	-2,2 %	-41,7	2,0 %	2,7
Pošta a telekomunikácie	-1,7 %	-21,1	-0,1 %	-0,2
Rekreácia a kultúra	-2,5 %	-50,4	0,4 %	0,9
Vzdelávanie	-3,2 %	-20,7	1,4 %	0,2
Reštaurácie a hotely	-1,5 %	-21,9	1,1 %	0,7
Rozličné tovary a služby	-3,0 %	-245,9	0,3 %	2,1
Spolu	-2,7 %	-906,3	0,5 %	23,5

Prameň: Autori.

V porovnaní s predošlým scenárom došlo k miernejšiemu poklesu v spotrebe domácností mladých, nakoľko v tomto prípade došlo k pozitívnejšiemu dopadu na trh práce, teda domácnosti mali vyššie disponibilné príjmy z práce. Súčasne boli potrebou hľadania dodatočných zdrojov financovania postihnutí nielen pracujúci, ale všetci spotrebitelia, čo zabezpečilo rovnomernejšie rozdelenie záťaže a nižší vplyv na potenciálny produkt celého hospodárstva.

Rast výdavkov na zdravotnú starostlivosť sa javí ako nevyhnutná realita v priebehu najbližších dekád a prinesie so sebou negatívne efekty v podobe spomalenia ekonomického rastu vo väčšine odvetví.

Z hľadiska trhu práce by sa tento efekt mal napriek tomu prejavíť rastom zamestnanosti v sektore zdravotníctva a celkovým poklesom zamestnanosti na úrovni 1,3 %. Bez ohľadu na zvolenú formu financovania (nepriame dane, resp. zdravotné odvody) bude nevyhnutné prijať opatrenia aj na výdavkovej strane štátneho rozpočtu. Tieto opatrenia by s vysokou pravdepodobnosťou negatívne zasiahli do životnej úrovne ekonomicky aktívnej časti obyvateľstva. Hlavným cieľom hospodárskej politiky vo väzbe na zdravotníctvo preto v budúcnosti ostáva presadzovanie opatrení smerujúcich k znižovaniu ekonomickej náročnosti, prevencii a k zvyšovaniu veku zdravého dožitia a s tým spojeným nižším negatívnym efektom na národné hospodárstvo. V prípade potreby financovania vyšších výdavkov na zdravotníctvo sa ako vhodnejšie javí financovanie z plošných daní ako dodatočného zaťaženia ceny práce. Alternatívou je zavedenie zdravotných odvodov aj z iných príjmov a dôchodkov, bez analýzy individuálnych efektov a potreby dodatočných opatrení na životnú úroveň starších je však táto možnosť len hypotetická.

4.4.3. Scenár konvergenie výdavkov domácností starších

V prvom (demografickom) scenári bolo úplne abstrahované od možných zmien v spotrebnom správaní domácností starších. Tento scenár teda popisoval dolnú hranicu vplyvu demografických zmien na budúci ekonomický vývoj SR. Nakoľko je však možné v prípade naplnenia niektorých predpokladov budúceho vývoja (rast produktivity práce, konvergenca k hospodárskej úrovni krajín EÚ 15) očakávať aj zmeny v preferenciách jednotlivých skupín obyvateľstva,

rozhodli sme sa s ohľadom na zameranie projektu modelovo analyzovať aj ekonomické dôsledky posunov v preferenciách v spotrebe starších. Ako protiklad k demografickému scenáru sme preto analyzovali dopady demografických zmien na slovenské hospodárstvo pri predpoklade, že zloženie spotrebného koša domácností starších by v roku 2025 bolo podobné tomu, aké bolo zaznamenané v prípade domácností starších v Nemecku v roku 2010. Na základe údajov zo Zisťovania rodinných účtov z roku 2010 pre Nemecko sme identifikovali štruktúru spotrebného koša starších nemeckých domácností a na základe tejto informácie sme upravili celkovú spotrebu starších na Slovensku z demografického scenára. Výnimku tvorila spotreba produkcie jedla a nápojov, pri ktorej sme ponechali hodnoty demografického scenára. Tento fakt zohľadňoval potrebu zachovania úrovne spotreby potravín na obyvateľa aspoň na hodnote z roku 2010. Abstrahovali sme od zmien v správaní v prípade mladších domácností preto, aby bolo možné určiť efekty iba v zmene správania sa starších pri porovnávaní s demografickým scenárom.

Tabuľka 4.6

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – konvergenčný scenár

	Domácnosti do 65 rokov		Domácnosti od 65 rokov	
Jedlo a nápoje	-6,0 %	-441,5	44,4 %	532,7
Odievanie a obuv	-6,4 %	-111,9	17,6 %	29,3
Energie	-6,1 %	-413,1	46,3%	572,5
Nábytok, vybavenie	-6,3 %	-102,6	-12,0 %	-32,6
Zdravotníctvo	-5,7 %	-53,6	23,5 %	61,3
Sociálne služby	-5,7 %	-10	14,5 %	2,6
Doprava	-6,2 %	-115	3 15,4 %	433,3
Pošta a telekomunikácie	-6,6 %	-81,9	-9,3 %	-12,4
Rekreácia a kultúra	-5,9 %	-121,8	1 78,1 %	393,6
Vzdelávanie	-6,9 %	-43,9	-46,7 %	-9,1
Reštaurácie a hotely	-6,9 %	-98,4	356,6 %	211,9
Rozličné tovary a služby	-6,7 %	-546,7	-27,7 %	-199,2
Spolu	-6,3 %	-2 140,4	44,6 %	1 981,9

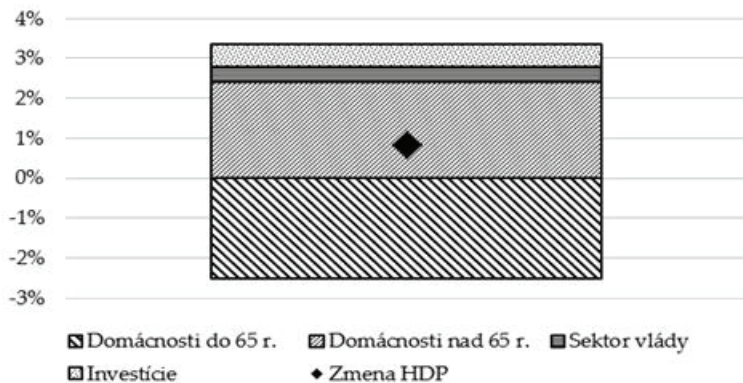
Prameň: Autori.

Podľa opísanej špecifikácie bol do modelu zavedený šok, ktorý predpokladal rovnaký vývoj v spotrebe mladších domácností, ako to bolo v prípade demografického scenára. Zásadné rozdiely však možno pozorovať v prípade domácností s prednostom nad 65 rokov. Konvergencia spotreby starších by sa najpozitívnejšie prejavila v dopyte po produkcii odvetví reštaurácií a hotelov, dopravy, a rekreácie a kultúry. Dopyt domácností starších po týchto službách by vzrástol niekoľkonásobne, čo je spôsobené veľmi nízkym podielom výdavkov na tieto typy služieb v spotrebe starších na Slovensku.

Mierny pokles je možné očakávať v prípade odvetví vzdelávania, a pôšt a telekomunikácií. Na prvý pohľad prekvapivo sa javí vývoj v oblasti sociálnych služieb, na ktoré domácnosti nemeckých dôchodcov mŕňajú menej v relatívnom porovnaní, a to predovšetkým z dôvodu existencie fungujúceho poistenia dlhodobej starostlivosti. Z tohto poistenia štát hradí príspevky na starostlivosť pre osoby, ktoré uvedenú starostlivosť potrebujú, a to tak pre osoby v domácej, ako aj inštitucionálnej starostlivosti (Arntz, M. a kol., 2007).

Graf 4.10

Príspevky k rastu HDP – konvergenčný scenár

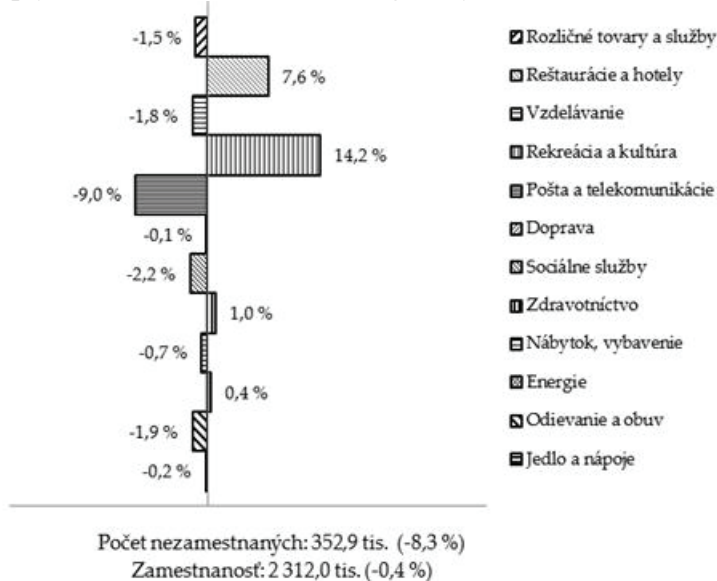

Prameň: Autori.

Obdobný príspevok spotreby oboch typov domácností ako v prípade demografického scenára bol dosiahnutý aj v prípade tohto scenára. Mierne odlišnosti vidíme v prípade domácností starších z dôvodu vyššej dynamiky cien v prípade odvetví rekreácie a kultúry a reštaurácií a hotelov. Z dôvodu očakávaného vyššieho rastu ekonomickej aktivity došlo k mierne vyššiemu príspevku vlády k celkovému hospodárskemu rastu v porovnaní s demografickým scenárom. V kombinácii uvedených faktorov došlo k celkovému rastu HDP o 0,8 %.

Graf 4.11

Vplyv na zamestnanosť – konvergenčný scenár

Prameň: Autori.

Ako výsledok spotrebného správania domácností starších môžeme pozorovať pozitívny dopad na zamestnanosť v oblasti nadštandardných služieb, akými sú reštaurácie a hotely a rekreácia a kultúra

– zvýšenie zamestnanosti v týchto sektoroch nastalo predovšetkým v dôsledku zvýšeného dopytu zo strany domácností starších. Najvýraznejší pokles zamestnanosti bol naopak zaznamenaný v sektore pôšt a telekomunikácií, ktorý je podložený všeobecným poklesom spotreby domácností mladých ako aj zmenou štruktúry spotreby domácností starších, ktorí väčší podiel svojich výdavkov vynaložia na luxusné tovary a služby v porovnaní s benchmarkovým scenárom. Celková zamestnanosť sa v porovnaní s demografickým scenárom zvýši o 0,5 %. Kombináciou týchto faktorov sa počet nezamestnaných osôb znížil takmer o 31 tisíc osôb, čo predstavuje zmenu 1,2 p. b. v porovnaní so základným rokom.

* * * *

Pri predpoklade konvergenie spotrebného správania domácností starších k preferenciám nemeckej populácie by došlo k zmene v preferenciách smerom k výdavkom na tovary a služby, ktoré v súčasnosti považujeme v slovenských reáliách za luxusné. Pravdepodobnosť smerovania záujmu slovenských starších je limitovaná viacerými faktormi, z ktorých medzi hlavné patrí formovanie príjmov tejto časti populácie. Bez dodatočných opatrení na príjmovej a výdavkovej strane verejných financií by rast výdavkov starších domácností museli v rámci medzigeneračnej solidarity financovať prostredníctvom priameho transferu na úrovni približne 2 mld. eur domácností mladších. Aj výsledky dosiahnuté v tomto scenári naznačujú nevyhnutnosť zníženia životnej úrovne časti populácie, ktorá aktívne participuje na trhu práce. Napriek tomu tento scenár ilustroval, že pri vhodnej štruktúre domácej spotreby sa dá aspoň sčasti eliminovať predpokladaný negatívny efekt starnutia na hospodárstvo.

4.4.4. *Dôchodkový scenár*

V prípade doterajších scenárov sme abstrahovali od previazania rastu výdavkov vlády na starobné dôchodky a počtu obyvateľov v dôchodkovom veku. Predpokladali sme, že bude zachovaný podiel týchto výdavkov na celkových príjmoch štátneho rozpočtu. V prípade demografického ako aj konvergenčného scenára však nevyhnutne museli rásť spotreby domácností nad 65 rokov finančne pokryť prostredníctvom priameho transferu prostriedkov domácnosti pracujúcich. V tomto scenári tento predpoklad opúšťame a zameriame sa na vplyv rastu počtu poberateľov starobných dôchodkov. Predpokladáme, že počet dôchodcov v roku 2025 bude na úrovni 1,2 mil. podobne ako v prípade stredného scenára opísaného nižšie v časti modelovanie dlhodobých efektov starnutia v SR. Súčasne predpokladáme zachovanie pomeru výšky priemerného dôchodku k priemernej mzde v národnom hospodárstve. Čiže skúmame relatívne optimistický (z pohľadu domácností) budúci vývoj v oblasti formovania starobných dôchodkov. Rastúci tlak na verejné financie by mal mať výrazne negatívny efekt na celkový hospodársky rast iniciovaný rastúcim objemom výplat starobných dôchodkov domácnostiam starších. Podobne ako v prípade scenára, v ktorom sme skúmali rast výdavkov na zdravotnú starostlivosť, aj v prípade tohto scenára budeme skúmať dve alternatívy financovania rastúcich nárokov na výplaty z prvého piliera dôchodkového systému². Prvá alternatíva predstavuje rast vecne príslušnej sadzby odvodov dôchodkového poistenia. Druhú možnosť predstavuje rast nepriamych daní, zvýšený príjem, z ktorých by slúžil na úhrady deficitov fondu dôchodkového poistenia.

² Vzhľadom na strednodobý charakter modelu CGE abstrahujeme od vplyvu druhého, kapitalizačného piliera dôchodkového systému.

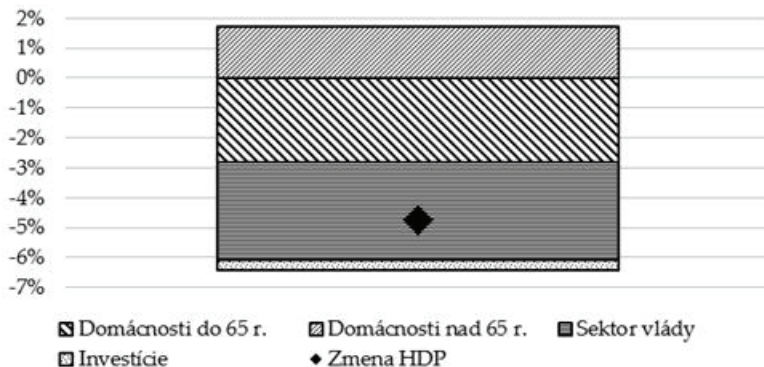
Financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

Nakoľko už v súčasnosti rastúce nároky na výplaty starobných dôchodkov z prvého piliera generujú deficitné fungovanie dôchodkového systému, pri očakávanom budúcom rastúcom tlaku na tento systém je možné očakávať nevyhnutnosť rastu sadzby dôchodkového poistenia. Aplikovaný rast sadzieb sme analyticky odhadli za predpokladu *ceteris paribus* na hodnotu 23,6 %, resp. 8,2 p. b. Nakoľko však rast odvodového zaťaženia práce negatívne ovplyvní ekonomickú aktivitu, a to predovšetkým dopyt po práci, zmeny na príjmovej strane verejných financií nie sú postačujúce na generovanie dostatočného množstva finančných prostriedkov. Z dôvodu rastu počtu nezamestnaných v prípade rastu sadzieb odvodov dochádza k zvyšovaniu tlaku na transfery od vlády k pracujúcim. Rastúce transfery vlády domácnostiam sa prejavia v poklese výdavkov vlády na konečnú spotrebu, čo by ohrozilo poskytovanie verejných služieb zo strany štátu.

Graf 4.12 ukazuje príspevky jednotlivých zložiek k celkovému vývoju HDP. Sektor domácností mladých spolu so sektorom vlády v tomto scenári prispeli negatívne k rastu HDP, pričom pozitívny príspevok sektoru domácností starších tento negatívny vplyv vykompenzoval len čiastočne. Keďže je v modeli zavedený predpoklad, že aktívne na trhu práce participujú iba členovia domácností mladých, pokles spotreby v tomto sektore bol spôsobený najmä poklesom v ich disponibilných príjmoch. Negatívny príspevok sektoru vlády môžeme vysvetliť ako kombináciu vplyvu zvýšenia transferov domácnostiam mladých, v dôsledku zvýšenia počtu nezamestnaných (nárast o 15 %) ako aj zvýšenia transferov domácnostiam starších, ktorým v dôsledku demografického vývoja bolo alokovaných o 36 % viac financií. Toto malo za následok celkový pokles HDP o 4,8 %.

Graf 4.12

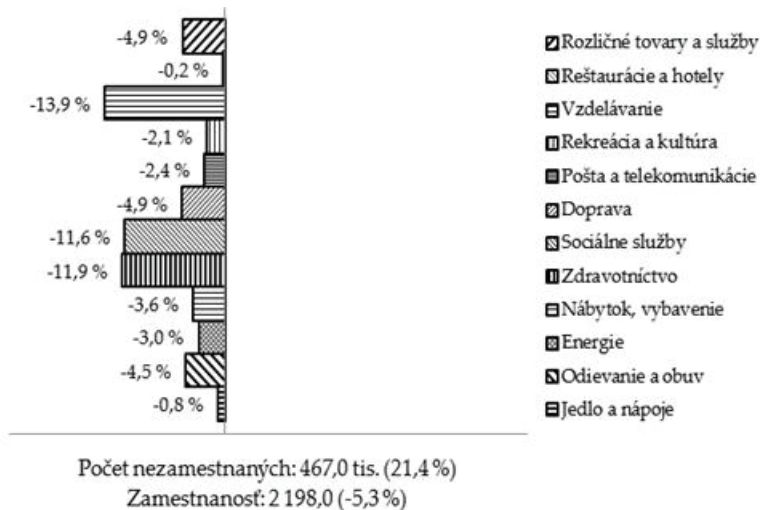
Príspevky k rastu HDP – dôchodkový scenár, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

Prameň: Autori.

Graf 4.13

Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – dôchodkový scenár, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

Prameň: Autori.

Pri bližšom pohľade na zmeny v zamestnanosti vidíme, že všetky sektory boli negatívne ovplyvnené v dôsledku vyššieho daňového zaťaženia, pričom najvýraznejšie zmeny nastali v sektore vzdelávania, sociálnych služieb a zdravotníctva (sektory prevažne financované z verejných zdrojov). Celkovo sa počet nezamestnaných v dôsledku zvýšenia odvodového zaťaženia práce zvýšil o viac ako 82 tisíc osôb v porovnaní s rokom 2010. Pokles celkovej zamestnanosti môžeme vysvetliť nárastom ceny výrobného faktora práca, ktorý znížil cenovú konkurencieschopnosť domácej produkcie a následne aj celkovým poklesom spotreby domácností mladých, ktorý výrazne prevyšuje nárast spotreby starších domácností. Tento faktor sa spolu s poklesom spotreby vlády podpísal negatívne na celkovom domácom dopyte, ktorého pokles bol v prípade tohto scenára najvýraznejší spomedzi všetkých uvedených scenárov.

Tabuľka 4.7

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – dôchodkový scenár, financovanie rastom odvodového zaťaženia práce

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-3,8 %	-274,4	6,9 %	93,3
Odievanie a obuv	-4,2 %	-72,8	29,9 %	51,8
Energie	-3,6 %	-239,1	6,7 %	93,6
Nábytok, vybavenie	-22,6 %	-361,8	78,4 %	231,6
Zdravotníctvo	-7,6 %	-69,1	21,5 %	63,9
Sociálne služby	-9,9 %	-15,9	22,7 %	7,5
Doprava	-4,8 %	-89,1	127,3 %	172,1
Pošta a telekomunikácie	-3,3 %	-40,2	13,8 %	19,9
Rekreácia a kultúra	-5,9 %	-121,6	50,4 %	117,6
Vzdelávanie	-7,4 %	-47,9	97,0 %	12,2
Reštaurácie a hotely	-2,9 %	-40,9	65,1 %	41,6
Rozličné tovary a služby	-6,0 %	-491,9	29,6 %	223,9
Spolu	-5,6 %	-1 864,8	23,1 %	1 129,0

Prameň: Autori.

Rast výdavkov vlády na dôchodky sa prejaví pozitívne na spotrebe domácností nad 65 rokov a najpozitívnejšie efekty je možné očakávať v prípade sektorov s najvyššou výdavkovou elasticitou. V prípade domácností mladších je možné očakávať pokles celkovej spotreby z dôvodu klesajúcich disponibilných príjmov týchto domácností. Celková spotreba domácností pritom klesne o 2,0 %.

Financovanie rastom nepriamych daní

Následne sme preskúmali možné efekty financovania starobných dôchodkov prostredníctvom rastu implicitných sadzieb nepriamych daní. Obdobne ako pri zdravotníckom scenári aj v tomto prípade sme vychádzali zo sadzieb v benchmarkovom roku a na základe predpokladanej potreby dodatočných prostriedkov na starobné dôchodky sme za podmienok *ceteris paribus* odhadli rast implicitných sadzieb o rapídnych 32,8 %. Tento značný rast je determinovaný faktom, že aktuálna efektívnosť výberu nepriamych daní je relatívne nízka. Preto je potrebné na túto zmenu nahliadať aj z pohľadu možného zamerania zmien vo fungovaní výberu nepriamych daní, nie len formou rastu sadzieb.

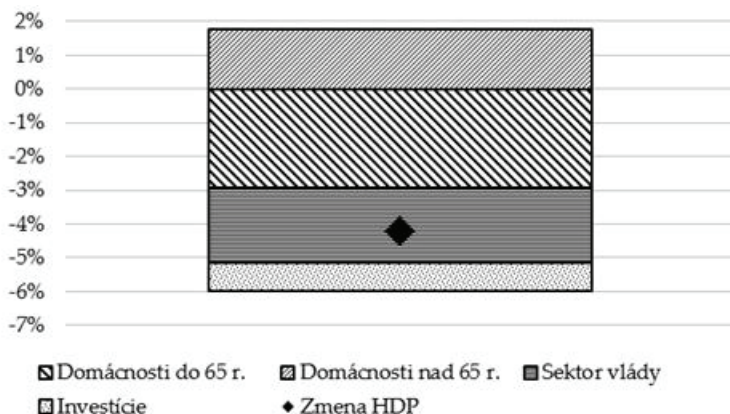
V prípade tohto scenára je rast príjmov domácností nad 65 rokov priamo prepojený s rastom výdavkov tejto skupiny domácností na konečnú spotrebu. Keďže predpoklady aplikované v modeli umožnili úpravu správania na výdavkovej strane rozpočtu vlády, z dôvodu rastu výdavkov vlády na starobné dôchodky a fixnej úrovne deficitu dochádza ku kompenzácii formou zníženia výdavkov na konečnú verejnú spotrebu. Súčasne sme obdobne ako v ostatných scenároch predpokladali, že pracujúci sú členmi domácností do 65 rokov, nárast daňových sadzieb sa teda prejavil v úrovni konečnej spotreby tejto skupiny domácností a v jej negatívnom príspevku k rastu HDP.

Tlak na verejný rozpočet zo strany narastajúcej skupiny starobných dôchodcov a nezamestnaných sa prejaví v obmedzení potenciálnej ekonomickej aktivity v hospodárstve, pričom súčasne dôjde k poklesu kumulácie prostriedkov na tvorbu úspor. Znížená tvorba úspor si následne vyžiada pokles investičnej aktivity v slovenskom hospodárstve.

Štruktúra príspevkov k rastu HDP sa v prípade tohto scenára iba mierne odlišuje od scenára financovania rastom odvodového zaťaženia. Zatiaľ čo v prípade predošlého scenára bola ľarcha dodatočných nákladov na dôchodky znášaná predovšetkým sektorom domácností mladých ako jediných pracujúcich, v prípade scenára rastu nepriamych daní sú tieto dodatočné náklady rozložené medzi všetky spotrebné sektory. Celkový pokles HDP bol v prípade tohto scenára 4,2 %.

Graf 4.14

Príspevky k rastu HDP – dôchodkový scenár, financovanie rastom nepriamych daní

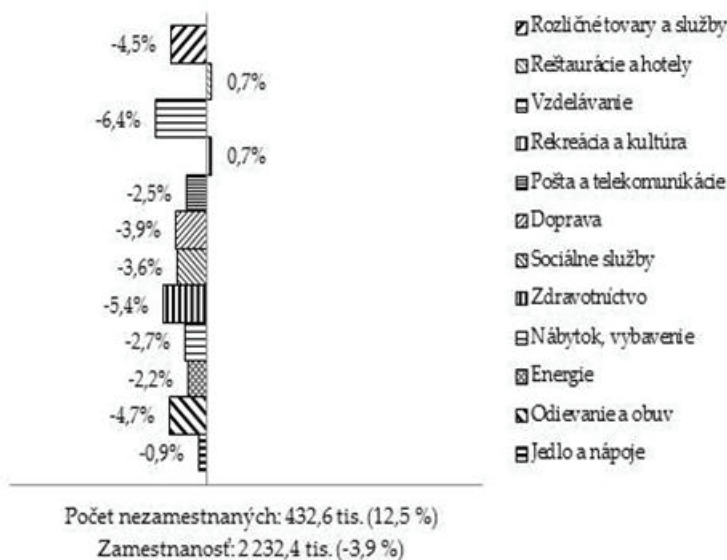

Prameň: Autori.

Prenesenie ťarchy dôchodkového zaťaženia na všetky dostupné tovary a služby sa prejavilo negatívne na zamestnanosti takmer vo všetkých sektoroch, s výnimkou mierneho nárastu v sektoroch reštaurácií a hotelov a rekreácie a kultúry. Celkovo sa počet nezamestnaných zvýšil o takmer 48 tisíc osôb. Pokles celkového domáceho dopytu bol v prípade tohto scenára mierne nižší ako v scenári financovania rastom odvodového zaťaženia, čo bolo predovšetkým spôsobené zmenami na strane sektoru vlády, zmeny v spotrebe domácností neboli výrazne odlišné.

Graf 4.15

Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – dôchodkový scenár, financovanie rastom daní na spotrebu

Prameň: Autori.

Pri porovnaní vplyvu aplikovaného predpokladu s predchádzajúcim scenárom vidíme, že v prípade domácností starších ostali zachované proporcie zmien v spotrebe jednotlivých typov produktov a služieb. Rozdiel možno vidieť predovšetkým v objeme spotreby, ktorá je v tomto scenári mierne vyššia. Tento výsledok je determinovaný kombináciou nižšieho poklesu priemernej mzdy, ktorý bol pri financovaní rastom odvodových sadzieb z dôvodu rastu celkových mzdových nákladov vyšší, a nižšej cenovej hladiny.

Tabuľka 4.8

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – dôchodkový scenár, financovanie rastom daní na spotrebu

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-4,6 %	-328,2	9,6 %	128,4
Odievanie a obuv	-4,9 %	-83,9	30,9 %	53,5
Energie	-4,1 %	-272,5	6,4 %	90,1
Nábytok, vybavenie	-19,9 %	-319,2	80,1 %	236,5
Zdravotníctvo	-8,4 %	-76,3	21,8 %	64,9
Sociálne služby	-7,8 %	-12,5	21,5 %	7,1
Doprava	-4,7 %	-86,9	130,6 %	176,5
Pošta a telekomunikácie	-3,8 %	-46,9	13,2 %	19,0
Rekreácia a kultúra	-6,5 %	-134,4	51,6 %	120,3
Vzdelávanie	-5,7 %	-36,8	98,9 %	12,4
Reštaurácie a hotely	-3,2 %	-44,8	67,5 %	43,2
Rozličné tovary a služby	-5,9 %	-483,4	29,4 %	222,4
Spolu	-5,7 %	-1 925,9	24,0 %	1 174,5

Prameň: Autori.

* * * *

Rast tlaku na verejné financie zo strany narastajúcej skupiny starobných dôchodcov si vyžiada zmeny na strane príjmov ako aj výdavkov verejného rozpočtu. Ako sa ukázalo, bez zásadnej zmeny na príjmovej strane a snahe o financovanie prostredníctvom zmien v daňovo-odvodovom systéme dôjde k značnému poklesu poten-

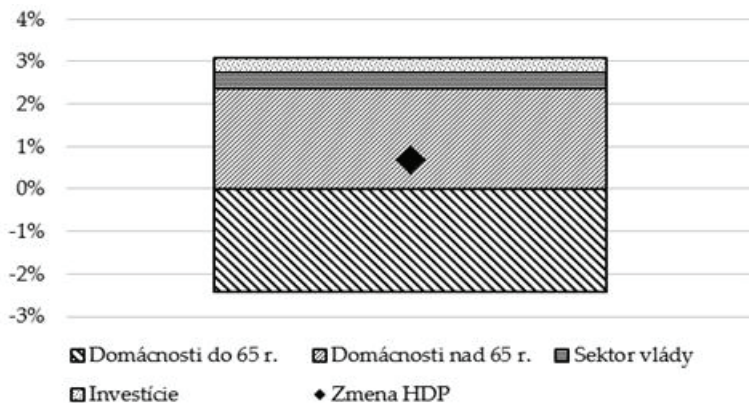
ciálneho produktu ekonomiky a poklesu životnej úrovne pracujúcich na úkor skupiny starších. V snahe o kompenzovanie negatívnych efektov na pracujúcich a vo svetle súčasnej daňovej optimalizácie výnosov z kapitálu bude jednou z hlavných výziev budúcnosti hospodárskej politiky efektívne prepojenie tvorby príjmovej časti verejného rozpočtu na kapitálovú časť produkčnej stránky hospodárstva.

4.4.5. Stimulujúci scenár

S ohľadom na zameranie projektu a jeho predchádzajúce čiastkové závery je definovaný nasledovný scenár, ktorého cieľom je analyzovať možné dopady daňového zvýhodnenia produkcie odvetví poskytujúcich tovary a služby dopytované staršími spotrebiteľmi, resp. pri ktorých je možné očakávať vyšší potenciál atraktovať zahraničných spotrebiteľov. Pre stimuláciu dopytu po týchto typoch výrobkov a služieb sme sa aj s ohľadom na nižšiu kúpyschopnosť domácich zákazníkov rozhodli analyzovať stimulujúci efekt zníženia nepriamych daní na polovičnú hodnotu, a to konkrétne v prípade sektorov zdravotníctva, sociálnych služieb, rekreácie a kultúry, a reštaurácií a hotelov. Zároveň pre zachovanie fiškálnej neutrality tohto opatrenia bolo potrebné zvýšiť daňové zaťaženie ostatných typov produkcie o 5 %. Prostredníctvom uvedených zmien sme dosiahli zachovanie výnosu vlády z nepriamych daní na úrovni výnosov dosiahnutých v prípade demografického scenára.

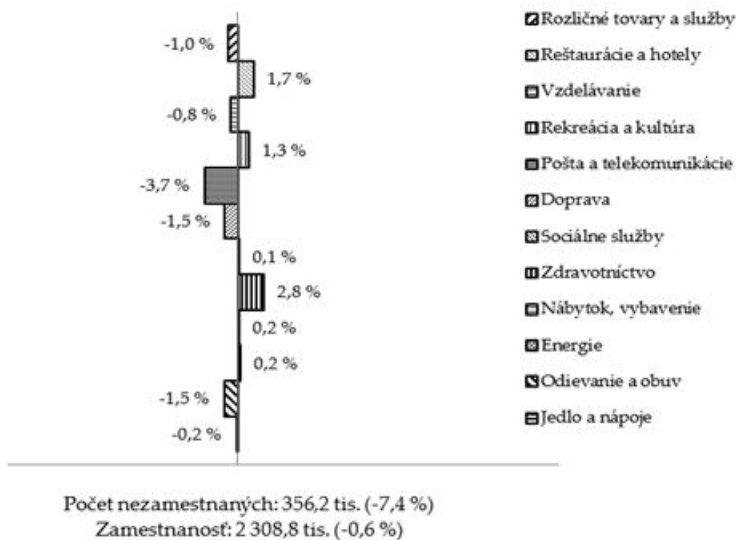
Vplyv zmien daňových sadzieb na jednotlivé zložky HDP je ilustrovaný na grafe 4.16. Vidíme, že daňové zvýhodnenie uvedených sektorov malo v porovnaní s demografickým scenárom len marginálny dopad na celkovú spotrebu domácností starších ako aj mladých, no zásadné zmeny však vidíme pri pohľade na štruktúru spotreby.

Graf 4.16
Príspevky k rastu HDP – stimulujúci scenár

Prameň: Autori.

Graf 4.17
Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – stimulujúci scenár

Prameň: Autori.

Pozitívne prispeli k rastu HDP zvýšený objem investícií a rast verejnej spotreby, vo výsledku došlo k zvýšeniu HDP o 0,7 %. Zmeny v sadzbách nepriamych daní sa pozitívne prejavili na zvýšení zamestnanosti v sektore zdravotníctva, rekreácie a kultúry a tiež reštaurácií a hotelov, súčasne vplyvom analyzovaných zmien došlo k poklesu celkovej nezamestnanosti o 7,4 %.

Pri pohľade na zamestnanosť v jednotlivých sektoroch v porovnaní s demografickým scenárom, s ktorým má tento scenár s výnimkou zmien v sadzbách nepriamych daní spoločné predpoklady, vidieť pozitívny vplyv poklesu sadzieb v sektoroch potenciálne produkujúcich strieborné tovary a služby. V prípade ostatných odvetví sa na počte pracujúcich negatívne prejavil rast sadzieb nepriamych daní. Výnimku tvorí sektor vzdelávania, v prípade ktorého ostala zachovaná nulová sadza nepriamych daní.

Tabuľka 4.9

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – stimulujúci scenár

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-4,0 %	-285,0	29,2 %	391,8
Odievanie a obuv	-6,4 %	-111,0	37,7 %	65,4
Energie	-3,2 %	-213,1	27,7 %	389,2
Nábytok, vybavenie	-4,8 %	-77,0	33,9 %	100,0
Zdravotníctvo	0,7 %	6,6	30,4 %	90,5
Sociálne služby	3,1 %	5,1	-14,9 %	-4,9
Doprava	-6,5 %	-121,9	46,3 %	62,6
Pošta a telekomunikácie	-7,0 %	-86,9	31,3 %	45,2
Rekreácia a kultúra	-3,3 %	-67,1	39,4 %	92,0
Vzdelávanie	-7,8 %	-50,6	121,6 %	15,3
Reštaurácie a hotely	-4,0 %	-57,1	43,0 %	27,5
Rozličné tovary a služby	-6,6 %	-536,2	37,0 %	280,3
Spolu	-4,7 %	-1 594,3	31,8 %	1 554,9

Prameň: Autori.

Stimulovanie spotreby poklesom sadzieb nepriamych daní v prípade strieborných odvetví má potenciál sa pozitívne prejavíť na dopyte v prípade oboch typov domácností. V prípade domácností mladších sa pokles sadzieb postará o pozitívny rast v spotrebe služieb odvetví zdravotníctva a sociálnych služieb a znížení negatívneho vývoja v odvetviach rekreácie a kultúry, a reštaurácií a hotelov. Obdobne je tomu aj v prípade domácností starších, výnimku tvorí odvetvie sociálnych služieb, v ktorom z dôvodu poklesu ceny môže dôjsť k zníženiu celkových výdavkov na spotrebu.

* * * *

Prostredníctvom stimulácie konečnej spotreby v odvetviach produkujúcich tovary a služby pre strieborných spotrebiteľov (zdravotníctvo, sociálne služby, rekreácia a kultúra, hotely a reštaurácie³) je možné zvrátiť očakávané negatívne efekty demografických zmien v týchto odvetviach. V prípade snahy o fiškálnu neutralitu takejto stimulácie je však možné súčasne očakávať mierne negatívne dopady na ostatné odvetvia. Výsledný efekt na HDP s rastom 0,7 % ako aj celkovú zamestnanosť s poklesom 0,6 % je v porovnaní s demografickým scenárom mierne pozitívny. Nezodpovedanou však zostáva otázka možného pozitívneho efektu vzhľadom na export tovarov a služieb pre starších, na ktorú takto zostavený model nedokáže uspokojujúco odpovedať.

4.4.6. Investičný scenár

Vo všetkých doterajších scenároch sme abstrahovali od zmien v investičnej aktivite v prípade jednotlivých odvetví. V tomto scenári

³ V prípade Zdravotníctva a Soc. služieb je ako dôsledok rastu počtu starších obyvateľov možné očakávať rastúci dopyt po produkcii týchto sektorov. Odvetvia Rekreácie a kultúry a Reštaurácií a hotelov predstavujú odvetvia, ktoré sú zaujímavé pre zahraničných strieborných spotrebiteľov. Zároveň predstavujú značný potenciál v prípade naplnenia predpokladov konvergenčného scenára aj z pohľadu domácich strieborných.

sme sa rozhodli preskúmať vplyv zvýšenia investičnej aktivity v prípade odvetví s najvyšším rastovým potenciálom tak, ako bol identifikovaný v prípade konvergenčného scenára. Rast investičnej aktivity sme simulovali prostredníctvom zvýšenia kapitálovej základne vo vybraných sektoroch. Sektory, v prípade ktorých sme predpokladali zvýšenie objemu investícií, predstavovali služby zamerané na strieborných spotrebiteľov a hodnoty rastu kapitálovej základne predstavovali optimistický výhľad založený na konvergencii štruktúry spotreby starších k spotrebe Nemecka. Tento predpoklad sme skombinovali s predpokladaným vývojom dopytu domácností, ktorý bol totožný s tým, ktorý sme aplikovali v prípade demografického scenára. Ostatné predpoklady použité v tomto scenári tiež kopírujú tie, ktoré sme využili v prípade demografického scenára. Tento scenár predstavuje prvý kombinovaný typ scenára, v prípade ktorého skúmame spoločný vplyv viacerých zmien v ekonomike na celkový očakávaný trend vývoja. Ako zdroj financovania investičných aktivít v strieborných odvetviach by potenciálne mohli slúžiť prostriedky štruktúrnych fondov EÚ tak, aby mali s ohľadom na rastúce nároky starnúcej populácie pokiaľ možno limitované efekty na verejné financie.

Tabuľka 4.10

Percentuálne zmeny v objeme kapitálovej základne v jednotlivých sektoroch na základe zmien v domácom dopyte v konvergenčnom scenári

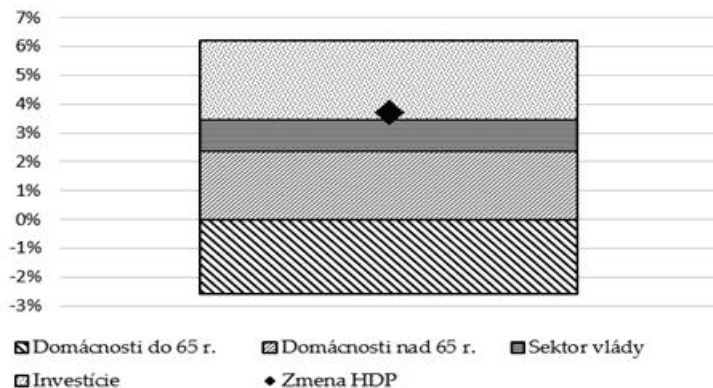
Sektor	Rast kapitálovej základne
Zdravotníctvo	4,7 %
Sociálne služby	0,2 %
Doprava	12,2 %
Rekreácia a kultúra	28,0 %
Reštaurácie a hotely	14,9 %

Prameň: Autori.

Rast kapitálovej základne vo vybraných odvetviach sa prejaví pozitívne na potenciálnej produkcii domácej ekonomiky, čo má výrazne pozitívny vplyv na tvorbu investícií, ktorých príspevok k rastu HDP predstavuje spolu s rastom spotreby starších hlavný zdroj rastu. Zvýšenie celkovej ekonomickej aktivity generuje dodatočný rast príjmov vlády, ktorý je priamo reflektovaný v raste výdavkov vlády na konečnú spotrebu. Spotreba mladších domácností vykazuje podobný vplyv ako v prípade demografického scenára, s ktorým má tento scenár niektoré spoločné predpoklady. Rast investičnej aktivity v odvetviach produkujúcich strieborné tovary a služby má potenciál pozitívne ovplyvniť celkový ekonomický vývoj.

Graf 4.18

Príspevky k rastu HDP – investičný scenár

Prameň: Autori.

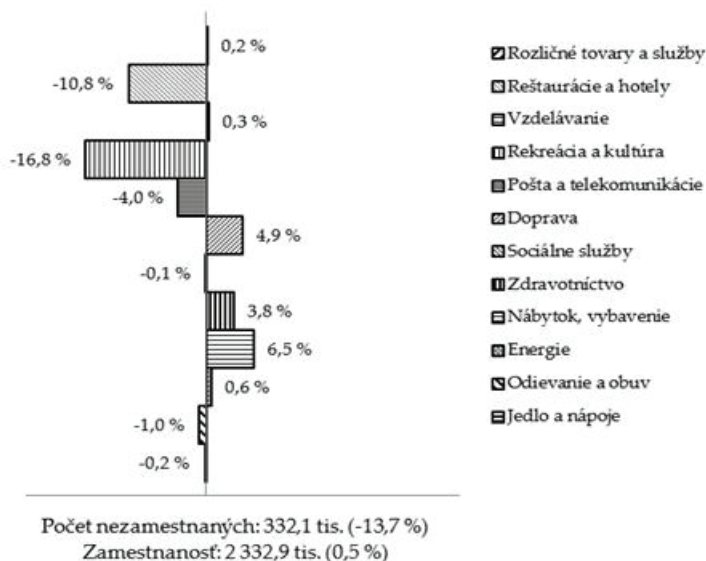
Pri pohľade na vplyv demografických zmien na spotrebu domácností spojených s rastom investičnej aktivity vo vybraných odvetviach ekonomiky sa prejaví relatívne odlišne v prípade zamestnanosti v jednotlivých sektoroch. Najvýraznejšie negatívny efekt vidíme v prípade sektorov reštaurácií a hotelov a rekreácie a kultúry, kde

bez zmeny v spotrebnom správaní domácností kapitál ešte viac vytláča zamestnanosť, ako to bolo v prípade demografického scenára.

Vo vzťahu k zvýšenej kapitálovej základni vidíme kladný vplyv v sektoroch dopravy a zdravotníctva, ktoré spolu so sektorom poskytujúcim stavebné úpravy a vybavenie domácností prispeli k celkovému kladnému vývoju na trhu práce – počet nezamestnaných sa znížil o viac ako 32 tisíc osôb v porovnaní s demografickým scenárom.

Graf 4.19

Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – investičný scenár

Prameň: Autori.

Spotreba domácností sa v prípade tohto scenára vyvíja v prípade odvetví zdravotníctva a sociálnych služieb obdobne ako v prípade stimulačného scenára, a to tak pre domácnosti mladších, ako aj starších, čo naznačuje, že voľba spôsobu stimulácie týchto odvetví zo

strany štátu má obdobné efekty. Avšak v prípade odvetví rekreácie a kultúry a reštaurácií a hotelov sa ako efektívnejší spôsob stimulácie dopytu zo strany domácností javí zmena sadzieb nepriamych daní.

Tabuľka 4.11

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – investičný scenár

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-3,0 %	-214,0	30,5 %	409,9
Odievanie a obuv	-4,9 %	-85,6	40,0 %	69,3
Energie	-1,9 %	-125,8	29,4 %	413,8
Nábytok, vybavenie	-1,5 %	-24,0	38,5 %	113,7
Zdravotníctvo	4,0 %	36,0	34,6 %	103,0
Sociálne služby	4,6 %	7,4	-13,7 %	-4,5
Doprava	-5,9 %	-109,3	47,4 %	64,1
Pošta a telekomunikácie	-6,1 %	-74,9	32,8 %	47,3
Rekreácia a kultúra	-23,3 %	-477,4	11,0 %	25,6
Vzdelávanie	-6,3 %	-40,8	125,3 %	15,7
Reštaurácie a hotely	-12,1 %	-170,3	27,1 %	17,4
Rozličné tovary a služby	-5,0 %	-409,1	39,4 %	298,1
Spolu	-5,0 %	-1 687,8	32,1%	1 573,2

Prameň: Autori.

* * * * *

Zvýšená investičná aktivita v odvetviach produkujúcich strieborné tovary a služby so sebou prináša niekoľko protichodných efektov. Bez adekvátnej úpravy preferencií v konečnej spotrebe by rast kapitálovej základne v odvetviach rekreácie a kultúry a reštaurácií a hotelov vytlačil pracovnú silu a negatívne pôsobil na dopyt po práci, predovšetkým v odvetviach so zvýšenou investičnou aktivi-

tu.⁴ Vo všeobecnosti však rast investičnej aktivity pôsobí pozitívne na potenciálny produkt ako aj celkovú zamestnanosť. V prípade efektívneho využitia prostriedkov fondov EÚ, predovšetkým v odvetviach zdravotníctva a sociálnych služieb, je možné očakávať celkové pozitívne efekty na domácu ekonomiku.

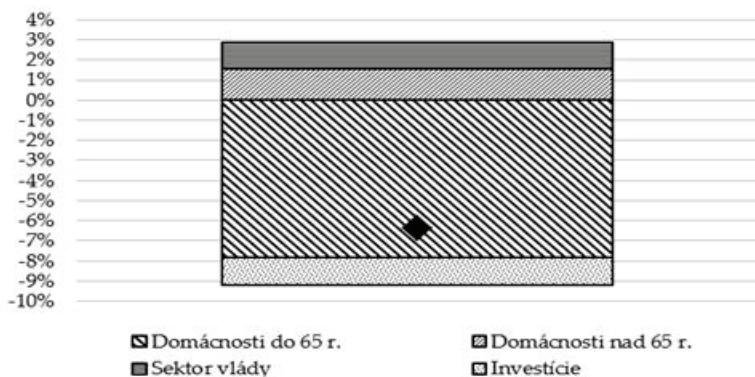
4.4.7. Scenár verejných financií

V tomto scenári sme sa pokúsili analyzovať vplyv očakávaných zmien v prípade verejných výdavkov na zdravotníctvo a výplatu starobných dôchodkov. Z výsledkov dosiahnutých pri čiastkovom skúmaní oboch problémov separátne sme sa rozhodli pre následné preskúmanie možnosti, u ktorej sme očakávali negatívnejší celkový efekt. Tento scenár by mal predstavovať horné ohraničenie možného vplyvu demografických zmien na výkonnosť slovenskej ekonomiky v prípade použitia vecne príslušných sadzieb odvodov na financovania zvyšujúcich sa nárokov na zdravotný a dôchodkový systém. V tomto scenári sme simulovali efekt rastu odvodového zaťaženia o 30,8 %, resp. 10,5 p. b. Nakoľko podobne ako v prípade separátnych scenárov dôchodkového a zdravotného scenára nepostačoval rast odvodov na pokrytie zvýšených nárokov na verejné financie, aj v prípade tohto scenára bolo potrebné aplikovať predpoklad možného poklesu transferov domácnostiam mladých. Zároveň sme aplikovali predpoklad fixných hodnôt výdavkov vlády na konečnú spotrebu na úrovniach definovaných v zdravotníckom scenári. Teda výdavky na konečnú spotrebu vlády na zdravotníctvo vzrástli o 16 % a u ostatných odvetví ostala úroveň výdavkov fixná.

⁴ Toto zistenie podporuje závery z dôchodkového scenára o potrebe hľadania efektívneho spôsobu zdaňovania príjmov z kapitálu pre potreby vyváženého financovania verejného rozpočtu. Táto hypotéza však v rámci tejto práce nebola simulačne testovaná.

Graf 4.20

Príspevky k rastu HDP – scenár verejných financií

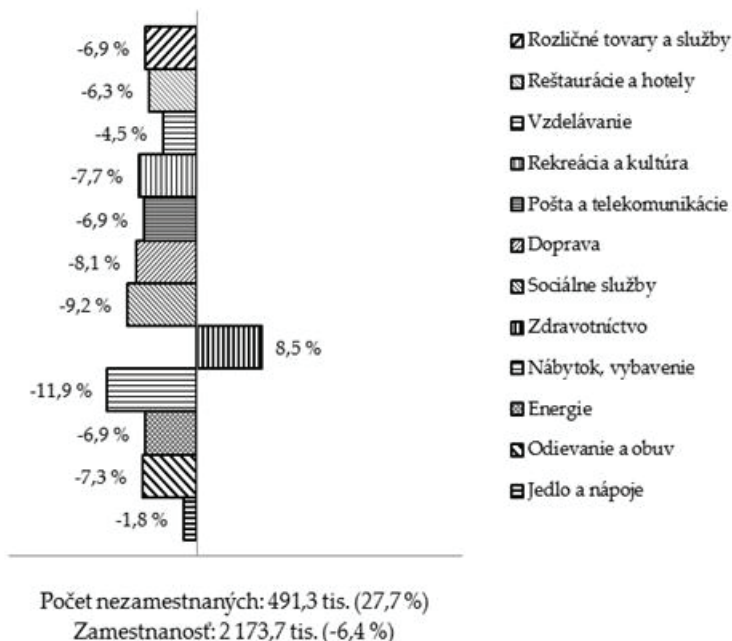

Prameň: Autori.

Rast odvodových sadzieb negatívne ovplyvní celkovú cenu práce, čo má potenciál viesť k poklesu dopytu po práci v jednotlivých odvetviach a poklesu medzinárodnej konkurencieschopnosti. Zvýšené príjmy domácností starších sa pozitívne prejavia v raste spotreby tejto skupiny domácností, čím pozitívne prispievajú k rastu HDP. Keďže v tomto scenári predpokladáme fixovanie výdavkov vlády na konečnú spotrebu (rast výdavkov na služby zdravotníctva), toto pozitívne prispieva k rastu HDP. Súčasne však dochádza k limitovaniu disponibilných verejných zdrojov na transfery domácnostiam mladých. Tento fakt v kombinácii so zvýšeným odvodovým zaťažением a poklesom dopytu po práci má negatívne efekty na spotrebu tejto skupiny domácností, ktorá sa prejaví negatívnym príspevkom takmer 8% HDP. Spomalenie ekonomického rastu má negatívny dopad na tvorbu investícií, ktorá je úzko spojená s tvorbou úspor ovplyvnenou rastom nezamestnanosti. Celkový vplyv simulovaných zmien sa prejaví poklesom HDP o 6,4 %.

Graf 4.21

Vplyv na zamestnanosť v sektoro – scenár verejných financií

Prameň: Autori.

Okrem sektora zdravotníctva, kde v dôsledku zavedených zmien dôjde k zvýšeniu zamestnanosti, v ostatných sektoro sa dopyt po práci výrazne zníži, pričom najvýznamnejšie budú ovplyvnené sektory nábytku a vybavenia domácnosti a sociálnych služieb. Pod vplyvom zvýšenia odvodového zaťaženia práce sa celkový počet nezamestnaných zvýši o viac ako 106 tisíc osôb, t. j. o takmer 28 %. V súlade s tým došlo k poklesu domáceho dopytu vo všetkých sektoro, s výnimkou sektora zdravotníctva, kde bol zaznamenaný nárast ekvivalentný k nárastu vládnych výdavkov v tejto oblasti.

Tabuľka 4.12

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – scenár verejných financií

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-10,6 %	-761,8	6,3 %	84,0
Odievanie a obuv	-11,8 %	-204,6	27,5 %	47,7
Energie	-10,0 %	-662,7	5,6 %	78,1
Nábytok, vybavenie	-53,6 %	-859,1	70,5 %	208,0
Zdravotníctvo	-29,6 %	-268,9	22,7 %	67,7
Sociálne služby	-26,9 %	-43,3	21,3 %	7,0
Doprava	-13,3 %	-247,8	115,5 %	156,2
Pošta a telekomunikácie	-9,2 %	-113,0	11,9 %	17,2
Rekreácia a kultúra	-14,7 %	-301,6	44,7 %	104,2
Vzdelávanie	-22,1 %	-142,7	88,7 %	11,1
Reštaurácie a hotely	-8,5 %	-120,1	58,6 %	37,5
Rozličné tovary a služby	-17,7 %	-1,446,2	27,4 %	207,2
Spolu	-15,4 %	-5 171,7	21,0 %	1 025,9

Prameň: Autori.

* * * *

Rast verejných výdavkov na zdravotnú starostlivosť a starobné dôchodky sa negatívne prejaví na celkovej výkonnosti hospodárstva. V prípade financovania rastom sadzieb vecne príslušných fondov zdravotného a sociálneho poistenia môže v dôsledku rastu ceny výrobného faktoru práca dôjsť k poklesu potenciálnej výkonnosti slovenskej ekonomiky meranej HDP až o 6,4 %. Je potrebné zdôrazniť, že takéto efekty predstavujú horný odhad možných negatívnych dopadov, nakoľko sme predpokladali zachovanie pomeru medzi priemernou mzdou a dôchodkom v národnom hospodárstve. Tento predpoklad je ťažko dosiahnuteľný pri súčasnom nastavení dôchodkového systému. Súčasne s rastom celkového zaťaženia práce je možné očakávať pokles životnej úrovne pracujúcich, čo ešte podčiarkne

pokles disponibilných verejných zdrojov pre rastúcu skupinu nezamestnaných z dôvodu rastu nárokov starobných dôchodcov.

4.4.8. Kombinovaný scenár

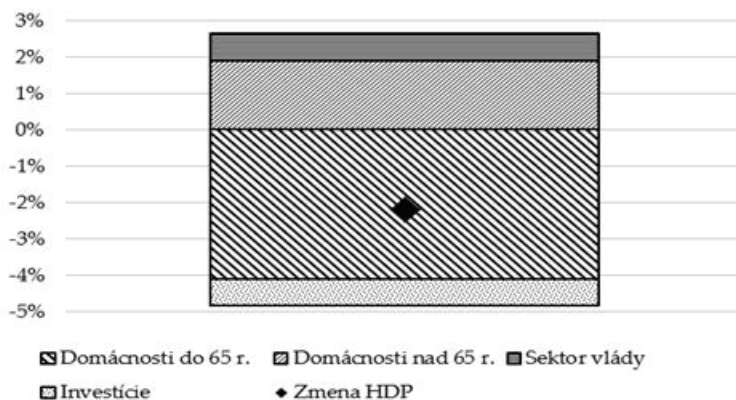
V poslednom scenári sme sa zamerali na analýzu vplyvu niekoľkých možných dopadov demografických zmien na národné hospodárstvo a jeho sektory. Aplikovali sme predpoklad rastúceho tlaku na verejné financie (zdravotná starostlivosť, starobné dôchodky), pričom tieto rastúce nároky by sa financovali prostredníctvom rastu príjmov z nepriamych daní. Súčasne sme z dôvodu rastu verejných výdavkov na zdravotnú starostlivosť predpokladali potrebu zníženia výdavkov na transfery domácnostiam s prednosťou do 65 rokov. Predpokladali sme, že ostatné výdavky štátu na verejné služby ostatnú zachované. Nakoľko sme mali ambíciu preskúmať, do akej miery majú potenciál na zmiernenie negatívnych efektov demografickej zmeny intervencie vlády, zamerali sme sa na nasledovné dve politiky: podpora rastu investícií do strieborných odvetví z fondov EÚ a stimulovanie domáceho dopytu po produkcii odvetví s najvyšším potenciálom zamerania produkcie pre strieborných spotrebiteľov. Druhý typ politík sme predpokladali, že bude realizovaný fiškálne neutrálnou zmenou sadzieb nepriamych daní, tak ako to bol v prípade stimulujúceho scenára.

V prípade tohto scenára sa taktiež prejavuje negatívny vplyv rastúcich nárokov na verejné financie (výdavky na zdravotnú starostlivosť, starobné dôchodky) na potenciálny produkt ekonomiky. Toto je viditeľné predovšetkým v negatívnom príspevku investičnej aktivity k rastu HDP. Vplyv spotreby jednotlivých typov domácností je podobný ako v prípade ostatných scenárov, v ktorých sme primárne modelovali zmeny v ich správaní a príjmovú stranu dôchodkového systému. Avšak pozitívny príspevok domácností mladších je menší ako v prípade základného demografického scenára, čo je determi-

vané predovšetkým previazaním formovania dôchodkov na ekonomický vývoj. Opačné tendencie vidieť v prípade mladších domácností, u ktorých sa prejavil výraznejšie pokles ich životnej úrovne generovaný klesajúcou zamestnanosťou a pokles transferov vlády nezamestnaným.

Graf 4.22

Príspevky k rastu HDP – kombinovaný scenár

Prameň: Autori.

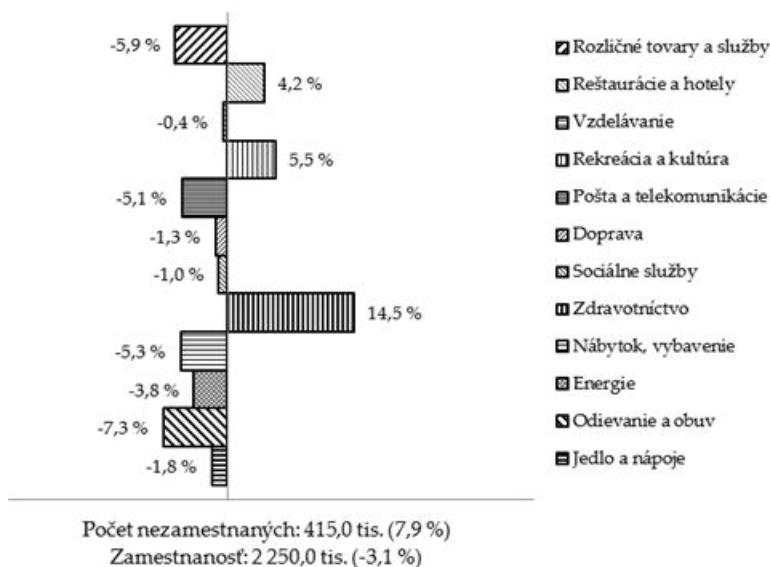
Negatívne sa v prípade tohto scenára prejavil pokles celkovej ekonomickej aktivity na zamestnanosti vo väčšine odvetví. Stimulujúce efekty poklesu implicitných sadzieb nepriamych daní na polovičnú hodnotu sa pozitívne odzrkadlili na zamestnanosti v odvetviach rekreácie a kultúry reštaurácií a hotelov a zdravotníctva. V prípade odvetvia zdravotníctva bol tento pozitívny vývoj ešte podporený rastom výdavkov vlády na služby tohto sektora.

V tomto scenári sa negatívne vyvíja celková spotreba domácností mladých a naopak, z dôvodu rastu príjmov domácností starších rastie aj ich celková spotreba. Najvyšší rastový potenciál z pohľadu

súkromných výdavkov na tovary striebornej ekonomiky sa javí v prípade odvetvia produkujúceho tovary súvisiace s vybavením a stavebnými úpravami domácností. Súčasne je najvyšší pokles dopytu mladších možné očakávať v rovnakom sektore.

Graf 4.23

Vplyv na zamestnanosť v sektoroch – kombinovaný scenár

Prameň: Autori.

Výsledky dosiahnuté v tomto scenári je relatívne komplikované interpretovať, a to predovšetkým z dôvodu komplexnosti zmien popisovaných modelom. Z porovnaní s výsledkami scenárov simulujúcich efekty starnutia na verejné financie však vidieť, že cieľená podpora odvetví s najvyšším potenciálom poskytovať strieborné tovary a služby má relatívne dobrý potenciál tlmiť negatívne efekty spojené s očakávaným demografickým vývojom.

Tabuľka 4.13

Vplyv na spotrebu domácností, mil. eur – kombinovaný scenár

	Domácnosti do 65 r.		Domácnosti nad 65 r.	
Jedlo a nápoje	-6,3 %	-453,7	11,8 %	158,5
Odievanie a obuv	-6,8 %	-118,4	32,7 %	56,7
Energie	-5,6 %	-372,6	7,5 %	104,9
Nábytok, vybavenie	-31,5 %	-504,9	82,6 %	243,8
Zdravotníctvo	-12,3 %	-112,1	22,6 %	67,3
Sociálne služby	-11,3 %	-18,2	22,0 %	7,3
Doprava	-6,3%	-118,4	134,2 %	181,5
Pošta a telekomunikácie	-5,1 %	-63,2	14,0 %	20,3
Rekreácia a kultúra	-2,9 %	-60,0	46,3 %	108,0
Vzdelávanie	-9,5 %	-61,4	101,9 %	12,8
Reštaurácie a hotely	-5,5 %	-78,0	65,0 %	41,6
Rozličné tovary a služby	-9,1 %	-744,6	30,8 %	233,7
Spolu	-8,1 %	-2 705,4	25,2 %	1 236,2

Prameň: Autori.

* * * * *

Ako je často zdôrazňované, Slovensko bude v najbližšom období čeliť najintenzívnejšiemu procesu starnutia z krajín EÚ, čo nie je možné ignorovať ani z makroekonomického hľadiska. V predloženej kapitole sme predstavili očakávané štrukturálne makroekonomické efekty starnutia obyvateľstva na hospodárstvo a zamestnanosť v SR. Na desiatich predložených scenároch sme predstavili predpoklady o efektoch striebornej ekonomiky a demografických zmien na zmenenú štruktúru dopytu. Poukázali sme na to, že starnutie obyvateľstva bude výzva nielen zo spoločenského, ale aj z národohospodárskeho hľadiska, a to už v priebehu najbližších desiatich rokov. Základný demografický scenár poukázal na to, že samotné starnutie obyvateľstva si vyžaduje presun časti disponibilných zdrojov smerom k starším prostredníctvom medzigeneračného transferu.

V dôchodkovom scenári sme sa zamerali na to, že pokiaľ tento transfer bude oficiálny smerom k udržaniu výšky dôchodkov bez dodatočných fiškálnych opatrení, celková výkonnosť ekonomiky môže poklesnúť až o 4,3 % spolu s výrazným negatívnym tlakom na zamestnanosť (pokles o 5,3 %). Dodatočný nepriamy vplyv spojený s očakávaným nárastom potreby zdravotnej starostlivosti bol predstavený v scenári zvyšovania výdavkov na zdravotníctvo. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že sme v prípade tohto scenára abstrahovali od rastúcej potreby dlhodobej starostlivosti, ktorá má potenciál ďalšieho negatívneho efektu na ekonomickú výkonnosť národného hospodárstva. Bez podpory zdravého starnutia, prevencie a zvýšenia efektívnosti a kvality zdravotníctva sa zvýšené náklady na zdravotníctvo prejavujú poklesom HDP o približne 1 %, ktorý bude sprevádzaný poklesom zamestnanosti o skoro 2 %. V oboch prípadoch sa ukázalo, že tieto náklady je vhodnejšie pokrývať skôr plošným zvýšením nepriamych daní ako zvýšením priameho zaťaženia práce. V konvergenčnom scenári bolo poukázané na to, že pri očakávanej zmene štruktúry domácej spotreby sa bude aspoň sčasti eliminovať predpokladaný negatívny efekt starnutia na národné hospodárstvo. Príkladom bola zmena spotrebného koša staršej časti obyvateľstva tak, aby sa podobal košu nemeckých dôchodcov z roku 2010. V stimulujúcom scenári bolo prostredníctvom podpory konečnej spotreby domácností v odvetviach produkujúcich tovary a služby pre strieborných spotrebiteľov (zdravotníctvo, sociálne služby, rekreácia a kultúra, hotely a reštaurácie) možné zvrátiť očakávané negatívne efekty demografických zmien v odvetviach rekreácie a kultúry a hotelov a reštaurácií ako aj podporiť efektívnosť sektorov čeliacich rastúcemu dopytu (zdravotníctvo, sociálne služby). Nezodpovedanou však zostáva otázka možného pozitívneho efektu vzhľadom na export tovarov a služieb pre starších, na ktorú takto zostavený model nedokáže uspokojujúco odpovedať.

Tabuľka 4.14

Porovnanie vybraných ukazovateľov jednotlivých scenárov

	HDP		Zamestnanosť		Nezamestnanosť		Spotreba domácností do 65 r.		Spotreba domácností nad 65 r.		Spotreba domácností celkom	
	mil. eur	perc. zmena oproti r. 2010	tis. osôb	perc. zmena oproti r. 2010	tis. osôb	perc. zmena oproti r. 2010	mil. eur	perc. zmena oproti r. 2010	mil. eur	perc. zmena oproti r. 2010	mil. eur	perc. zmena oproti r. 2010
Demografický sc.	65 854,2	-0,1 %	2 300,0	-0,9 %	365	-5,1 %	31 896,8	-5,0 %	6 448,2	31,7 %	38 347,1	-0,3 %
Sc. v. na zdravotníctvo – rast daní	65 447,6	-0,7 %	2 290,9	-1,3 %	374,1	-2,7 %	32 661,1	-2,7 %	4 919,0	0,5 %	37 580,6	-2,3 %
Sc. v. na zdravotníctvo – rast odvodov	65 276,2	-0,9 %	2 279,6	-1,8 %	385,4	0,2 %	32 420,0	-3,4 %	4 894,0	0,0 %	37 314,0	-3,0 %
Konvergenčný sc.	66 434,7	0,8 %	2 310,9	-0,5 %	354,1	-8,0 %	31 908,9	-4,9 %	6 469,8	32,1 %	38 673,5	0,6 %
Dôchodkový sc. – rast daní	63 106,5	-4,2 %	2 232,4	-3,9 %	432,6	12,5 %	31 641,6	-5,7 %	6 070,4	24,0 %	37 711,9	-2,0 %
Dôchodkový sc. – rast odvodov	62 761,1	-4,8 %	2 198,0	-5,3 %	467	21,4 %	31 702,7	-5,6 %	6 024,9	23,1 %	37 727,6	-1,90 %
Stimulačný sc.	66 338,9	0,7 %	2 308,8	-0,6 %	356,2	-7,4 %	31 973,2	-4,7 %	6 450,8	31,8 %	38 424,0	-0,1 %
Investičný sc.	68 318,8	3,7 %	2 332,9	0,5 %	332,1	-13,7 %	31 879,7	-5,0 %	6 469,2	32,1 %	38 348,9	-0,3 %
Sc. verejných financií	61 686,9	-6,4 %	2 173,7	-6,4 %	491,3	27,7 %	28 395,8	-15,4 %	5 921,8	21,0 %	34 317,6	-10,8 %
Kombinovaný sc.	64 433,2	-2,2 %	2 249,9	-3,1 %	415,1	7,9 %	30 862,0	-8,1 %	6 132,1	25,2 %	36 994,2	-3,8 %

Prameň: Autori.

V investičnom scenári bol ilustrovaný možný pozitívny efekt kohéznych fondov pri vhodnej podpore vybraných sektorov prostredníctvom zvýšenia ich kapitálovej základne. Tento efekt dokázal zvrátiť negatívny efekt starnutia v plnej miere (rast HDP o 3,7 % pri raste zamestnanosti o 0,5 %), avšak zdôrazniť treba charakter týchto prostriedkov, ktoré sú často nesprávne vnímané ako „peniaze zadarmo“. Predchádzajúce scenáre sa skôr sústredili na pokrytie privátnej spotreby vhodným prerozdelením prostriedkov. Scenár verejných prostriedkov poukázal na efekty pokrytia zvýšeného tlaku starnúcej populácie na verejné financie. Z hľadiska makroekonomických efektov sa tento scenár javí ako najhorší možný, pričom prognózuje prepad HDP aj zamestnanosti o 6,4 %. Zvýšená potreba zdrojov by viedla buď k enormnému zvýšeniu nepriamych daní až o jednu tretinu, alebo extrémnemu zvyšovaniu zadlženosti krajiny.

Kombinovaný scenár ilustruje súbežnú aplikáciu rastúceho tlaku na verejné financie (zdravotná starostlivosť, starobné dôchodky), pričom tieto rastúce nároky by sa financovali prostredníctvom rastu príjmov z nepriamych daní. Z dôvodu rastu verejných výdavkov na zdravotnú starostlivosť sme zároveň predpokladali potrebu zníženia výdavkov na transfery domácnostiam s prednosťou do 65 rokov. Ďalej sme v tomto scenári predpokladali aplikáciu stimulujúcich opatrení v strieborných sektoroch (daňové zvýhodnenie a kapitálové investície) ako protiváhu negatívnych dopadov starnutia na verejné financie. Tento komplexný scenár viedol k poklesu HDP o 2,2 % ako aj zamestnanosti o 3,1 %. Vyšší pokles zamestnanosti ako HDP bol spôsobený predovšetkým vďaka vyššej kapitálovej základni, ktorá čiastočne substituovala produkciu zaniknutých pracovných miest.

Je zrejmé, že predložený model nemôže zachytiť úplnú realitu a odhadnúť budúce javy, akými sú prispôbenie produktivity zmeneným podmienkam, zmenu spotrebného správania starších, reálny dopyt po verejných službách a pod., ale vhodne ilustruje charakter a smer očakávaných zmien v štruktúre hospodárstva. Súčasne sa

ukázalo, že okrem samozrejmych opatrení ako zvyšovanie efektívnosti výberu daní, potláčanie šedej ekonomiky, korupcie a pod. bude vhodné zaviesť aj dodatočné opatrenia hospodárskej politiky podporujúce striebornú ekonomiku. Primárne zistenia podporujú intuitívny predpoklad, že starnutie bude mať skôr negatívny efekt na hospodárstvo spolu so zvýšeným tlakom na verejné financie. Naznačených bolo niekoľko možností, ako tento efekt aspoň sčasti eliminovať smerom k dlhodobému udržateľnému rastu. Niektoré z nich, ako rast veku odchodu do dôchodku sa v krajinách EÚ, vrátane SR, už plošne implementujú. Ďalšie, ako aktívne starnutie, prevencia a podpora dlhodobej starostlivosti, sa na Slovensku ešte len dostávajú do popredia záujmu. Je nevyhnutné hľadať ďalšie potenciálne zaujímavé opatrenia a následne venovať pozornosť ich dôkladnému skúmaniu. Patria k nim stimuly dopytu a investícií v strieborných odvetviach, analogická úprava štruktúry výdavkov kohéznej politiky v najbližšom programovom období a pod. V nadväznosti na očakávané potreby je nevyhnutné prijať opatrenia aj vo vzdelávacom systéme tak, aby sa minimalizoval nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily v niektorých odvetviach, napr. zdravotníctve a službách dlhodobej starostlivosti. Slovensko by sa rovnako malo venovať podpore možnosti exportu tovarov a služieb pre starších, v ktorých má v Európe komparatívnu výhodu, napr. v kúpeľníctve spojenom s využitím liečivých prameňov a poskytovaním komplexných služieb vrátane ubytovania a nadväzujúcich služieb cestovného ruchu. V tomto ohľade musí Slovensko patriť jednoznačne k promotérom čo najširšej implementácie jednotného trhu v poskytovaní zdravotnej a dlhodobej starostlivosti.

Starnutie je problémom takmer všetkých krajín na európskom kontinente. Preto treba pozorne sledovať a selektovať ďalšie vhodné opatrenia uplatniteľné v špecifických podmienkach SR na zabezpečenie dlhodobej stability. Starnutie obyvateľstva však nie je izolovaným problémom v národnom hospodárstve. Pri porovnaní aplikovaných

scenárov si môžeme všimnúť, že počet nezamestnaných je aj v najpozitívnejšom scenári na úrovni 350 tisíc obyvateľov, pričom do počtu nezahrňame časť neaktívneho obyvateľstva schopného vstúpiť na trh práce. Vzhľadom na tento fakt všetky opatrenia, ktoré podporia zamestnanosť a hlavne zvyšovanie kvality podnikateľského prostredia, môžu svojím efektom v najbližšom období zmierniť a možno aj prevýšiť ilustrované problémy súvisiace so starnutím obyvateľstva SR. Napriek množstvu predložených scenárov treba analyzovať aj ďalšie možnosti hospodárskej politiky a podporovať výskum v tejto oblasti.

5. MODELOVANIE DLHODOBÝCH EFEKTOV STARNUTIA V SR

Starnutie populácie v podmienkach Slovenskej republiky (SR) postupne naberaá reálne kontúry. Tento jav je spojený s nárastom podielu staršej časti populácie na celkovej populácii, čo môže mať za následok zaťaženie verejných financií prostredníctvom vyššieho objemu potrebných finančných prostriedkov na starobné dôchodky, zdravotnú starostlivosť, znížením produktivity práce starnúcej ponuky práce alebo zmenou štruktúry spotreby obyvateľstva. Samotné starnutie sa zdá byť už ako nezvratiteľné, preto sa v podmienkach SR postupne začali tvoriť návrhy, ako zmierniť dopady starnutia. Jedným zo známych opatrení bola reforma dôchodkového piliera, ktorá zmenila jednopilierový štátny systém na priebežný systém s dvoma piliermi. Jeden pilier ostal pôvodný štátny a druhý pilier bol novovytvorený súkromný pilier.¹ Od reformy sa očakávalo, že pomôže zmierniť nepriaznivé hospodárske a sociálne dôsledky starnutia populácie v budúcnosti. Iný koncept bol prezentovaný v publikácii V. Páleníka a kol. (2012), ktorý navrhuje špecializáciu slovenskej ekonomiky na produkciu statkov a služieb pre starších, tzv. strieborná ekonomika. Od takéhoto kroku sa očakáva, že sa podarí zmierniť dopady starnutia na ekonomický vývoj v SR. Celková spotreba na národnej úrovni by sa nemala zvýšiť, ale mala by sa zmeniť vnútorná štruktúra spotreby. Takáto hypotéza samozrejme vyvoláva množstvo otázok. Už samotný fakt, že intenzívne starnutie nastane v nasledujúcich niekoľkých desaťročiach, dáva priestor na spochybniteľnosť vplyvu zmeny štruktúry starnutia z dôvodu dlhodobého časového horizontu. Ďalším aspektom je pravdepodobná nižšia kúpyschopnosť slovenských dôchodcov a tradične vysoký sklon

¹ Popri spomínaných dvoch dôchodkových pilieroch na Slovensku existuje aj tretí súkromný pilier.

k úsporám. Nemenej dôležitým aspektom je technologický pokrok, ktorý významným spôsobom a pomerne rýchlo determinuje spotrebné správanie populácie.

Hlavný cieľ predloženej analýzy je preskúmať vplyv starnutia populácie SR na ekonomický vývoj v dlhodobom horizonte do roku 2025. Z tohto dôvodu boli vygenerované štyri modelové scenáre, z ktorých niektoré sa skladajú z viacerých podscenárov. Na generovanie scenárov bol použitý dlhodobý dynamický model SR. Vstupné hodnoty boli použité z analýzy statického CGE modelu. Považujeme za dôležité poznamenať, že nakoľko je model ponukovo orientovaný, efekty domáceho a zahraničného dopytu sa prejavujú iba slabo.

Táto kapitola sa skladá zo štyroch častí. V prvej uvádzame charakteristiku jednotlivých modelových scenárov. V druhej stručne prezentujeme použitý model a jeho štruktúru. Tretia časť je venovaná diskusii výsledkov a na konci uvádzame závery, ktoré vyplývajú z výsledkov modelovej analýzy.

5.1. Popis scenárov

Základný scenár vychádza zo súčasne platného stavu ekonomického a legislatívneho prostredia v SR.² Valorizácia dôchodkov je vypočítaná podľa rastu priemernej mzdy a podľa zmeny indexu spotrebiteľských cien, pričom obe premenné vstupujú do výpočtu rovnakým pomerom. Uvažujeme s demografickou prognózou publikovanou Výskumným demografickým centrom (VDC) INFOS-TAT-u. Vek odchodu do dôchodku je určený na základe súčasne platnej legislatívy podľa zákona 461/2003 Z. z. a jej novely 252/2012 Z. z., t. j. berie do úvahy priemerný vek dožitia v národnom hospodárstve.

² Vyplácanie dôchodkov z prvého alebo druhého piliera sa realizuje podľa zákonom definovaného plánu a podľa odhadnutého počtu osôb, ktoré vstúpili do druhého piliera.

Neuvažujeme s rozdielom medzi mužmi a ženami, ale uvažujeme s priemerným vekom odchodu do dôchodku a priemerným dôchodkom, ktorý je rovnaký pre každého dôchodcu bez ohľadu na to, či je v druhom pilieri, alebo nie je. Scenár ďalej uvažuje so strednou demografickou prognózou VDC z roku 2012. Kľúčovým parametrom vyjadrujúcim zmenu technológie výroby sú jednotkové náklady práce, ktoré sa v základom scenári menia od roka 2010 z 0,383 postupne lineárne do roku 2025 na hodnotu 0,3772 (výstup z CGE modelu zo 4. kapitoly). Jednotkové náklady práce predstavuje podiel mzdových prostriedkov vyplatených v národnom hospodárstve na jedno euro hrubého domáceho produktu.

Scenár 1 vychádza z predpokladu, že sa oproti základnému scenáru zmení veľkosť a štruktúra populácie a spolu s ňou aj vek odchodu do dôchodku takto:

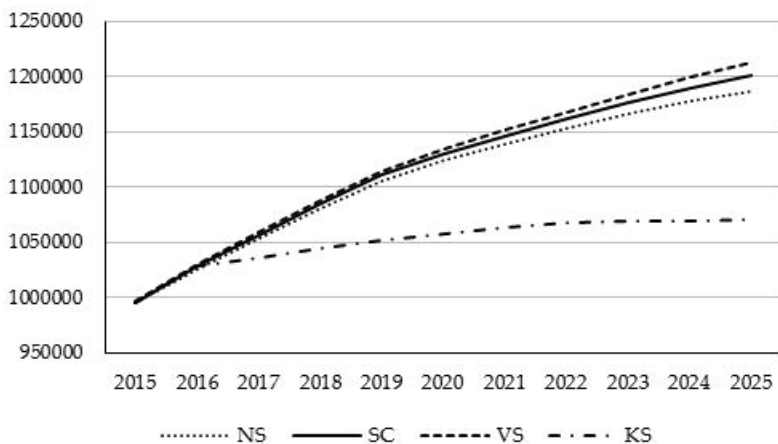
- podľa nízkeho scenára demografickej prognózy VDC,
- podľa vysokého scenára demografickej prognózy VDC,
- výraznejší posun veku odchodu do dôchodku – ktorý uvažuje, že vek odchodu do dôchodku sa umelo politicky nastaví v roku 2020 na 65 rokov života a v roku 2060 na 70 rokov života rovnako pre ženy a mužov; prechod medzi týmito obdobiami je charakteristický lineárne sa zvyšujúcim vekom odchodu do dôchodku, pričom populácia si ponechá štruktúru podľa strednej demografickej prognózy VDC.

Vek odchodu do dôchodku je vypočítaný na základe súčasne platnej legislatívy podľa zákona 461/2003 Z. z. a jej novely 252/2012 Z. z. Jediný rozdiel oproti návrhu je, že použité dáta sú z VDC a nie zo Štatistického úradu SR, ako stanovuje zákon. K takejto modifikácii sme pristúpili z dôvodu, že dáta vo vyhovujúcej podobe potrebné pre model neboli dostupné priamo od Štatistického úradu SR. Všetky ostatné parametre modelu ostávajú v prípade týchto troch scenárov identicky nastavené, ako boli v prípade základného prvého scenára,

okrem participácie kohorty 60 – 64 v prípade politického scenára, ktorá bola navýšená podľa analogického zvýšenia v odhadoch v prácach T. Bujňákovej (2013) a M. Workie Tiruneha a kol. (2012).

Graf 5.1

Odhadovaný počet dôchodcov podľa jednotlivých podsценárov scenára 2 (NS – nízky scenár, SC – stredný scenár, VS – vysoký scenár, KS – kritický scenár)

Prameň: VDC a vlastné prepočty autorov.

Scenár 2 vychádza z predpokladu, že štruktúra spotreby staršej časti populácie v roku 2025 bude identická ako štruktúra spotreby staršej časti populácie v Nemecku v roku 2010. Parametrom vyjadrujúcim túto zmenu technológie smerom k orientácii na striebornú ekonomiku budú jednotkové náklady práce, ktoré oproti základnému scenáru meníme postupne od roka 2010 z 0,383 lineárne do roku 2025 na hodnotu 0,3757 (výstup z CGE modelu zo 4. kapitoly).

Scenár 3 vychádza z predpokladu, že sa zmení spôsob prerozdelenia v národnom hospodárstve. Oproti základnému scenáru nastanú nasledovné zmeny:

- Nepriama efektívna daňová sadzba sa do roku 2025 zvýši z hodnoty 0,097 v roku 2010 na 0,105, čiže o 8,5 % oproti roku 2010 a zvýšia sa výdavky spojené so zdravotníctvom o 16 % oproti roku 2010. Tieto zmeny sa prejavia postupne lineárne počas obdobia rokov 2010 až 2025.
- Odvodové zaťaženie zdravotného poistenia zamestnancov sa zvýši zo 14 % na 16,3 %, čiže o 2,3 p. b. do roku 2025 oproti roku 2010 a súčasne sa zvýšia verejné výdavky spojené so zdravotníctvom o 16 % oproti roku 2010. Tieto zmeny sa prejavia postupne lineárne počas obdobia rokov 2010 až 2025.

Všetky ostatné parametre modelu v poslednom scenári ostávajú nezmenené oproti základnému scenáru, pričom zmeny parametrov vychádzajú z výsledkov a scenárov CGE modelu zo 4. kapitoly.

5.2. Charakteristika modelu a kalibrácia

Rovnako ako iné ekonomické modely aj dlhodobý dynamický model SR je založený na apriórnych teoretických základoch ekonomickej teórie. Prevažná väčšina z uvedených základov vychádza z práce Baumgartner, J. et al. (2004), v ktorej je sformulovaný funkčný dlhodobý model Rakúska. Uvedené teoretické východiská, ktoré sú zapísané ako matematické vzťahy, je podľa príkladu menovaných autorov možné rozdeliť do siedmich blokov. Tieto bloky zhromažďujú matematické vzťahy, ktoré spolu úzko súvisia, prípadne je logické zoskupiť ich do spoločnej väčšej časti. Jednotlivé bloky dlhodobého modelu sú:

- blok ponukovej stránky trhu tovarov a služieb,
- blok dopytovej stránky trhu tovarov a služieb,

- blok trhu práce,
- blok disponibilného príjmu domácností,
- blok vlády,
- blok sociálneho systému,
- blok zahraničia.

Blok ponukovej stránky trhu tovarov a služieb zachytáva správanie firiem počas ich činnosti, ktorá predstavuje dominantne tvorbu produkcie, určenej ako medzispotrebu a konečnú spotrebu. Vzhľadom na dlhodobý charakter modelu je uvedený blok kľúčový, keďže dlhodobý dynamický model SR je značne ponukovo orientovaný. Inými slovami, model ako celok sa sústreďuje pri prechode do nových období na firmy, ktoré sú ako agenti schopné identifikovať a vyhodnotiť príležitosti a riziká, ktoré im domáci ako aj celosvetový trh ponúka, a plánovať objem svojej budúcej produkcie. Pre zabezpečenie uvedenej úlohy sa v bloku ponukovej stránky nachádza funkcia produkcie, pre ktorú bola použitá teoretická špecifikácia Cobb-Douglasovej produkčnej technológie s konštantnými výnosmi z rozsahu pre vstup kapitálu a práce, a s časom sa zvyšujúcou úrovňou technológie, ktorá z dlhodobého hľadiska podmieňuje ekonomický rast. Pre zachytenie rozhodnutí firiem o budúcnosti obsahuje blok investičnú funkciu, pre ktorú bol použitý predpoklad, že firmy sú schopné anticipovať vývoj trhu tridsať rokov do budúcnosti a prispôbiť tak svoje súčasné rozhodnutia. Dodatočne blok obsahuje ešte funkciu akumulácie kapitálu a jeho opotrebenia, pre ktorej použitie bol odhadnutý objem kapitálu na základe prác M. Radvanského (2013) a J. Kubíčka (2005). Kalibrácia parametrov použitých v modeli bola vykonaná na základe historických hodnôt, prípadne dodatočne prostredníctvom simulácií v snahe replikovať historické hodnoty v období 2005 – 2010.

Blok dopytovej stránky trhu tovarov a služieb predstavuje proces rozhodovania domácností o objeme ich konečnej spotreby. Pre vhodné

zachytenie uvedeného spôsobu rozhodovania bol použitý koncept permanentného dôchodku, na základe ktorého sa domácnosti rozhodujú podľa objemu peňažných prostriedkov, ktoré môžu nadobudnúť počas celej svojej existencie. Pre vernejšie zachytenie uvedeného objemu prostriedkov bolo celkové bohatstvo domácnosti rozdelené podľa zdroja jeho príjmu na ľudské bohatstvo a finančné bohatstvo. Ľudské bohatstvo predstavuje diskontovaný objem peňažných prostriedkov, ktoré môže domácnosť nadobudnúť prácou prostredníctvom celého obdobia svojej existencie. Podobne finančné bohatstvo predstavuje diskontovaný objem peňažných prostriedkov, ktoré domácnosti plynú z vlastníctva majetku doma a v zahraničí počas jej existencie. Na základe uvedených premenných je vytvorená funkcia spotreby, ktorá je zloženou funkciou domácností, ktoré majú prístup ku kapitálovým trhom (a teda sa rozhodujú na základe celkového ľudského bohatstva domácností v SR a celkového finančného bohatstva domácností v SR) a domácností, ktoré nemajú alebo jednoducho neprístupujú ku kapitálovým trhom (a teda spotrebúvajú celý svoj disponibilný príjem). Parameter pomeru medzi dvoma skupinami domácností bol kalibrovaný na základe historických hodnôt konečnej spotreby domácnosti v krajine.

Blok trhu práce predstavuje skupinu vzťahov, ktoré určujú ponuku ako aj dopyt po práci a následne cenu práce, ktorá je podmienená rovnováhou uvedených vzťahov. Ponuka práce je modelovaná prostredníctvom exogénnych premenných, ako je štruktúra celkovej populácie a miery participácie jednotlivých vekových kohort, pričom je desagregovaná na základe veku a pohlavia. Dopyt po práci v hodinách je naopak, odvodený od celkovej produkcie, teda od dopytu po statkoch výrobných firiem, pričom je modelovaný ako proces čiastočného prispôsobenia. Rozdiel medzi ponukou a dopytom po práci predstavuje počet nezamestnaných, ktorí spolu s hraničným produktom práce, medzerou zdanenia práce a hrubou mierou ná-

hrady v nezamestnanosti vplývajú na výšku reálnej mzdy na trhu práce. Podobne ako v prípade predchádzajúcich blokov bol parameter prispôsobenia ako aj mnohé iné parametre kalibrované na základe historických hodnôt premenných, kým parametre funkcie mzdy boli odhadnuté použitím ekonometrických metód.

Blok disponibilného príjmu domácností slúži pre stanovenie objemu peňažných prostriedkov, ktoré sú k dispozícii domácnostiam na konečnú spotrebu. Na základe metodiky Európskeho systému národných účtov (ESNÚ 95) sa do uvedeného príjmu započítava príjem z práce, príjem z podnikateľskej aktivity, príjem z investovania a príjem z vládnych transferov, pričom celkový objem disponibilného príjmu je znížený o priame dane, odvody do sociálneho systému a dorovnaný so skutočnou hodnotou disponibilného príjmu prostredníctvom bilančnej položky ostatné transfery vlády. Hodnoty uvedenej bilančnej položky ako aj presná zhoda jednotlivých položiek tvoriacich celkový disponibilný príjem domácnosti boli odhadnuté prostredníctvom kalibrácie na základe historických hodnôt pochádzajúcich zo systému národných účtov. Vzhľadom k modelovaniu samostatného druhého dôchodkového piliera boli príjmy poisťencov z tohto systému zahrnuté ako súčasť budúceho disponibilného príjmu domácnosti.

Blok vlády v sebe zahŕňa funkcie pre výpočet celkových príjmov vládneho rozpočtu, ktoré predovšetkým pozostávajú z daňových príjmov, odvodov do sociálneho systému a iných príjmov a funkcie pre výpočet vládnych výdavkov, ktoré sú tvorené najmä výdavkami sociálneho systému, dotáciami, výdavkami na vládny dlh a vládnu spotrebu. Ako nesúlad vo vládnom rozpočte môže vzniknúť prebytok alebo deficit, ktorý následne ovplyvní výšku existujúceho vládneho dlhu. Z hľadiska parametrizácie bola prevažná väčšina parametrov uvedeného bloku kalibrovaná na základe historických hodnôt endogenných premenných tak, aby sa dosiahla čo najväčšia zho-

da medzi pozorovanými dátami a replikovanými údajmi prostredníctvom modelu. Výnimku v tomto smere predstavuje behaviorálna rovnica spotreby vlády, ktorej parametre boli odhadnuté prostredníctvom ekonometrických metód, čo by malo umožniť napodobnenie historického správania vlády počas dlhodobých projekcií budúcnosti.

Blok sociálneho systému pozostáva z funkcií, ktoré opisujú príjmy sociálneho systému a výdavky sociálneho systému. Príjmy sociálneho systému, ktoré sú prevažne tvorené odvodmi, sú ďalej desagregované podľa povahy základu, z ktorého sa odvody vypočítavajú. Model preto uvažuje s odvodmi zo mzdy, ktoré sú platené zamestnancami a zamestnávateľmi, odvodmi z podnikania, ktoré sú platené zo zisku samozamestnancov a odvodmi vlády, ktorá prispieva za nezamestnaných a musí v prípade nerovnováhy systému dorovnať chýbajúce prostriedky. Výdavky sociálneho systému sú naopak, desagregované podľa príčiny ich vyplácania. Preto model rozoznáva starobné dôchodky, invalidné dôchodky, náhradu mzdy v čase práceneschopnosti, dávku v nezamestnanosti, vdovecké dôchodky, rodinné dávky a dávky v hmotnej núdzi. Dodatočne patria k výdavkom sociálneho systému aj výdavky zdravotnej poisťovne a ostatné výdavky sociálneho systému. Tiež bol v rámci sociálneho systému modelovaný aj druhý dôchodkový pilier, ktorý predstavoval samostatný fond úročiaci vklady poistených, ktoré budú následne vyplácané ako čiastky navrhujúce disponibilný príjem domácnosti. Funkcie uvedeného bloku sú atypické pri porovnaní s predchádzajúcimi blokmi, keďže pre parametrizáciu väčšiny funkcií boli použité ekonometrické metódy, kým kalibrácia na základe ekonomickej teórie a prostredníctvom historických dát bola použitá len v prípade niektorých funkcií.

Posledným blokom modelu je blok zahraničia, ktorý zachytáva obchod SR so zahraničím prostredníctvom funkcie bežného účtu platobnej bilancie. Tá je desagregovaná na obchodnú bilanciu, bilanciu

transferov a bilanciu výnosov. Dodatočne sú prostredníctvom údajov o zahraničnom obchode modelované premenné ako čistá investičná pozícia krajiny, množstvo úspor v celej ekonomike, disponibilný príjem celej ekonomiky a hrubý národný produkt. Z hľadiska parametrizácie je uvedený blok jedinečný z hľadiska relatívne nízkeho počtu parametrov z dôvodu veľkého počtu bilančných rovníc. Rovnice, ktoré používajú parametre, sú podobne ako v predchádzajúcich blokoch kalibrované na základe historických hodnôt premenných, s výnimkou funkcie exportu, ktorá bola odhadnutá použitím ekonometrických metód na historické dáta HDP najväčších obchodných partnerov SR.

Pre uvedenú kalibráciu parametrov/exogénnych premenných ako aj ekonometrické odhady boli použité historické dáta s ročnou periodicitou, dostupné v databáze Štatistického úradu SR, Eurostatu, Infostatu, Sociálnej poisťovne, Inštitútu finančnej politiky MF SR a Národnej banky Slovenska. Najdlhšie časové rady boli dostupné za obdobie 1995 – 2013, ale len pre minimum premenných, pričom všetky premenné boli dostupné minimálne pre obdobie kalibrácie, teda obdobie 2005 – 2010. Z dôvodu krátkych časových radov a značného počtu parametrov nie je možné o použití ekonometrických metód odhadu hovoriť ako o ekonometrických analýzach v pravom zmysle slova. Ekonometrické postupy však boli použité v zmysle získania čo najpresnejších parametrov pre skúmané obdobie.

Pre generovanie projekcií počas obdobia 2010 – 2025 bola prevažná väčšina parametrov a exogénnych premenných zafixovaná na konštantnej úrovni. Táto úroveň bola buď zvolená na základe poslednej známej vypočítanej hodnoty parametra/exogénnej premennej, alebo ako kľzavý priemer hodnôt z predchádzajúcich období. Uvedený popis samozrejme neplatí pre exogénne premenné, ktorých zmeny boli predpokladané v scenároch, projekcie populačných premenných, ktoré boli získané z prognózy VDC, a exogénnu premennú

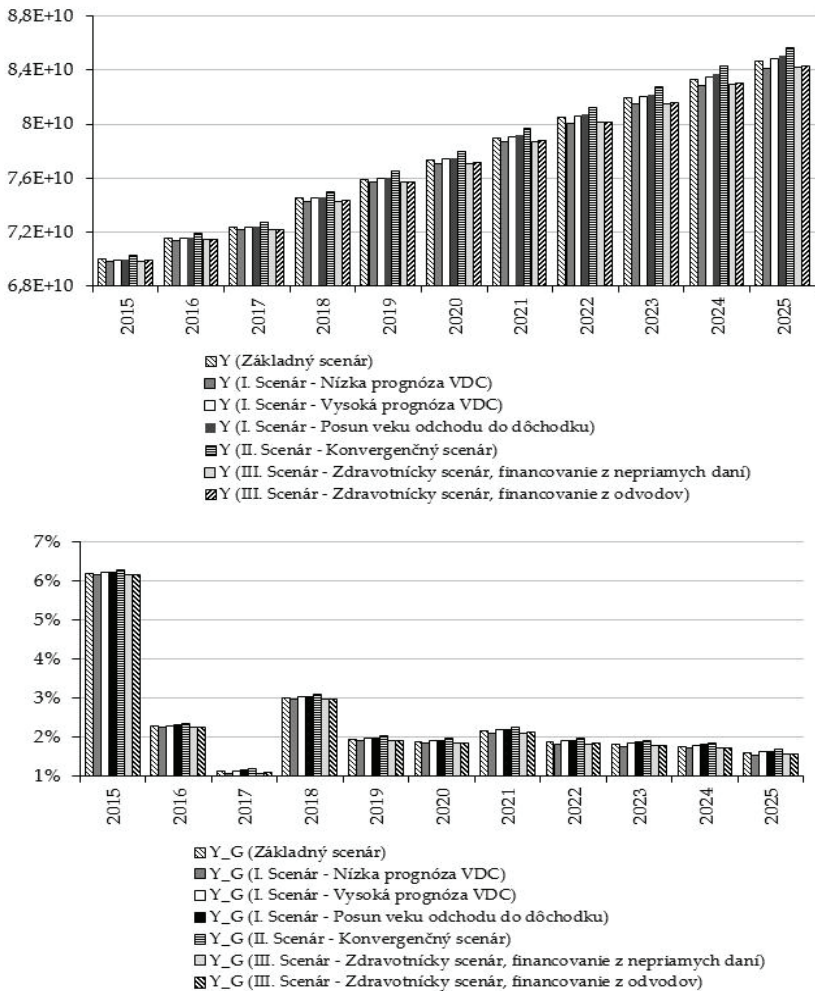
HDP najväčších obchodných partnerov, o ktorej sa predpokladalo, že bude mať konštantný medziročný prírastok. Projekcie mier participácie boli získané prostredníctvom dynamickej metódy, ktorá zachováva charakteristiky vekových kohort aj v nasledujúcich obdobiach. Z dôvodu stability modelu musel byť parameter mzdovej elasticity vzhľadom k nezamestnanosti v období projekcií zvýšený, aby bolo zabezpečené kladné znamienko premennej počtu nezamestnaných. Následne boli vytvorené projekcie endogénnych premenných pre obdobie 2010 – 2025 prostredníctvom Gauss-Seidelovho nelineárneho optimalizačného algoritmu, ktorý umožňuje dynamické deterministické simulácie, pričom predpokladá konštantné úrovne endogénnych premenných ako konečné podmienky.

5.3. Výsledky modelových scenárov a diskusia

Analýza bola realizovaná na základe štyroch hlavných scenárov, z ktorých niektoré ešte obsahujú viaceré variantné podscenáre. Celkovo bolo realizovaných sedem scenárov, ktoré boli popísané v predchádzajúcej kapitole. Sledovali sme hlavne nasledujúce relevantné premenné: HDP, zamestnanosť, konečnú spotrebu domácností, verejný dlh, ročný deficit vlády, výdavky na zdravotníctvo, celkové výdavky spojené so zdravotníctvom ako podiel odvodov, celkové výdavky spojené so zdravotníctvom ako podiel príjmov sociálneho systému. Považujeme za dôležité poznamenať, že nakoľko ide o model, ktorý má dlhodobý charakter s množstvom teoretických rovníc, ktoré nie vždy dokonale charakterizovali vývoj v podmienkach slovenskej ekonomiky počas transformačného procesu, pri interpretácii výsledkov je potrebné tento fakt mať na pamäti. Preto je potrebné výsledky interpretovať ako určitý očakávaný dlhodobý trend vývoja než sa snažiť hodnotiť výsledky na základe presných hodnôt.

Graf 5.2

Hrubý domáci produkt v eurách, stále ceny roku 2005 a medziročné zmeny, percentuálne vyjadrenie (označené _g)

Prameň: Vlastné prepočty autorov.

Výsledky z prvých troch scenárov naznačujú, že demografický vývoj a dôchodkový systém budú v budúcnosti hrať jednu z kľúčových úloh pri determinovaní budúcich produkčných možností slovenskej ekonomiky. Štruktúra a veľkosť populácie významným spôsobom ovplyvňujú ponuku práce krajiny, ktorá má následne vplyv na rovnováhu na trhu práce, čo vplýva na priemernú mzdu v hospodárstve. Inými slovami, pri väčšej populácii je ponuka práce prirodzene vyššia, čo prispieva k nižšej priemernej mzde, čím sa znižujú náklady podnikov a rastie zisk. Vyšší zisk, okrem iných efektov, podnecuje tvorbu nových podnikov, resp. investícií, ktoré vedú k tvorbe väčšieho celkového HDP a zamestnávaniu väčšieho počtu zamestnancov ako v prípade nižšej ponuky práce. Opak samozrejme platí aj pre menšiu celkovú populáciu, ktorá vedie pochopiteľne k menšiemu celkovému HDP, ako je možné pozorovať na grafe 5.2 pri porovnaní výsledkov pre základný scenár a prvé dva podscenáre prvého scenára.

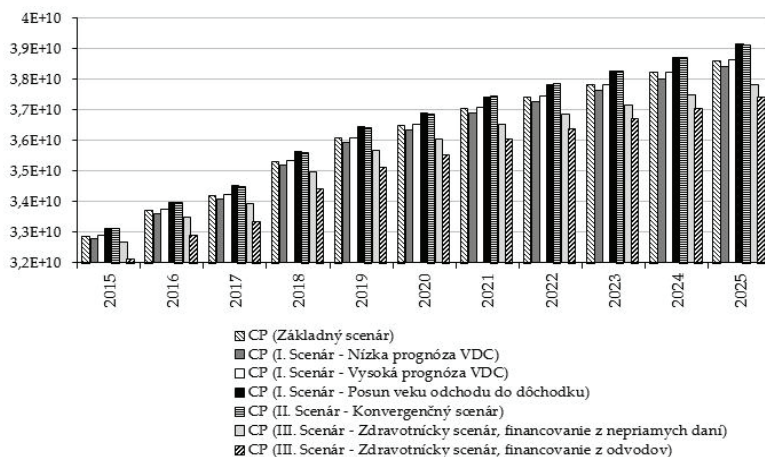
Vplyv starnutia sa na dôchodkovom systéme prejaví najmä prostredníctvom jeho výdavkovej strany. Kým dôchodkové transfery slúžia na jednej strane ako príjem pre domácnosti, predstavujú prirodzene na strane druhej výdavok pre štátnu správu. Uvedené výdavky majú alternatívne využitie, keďže štát môže časť peňažných prostriedkov použitých ako transfery využiť napríklad ako dotácie súkromnému sektoru, ktoré podnikatia dodatočné investície a vznik nových podnikov. Preto zmena veku odchodu do dôchodku, ktorá je na grafe 5.2 znázornená ako tretí podscenár prvého scenára zmena veku odchodu do dôchodku, rozhodne prispeje k tvorbe nového HDP. Druhý efekt je zvýšenie ponuky práce o ľudí, ktorí by inak poberali dôchodok a boli neaktívni, ktorá opäť prispeje k dodatočnej tvorbe HDP.³

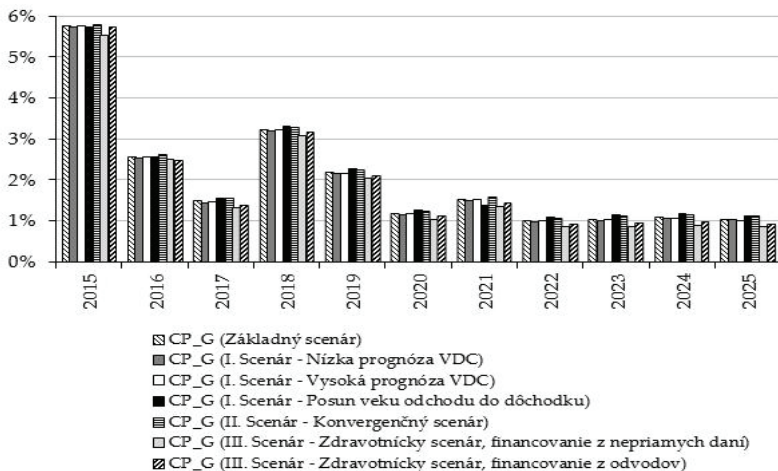
³ Upozorňujeme, že tieto efekty neplatia v súbehu poberania starobného dôchodku a riadneho zamestnania, lebo priaznivý vplyv na verejný rozpočet sa neprejaví a pracujúci dôchodcovia deformujú trh práce mzdovým dumpingom.

Z hľadiska produktivity sa na základe výsledkov modelu ako najperspektívnejší scenár javí konvergenčný scenár, pre ktorý Slovenská republika dosahuje v roku 2025 najvyššie HDP, ako je možné pozorovať na grafe 5.2. Nárast produktivity bol spôsobený zmenou orientácie produkcie Slovenska na tzv. strieborné tovary a služby, ktoré sú na základe predpokladov scenára o jednotkových nákladoch práce značne kapitálovo náročnejšie oproti bežnej výrobe. Preto podniky začnú substituovať prácu kapitálom, respektíve zvýšia svoje investície pri nezmenenom dopyte po práci. To prispeje k tvorbe nových výrobných kapacít, ktoré vyprodukujú vyššie HDP, ktoré sa v dôsledku rovnakého dopytu po práci premietne v zvýšení miezd. Zvýšenie kapitálovej náročnosti, a tým pádom aj jeho návratnosti, a súčasne zvýšenie miezd spôsobí veľké zvýšenie príjmu domácností, ktorého dôsledkom je jeden z najvyšších rastov spotreby, ktoré je možné pozorovať na grafe 5.3.

Graf 5.3

**Konečná spotreba domácností v eurách v stálych cenách roku 2005
a medziročné zmeny, percentuálne vyjadrenie (označené _g)**

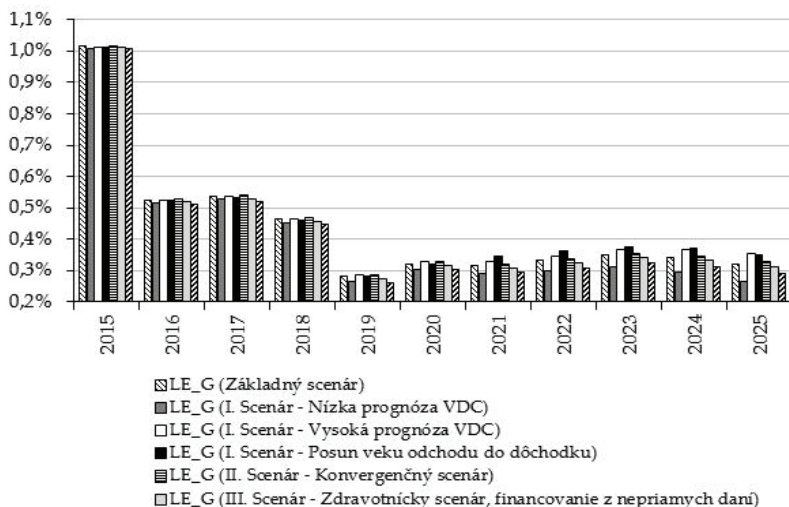

Prameň: Vlastné prepočty autorov.

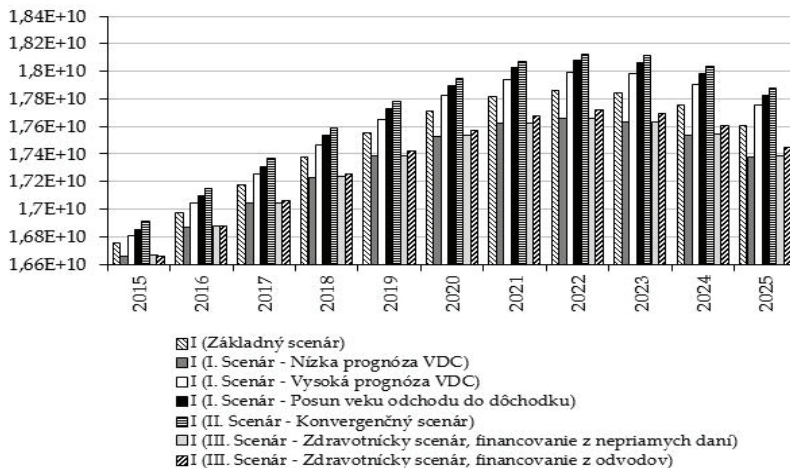
Zvýšenie implicitnej daňovej sadzby na nepriame dane má vplyv na tvorbu čistého prevádzkového prebytku súkromného sektora, čo má za následok väčšiu opatrnosť v domácich investíciách. Tento efekt z pohľadu dlhodobého modelu má významnejší vplyv na produkciu a spotrebu ako potenciálne dodatočné dotácie, ktoré by zvýšeným výberom daní mohli vzniknúť. Zvýšené daňové zaťaženie má rovnako negatívny dopad na zamestnanosť, ale v porovnaní so scenárom, kedy by sa zvýšilo odvodové zaťaženie, sa ekonomika postupne orientuje na viacej pracovne náročnú výrobu, aby vykryla deficit investícií. Naopak, v prípade scenára s vyšším odvodovým zaťažením, kedy zdražieva pracovná sila, sa v ekonomike postupne substituuje práca kapitálom.

Zvýšenie produkcie sa ale nutne nemusí premietnuť do zvýšenia spotreby, ako je možné pozorovať na výsledkoch jednotlivých scenárov zobrazených na grafe 5.3, pre základný scenár a nízku a vysokú prognózu VDC pre I. scenár. Ako vidíme pri porovnaní základného

Prameň: Vlastné prepočty autorov.

V prípade zdravotníckeho scenára, financovaného z nepriamych daní, si možno všimnúť, že podniky výrazným spôsobom znížia svoje investície, ako vidieť na grafe 5.5. Príčinou tohto správania je zníženie prevádzkového prebytku, ktorého výška je na základe predpokladov modelu nepriamymi daňami ovplyvnená. Preto pre podniky jednoducho nie je ďalšie zvyšovanie výroby také perspektívne ako v prípade scenárov, kde prevádzkový prebytok nebol zaťažovaný zvýšenou daňou. Pokles investícií spôsobí redukciu produkčných kapacít, ktorá sa neskôr odrazí na znižovaní pracovných miest. Z dlhodobého hľadiska sa však podniky pokúšajú substituovať investície, ktorých návratnosť sa v dôsledku zvýšenej dane výrazne znížila, dodatočnou zamestnanosťou, ktorá je za uvedených okolností pre podniky ziskovejšia, čo môžeme pozorovať pri porovnaní počtu zamestnaných na grafe 5.4 pre dva podscenáre druhého scenára.

Prameň: Vlastné prepočty autorov.

Uvedený efekt je možné demonštrovať aj prostredníctvom vývoja hraničného produktu práce (MPL), ktorý je vyobrazený na grafe 5.5, a ktorého hodnota je dlhodobo nižšia pre zdravotnícky scenár financovaný z nepriamych daní ako pre zdravotnícky scenár financovaný z odvodov. Hraničný produkt práce nám hovorí o príspevku dodatočnej hodiny práce k celkovému HDP, pričom čím je jeho hodnota nižšia, tým relatívne viac skúmaná ekonomika využíva vstup práce.

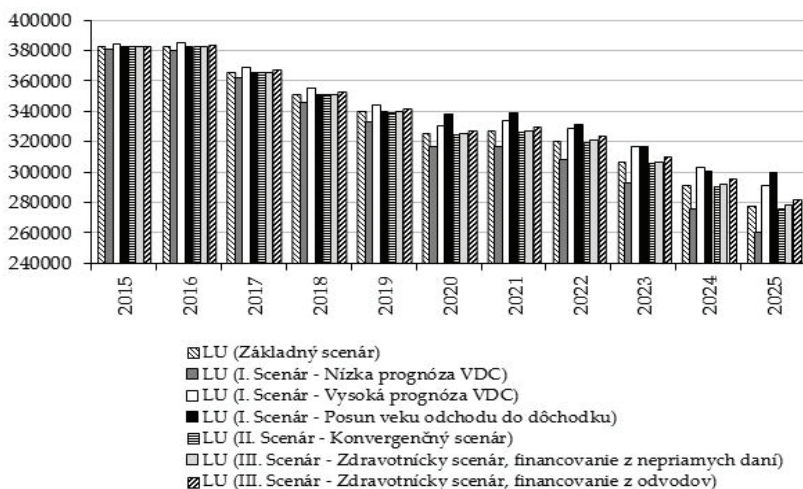
Nezamestnanosť vykazuje z dlhodobého pohľadu klesajúci trend. Hlavný determinant tohto vývoja je demografická zmena a rast reálnej produkcie. Demografický faktor sa prejavuje postupným znižovaním počtu osôb v produktívnom veku, čo má za následok, že sa postupne zamestná viacero nezamestnaných. Samozrejme, tento vývoj sa bude prelievať do postupne rastúcej skupiny osôb v poproduktívnom veku. Zníženie ponuky práce pravdepodobne ovplyvní rast miezd, nakoľko sa pracovná sila bude postupne meniť na nedostatkový a čoraz vzácnejší artikel. Na druhej strane, nárast počtu starších môže generovať dodatočné náklady verejnej správy,

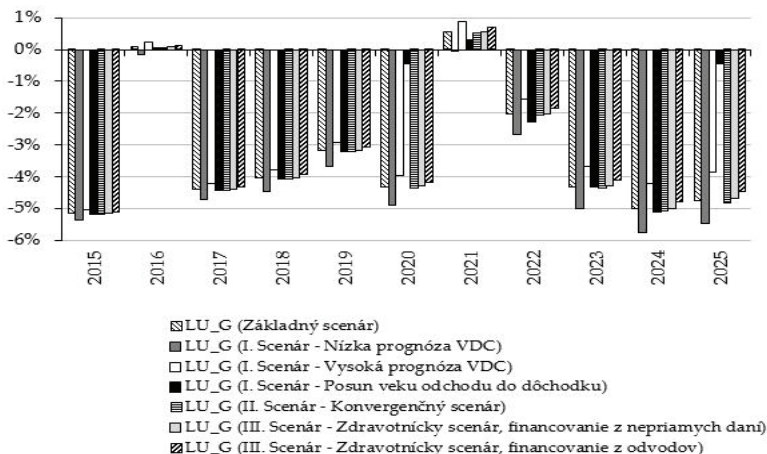
ktoré však môžu byť vykompenzované práve poklesom počtu nezamestnaných.

Z pohľadu jednotlivých analyzovaných scenárov v roku 2025 budú mať najhorší dopad na počet nezamestnaných v porovnaní so základným scenárom práve tie, ktoré predpokladajú odsun veku odchodu do dôchodku na neskoršie obdobie. Tu je potrebné mať na pamäti, že staršia pracovná sila sa vyznačuje v priemere nižšou produktivitou ako mladšia, čo môže mať vplyv na nižšiu celkovú produktivitu práce. Avšak výsledky modelových scenárov naznačujú mierne odlišný vývoj, ktorý nezodpovedá tomuto predpokladu. V scenároch, kedy je vyššia ponuka práce, sa realizuje viac investícií, čo ťahá produktivitu v ekonomike smerom nahor aj napriek tomu, že staršia pracovná sila bude vykazovať nižšiu produktivitu. Dôležité bude nájsť optimálny politický mix, ktorý maximalizuje produktivitu a minimalizuje náklady verejnej správy v dlhodobom horizonte.

Graf 5.6

Nezamestnaní v osobách a medziročná zmena, percentuálne vyjadrenie (označené _g)

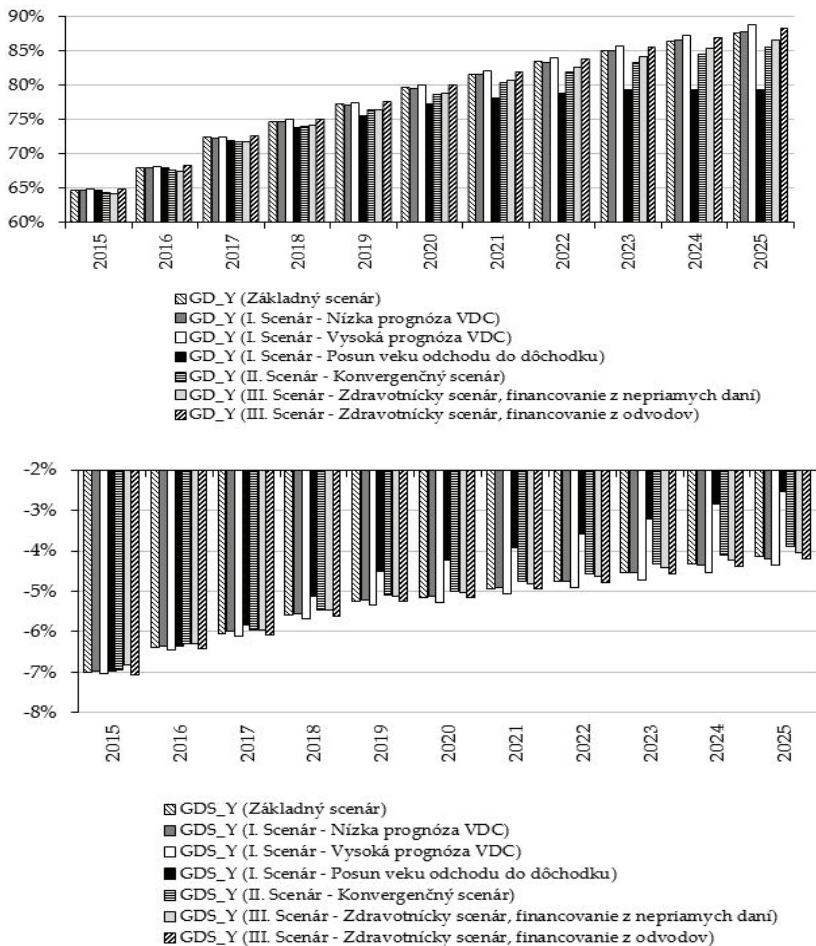
Prameň: Vlastné prepočty autorov.

Hoci konvergenčný scenár vykazuje najvyšší potenciál ekonomického rastu, v prípade nezamestnanosti vykazuje veľmi podobný vývoj ako základný scenár. Oproti tomu oba zdravotnícke scenáre vykazujú vyšší počet nezamestnaných než základný scenár. Tento nárast bol ovplyvnený najmä poklesom výkonnosti ekonomiky ako aj postupným nahradzovaním predraženého produkčného faktora práce kapitálom (v prípade financovania z odvodov).

Verejný dlh je z pohľadu starnutia výrazne determinovaný výškou finančných prostriedkov vyplácaných na dôchodky a príjmom sociálnej poisťovne, resp. verejnej správy. Pre prvú trojicu populačných scenárov platí, že, čím je počet dôchodcov v budúcnosti nižší, tým bude celkový verejný dlh a aj ročný deficit verejnej správy stabilnejší. V prípade konvergenčného scenára môžeme očakávať mierne pozitívnejší vývoj z pohľadu verejných financií ako v základnom scenári.

Graf 5.7

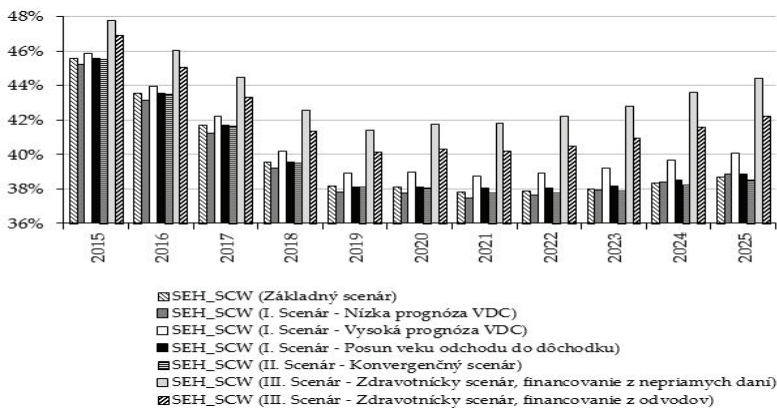
Verejný dlh ako percento hrubého domáceho produktu, eur, stále ceny roku 2005 a ročný deficit vlády ako percento hrubého domáceho produktu, eur, stále ceny roku 2005

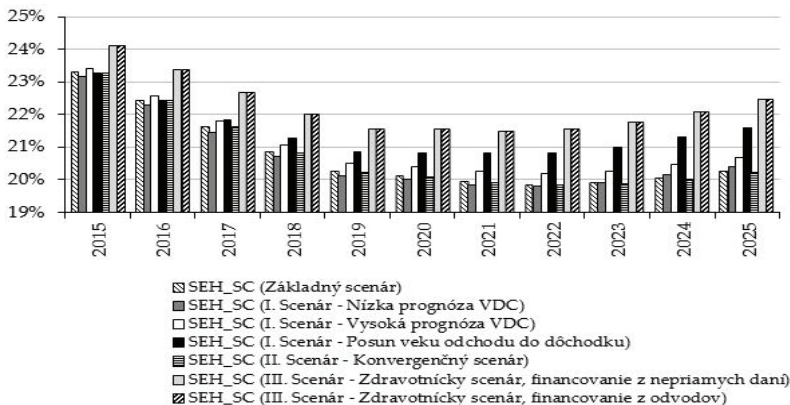

Prameň: Vlastné prepočty autorov.

Ak sa pozrieme na vývoj výdavkov spojených so zdravotníctvom ako podiel príjmov sociálneho systému a ako podiel na odvodoch, tak v prípade demografických scenárov a konvergenčného scenára môžeme sledovať odchýlky iba pre prípady nízkeho a vysokého VDC scenára. Výdavky na zdravotnú starostlivosť sú determinované vekovým zložením populácie, a preto tieto dva scenáre naznačujú mierne odchýlky.

Celkové výdavky spojené so zdravotníctvom ako podiel odvodov (seh_scw) a celkové výdavky spojené so zdravotníctvom ako podiel príjmov sociálneho systému (seh_sc), eur, stále ceny roku 2005

Prameň: Vlastné prepočty autorov.

V prípade nízkeho VDC scenára môžeme očakávať pokles potrebných výdavkov na zdravotnú starostlivosť a v prípade vysokého scenára naopak, nárast výdavkov na zdravotnú starostlivosť. Konvergenčný scenár a scenár posunu veku odchodu do dôchodku sú neutrálne oproti základnému scenáru. Je to spôsobené faktom, že zdravotná starostlivosť je v podmienkach SR historicky financovaná štátom, pričom je naivné očakávať, že sa podiel súkromných výdavkov, hlavne tých starších, za takýchto podmienok zmení v budúcnosti smerom k vyšším súkromným výdavkom. Logicky, posledné dva zdravotnícke scenáre uvažujú zvýšenie výdavkov na zdravotnú starostlivosť, pričom pre podscenár zvýšenia odvodov je dobre pozorovateľné postupné znižovanie podielu výdavkov na celkových odvodoch za zamestnancov, čo je jednoznačne vidieť na grafe 5.8 vyššie.

* * * *

Starnutie populácie je jeden z významných trendov budúcnosti nielen v SR, ale aj v iných zahraničných krajinách. Preklenie, resp.

zmiernenie tohto „negatívneho“ javu, by bolo možné prostredníctvom zavedenia princípov striebornej ekonomiky do tvorby národohospodárskej politiky. Na preskúmanie vplyvu starnutia a analýzu aplikovania niektorých ideí konceptu striebornej ekonomiky sme skonštruovali sedem modelových scenárov, ktoré využívali vstupné parametre z CGE modelu prezentovaného v 4. kapitole. Použitý model rastu je agregovaný model, ktorý neumožňuje preskúmať štrukturálne zmeny, preto sme ako vstupné parametre použili výsledky z už spomínaného CGE modelu, aby sme tieto štrukturálne zmeny nepriamo zohľadnili v scenároch. Na druhej strane, CGE model prezentovaný v tejto monografii je statického charakteru, a preto neumožňuje zohľadniť dynamiku vývoja v čase, čo je pri dlhodobých odhadoch kľúčové pre správne pochopenie očakávaného vývoja. Dlhodobý model je ponukovo orientovaný, preto efekty domáceho a zahraničného dopytu sa prejavujú iba slabo.

Na základe dlhodobého modelu je možné sledovať, aký výrazný by bol potenciálny vplyv rastu a poklesu celkovej populácie, ktorý bol demonštrovaný najmä prostredníctvom veľkosti produkcie krajiny, ktorá sa bude veľmi pravdepodobne zväčšovať alebo znižovať spolu s populáciou. Ako však bolo ukázané, to či sa takto spôsobené zväčšenie alebo zmenšenie produkčných kapacít premietne do spotreby domácnosti, je otázne a vo výraznej miere podmienené ostatnými faktormi ekonomiky. Na základe získaných výsledkov by teoreticky bolo možné konštatovať, že rast celkovej populácie nebude mať vplyv na objem celkovej spotreby domácnosti, kým pokles populácie spôsobí jej zníženie.⁴ Predložený model je dlhodobý, a preto nie je možné predpokladať, že prezentované výsledky sú

⁴ Takýto zaver nie je univerzálne platný a je dôsledkom kalibrácie parametrov, ktorá nemusí zodpovedať vývoju, ktorý nastane. Pri alternatívnej kalibrácii parametrov by totiž mohla nastať situácia, že pri raste populácie by došlo krátkodobo k poklesu spotreby, prípadne jej nárastu.

konečné, keďže vývoj premenných by postupoval ďalej a menil by sa, pokiaľ by model nedospel k ustálenému stavu, ktorého charakteristiky by mohli byť odlišné od nami prezentovaných projekcií pre rok 2025. Každopádne, uvedená tendencia vplyvu populácie je zrejmä aj na základe uvedených projekcií, a to že štruktúra a veľkosť populácie má priamy vplyv na HDP Slovenska.

Vplyv zmeny dôchodkového systému je ilustrovaný pre scenár zmeny veku odchodu do dôchodku. Je to len jeden z možných zásahov do dôchodkového systému, ale jeho vplyv je rozhodne značný. Prvá demonštrovaná tendencia je rast HDP s rastom veku odchodu do dôchodku. Vplýva na ňu už popísané umelé zväčšenie ponuky práce o ľudí, ktorí by inak boli dôchodcami, a potenciálne nové dotácie, ktoré sú možné z prostriedkov, ktoré by sa inak použili ako dôchodky, a ktoré motivujú k dodatočným investíciám. Rapídne zvýšenie ponuky práce však spôsobí aj dlhodobu najvyššiu mieru nezamestnanosti, keďže množstvo pracovnej sily sa permanentne zvýši, následkom čoho vzniká oproti scenáru so zvýšením populácie nová prirodzená miera nezamestnanosti. Posun veku odchodu do dôchodku rýchlejšie, ako je v súčasné legislatívne nastavenie, môže mať popri pozitívnych efektov na verejné financie aj negatívny dopad na počet nezamestnaných a množstvo sociálnych aspektov, ktoré predložený model nie je schopný zachytiť.

Z pohľadu striedaných scenárov konvergenčný scenár vykazuje najviac pozitívne výsledky z troch skúmaných: z pohľadu ekonomického rastu, spotreby a vládneho dlhu. Tento scenár predpokladá, že spotrebné správanie starších na Slovensku sa zmení smerom k súčasnému spotrebnému správaniu starších v Nemecku. Vo všeobecnosti je možné tento predpoklad považovať za akceptovateľný, ak budeme uvažovať konvergenciu vo výške dôchodkov slovenských dôchodcov smerom k nemeckým dôchodcom. V opačnom prípade sa pravdepodobne spotrebné správanie dôchodcov na Slo-

vensku nezmení, lebo ich dôchodok bude postačujúci na uspokojenie najmä základných životných potrieb. Posledné dva zdravotnícke scenáre uvažovali so zvýšením výdavkov na zdravotníctvo, pričom ich financovanie malo byť v prvom prípade z nárastu výberu nepriamych daní a v druhom prípade prostredníctvom zvýšenia odvodového zaťaženia. Odvodový scenár zvyšuje cenu práce, čo má za dôsledok pokles dopytu po práci, ktorá sa postupne substituie kapitálom. Na druhej strane, zvýšenie daňového zaťaženia ovplyvní negatívne spotrebu a chuť do investícií podnikov.

ZHRNUTIE

Publikácia predstavuje záverečný výstup vedeckého projektu zameraného na striebornú ekonomiku. Nezvratným faktom nielen na Slovensku, ale v takmer v celom vyspelom svete je starnutie populácie. Neustále pribúdanie seniorov, čo sa dá pokladať za sprievodný jav úspešného rozvoja civilizácie, je možné považovať na jednej strane buď ako negatívum hlavne z hľadiska tlaku na verejné rozpočty, alebo na druhej strane ako výzvu a príležitosť vytvárať niečo nové, prospešné pre celú spoločnosť.

V súvislosti s druhým smerom sa do popredia čoraz viac dostáva pojem *strieborná ekonomika*. Pod striebornou ekonomikou chápeme adaptáciu ekonomiky na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí, s čím súvisí vytváranie nových trhových príležitostí pre podnikateľský sektor. Cieľom projektu bolo kvalitatívne analyzovať potenciál striebornej ekonomiky na Slovensku v medzinárodnom demografickom a ekonomickom kontexte, ako aj kvantifikovať ho.

Najdôležitejšie výsledky projektu z hľadiska potenciálu striebornej ekonomiky:

1. V súčasnosti stále *chýbajú komplexné štúdie* zaoberajúce sa striebornou ekonomikou ako takou, v praxi sa skôr vyskytujú parciálne štúdie zachytávajúce ekonomický rozmer starnutia populácie, v ktorých sa autori zaoberajú najmä aspektmi ako: kúpna sila, úspory, spotreba domácností, nové príležitosti pre inovatívne firmy ako reakcia na potreby seniorov či exportný potenciál tovarov a služieb pre strieborných. Z makroekonomického pohľadu mnohí autori vychádzajú z toho, že pri starnutí populácie môže dochádzať nielen k zmene preferencií spotrebiteľov, ale aj k zmene kúpyschopnosti v závislosti od jednotlivých vekových skupín, čo môže v budúcnosti ovplyvniť nielen výšku agregátneho dopytu,

štruktúru spotrebiteľského koša, ale môže to následne viesť k zmenám v odvetviach výroby, ale aj zamestnanosti.

2. *Oblasti potenciálneho rozvoja* slovenskej striebornej ekonomiky sú: pôdohospodárstvo a potravinárstvo (veľkovýrobná produkcia bio-/organických výrobkov, využitie vodného hospodárstva a *lesníctva v turizme*); stavebníctvo (v dôsledku klimatických zmien – výstavba seniorských mestečiek a druhých domovov seniorov, rekonštrukcie); doprava (*autá pre seniorov vs. univerzálny dizajn*, bezbariérovosť); ubytovacie a stravovacie služby, zábava a rekreácia (v dôsledku klimatických zmien príklon k miernemu pásnu, *lokalne kultúry*, kúpele, wellness); ICT pre bývanie (pohotovostné systémy, inteligentné bývanie - prepojenie spotrebičov, zjednodušovanie používania); ICT pre zdravie (zdravotné technológie pre starších, domáca starostlivosť, *telemedicina*); finančné a poisťovacie služby (pripoistenie zdravotné, penzijné a na odkázanosť, *reverzná hypotéka*, osobné poradenské služby); vzdelávanie (rekvalifikačné kurzy, univerzity tretieho veku, socializačno-náučné aktivity).
3. *Slovenské kúpeľníctvo* je svojou činnosťou na pomedzí zdravotníctva a cestovného ruchu. Vzhľadom na svoje špecifiká a atraktivnosť z pohľadu domácej, ale aj zahraničnej klientely má potenciál byť lídrom strieborného cestovného ruchu. Kapacity liečebných kúpeľov sa však využívajú *len na približne 60 %* s klesajúcim podielom zahraničnej klientely. Podľa uskutočneného prieskumu to je zapríčinené obmedzeniami európskej legislatívy, nedostatočnou inovatívnosťou produktov, spoluprácou s autoritami, ako aj dopravnou a informačnou infraštruktúrou.
4. Proces starnutia Európy dokumentuje vývoj indexu závislosti starších osôb. V súčasnosti dosahuje index závislosti starších hodnotu 27,5, čo znamená, že na jednu osobu vo veku nad 65 rokov pripadá 3,6 osoby v produktívnom veku (ešte v roku 2000 bola jeho hodnota 23,2) a narastie do roku 2050 na 49,4 (a na 51 do

roku 2080), čo znamená, že po roku 2050 budú na jedného seniora nad 65 rokov pripadať len dve osoby v produktívnom veku. S výnimkou pár štátov platí, že krajiny *severnej a západnej Európy* dosahujú v súčasnosti nadpriemerné hodnoty indikátorov starnutia populácie, ale tempo nárastu ich hodnôt postupne spomalí a naopak, v prípade krajín regiónu *strednej a východnej Európy*, ktoré v súčasnosti zaznamenávajú nižšie hodnoty indikátorov starnutia, dôjde k zrýchleniu tempa populačného starnutia neskôr, avšak s vyššou dynamikou.

5. Ani mierne zlepšovanie pôrodnosti, ktorého sme posledné roky svedkami a ktoré súvisí s odkladom rodičovstva do vyššieho veku (do určitej miery je následkom dobiehania „odložených pôrodov“), nedokáže zvrátiť už nastúpený proces starnutia európskej populácie. Navyše, aj po tomto pozitívnom obraťe stúpila miera plodnosti v EÚ z historicky najnižšej úrovne 1,45 na dnešných 1,58 dieťaťa na ženu, čo je stále pod zachovnou hodnotou. To, že európska populácia starne už niekoľko desaťročí, dobre ilustruje vývoj vekového mediánu - ten medzi rokmi 2000 a 2013 narástol o 3,9 roka, čo je rovnaký nárast ako za posledných 15 rokov uplynulého storočia. Pritom ešte medzi rokmi 1960 a 1980 (teda za 20 rokov) predstavoval jeho nárast necelý 1 rok. Od roku 2012 dochádza v Európe k úbytku produktívnej populácie vo veku 20 – 64 rokov, naopak, početnosť seniorskej populácie rastie za posledných 20 rokov nepretržite, viac-menej konštantným tempom, v priemere 1,5 % ročne (v roku 2013 sa tempo rastu zrýchlilo na 2 %). A tak kým pred 10 rokmi žilo v EÚ necelých 80 mil. seniorov vo veku 65 a viac rokov, dnes je to vyše 92 mil. Z nich najväčšia časť žije v Nemecku, Taliansku, Francúzsku a vo Veľkej Británii. V týchto štyroch krajinách dnes žije viac ako polovica všetkých seniorov v EÚ. Podľa najnovšej prognózy Eurostatu EUROPOP 2013 by mal podiel seniorskej populácie v EÚ 28 vzrásť z dnešných 18,2 % na 28,1 % do roku 2050.

6. Rôzne načasovanie začiatku i kulminácie procesu starnutia a odlišná rýchlosť jeho priebehu spôsobia, že niektoré krajiny, ktoré dnes patria k vekovo najmladším, sa v horizonte prognózy zaradia na čelo najstarších populácií v EÚ a naopak. Príkladom krajín, kde sa dnes najstaršie populácie časom zaradia k priemerným či mladším, je Švédsko, Belgicko, Dánsko a Veľká Británia; v skupine krajín, ktoré prejdú od vekovo najmladších k tým starším, by sa okrem Slovenska a Poľska mali nachádzať i Rumunsko a Maďarsko.
7. Z kvalitatívneho hľadiska nebudú sedemdesiatnici a osemdesiatnici budúcnosti rovnakí ako tí súčasní. Predovšetkým pôjde o vzdelanejších seniorov, s vysokou pravdepodobnosťou so zdravším životným štýlom, odlišným spôsob trávenia voľného času a preferenciami. Významným aspektom starnutia populácie je jeho *feminizácia*. Hoci je pravdepodobné, že sa rozdiely v úmrtnosti mužov a žien budú postupne znižovať, nemožno očakávať ich úplnú konvergenciu. Preto je genderový aspekt pri uvažovaní o štruktúre populácie strieborných osôb kľúčový aj do budúcnosti.
8. Európska populácia patrí už dnes k najstarším na svete, proces starnutia sa však neobmedzuje len na územie Európy – potenciálne trhy pre umiestnenie striebornej produkcie vyrobenej či poskytovanej európskymi spoločnosťami tak vznikajú a rozvíjajú sa aj za hranicami európskeho teritória. S demografickým prechodom sa boria i rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky s veľkým domácim trhom, nevynímajúc krajiny, ktoré už dnes majú intenzívne obchodné vzťahy s krajinami Únie. Kým vo vyspelých krajinách vzrastie index starnutia do roku 2050 1,6-násobne, v rozvíjajúcich sa regiónoch dosiahne 3,5-násobok svojej dnešnej hodnoty. Európu, ktorá je dnes s hodnotou viac ako 17 % regiónom s najvyšším podielom seniorskej populácie, do roku 2050 dostihne región východnej Ázie. Už dnes žije v Ázii viac ako polovica svetovej seniorskej populácie (65 a viac rokov), len vo východnej Ázii

je seniorská populácia početnejšia než v celej Európe. Domovom najpočetnejších seniorských populácií sveta budú Čína, India, USA, Indonézia a Brazília. Informácia o početnosti seniorskej populácie spolu s informáciou o ekonomickej sile krajiny (so zrejmosťou implikáciou pre vývoj kúpnej sily a životnej úrovne obyvateľstva) a informáciou o miere otvorenosti ekonomiky krajiny (informáciou o podiele na svetovom obchode) vytvára základný rámec pre odhad existencie potenciálneho dopytu po striebornej produkcii. Šesť zo siedmich najvýznamnejších obchodných partnerov EÚ mimo európskeho teritória (hlavní partneri z hľadiska objemu exportu a importu) zároveň patrí k najväčším ekonomikám sveta: USA, Čína, India, Japonsko, Rusko a Brazília. Z toho hlavne krajiny BRIC vykazujú znaky najdynamickejšieho potenciálu rozvoja strieborných trhov: majú dlhodobo vysoké tempá rastu ekonomík (hlavne Čína a India, ktoré sa pohybujú nad priemerom rozvíjajúcich sa ekonomík), za posledné dve dekády dosahujú vyššie tempá rastu importu a exportu, než je priemerná hodnota rastu objemu svetového obchodu, postupne zvyšujú svoj podiel na obchode EÚ (importe aj exporte) na úkor USA a Japonska a zároveň sa u niektorých z nich očakáva zrýchlenie procesu starnutia populácií s dynamikou, akú nezaznamenali ani vyspelé krajiny (tiež v nich budú žiť najpočetnejšie seniorské populácie).

9. Vyspelé krajiny sú v súčasnosti tými demograficky najstaršími (na čele s *Japonskom*, západnou, severnou a južnou *Európou* a *Kanadou*), k najvyššiemu tempu populačného starnutia však bude v najbližšom období dochádzať práve v rozvíjajúcich sa regiónoch, a to na čele s niektorými oblasťami Ázie (juhovýchodná Ázia). Najväčšie populácie seniorov sa budú koncentrovať v rozvíjajúcich sa regiónoch sveta – do roku 2050 bude v týchto krajinách žiť 77 % svetovej seniorskej populácie (65+). V piatich krajinách sveta bude v tom čase početnosť seniorskej populácie presahovať hranicu 50 miliónov: v *Číne*, *Indii*, *USA*, *Indonézii* a *Brazílii*.

10. Pre Európu sa v Číne otvárajú v súvislosti so starnutím populácie nové príležitosti, čomu nasvedčuje aj tá skutočnosť, že v nadchádzajúcom období by mala veľkosť tzv. strieborného trhu dosiahnuť 3,3 bilióna juanov (približne 543,5 mld. dolárov). Populácia seniorov v Číne by pritom mala byť aj v budúcnosti tou najpočetnejšou na svete. Nové príležitosti sa budú firmám otvárať v oblastiach ako: potravinársky priemysel, stavebníctvo, finančný sektor, sektor poisťovníctva, doprava, vzdelávanie, kultúra a rekreácia. Veľký priestor sa pre zahraničné firmy otvára aj v oblasti starostlivosti o zdravie a výrobu zdravotníckych zariadení. Čína predstavuje v tejto oblasti jeden z najväčších trhov. Predstavuje významný potenciál pre zahraničné firmy, ktoré chcú expandovať na čínsky trh so zvyšujúcim sa dopytom po kvalitnejších zdravotníckych službách. Čínski spotrebitelia mnohokrát preferujú spoločnosti vyrábajúce zdravotnícke zariadenia zo západných krajín, pretože oceňujú ich vysoké štandardy (v oblasti kvality, technologickej vyspelosti, vysokoškvalifikovanej pracovnej sily) ako aj ich skúsenosti. Čínske domáce spoločnosti vyrábajúce zdravotnícke pomôcky a zariadenia sa skôr zameriavajú na menej technologicky vyspelé a inovatívne zariadenia.
11. V súvislosti s príležitosťami, ktoré sa otvárajú na čínskom striebornom trhu pre exportérov z krajín EÚ, je potrebné spomenúť aj bariéry, akými sú veľká konkurencia zo strany nielen domácich firiem, ale aj z vyspelých krajín, a to najmä zo strany USA a Japonska, ďalej relatívne vysoké náklady pri vstupe na trh (spojené s budovaním si značky a pod.), byrokráciu, protekcionistickú obchodnú politiku, korupciu, jazykovú bariéru, veľké kultúrne odlišnosti, vznik potenciálnych komplikácií v súvislosti so súdnymi spormi ohľadne patentových práv, dlhé registračné obdobia napr. pri vývoze zdravotníckych pomôcok a zariadení, ťažkosti so získavaním pozemkov pri výstavbách nových

zariadení či problémy na strane potenciálneho dopytu strieborných formovanom stále relatívne nízkymi príjmami najmä na vidieku a v mestských častiach u nelegálnych migrantov, pričom reforma dôchodkového systému bude do budúcnosti zo strany čínskej vlády kľúčová.

12. Skúmanie spotrebiteľského správania v krajinách EÚ potvrdilo, že prorastové faktory slovenskej ekonomiky môžu byť spojené s využitím potenciálneho dopytu strieborných v regióne *Stredozemie*, v krajinách ako *Nemecko*, *Francúzsko*, ďalej v krajinách *Beneluxu* ako aj v severských krajinách. Naproti tomu je jej realizácia v zmysle uspokojovania potrieb starších na Slovensku zložitejšia predovšetkým z pohľadu vývoja príjmovej situácie staršej generácie a z aspektu budúcich možností tiež limitovaná formovaním budúcich starobných dôchodkov. Pre export slovenskej striebornej produkcie je dôležité podpora našich podnikov, stanovenie konkrétnych smerov aktivít v zabezpečovaní potrieb starších v krajinách EÚ, vrátane využitia eurofondov.
13. Starnutie signifikantne ovplyvňuje dopyt po pracovnej sile EÚ, avšak diferencovane. V prípade krajín s relatívne nižšími príjmami (kam patrí aj Slovensko) bude kľúčom k úspechu konceptu striebornej ekonomiky primárne uspokojenie základných potrieb domáceho trhu a efektívna schopnosť prilákať zahraničných zákazníkov do sektoru služieb.
14. Niektoré z očakávaných účinkov starnutia môžu byť zmiernené politikami aktívneho starnutia a zvyšovaním veku odchodu do dôchodku. Náklady na tieto zmeny by mohli byť znížené prijatím okamžitých opatrení vo všetkých európskych krajinách. Okrem toho existujú významné „skryté“ rezervy trhu práce EÚ ako dôsledok pracovnej neaktivity a *nezamestnanosti*, ktoré by mohli byť s ohľadom na prichádzajúce sociálno-ekologické zmeny v prípade potreby využité.

15. Strednodobé efekty slovenskej striebornej ekonomiky boli simulované cielene skonštruovaným modelom CGE_EU_SAV_SILVER_2014. Kvantifikovaných bolo celkom 8 scenárov. Simulačné výsledky ukázali, že starnutie slovenskej populácie spôsobí nárast nákladov na zdravotníctvo a dôchodky v rozsahu, ktorý povedie k potrebe zvýšiť odvody o 10,5 p. b. Z makroekonomických efektov sa tento scenár javí ako najhorší možný, pričom prognózuje *prepad HDP aj zamestnanosti o 6,4 %*. Zvýšená potreba zdrojov by alternatívne viedla buď k enormnému zvýšeniu nepriamych daní až o jednu tretinu, alebo extrémnemu zvyšovaniu zadlženosti krajiny. Kombinovaný scenár ilustruje relatívne optimistickú súbežnú aplikáciu rastúceho tlaku na verejné financie (zdravotná starostlivosť, starobné dôchodky), pričom tieto rastúce nároky by sa financovali prostredníctvom rastu príjmov z nepriamych daní, sprevádzané znížením transferov domácnostiam s prednostom do 65 rokov. Ďalej sme v tomto scenári predpokladali aplikáciu stimulujúcich opatrení v strieborných sektoroch (daňové zvýhodnenie a kapitálové investície). Tento komplexný scenár viedol k poklesu *HDP už iba o 2,2 % ako aj zamestnanosti o 3,1 %*. Strieborná ekonomika má teda potenciál znížiť nepriaznivé efekty starnutia na HDP *na zhruba tretinu* a na zamestnanosť *na zhruba polovicu*. Tento odhad dostatočne nezohľadňuje exportný strieborný potenciál.
16. Pomocou rastového modelu založenom na apriórnych východiskách neoklasickej ekonomickej teórie boli odhadnuté dlhodobé efekty starnutia slovenskej populácie a striebornej ekonomiky. Simulované boli efekty valorizácie dôchodkov, oddiaľovanie odchodu do dôchodku ako aj zmeny spotrebného správania starších na Slovensku.

Projekt ukázal, že slovenskú ekonomiku nevyhnutne čaká veľmi výrazné starnutie populácie, ktoré výrazne zdraží zdravotný a dôchodkový systém, čo povedie k spomaleniu hospodárskeho rastu. Modelové prepočty preukázali, že strieborná ekonomika má na Slovensku reálny potenciál tieto nepriaznivé efekty výrazne obmedziť. V prípade jej úspešného exportu možno oprávnene očakávať aj pozitívnu podporu hospodárskeho rastu.

LITERATÚRA

Literatúra k 1. kapitole:

ACCENTURE (2011): New Waves of Growth. Unlocking opportunity in the multi-polar world. Dostupné na: <https://www.oxfordeconomics.com/publication/open/239277>.

AGEINGASIA PTE LTD. (2013): Asia Pacific Silver Economy Business Opportunities report 2013. Singapore.

ATSMON, Y. – MAGNI, M. – LI, L. – LIAO, W. (2012): Meet the 2020 Chinese Consumer. Dostupné na: <http://solutions.mckinsey.com/insightschina>, dňa 15. 10. 2014.

BAHNA, M. (2012): Pracovná migrácia zo Slovenska po vstupe do EÚ v kontexte krajín EÚ. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

BANISTER, J. – BLOOM, D. E. – ROSENBERG, L. (2010): Population Aging and Economic Growth. PGDA Working paper No 53. Harvard School of Public Health.

BEOLCHI, L. (2002): European Glossary of Concepts, Standards, Technologies and Users 4th Edition, Information Society of the European Commision, Working Document.

BÉRUBÉ, G. – CÔTÉ, D. (2000): Long-Term Determinants of the Personal Savings Rate: Literature Review and Some Empirical Results for Canada. Working Paper 2000-3. Bank of Canada. ISSN 1192-5434.

BLOOM, D. E. – CANNING, D. (2008): Global Demographic Change: Dimension and Economic Significance. In Population and Development Review, volume 34, pp. 17 – 51.

BLOOM, D. E. – CANNING, D. – ROSENBERG, L. (2011): Demographic Change and Economic Growth in South Asia. PGDA Working Paper No 67. Harvard School of Public Health.

BONSANG, E. – PERELMAN, S. – VAN DEN BOSCH, K. (2005): Income, Wealth and Consumption Inequality. In BÖRSCH-SUPAN, A. et al. *Health, Aging and Retirement in Europe – First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*. Mannheim: MEA.

BRUMBERG, R. – MODIGLIANI, F. (1954): *Utility Analysis and Consumption Function: An Attempt at Integration*. In KURIHARA, K. *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press.

CABRINI, P. – AJIT, K. (2006): Over 50 and ready to shop: serving the aging consumer. *Journal of Business Strategy*. Vol. 27, No. 6, pp. 18 – 28. Emerald Group Publishing Limited. ISSN: 0275-6668.

CAI, F. – LU, Y. (2013): Population Change and Resulting Slowdown in Potential GDP Growth in China. In: *China & World Economy*, vol 21, no. 2. ISSN: 1671-2234.

CARROLL, C. – SUMMERS, L.H. (1991): Consumption Growth Parallels Income Growth: Some New Evidence. In *National Saving and Economic Performance*, edited by B. D. Bernheim, J. B. Shoven. University of Chicago Press.

CASADO-DIAZ, M. A. – KAISER, C. – WARNES, A. M. (2004): Northern European Retired Residents in Nine Southern European Areas: Characteristics, Motivations and Adjustment, s. 353 – 381 v *Ageing and Society*, 24. Cambridge University Press, United Kingdom.

CASADO-DIAZ, M. A. (2006): Retiring to Spain: an Analysis of Differences among North European Nationals, s. 1321 – 1339, v *Journal of Ethnic and Migration Studie* Vol. 32, Routledge.

CENTER FOR HEALTH STATISTICS AND INFORMATION, MINISTRY OF HEALTH (2009): *An Analysis Report of National Health Services Survey in China, 2008*. Peking Union Medical College Press.

CGSS (2008): China General Social Survey, 2008. Dostupné na: <<http://www.chinagss.org/>>.

COMMITTEE OF THE REGIONS (2009): Dealing with the Impact of an Ageing Population in the EU (2009 Ageing Report), Draft opinion from the 21st Commission Meeting, 18 November 2009.

COUGHLIN, J. F. – LAU, J. (2006a): Cathedral Builders Wanted: Constructing a New Vision of Technology for Old Age, Public Policy & Aging Report, Winter 2006, 48.

COUGHLIN, J. F. – LAU, J. (2006b): Global Aging & Technology Policy: Extending the Vision of Innovation in Aging Societies. Presented at the 9th International Conference on Technology Policy and Innovation, Santorini, Greece, June 21, 2006.

DAŇKOVÁ, Š. (2006): Výběrová šetření o zdravotním stavu v ČR a v Evropě. Demografický informační portál. [cit. 2010–11–25]. Dostupné na: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=357>.

DAVIDSON, P. M. – Di GIACOMO, M. – MCGRATH, S. J. (2011): The feminization of ageing : How will this impact on health outcomes and services? Health Care for Women International 32, s. 1031 – 1045.

DESVAUX, G. at al. (2010): Meeting the 2030 French consumer. How European-wide trends will shape the consumer landscape. McKinsey&Company.

DEUTSCHE WELLE (2005): Discovering the Silver Economy. Dostupné na: < www.dw.world.de>, dňa 25. 10. 2014.

DIVINSKÝ, B. (2009): Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe do EÚ (2004 – 2008). Bratislava: IOM, Medzinárodná organizácia pre migráciu.

DOVÁĽOVÁ, G. (2012): Strieborná ekonomika v domácej a svetovej literatúre. In: Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom

a svetovom kontexte. Ekonomický ústav SAV, Bratislava, s. 23 – 82. ISBN 978-807144-205-9.

DOVÁĽOVÁ, G. et al. (2013): Ageing in China: Potential of Silver Economy. In Working papers [EÚ SAV] [online seriál], 2013, č. 57, s. 1 – 29. ISSN 1337-5598.

DOVÁĽOVÁ, G. – PAUHOFOVÁ, I. (2013): Spotrebiteľské správanie sa obyvateľov EÚ vo väzbe na striebornú ekonomiku. In Working papers [EÚ SAV] [online seriál], č. 54, s. 1 – 46. ISSN 1337-5598.

ECB (2013): The Eurosystem household finance and consumption survey. Dostupné na:

<<http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpsps/ecbsp2.pdf>>, dňa 12. 9. 2014.

EDIEV, D. M. (2011): Life expectancy in developed countries is higher than conventionally estimated. Implications from improved measurement of human longevity. *Population Ageing* 4, s. 5 – 32.

EISENHARDT, K. M. (1989): Building Theories from Case Study Research. *Stanford University. Academy of Management Review*, vol. 14, no. 4, pp. 532 – 550.

EISENHARDT K. M (2007): Theory Building form Cases: Opportunities and Challenges. *Stanford University. Academy of Management Journal*, vol. 50, no. 1, pp. 25 – 32.

EITNER, C. (2010): Discovery and Development of the Silver Market in Germany. In: KOHLBACHER, F. – HERSTATT, C. (2010), s. 309 – 324.

EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE (2012): Active Ageing and Solidarity between Generations. Dostupné na: <<http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/eesc-12-16-en.pdf>>, dňa 20. 1. 2013.

EURÓPSKA KOMISIA (2014): Eurobarometer 392: Preferences of Europeans Towards Tourism. Dostupné na:

<http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_392_en.pdf>, dňa 20. 9. 2014.

EUROSTAT (2014): Databázy v sekcii Population, vrátane demografických prognóz EUROPOP 2010 a EUROPOP 2013. Dostupné na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>>.

FRIES, J. F. (1980): Aging, natural death, and the compression of morbidity. *N Engl J Md* 303, s. 130 – 135.

FRIES, J. F. (1983): The compression of morbidity. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 61, s. 397 – 419.

FRIES, J. F. (1989): The compression of morbidity: near or far? *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 67, s. 208 – 232.

FURLONG, M. (2007): *Turning Silver into Gold, How to Profit in the new Boomer Marketplace*. FT Press, New Jersey.

GASSMANN, O. – KEUPP, M. M. (2009): Silver Market in Europe: Myth or Reality?. In: CABRERA, M. – MALANOWSKI, N: *Information and Communication Technologies for Active Ageing, Opportunities and Challenges for the European Union, Assistive Technology Research Series, Volume 23*, IOS Press, Netherlands, s. 77 – 90.

GLOBAL POPULATION AGEING, PERIL OR PROMISE (2012): *Global Agenda Council on Population Ageing*, World Economic Forum.

GLOBAL WELLNESS INSTITUTE, GWI (2014): *Global Spa and Wellness Economy Monitor*. Dostupné na: <http://www.globalspaandwellnesssummit.org/images/stories/gsws2014/pdf/GWI_Wellness_Economy_Monitor_Report_9.27.14.pdf>, dňa 14. 10. 2014.

GOLAZ, V. – NOWIK, L. – SAJOUX, M. (2012): Africa, a young but ageing continent. *Population and Societies* 491.

GOTZKE, M. (2005): Discovering the Silver Economy. *Deutsche Welle*. Dostupné na:

<<http://www.dw.de/dw/article/0,,1505482,00.html>>, dňa 20. 4. 2012.

GRUENBERG, E. M. (1977): The failures of success. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 55, s. 3–24.

HA, J. (2006): Understanding Household Consumption in China. The Role of Urbanization and Other Factors. Dostupné na:

<http://www.hkimr.org/uploads/conference_detail/624/con_paper_0_349_4-jiming-ha-paper.pdf>, dňa 18. 9. 2014.

HIROYUKI, N. (2006): Capitalizing on Retirement of Japan's First Baby-Boomers. *Japan Economic Report*, April – May 2006. Dostupné na: <http://www.jetro.go.jp/en/reports/market/pdf/2006_18_u.pdf>, dňa 25. 3. 2012.

HLINČÍKOVÁ, M. – SEKULOVÁ, M. (2012): Mladí Európania a Európanky bez hraníc. Výskumná správa. Bratislava: IVO.

HOCK., H. – WEIL, D. N. (2012): On the Dynamics of the age structure, dependency and consumption. *Journal of Population Economics*, Springer, 25, 1019 – 1043.

HOLMEROVÁ, I. – VÁLKOVÁ, M. – VAŇKOVÁ, H. – JURAŠKOVÁ, B. (2011): Vybrané aspekty zdravotní a dlhodobé péče o stárnoucí populaci. *Demografie*, 53, 2, s. 140–151.

How to Promote Active Ageing in Europe, EU Support to Local and Regional Actors (2011): Comitee of the Regions, Belgium.

CHARLS (2013): Challenges of Population Aging in China: evidence from the national baseline survey of the China Health and Retirement Longitudinal Study. CHARLS Research Team. National School of Development, Peking University.

CHEN, Q. – EGGLESTON, K. – LI, L. (2011): Demographic Change, Intergenerational Transfers, and the Challenges for Social Protection

Systems in the People's Republic of China. ADB Economics, Working Paper Series No. 291, Asian Development Bank, November 2011.

CHINA RESEARCH CENTER ON AGING (2012): Sample Survey of the Aged Population in China.

CHRISTELIS, D. – JAPPELLI, T. – PADULA, M. (2005): Wealth and Portfolio Composition. In A. BÖRSCH-SUPAN et al. Health, Ageing and Retirement in Europe – First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe, pp. 310 – 317. Mannheim: MEA.

CHRISTELIS, D. – JAPPELLI, T. – PADULA, M. (2008): Real and Financial Assets in SHARE Wave2. In Socio-Economic Status. Health, Ageing and Retirement in Europe (2004 – 2007). Starting the Longitudinal Dimension.

CHRISTELIS, D. – JAPPELLI, T. – PACCAGNELLA, O. – WEBER, G. (2009): Income, Wealth and Financial Fragility in Europe. Journal of European Social Policy 19, č. 4, pp. 359 – 376.

JAPPELLI, T. – PEDULA, M. (2011): Investment in financial literacy and savings decisions. CSEF Working Paper 272.

KC, S. – BARAKAT, B. – GOUJON, A. – SKIRBEKK, V. – SANDERSON, W. – LUTZ, W. (2010): Projection of populations by level of educational attainment, age, and sex for 120 countries for 2005–2050. Demographic Research Vol. 22, 15, p. 383 – 472.

KOHLBACHER, F. – GUDORF, P. – HERSTATT, C. (2010): Silver Business in Japan, Implications of Demographic Change for Human Resource Management and Marketing. German Chamber of Commerce and Industry in Japan, Tokyo. Dostupné na: <http://www.dijtokyo.org/publications/silver_business_in_japan_e.pdf>, dňa 10. 3. 2012.

KOHLBACHER, F. – HERSTATT, C. (2010): The Silver Market Phenomenon, Marketing and Innovation in the Aging Society. Springer, Germany.

KOHLBACHER, F. – GUDORF, P. – HERSTATT, C. (2011): Japan's Growing Silver Market – an Attractive Business Opportunity for Foreign Companies? In: KUNISCH, S.: From Grey to Silver, Managing the Demographic Change Successfully. Springer, Germany.

KOHLBACHER, F. et al. (2011): Product Development for the Silver Market. In The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Ageing Society. Springer, Germany. ISBN 978-3-642-14337-3.

KOHLBACHER, F. et al. (2012): Product Development for the Silver Market. In: The Silver Market Phenomenon. ISBN: 978-3-642-14337-3.

KORAGIANNAKI, E. (2009): The Effect of Health on Consumption Decisions in Later Life: Evidence from UK. Centre for Analysis of Social Exclusion. London School of Economics. CASE/136.

KRAMER, M. (1980): The rising pandemic of mental disorders and associated chronic diseases and disabilities. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 62 (Suppl. 285), s. 282 – 297.

LEACH, R. – BIGGS, S. – PHILLIPSON, CH. – MONEY, A. (2007): Boomers and Beyond: Intergenerational Consumption and the Mature Imagination. Dostupné na:

<<http://www.consume.bbk.ac.uk/research/biggs.html#outline>>, dňa 18. 9. 2014.

LEFÈBVRE, M. (2006): Population Aging and Consumption Demand In Belgium. CREPP- University of Liege.

LI, X. et al. (2012): Demographic change, savings, investment and economic growth, a case from China. *The Chinese Economy*, 45 (2): 5 – 20.

LOHMANN, M. – DANIELSSON, J. (2004): How to Get the Future of Tourism out of Today's Consumer Surveys – Prospects for Senior and Kids Travel in Germany. Consumer Surveys, 7th International Forum on Tourism Statistics. Stockholm, Sweden. Dostupné na: <http://www.tourismforum.scb.se/Consumer_Surveys.asp>, dňa 10. 3. 2012.

LÜHRMANN, M. (2005): Population Aging and the Demand for Goods & Services.

LÜHRMANN, M. (2008): Effects of Population Aging on Aggregated UK Consumer Demand. IFS and CEMMAP, London.

MANTON, K. G. (1982): Changing concepts of morbidity and mortality in the elderly population. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 60, s. 183 – 244.

MARTINS, J. O. et al. (2005): The Impact of Aging on Demand, Factors Markets and Growth. OECD Economics Department Working Paper No. 420, OECD, Paris.

MARTINEZ-ARCA, S. (2014): Good practices in Public Procurement of Innovation in Galicia. Dostupné na: <<https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/growing-silver-economy-europe>>, dňa 10. 10. 2014.

MASON, A. et al. (2011): Asset-based flows from a generational perspective. In *Population Ageing and the Generational Economy: A Global Perspective*, Ronald Lee and Andrew Mason, eds. UK: Cheltenham; and MA: Northampton; Edward Elgar, pp. 209 – 236.

MINISTERSTVO DOPRAVY, VÝSTAVBY A REGIONÁLNEHO ROZVOJA SR (2013): Stratégia rozvoja cestovného ruchu do roku 2020.

MINISTERSTVO DOPRAVY, VÝSTAVBY A REGIONÁLNEHO ROZVOJA SR: Cestovný ruch. Dostupné na: <<http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=104564>>, dňa 12. 10. 2014.

NARASIMBACHARI, L. M. (2004): Germany's Economics of the Aging – Challenges and Opportunities. Dostupné na: <<http://www.frost.com/prod/servlet/cif-econ-insight.pag?docid=9990566>>, dňa 25. 3. 2012.

NAGARAJAN, R. et al. (2013): The impact of an Ageing Population on Economic Growth: An Explanatory Review of the Main Mechanism. Dostupné na:

<<http://wps.fep.up.pt/wps/wp504.pdf>>.

NBS (2012): Tabulation on the 2010 Population Census of China. Population Census Office under the State Council/Department of Population and Employment Statistics, National Bureau of Statistics. Peking, China Statistics Press.

OECD (2012): The Silver and White Economy: The Chinese Demographic Challenge. Dostupné na: <<http://www.oecd.org/employment/leed/OECD-China-report-Final.pdf>>, dňa 15. 10. 2014.

OECD (2014): National Accounts Data. Statistics Directorate, The Organization for Economic Co-operation and Development. Dostupné na: <<http://stats.oecd.org>>.

OFFICIAL JOURNAL OF THE EUROPEAN UNION (2011): Opinion of the European Economic and Social Committee on “The impact of population ageing on health and welfare systems” (exploratory opinion). Dostupné na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:044:0010:0016:EN:PDF>>, dňa 20. 1. 2013.

OLOSENBRUG, A. – ZOON, A.: Ageing and Insurance: The opportunities of an Older Europe, s. 26 – 31 v Insurance Digest, PricewaterhouseCoopers, Netherlands.

OSN (2012): UN COMTRADE – United Nations Commodity Trade Statistics Database. Online databáza. Dostupné na: <comtrade.un.org>.

OSN (2013). World Population Prospects. The 2012 Revision. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Dostupné na: <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>>.

OSN (2013). World Population Prospects. The 2012 Revision. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Dostupné na:

<<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>.2013>.

OSN (2014): World Population Prospects. Online databases accessible at: <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>>.

PÁLENÍK, V. (2009). Strieborná ekonomika ako možné exportné zameranie slovenskej ekonomiky: aktuálna situácia a potenciál. Working Papers, č. 16, s. 1 – 40. ISSN 1337-5598.

PÁLENÍK, V. et al., (2012): Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte. Ekonomický ústav SAV, Bratislava, 300 s. ISBN 978-807144-205-9.

PAUHOFOVÁ, I. a kol. (2012): Paradigmy zmien v 21. Storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN: 978-80-7144-195-3.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2013): Súvislosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v krajinách Európskej únie. In: Ekonomický časopis, roč. 61, č. 8, s. 861 – 876. ISSN: 0013-3035.

PRETTNER, K. (2012): Population Ageing and Endogenous Economic Growth. Vienna Institute of Demography. Available on: <http://www.oeaw.ac.at/vid/download/WP2009_08.pdf>.

REIFNER, U. – CLERC-RENAUD, S. – PEREZ-CARRILLO, E. F. – TIFFE, A. – KNOBLOCH, M. (2009): Study on Equity Release Schemes in the EU. Part 1: General Report, January 2009.

RICHARD J. – HOWE, N. – NAKASHIMA, K. (2011): Global Aging and the Future of Emerging Markets. Washington: Center for Strategic and International Studies. Everest Capital.

SACR (2013): Marketingová stratégia Slovenskej agentúry pre cestovný ruch na roky 2014 – 2020. Dostupné na:

<http://www.sacr.sk/fileadmin/user_upload/Statistiky/strategiaSACR/Marketingova_strategia_SACR_2014_2020.pdf>, dňa 19. 10. 2014.

SACR (2014): Ubytovacia štatistika na Slovensku. Štatistika cestovného ruchu 2013 – 2012. Dostupné na:

<<http://www.sacr.sk/sacr/statistiky/>>, dňa 10. 10. 2014.

SHARPE, A. (2011): Is Ageing a Drag on Productivity Growth? A Review Article on Ageing, Health and Productivity: The Economics of Increased Life Expectancy. *International Productivity Monitor*, 21, 82 – 94.

SCHERBOV, S. – LUTZ, W. – SANDERSON, W. C. (2011): The uncertain timing of reaching 8 billion, peak world population and other demographic milestones. *Population and Development Review* 37, 3, s. 571 – 578.

SKIRBEKK, V. – STONAWSKI, M. – WEBER, D. (2013): Could nations invest in cognitive skills and become effectively younger? *SAGW Bulletin* 1/2013, Swiss Academy of Humanities and Social Sciences, Bern, Switzerland, s. 48 – 49.

SKIRBEKK, V. – WEBER, D. – BORDONE, V. (2011): National variation in cognitive life cycle development. *IIASA interim report* IR-11-028. Dostupné na:

<http://www.iiasa.ac.at/publication/more_IR-11-028.php>.

SLESNICK, D. T. – ULKER, A. (2005). *The Consumption of the Elderly: The Evidence from the Consumer Expenditure Survey*. Dostupné na:

<http://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=ACE2005&paper_id=16>, dňa 2. 10. 2014.

SPIRE RESEARCH AND CONSULTING PTE LTD. (2013): *The Silver Dragon. How to succeed in China's Silver Market*. Dostupné na:

<http://www.spireresearch.com/wp-content/uploads/2013/06/SpirE-Journal-Q2-2013_The-Silver-Dragon-How-to-succeed-in-Chinas-Silver-market.pdf>, dňa 20. 9. 2014.

STACHOVA, P. (2012): Strácame kvalifikovaných ľudí. Migrácia pracovných síl v rámci Európskej únie prináša so sebou negatíva. Bratislava: Centrum pre teritoriálne a medzinárodné štúdiá.

Štatistický úrad (2012): Zamestnanosť v odvetviach cestovného ruchu. Dostupné na:

<<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=43876>>, dňa 10. 10. 2014.

The Travel Gold Rush 2020, Pioneering Growth and Profitability Trends in the Travel Sector (2010): Oxford Economics in Partnership with Amadeus, England.

TORSEKAR, M. (2010): India's Medical Device Sector: Increasing U.S. Export Opportunities. Dostupné na:

<http://www.usitc.gov/publications/332/executive_briefings/FINAL_EBOT_torsekar_0630.pdf>, dňa 3. 10. 2014.

TRANSPARENCY MARKET RESEARCH (2014): Global Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends and Forecast, 2013 – 2019. Dostupné na:

<<https://vaibhavmondhe.files.wordpress.com/2014/01/anti-aging-market-global-industry-analysis-size-share-growth-trends-and-forecast-2013-2019.pdf>>, dňa 10.9.2014.

UN (2013): World population ageing 2013. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. ST/ESA/SER.A/348.

VISTESEN, C. (2009): Ageing and Export Dependency. Working Paper 02-09. Copenhagen Business School.

WALDER, A. B. – DÖRING, T. (2012): The Effect of the Population Ageing on Private Consumption – A Simulation for Austria based on Household Data up to 2050. Eurasian Economic Review, 2, 63 – 80.

WEIL, D.N. (1994): The Saving of the Elderly in Mikro and Makro Data. *Quarterly Journal of Economics* 109, pp. 55 – 81.

ZENG, YI, et al. (2010): *Research on Elderly Population, Family, Health and Care Needs/Costs*. Science Publisher, 2010.

ZHU CHEN (2013): *Healthy China 2020: A Strategic Research Report*, Edition 1, People's Medical Publishing House, Beijing.

YANG, D. – MEIYAN, W. (2011): *Population Ageing, Domestic Consumption and Future Economic Growth in China*. In: *Rising China: global challenges and opportunities*/edited by Ligang Song and Jane Golley. ISBN 9781921862298.

YANG, J. (2012): *Continuity or Change? Family Structure and Its Consequences in Traditional China*. Centre for Population and Development Studies. Dostupné na:
<http://wpfdc.org/images/docs/2012_Yang_Juhua_Continuity_or_Change.pdf>.

YAO, Y. – YU, M. (2009). *Labor, Demography and the Export-oriented Growth Model in China*. China Center for Economic Research. Peking University in China.

WALLACE, P. (1999): *Agequake Riding the Demographic Rollercoaster Shaking Business, Finance, and Our World*, Nicholas Brealey Publishing. ISBN 1-85788-192-3.

Literatúra k 2. kapitole:

BORSCH-SUPAN, A. (2003): *Labour Market effects of population ageing*. Dostupné na:
<http://mea.mpisoc.mpg.de/uploads/user_mea_discussionpapers/dp11.pdf>, dňa 23. 9. 2013.

BÚTOROVÁ, Z. a kol. (2013): Štvrtý rozmer tretieho veku. Desaf kapitól o aktívnom starnutí. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. ISBN 978-80-89345-44-1.

COEN, R. (2011): Differences in Consumption Patterns Between Richer and Poorer countries. Dostupné na: <<http://mmss.wcas.northwestern.edu/thesis/articles/get/743/Park2011.pdf>>, dňa 20. 9. 2013.

DUJIN, A. – LEHUÉDÉ, F. – MATHÉ, T. – SIOUNANDAN, N. (2010): Étude de l'impact du vieillissement de la population sur l'offre et la demande de biens et de services de consommation. Dostupné na: <<http://www.dgcis.gouv.fr/files/files/archive/www.industrie.gouv.fr/portail/chiffres/seniors-rapport-juin2010.pdf>>, dňa 20. 9. 2013.

EDSTRÖM, E. – GUSTAFSSON, M. (2011): Elderly Living in Sweden, present solutions and future trends. Dostupné na: <http://www.kth.se/polopoly_fs/1.273107!/Menu/general/column-content/attachment/89A%20%20Edstr%C3%B6m%20%20M%20%20Gustafsson%20Elderly%20living%20in%20Sweden.pdf>, dňa 20. 9. 2013.

FEDERAL STATISTICAL OFFICE OF GERMANY (2011): Older People in Germany and the EU. Dostupné na: <https://www.destatis.de/EN/Publications/Specialized/Population/OlderPeopleEU.pdf?_blob=publicationFile>, dňa 18. 9. 2013.

FOUGERE, M. a kol. (2007): A sectoral and occupational analysis of population ageing in Canada using a dynamic CGE overlapping generations model. *Economic Modelling*, 24(4).

GEUTSCHE WELLE (2005): Discovering the Silver Economy. Dostupné na: <www.dw.world.de>, dňa 27. 9. 2013.

CHAWLA, M. (2007): Health Care Spending in the New EU Member States. *World Bank Paper*, no. 113. ISSN: 1726-5878.

CHEN, D. L. (2001): *World Consumption Economics*. Singapore, London: World Scientific.

KOLLÁROVÁ, V. – VLADOVÁ, A. (2009): Štruktúra súkromnej spotreby na Slovensku a porovnanie s európskymi krajinami. *Biatic*, 17, č. 8.

LEFÈBVRE, M. (2006): Population ageing and consumption demand in Belgium. Dostupné na:

<<http://www2.ulg.ac.be/crepp/papers/crepp-wp200604.pdf>>, dňa 20. 9. 2013.

LLUCH, C. – POWELL, A. A. – WILLIAMS, R. A. (1977): *Patterns in Household Demand and Saving*. Oxford: Oxford University Press.

LUHRMANN, M. (2008): Effects of population ageing on aggregated UK consumer demand.

LYONS, S. – MAYOR, K. – TOL, R. S. J. (2009): Convergence of consumption patterns during macroeconomic transition: A model of demand in Ireland and the OECD. *Economic Modelling*, 26, č. 3, s. 702 – 714.

MATHE, T. – HEBEL, P. – PERROT, M. – ROBINEAU, D. (2012): Comment consomment les seniors? Dostupné na:

<<http://www.credoc.fr/pdf/Rech/C296.pdf>>, dňa 20. 9. 2013.

OECD (2011): *Long-term Care: Growing Sector, Multifaceted Systems*. Dostupné na:

<<http://www.oecd.org/els/health-systems/47884520.pdf>>, dňa 20. 9. 2013.

PÁLENÍK, V. a kol. (2012): *Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-807144-205-9.

PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. (2014): *Agnoskácia stratifikácie príjmov obyvateľov na Slovensku*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. Working Paper 59. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. a kol. (2013): *Paradigmy zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. (2010): Regionálna príjmová stratifikácia populácie Slovenska. In: PAUHOFOVÁ, I. – HUDEC, O. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. [Zborník statí.] Košice: Ekonomická fakulta TU Košice, 103 s. ISBN 978-80-553-0573-8.

PAUHOFOVÁ, I. (2012): Generovanie chudoby vo vidieckych regiónoch Slovenska v krízovom období. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. [Zborník statí. Herľany, 26. september 2012.] Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity, s. 49 – 56. ISBN 978-80-553-1225-5.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2005): Dôchodková situácia a formovanie spotrebiteľských zvyklostí obyvateľstva Slovenska. Ekonomický časopis/Journal of Economics, 53, č. 10, s. 972 – 986.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2012): Súvislosti starnutia európskej populácie vo väzbe na formovanie dopytu seniorov. [Working papers č. 37.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2013): Súvislosti realizácie koncepcie striedanej ekonomiky v krajinách Európskej únie. Ekonomický časopis/Journal of Economics, 61, č. 8, s. 861 – 876.

SELVANATHAN, E. A. et al. (2003): International Consumption Comparisons: OECD versus LDC. New Jersey: World Scientific.

STULA, S. (2012): Living in Old Age in Europe – Current Developments and Challenges. Dostupné na: <http://www.sociopoliticalobservatory.eu/uploads/tx_aebgppublications/AP_7_EN.pdf>, dňa 30. 9. 2013.

ŠEVELA, M. (2006): Price levels convergence of consumer expenditure in the European Union. Dostupné na: <<http://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/58019.pdf>>, dňa 20. 9. 2013.

VÉGHOVÁ, K. (2011): Analyses of Consumer Behaviour of Elderly Consumers with Special Reference to Food Products. Dostupné na: <<http://www.rmci.ase.ro/no12vol5/16.pdf>>, dňa 20. 10. 2013.

YING, B. – YAO, R. (2006): Consumption Patterns of Chinese Elders: Evidence from A Survey in Wuhan, China. Dostupné na: <<http://ideas.repec.org/a/kap/jfamec/v27y2006i4p702-714.html>>, dňa 20. 8. 2013.

Literatúra k 3. kapitole:

BOITIER, N. – LANCESSEUR, N. – ZAGAMÉ, P. (2013): Global scenarios for socio-ecological transition. NEUJOBS Working paper [online], no. D9.2.

HUISMAN, C. C. – BEER, J. A. A. de – ERF, R. F. van der – GAAG, N. L. van der – KUPISZEWSKA, D. (2012): Demographic scenarios 2010 – 2030. In NEUJOBS Working paper [online], no. D10.1. The Hague: NIDI, p. 1 – 40.

ŠTEFÁNIK, M. – DOMONKOS, T. – HORVÁT, P. – HVOZDÍKOVÁ, V. – LICHNER, I. – MIKLOŠOVIČ, T. – PÁLENÍK, V. – RADVANSKÝ, M. (2013): Modelling the economic potential of the silver economy. In NEUJOBS Working paper [online], no. D12.1, p. 1 – 66.

RADVANSKÝ, M. – SCHULZ, E. (2014): Impact of ageing populations on silver economy, health and long-term care workforce. In NEUJOBS policy brief, 26. 02. 2014, no. D12.4, p. 1 – 12. The research leading to these results has received funding from the European Community's Seventh Framework Programme FP7/2007 – 2013 under grant agreement no. 266833.

PÁLENÍK, V. a kol. (2012) : Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2012. 300 s. ISBN 978-80-7144-205-9.

SCHULZ, E. – RADVANSKÝ, M. – CODA MOSCAROLA, F. – GOLINOWSKA, S. – GEYER, J. (2014): Impact of ageing on curavite

health care workforce in selected EU countries. In NEUJOBS working paper, 21. 01. 2014, no. D12.1, p. 1 – 89. The research leading to these results has received funding from the European Community's Seventh Framework Programme FP7/2007-2013 under grant agreement no. 266833.

Literatúra k 4. kapitole:

ARNTZ, M. – SACCHETTO, R. – SPERMANN, A. – STEFFES, S. – WIDMAIER, S. (2007): The German social long-term care insurance: Structure and reform options. Bonn, Germany: IZA. Dostupné na: <<http://ftp.iza.org/dp2625.pdf>>.

BADRI, N. G. – WALMSLEY, T. L. Eds. (2008): Global Trade, Assistance, and Production: The GTAP 7 Data Base, Center for Global Trade Analysis, Purdue University. Dostupné na internete: <http://www.gtap.agecon.purdue.edu/databases/v7/v7_doco.asp>.

BLANCHFLOWER, D. G. – OSWALD, A. J. (1995): An Introduction to the Wage Curve. *Journal of Economic Perspectives*, 9(3): 153–167.

BROWNE, M. – ORTMANN, G. F. – HENDRIKS, S. (2007): Expenditure Elasticities for Rural Households in the Embo ward, Umbululu, KwanZulu-Natal in *Agrekon*, Vol 46, No 4.

BUJŇÁKOVÁ, T. – ŠTEFÁNIK, M. (2013): Projekcie počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v závislosti od zvyšovania veku odchodu do dôchodku s využitím logit modelu. *Ekonomický časopis*, roč. 61, č. 10, s. 1011 – 1033. ISSN 0013-3035.

DECALUWE, B. – MARTENS, A. – MONETTE, M. (1987): Macroclosures in Open Economy Cge Models: a Numerical Reappraisal, *Cahiers de recherche 8704*, Université de Montreal, Département de sciences économiques. Geary, R. C. (1950). A Note on "A Constant-Utility Index of the Cost of Living". *Review of Economic Studies*, 18(1), 65 – 66.

Dostupné na:

<<http://restud.oxfordjournals.org/content/18/1/65.full.pdf+html>>.

GEARY, R. C. (1950): A Note on "A Constant-Utility Index of the Cost of Living". *Review of Economic Studies*, 18(1), 65-66. Dostupné na:

<<http://restud.oxfordjournals.org/content/18/1/65.full.pdf+html>>.

HAJNOVIČOVÁ, V. – LAPIŠÁKOVÁ, J. (2008): Národné účty, tabuľky dodávok a použitia, matica sociálneho účtovníctva. Edícia Študijné materiály, 12 – 2008 – ŠM/4, Inštitút informatiky a štatistiky, Bratislava.

HAJNOVIČOVÁ, V. (2010): Input-output tabuľky a SAM za Slovenskú republiku a rok 2008. Slovenská štatistika a demografia, 20(3-4).

HAJNOVIČOVÁ, V. (2004): Konštrukcia matice národného účtovníctva. č. 26-2004-A/5, s. 44. Bratislava: INFOSTAT, Edícia Aktá.

JANSKÝ, P. (2014): Consumer Demand System Estimation and Value Added Tax Reforms in the Czech Republic. Working Papers IES 2014/07, Charles University, Faculty of Social Sciences, Institute of Economic Studies.

LEADERSHIP GROUP SAM (2003): Handbook on Social Accounting Matrices and labour Accounts. European Commission. Dostupné na: <<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/F5AA0D6D-1257-48B1-9B07-72D6979FAB68/0/2011socialaccountingmatricesandlabouraccounts.pdf>>.

LEONTIEF, V. (1936): Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of United States. *Review of Economics and Statistics*, 18(3), 105 – 125.

LICHNER, I. (2013): Model všeobecnej vypočítateľnej rovnováhy Slovenskej republiky. Katedra operačného výskumu a ekonometrie, Fakulta hospodárskej informatiky, Ekonomická univerzita v Bratislave.

LÖFGREN, H. – HARRIS, R. L. – ROBINSON, S. – THOMAS, M. – EL-SAID, M. (2002): A Standard Computable General Equilibrium (CGE) Model in GAMS. Washington: International Food Policy Research Institute.

NGANOU, J.-P. (2005): Estimation of the parameters of a linear expenditure system (LES) demand function for a small African economy. MPRA Paper 31450. Germany: University Library of Munich.

PÁLENÍK, V. – RADVANSKÝ, M. – MLÝNEK, M. – KVETAN, V. (2007): Starnutie, zdravotný stav a determinanty výdavkov na zdravie v podmienkach Slovenska. EÚ SAV, Bratislava, 58 s. ISBN 978-80-7144-160-1.

RADVANSKÝ, M. – DOVÁĽOVÁ, G. (2013): Impact of ageing on curative health care workforce country report Slovakia. In NEUJOBS working paper : supplement F [online], 09. 2013, no. D12.1, p. 1 – 64. Dostupné na:

<http://www.neujobs.eu/sites/default/files/Health%20workforce%20in%20Slovakia-160913_final.pdf>.

STONE, J. R. (1954): Linear Expenditure Systems and Demand Analysis: An Application to the pattern of British Demand. *Economic Journal*, 64, 511 – 527.

ŠTEFÁNIK, M. – DOMONKOS, T. – HORVÁT, P. – HVOZDÍKOVÁ, V. – LICHNER, I. – MIKLOŠOVIČ, T. – PÁLENÍK, V. – RADVANSKÝ, M. (2013): Modelling the economic potential of the silver economy. In NEUJOBS Working Paper no. D12.1, p. 1 – 66. Dostupné na:

<http://www.neujobs.eu/sites/default/files/NEUJOBS%20Working%20Paper_Modelling%20Silver%20Economy_12.3.pdf>.

TINBERGEN, J. (1942): Profesor Douglas' Production Function. *Revue de l'Institut International de Statistique / Review of the International Statistical Institute*, 10(1/2), 37 – 48. Dostupné na:

<<http://www.jstor.org/discover/10.2307/1401184?uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102056278003>>.

VAŇO, B. – BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. (2013): Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060. INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky. Dostupné na internete: <www.vdc.sk>.

WALRAS, L. (2003): Elements of Pure Economics or The Theory of Social Wealth. (W. Jaffé, Prekl.) London: Routledge.

Literatúra k 5. kapitole:

BARRO R. J. – SALA-I-MARTIN, X. (2004): Economic growth. 2nd edition. Massachusetts: The MIT Press, 654 p. ISBN 0-262-02553-1.

BAUMGARTNER, J. et al. (2004): A Long-run Macroeconomic Model of the Austrian Economy: Model Documentation and Simulations. [Workshops No. 5.] Oesterreichische Nationalbank, pp. 170 – 271.

BRADLEY, J. – ZALESKY, J. (2003): Modelling EU accession and Structural Funds impacts using the new Polish HERMIN model. Wrocław.

BUJŇÁKOVÁ, T. – ŠTEFÁNIK, M. (2013): Projekcie počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v závislosti od zvyšovania veku odchodu do dôchodku s využitím logit modelu. Ekonomický časopis, 61, č. 10, s. 1011 – 1033. (0.194 - IF2012). (2013 - Current Contents, WOS, SCOPUS, EconLit). ISSN 0013-3035.

DESERRES, A. – ROBIDOUX, B. – WONG, B. S. (1998): The Canadian Economic and Fiscal Model 1996 Version CEFM96: Part 2. Department of Finance Canada Working paper Part 2 (Jún).

KVETAN, V. et al. (2007): Makroekonomické dopady novely zákona o sociálnom poistení. EMPA Working paper.

KUBÍČEK, J. (2005): Dlouhodobý ekonomický růst, produktivita a konvergence. Karlova Univerzita, Praha, 2005.

LIVERMORE, S. (2004): An Econometric Model of the Slovak Republic, Financial Policy Institute, 54 p. [elektronická verzia]
Dostupné na:

<<http://www.finance.gov.sk/Documents/Publikacie/model.pdf>>.

PÁLENÍK, V. et al. (2012): Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2012. 300 s. ISBN 978-80-7144-205-9.

Dostupné na: <<http://ekonom.sav.sk/sk/publikacie/-p228>>.

RADVANSKÝ, M. (2013): Tvorba regionálnych ekonomických modelov a možnosti ich aplikácie v podmienkach SR. Dizertačná práca. Ekonomická univerzita v Bratislave, Katedra operačného výskumu a ekonometrie, Fakulta hospodárskej informatiky.

ROBIDOUX B. – WONG, B. S. (1998): The Canadian Economic and Fiscal Model 1996 CEFM96 Department of Finance Canada: Working paper Part 1, 108 p. [elektronická verzia].

Dostupné na: <<http://www.fin.gc.ca/pub/pdfs/wp98-07e.pdf>>.

SOCIÁLNA POISŤOVŇA (2012): Komplexná informácia k problematike úhrady príspevkov na starobné dôchodkové sporenie do dôchodkových správcovských spoločností, zo základného fondu garančného poistenia za zamestnávateľov, ktorí neuhradili príspevky na starobné dôchodkové sporenie v lehote do 60 dní. [Complex Information on Pension Contributions by Employers Who Did Not Pay Their Statutory Contributions within 60 Days.]

WORKIE TIRUNEH, M. – BUJŇÁKOVÁ, T. – HORVÁT, P. – LICHNER, I. – ŠTEFÁNIK, M. (2012): Predvídanie potrieb trhu práce v SR: teoretické východiská a empirické výsledky. Bratislava: Ekonomický ústav SAV vo vydavateľstve Ekonóm, 181 s.

Výber publikácií Ekonomického ústavu SAV

List of Publications of the Institute of Economic Research of SAS

ŠIKULOVÁ I.: Slovenská ekonomika: desať rokov členstva v Európskej únii. Vybrané témy a problémy. [The Slovak Economy: Ten Years in the European Union. Selected Topics and Issues.] 2014. 242 s. ISBN 978-80-7144-228-8.

WORKIE TIRUNEH, M. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: Trh práce na Slovensku: analýzy a prognózy. [Slovak Labour Market: Analyses and Prognoses.] 2014. 222 s. ISBN 978-80-7144-232-5.

RADVANSKÝ, M.: Možnosti analyzovania vplyvu kohéznej politiky na regióny a trh práce SR: ekonometrický prístup. [Possibilities of Analysing the Influence of Cohesion Policy to Slovak Regions and Labour Market: Econometric approach.] 2014. 147 s. ISBN 978-80-7144-218-9.

MORVAY, K. (ed.): Pohľady na štruktúrne problémy slovenskej ekonomiky. [Views on Structural Aspects of the Slovak Economy.] 2013, 209 s. ISBN 978-80-7144-217-2. ISBN 978-80-7144-216-5.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2012 a výhľad do roku 2014. [Economic Development of Slovakia in 2012 and Outlook up to 2014.] 2013. 127 s. ISBN 978-80-7144-207-3.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: hľadanie možných ciest oživenia v čase pretrvávajúcej krízy dôvery. [The Development and Perspectives of the World Economy: Finding Possible Ways of Economic Recovery at the Time of the Persisted Crisis of Trust.] 2013. 396 s. ISBN 978-80-224-1311-4.

PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte. [Silver Economy in Slovak, European and Global Context.] 2012. 300 s. ISBN 978-80 7144-205-9.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. [The Paradigms of the Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential.] 2013. 272 s. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. [Paradigms of the Future Changes in the 21st Century III. Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential. Scientific Conference Proceedings.] 2013. 283 s. ISBN 978-80-7144-212-7.

RADVANSKÝ, M. – LICHNER, I. (eds): Impacts of Ageing on Public Finances and Labour Markets in EU Regions. Theoretical Models and Empirical Analyses: Peer – Reviewed International Conference Proceedings Smolenice, 28. – 30. 10. 2013. 2013, 280 p. ISBN 978-80-7144-214-1.

ŠIKULA, M. a kol.: 60 rokov výskumu v Ekonomickom ústave Slovenskej akadémie vied. 2013. 254 s. ISBN 978-80-224-1317-6.

ŠIKULA, M. (ed.): Krízová a pokrízová adaptácia: nové výzvy pre ekonomickú vedu. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Smolenice 4. – 5. septembra 2013. 2013. 258 s. ISBN 978-80-7144-215-8.

PAUHOFOVÁ I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. [Paradigms of Changes in the 21st Century – Quest for Configurations in Mosaic.] 2012. 314 s. ISBN 978-80-7144-195-3.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, Tomáš (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť: zborník statí. [Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society. Scientific Conference Proceedings.] 2012. 268 s. ISBN 978-80-7144-198-4.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť): zborník statí. [Determinants of Wealth Polarization in the Globalized World (Present and Future). Scientific Conference Proceedings.] 2012. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Predvídanie potrieb trhu práce v SR. Teoretické východiská a empirické výsledky. [Forecasting Labour Market Needs in the Slovak Republic: Theoretical Foundations and Empirical Results.] 2012. 181 s. ISBN 978-80-7144-204-2.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [The Development and Perspectives of the World Economy. Between Stagnation and Recovery.] 2012. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.

OBADI, S. M. (ed.): Svetová ekonomika medzi rastúcimi rizikami a náznakmi oživenia: zborník z konferencie k prezentácii monografie Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: medzi stagnáciou a oživením. [The Global Economy in Between the Growing Risks and Recovery Assessments]. 2012. 162 s. ISBN 978-80-7144-202-8.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2011 a výhľad do roku 2013. [Economic Development of Slovakia in 2011 and Outlook up to 2013.] 2012. 145 s. ISBN 978-80-7144-196-0.

PÁLENÍK, V. a kol.: Možnosti modelovania zmien ekonomiky Slovenskej republiky so zreteľom na fungovanie v Európskej menovej

únii. [Modeling Possibilities of Economic Changes in Slovak Republic with Respect to European Monetary Union Membership.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 2011. 277 s. ISBN 978-80-7144-192-2.

KOŠTA, J. a kol.: Aktuálne problémy trhu práce v Slovenskej republike po vstupe do Európskej menovej únie. [Current Problems of the Labor Market in the Slovak Republic after Joining the European Monetary Union.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 2011. 282 s. ISBN 978-80-7144-190-8.

BRZICA, D. a kol.: Spolupráca aktérov v technologickom a inovačnom rozvoji. [Cooperation of Actors in Technological and Innovation Development.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV; VEDA, 2011. 227 s. ISBN 978-80-7144-189-2. ISBN 978-80-224-1221-6.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Determinanty ekonomického rastu a konkurencieschopnosti: výzvy a príležitosti. [Determinants of Economic Growth and Competitiveness: Challenges and Opportunities.] 2011. 258 s. ISBN 978-80-7144-187-8.

ŠÍKULA, M. (ed.): Navodila globálna kríza zmeny v chápaní úlohy štátu v ekonomike a spoločnosti? [Did Global Crisis Induced Changes in Perception of the Role of State in Economy and Society?] 2011. 128 s. ISBN 978-80-7144-186-1.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Spomalenie rastu a vysoká nezamestnanosť. [The Development and Perspectives of the World Economy. Slowing Growth and High Unemployment.] 2011. 261 s. ISBN 978-80-7144-185-4.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2010 a výhľad do roku 2012. [Economic Development of Slovakia in 2010 and Outlook up to 2012.] 2011. 136 s. ISBN 987-80-7144-184-7.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Ozdravenie svetovej ekonomiky: realita alebo mýtus? [The Development and Perspectives of the World Economy. The Recovery of the World Economy: Reality or Myth?] 2010. 312 s. ISBN 978-80-7144-178-6.

ŠIKULA, M. a kol.: Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti [Development Strategy of the Slovak Society.] 2010. 695 s. ISBN 978-80-7144-179-3.

RADVANSKÝ, M. – WORKIE TIRUNEH, M. – FRANK, K. – JECK, T. – KORÓNY, S. KOŽIAK, R. – SUDZINA, F. – VOJTKOVÁ, M. Analýza determinantov regionálnych rozdielov v Slovenskej republike: vybrané aplikácie [Analysis of the Determinants of Regional Disparity in the Slovak Republic: Selected Issues.] 2010. 304 s. ISBN 978-80-7144-183-0.

ŠIKULA, M. (ed.): Krízové a pokrízové adaptačné procesy a nové nároky na konkurencieschopnosť [Crisis and Anticrisis Adjustment Processes and New Demands for Competitiveness.] Zborník príspevkov z medzinárodného workshopu. 2010. 208 s. ISBN 978-80-7144-181-6.

WORKIE TIRUNEH, M. – RADVANSKÝ, M. (eds): Regional Disparities in Central and Eastern Europe: Theoretical Models and Empirical Analyses: Peer-reviewed International Conference Proceedings. 2010. 400 s. ISBN 978-80-7144-180-9.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2009 [Economic Development of Slovakia in 2009.] 2010. 97 s. ISBN 978-80-7144-177-9.

RADVANSKÝ, M. – WORKIE, TIRUNEH, M. (eds): Trendy regionálnych disparít Slovenska. Teoretické modely a empirické analýzy [Trends in Regional Disparity in Slovakia. Theoretical Models and Empirical Analyses.] 2009. 179 s. ISBN 978-80-7144-176-2.

WORKIE, TIRUNEH, M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Globálna finančná a hospodárska kríza. Príčiny – náklady – východiská [The Development and Perspectives of the World Economy. The Global Financial and Economic Crisis. Causes – Costs – Remedies.] 2009. 284 s. ISBN 978-80-7144-175-5.

OKÁLI, I. et al.: Economic Development of Slovakia in 2008. 2009. 94 s. ISBN 978-80-7144-174-8.

OKÁLI, I. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2008 [Economic Development of Slovakia in 2008.] 2009. 74 s. ISBN 987-80-7144-173-1.

BUNČÁK, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. – HRABOVSKÝ, M. – SOPÓCI, J.: Názory občanov na budúcnosť Slovenska [Citizens Opinions of the Future of Slovakia.] 2009. 93 s. ISBN 978-80-7144-172-4.

DLHODOBÁ VÍZIA rozvoja slovenskej spoločnosti [A Long-term Vision of the Slovak Society Development]. Druhé, nezmenené vydanie. 2009. 274 s. ISBN 978-80-7144-168-7.

HVOZDÍKOVÁ, V. a kol.: Riziká aktuálnych vývojových trendov vo svetovej ekonomike. Finančná, demografická, potravinová a environmentálna kríza [Risks Connected with Actual Development Trends of the World Economy. Financial, Demographic, Foodstuffs and Environmental Crisis.] 2008. 147 s. ISBN 978-80-70144-170-0.

OBADI SALEH MOTHANA a kol.: Globálna ekonomika. Nové trendy a analýzy vybraných problémov [Global Economy. New Trends and Analysis of Selected Problems.] 2008. 187 s. ISBN 978-80-7144-169-4.

DLHODOBÁ VÍZIA rozvoja slovenskej spoločnosti. Zhrnutie [A Long-term Vision of the Slovak Society Development. Summary.] 2008. 36 s. ISBN 978-80-7144-165-6.

A LONG-TERM VISION of the Slovak Society Development. Summary. 2008. 40 s. ISBN 978-80-7144-167-0.

DLHODOBÁ VÍZIA rozvoja slovenskej spoločnosti [A Long-term Vision of the Slovak Society Development.] 2008. 274 s. EÚ SAV: ISBN 978-80-7144-168-7; VEDA, vydavateľstvo SAV: ISBN 978-80-224-1050-2.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Turbulencie na finančných trhoch a dilemma hospodárskej politiky [Development and Perspectives of the World Economy. Turbulences on the Financial Markets and the Dilemma of Economic Policy.] 2008. 301 s. ISBN 978-80-7144-166-3.

OKÁLI, I. et al.: Economic Development of Slovakia in 2007. 2008. 78 s. ISBN 978-80-7144-164-9/X.

OKÁLI, I. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2007 [Economic Development of Slovakia in 2007.] 2008. 74 s. ISBN 978-80-7144-163-2.

KVETAN, V. – PÁLENÍK, V. – MLÝNEK, M. – RADVANSKÝ, M.: Starnutie, zdravotný stav a determinanty výdavkov na zdravie v podmienkach Slovenska [Aging, Health Status and Determinants of Health Expenditure under Slovak Conditions.] 2007. 57 s. ISBN 978-80-7144-160-1.

HOŠOFF, B.: Križovatky hospodárskej politiky USA (1980 – 2005) [Crossroads of Economic Policy of the USA (1980 – 2005).] 2007. 186 s. ISBN 978-80-7144-161-8.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky – Prínos informačných technológií a hrozba klimatických zmien [Development and Perspectives of the World Economy – The

Benefits of Information Technology and the Costs of Climate Change.] 2007. 332 s. ISBN 978-80-7144-159-5.

OKÁLI, I. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2006 [Economic Development of Slovakia in 2006.] 2007. 63 s. ISBN 978-80-7144-144-8.

OKÁLI, I. et al.: Economic Development of Slovakia in 2006. 2007. 64 s. ISBN 978-80-7144-157-1.

KLAS, A.: Vývoj inštitúcií vyššieho vzdelávania na Slovensku (860 – 2005) [Development of Higher Education Institutions in Slovakia (860 – 2005).] 2006. 195 s. ISBN 80-7144-156-2.

ŠIKULOVÁ, I.: Konvergencia v procese európskej integrácie [Convergence in the Process of European Integration.] 2006. 150 s. ISBN 80-7144-155-4.

JURÍČKOVÁ, V. a kol.: Podnikateľské prostredie a firemné stratégie [Entrepreneurial Environment and Strategies of Firms.] 2006. 172 s. ISBN 80-7144-154-6.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Globálna konkurencieschopnosť a energetická a demografická kríza [Development and Perspectives of World Economy. Global Competitiveness and Energy and Demographic Crises.] 2006. 302 s. ISBN 80-7144-152-X.

ŠIKULA, M. – HVOZDÍKOVÁ, V. (eds): Performance and Perspective of the European Union as Seen by the New Member States [Post-Accession Monitoring Conference.] 2006. 185 s. ISBN 80-7144-151-1.

OUTRATA, R. a kol.: Globalizácia a slovenská ekonomika [Globalization and Slovak Economy.] 2006. 379 s. ISBN 80-7144-150-3.

ŠIKULA, M. (ed.): Konkurencieschopnosť slovenskej a českej ekonomiky – stav a perspektívy [Competitiveness of the Slovak and Czech Economy – State and Prospects.] 2006. 264 s. ISBN 80-7144-148-1.

KLAS, A. a kol.: Technologický a inovačný rozvoj v Slovenskej republike [Technological and Innovation Development in the Slovak Republic.] 2005. 389 s. ISBN 80-7144-147-3.

MORVAY, K. a kol.: Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska [Transition of Economy: Experience of Slovakia.] 2005. 330 s. ISBN 80-7144-143-0.

OBADI SALEH MOTHANA: Integračné zoskupenie juhovýchodnej Ázie a zahraničnoobchodné vzťahy so Slovenskom a s Európskou úniou [The Integration Block of Southeast Asia and Foreign Trade Relations with Slovakia and the EU.] 2004. 84 s. ISBN 80-7144-142-2.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Vplyv informačných technológií na ekonomický rast a zamestnanosť: teoretické a empirické pohľady [The Impact of the Information Technology on Growth and Employment: Theoretical and Empirical Views.] 2004. 92 s. ISBN 80-7144-141-4.

OKÁLI, I. a kol. Hospodárska politika Európskej únie a Slovenska v EÚ [Macroeconomic Policy of the European Union and Slovakia in the EU.] 2004. 352 s. ISBN 80-7144-140-6.

OKÁLI, I. et al.: Concept Outline of Slovakia's Economic Policy at the Stage of Integration into the European Union. Summary. 2004. 30 s. ISBN 80-7144-139-2.

ŠIKULA, M. a kol.: Ekonomické a sociálne súvislosti integrácie Slovenska do Európskej únie [Economic and Social Context of Slovakia's Integration into the EU]. 2003. 381 s. ISBN 80-7144-135-X.

ŠIKULA, M. (ed.): Economic and Social Context of Slovakia's Integration into the EU. Summary. 2003. 47 s. ISBN 80-7144-133-3.

ŠIKULA, M. a kol.: Determinanty formovania priemyselnej politiky v podmienkach globalizácie a integrácie [Determinants of the Industry Policy Forming in the Conditions of Globalization and Integration.] 2003. 166 s. ISBN 80-7144-134-1.

MORVAY, K. a kol.: Aktuálne otázky fungovania verejných financií SR [Current Issues of the Functioning of Slovakia's Public Finance.] 2002. 129 s. ISBN 80-7144-127-9.

OUTRATA, R. a kol.: Ekonomické a sociálne súvislosti vstupu SR do EÚ [Economic and Social Context of Slovakia's EU Accession.] 2002. 396 s. ISBN 80-7144-125-2.

Publikácie, ako aj jednotlivé čísla *Ekonomického časopisu*, ktorý vydáva EÚ SAV, možno objednať alebo kúpiť v kníhkupectvách ELITA, ACADEMIA a VEDA, vydavateľstvo SAV v Bratislave.

Publikácie *Hospodársky vývoj Slovenska* vychádzajú každoročne od roku 1993 v slovenskej aj anglickej verzii a v prípade záujmu sú dostupné v kníhkupectve ELITA.

Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku

Silver economy - potential in Slovakia

Autori: Viliam Páleník a kolektív

1. vydanie

© Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied
Šancová 56, 811 05 Bratislava 1

Telefón: 421-2-52 49 70 53, 421-2-52 49 83 07

Fax: 421-2- 52 49 51 06

E-mail: viliam.palenik@savba.sk

<<http://www.ekonom.sav.sk>>